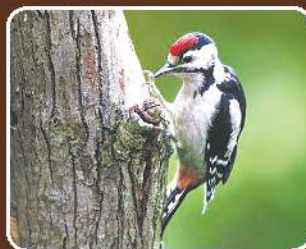

О.О. ТИМОЩУК, М.А. ЗВЕДЕНЮК, В.В. КЛИМЧУК

ЛІСИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНЕ АГЕНТСТВО ЛІСОВИХ РЕСУРСІВ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКЕ ОБЛАСНЕ УПРАВЛІННЯ ЛІСОВОГО ТА МИСЛИВСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОЛОГО–НАТУРАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ЕКОЛОГО–НАТУРАЛІСТИЧНИЙ ЦЕНТР
УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ**

ЛІСИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

**м. ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ
2017**

УДК 630*9:630*11:630*22
ББК 43.42 (4УКР-4ХМЕ)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

ВЕРБИЦЬКИЙ Володимир Валентинович, доктор педагогічних наук, професор, директор Національного еколого–натуралістичного центру учнівської молоді Міністерства освіти і науки України;

ЛЮБІНСЬКА Людмила Григорівна, доктор біологічних наук, завідувач кафедри біології та методики її викладання Кам'янець–Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

МЕЛЬНИК Віктор Іванович, доктор біологічних наук, професор, академік УАН, завідувач відділу природної флори Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка Національної академії наук України;

МИКЛУШ Степан Іванович, доктор сільськогосподарських наук, професор, директор Інституту лісового і садово–паркового господарства Національного лісотехнічного університету України;

ПУСТОВІТ Григорій Петрович, доктор педагогічних наук, професор, вчений секретар Відділення загальної педагогіки та філософії освіти Національної академії педагогічних наук України;

СОПУШИНСЬКИЙ Іван Миколайович, доктор сільськогосподарських наук, професор кафедри ботаніки, деревинознавства та недревних ресурсів лісу Інституту лісового і садово–паркового господарства Національного лісотехнічного університету України.

Рекомендовано до друку Національною академією педагогічних наук України
(лист від 30.11.2016 р. № 339), Національним ЕНЦУМ МОН України (лист від 25.11.2016 р. № 238),
педагогічною радою Хмельницького ОЕНЦУМ (протокол № 22 від 31.08.2016 р.).

Відповідальний за випуск: В. В. Климчук, директор Хмельницького ОЕНЦУМ.

Ліси Хмельниччини. Науково–популярне видання. Тимощук О. О., Зведенюк М. А., Климчук В. В. — Хмельницький: ТзОВ «Поліграфіст», 2017. — 264 с. іл.

У науково–популярному виданні «Ліси Хмельниччини», присвяченому 65–річчю створення Хмельницької обласної станції юннатів та лісогосподарям Хмельницької області, зібрано й узагальнено відомості про лісові багатства краю, видовий склад лісів, їх флору та фауну, охорону і раціональне використання й лісовідновлення, підбір, навчання та виховання в учнівських лісництвах майбутніх висококваліфікованих лісівників.

Значну частину книги присвячено трудовій діяльності працівників лісової галузі Хмельниччини та профорієнтації учнівської молоді на лісогосподарські професії, співпраці лісівників з педагогами й науковцями в організації практичної діяльності шкільних учнівських лісництв та їхніх вихованців.

Книга розрахована на використання педагогами, лісівниками, учнями, студентами, знавцями, охоронцями і любителями природи рідного краю.

Автори висловлюють щирю вдячність В. М. Лісовому, який з 1998 до 2016 року очолював Хмельницьке обласне управління лісового та мисливського господарства, керівникам лісгоспів і їх підрозділів та педагогам–натуралістам за сприяння у виданні книги, а також всім тим, хто долучився до її творення, надаючи матеріали і фото, аби вийшло це видання цікавим, змістовним і корисним.

ISBN 978-966-8819-32-2

© Тимощук О. О., Зведенюк М. А., Климчук В. В., 2017
© Поліграфіст, 2017

Для забезпечення життя на нашій планеті визначальна роль належить саме лісам. На жаль, людство тільки тепер починає розуміти їхню важливість для свого подальшого існування, хоча ще в минулому столітті академік К. А. Тімірязєв писав: «Якщо припиниться робота зеленого листка, будь-якому органічному життю на Землі кінець». І відомому вченому немає чим заперечити, бо ж ліси відтворюють живу матерію, виконують водоохоронну та водорегулюючу функції, захищають ґрунти від ерозії, забезпечують оптимальний біологічний режим території і газовий склад атмосфери тощо.

Бездумне, а іноді й злочинне ставлення до «легені планети» призвело до виникнення у природі проблем глобального характеру. Можливо, після століть варварського ставлення до лісових угідь, нині даються взнаки якісь ще нез'ясовані вселенські взаємодії. Але тепер навіть не вчені і дослідники природи, а й звичайні земляни дедалі частіше помічають результати щоденного впливу на довкілля самої людини, адже розвиток цивілізації сягнув такого рівня, що на земній кулі вже все втягнуто в сферу людського господарювання. В результаті такої економічної глобалізації на всіх континентах щороку зникає все більше видів рослин і тварин, вичерпуються запаси корисних копалин, забруднюються моря й океани, зникають малі річки, а великі міліють і також забруднюються продуктами ерозії та відходами виробництва, утворюються техногенні ландшафти і виникають рукотворні пустелі, змінюється атмосфера, а відтак — і клімат.

В умовах глобальної зміни клімату лісівники України найважливішими проблемами охорони природи вважають не лише збереження існуючих лісів і раціональне їх використання, але й збільшення лісистості, створення захисних насаджень, підвищення продуктивності і біологічної стійкості лісів, посилення їхньої водоохоронної та гідрологічної ролі, поліпшення породного складу лісів. Особливого значення ця повсякденна робота набуває з огляду на те, що сьогодні вже більше половини лісів в Україні є рукотворними. Тому необхідність цієї книги і своєчасність її появи продиктовані, перш за все, потребою переосмислення та відображення того багатства і розмаїття наших лісів, які маємо нині. Адже описати сучасний стан лісового господарства області, означає усвідомити перспективи розвитку галузі загалом.

У цій книзі йдеться про ліси та лісові ресурси Хмельниччини, їх значення у діяльності господарського комплексу області та житті людей. Центральне місце відведено описові основних положень створення лісів, їхнього вирощування та ведення лісового господарства, захисного лісорозведення. Особлива увага приділена висвітленню питань раціонального лісокористування, охорони та захисту лісів, поліпшення якості довкілля, збереженню природи. На конкретних прикладах показані кількісні та якісні характеристики як лісового фонду загалом, так і окремих підприємств лісового господарства зокрема. Адже ліси дають роботу великій кількості відданих своїй справі людей. Лісівники надійно охороняють, ефективно захищають, раціонально використовують та ефективно відтворюють лісові ресурси. Оптимальному вирішенню цих завдань, організації ведення лісового господарства на наукових засадах сприяють глибокі знання про ліс, ощадне ставлення до нього широкої громадськості.

Тому книга містить також інформацію як про далеке минуле, так і про сучасні тенденції розвитку лісового господарства області.

Особливе місце відводиться і такому напряму діяльності лісівників, як шкільні учнівські лісництва, які покликані виховувати в молодих українців повагу до природи та вболівання за її збереження. На сторінках книги вміщені світлини людей, котрі зробили і роблять нині вагомий внесок у лісове господарство, а також фотознімки унікальних насаджень та рідкісних видів лісових рослин і тварин.

Окремо розповідається у книзі і про мешканців лісового краю, їхній повсякденний побут і клопоти, звичаї і традиції, словом, про те, з чого і складалося життя наших предків у минулому.

Книга стане в нагоді, як спеціалістам лісового господарства, викладачам і студентам навчальних закладів, так і вчителям, школярам і вихованцям учнівських лісництв. Зацікавить вона і широке коло тих читачів, які захоплюються лісом, його рослинним і тваринним світами, проблемами охорони, захисту і збереження довкілля загалом і лісів зокрема.

Віктор МЕЛЬНИК,
доктор біологічних наук, професор.

«СЕЙ ВІЧНИЙ СКАРБ...»

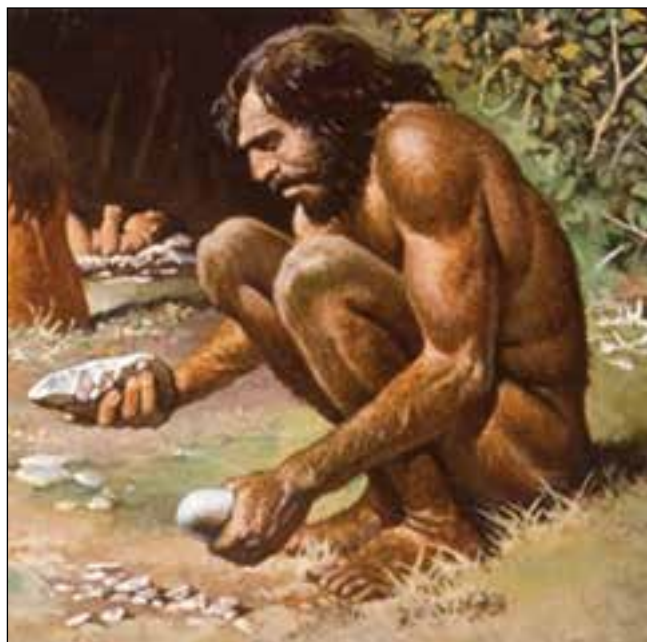
У прадавній ліс, як і в прадавній світ наших пращурів, нині можемо увійти хіба що напруживши всю свою увагу. Бо сучасників відділяють від тих часів навіть не століття, а тисячоліття бурхливих подій і епохальних змін! Тому те, що знаємо нині про минулі покоління, і умови, в яких їм довелося жити, більше нагадує стару пошкоджену часом і людьми картину, на якій деякі фрагменти природного середовища ще можна розгледіти завдяки археологічним знахідкам, а все інше — тільки невиразно проглядається на темному тлі. Та найголовніше наповнення картини — те, що найбільше хотілося б знати й досягнути, залишається нез'ясованим і нерозгаданим.

Так, вчені припускають, що природо-кліматичні умови, схожі до сучасних, сформувалися у межириччі Горині–Дністра на початку мезоліту

(10–8 тисяч років тому), коли завершувався льодовиковий період. Саме тоді давня тундра поступово вкрилася широколистяним лісом, в якому поступово з'являється й сучасна фауна: бурі ведмеді, вовки, зубри, лисиці, вепри, зайці, благородні олені.

Сьогодні нам дуже важко уявити ті прадавні пущі й степи, нелегко відтворити всю красу природи ще не порушеної людською рукою. Бо ж первісні люди шукали прихистку у непрохідних пралісах і недоступних гущавинах та нетрях. Вони боронили свої поселення, а як не могли оборонитися — ховалися в ще недоступніших болотах та драговинах і там перечікували лихо.

«Вони живуть на кінці світу в країні тінистій і багатій лісом, і сонце мало доходить туди через глибину й гущину лісів...» Так описували

КРОМАНЬЙОНЕЦЬ.

давні історики далекі північні землі, які населяли «варварські» народи — слов'яни й германці. Нескінченні праліси, безкраї нерубані пущі — це найхарактерніша прикмета тодішнього краєвиду Східної Європи. Старі дерева падали самі, а на них з'являлися і буяли молоді парості.

Давні літописи часто згадують ті великі пущі у різних частинах України. Найбільші ліси простягалися у північних землях Полісся, де й нині розкинулася справжнісінька країна лісів. Тоді вона так і називалася «деревською» землею, а плем'я, що там мешкало, йменувалося деревлянами, «що сиділи в лісах». Та що там Полісся, коли пущі підходили під самий Київ: «був коло города ліс і бір великий, і ловили звірів», — оповідає найдавніший літопис про київських полян. І три засновники Києва — Кий, Щек і Хорив — «сиділи на горах у лісах».

Але найохочіше предки обирали для життя ту місцевість, де закінчувався ліс і починалися простори степів. І хоча у II ст. до н. е. — II ст. н. е. територія сучасної Хмельниччини була майже незаселеною, у Подністров'ї все-таки виявлені пам'ятки, що відносяться до цього часу. Аби уявити собі, де проходила тоді межа лісу-степу, потрібно умовно провести пряму лінію від Коломиї на Вінницю, ото матимемо південну межу поселень предків наших краян у княжі часи. А за цією межею лише місцями траплялися людські оселі.

На переході лісу у степ тодішні мешканці мали найвигідніші умови для життя, бо в лісі добували прожиток і одяг, знаходили захист

від небезпек, в степу було вигідніше тримати худобу й займатися хліборобством, а біля річок, щоб мати ще й воду та рибу. Але й праліси південно-східної Волині вже приблизно 200 тисяч років тому стали притулком для людини давнього кам'яного віку.

У III–IV століттях нашої ери щільність заселення межиріччя Горині–Дністра значно зростає. Тамтешні поселення утворювали так звані «гніз-

Хроніки лісового краю

ПОДІЛЛЯ — ДНО САРМАТСЬКОГО МОРЯ

За твердженням геологів, десятки мільйонів років тому значну територію нинішньої Європи займали моря. Усередині утворюваної гірської системи Карпат–Динарид–Альп знаходився досить обширний напівзамкнений Віденський басейн. По зовнішньому краю Карпат розташовувався довгий та вузький Прикарпатський басейн. Найвужчим він був на півночі, у районі Кракова, децю розширюючись на південь до Івано–Франківська і Чернівців. Тут його ширина сягала до 150–200 кілометрів. Як і усі внутрішні альпійські середземноморські моря, так і Прикарпатське (Галицьке) море, на відміну від Причорноморського басейну, характеризувалося нормально–морськими умовами солоності води і буйним розвитком різноманітних організмів, подібних до решти альпійських басейнів та відмінних від причорноморських. Прикарпатський басейн був населений багатоманітною середземноморського типу. Уздовж східного берега на величезну відстань тягнувся водоростевий бар'єрний риф. Довжина цього бар'єра — 170 кілометрів, а ймовірна відстань від найближчого, східного, берега — 20–40 кілометрів.

Значні території Прикарпатського басейну були мілководними. Найглибшим було це море у західній частині, що розташовувалося у передгірному прогині. Водоростеві рифи піднімалися посеред води з 200–метрової глибини, при переважанні мілководдя.

Учені не дійшли остаточного висновку про те, чи були між собою з'єднані Прикарпатський та Причорноморський басейни. Хоча опосередкованими методами доводять, що такий зв'язок мусив бути і відбувався він через мілководний бар'єр, тому що інакше важко пояснити, яким чином відбувалася циркуляція води, необхідна для буйного росту водоростей та устриць у Прикарпатському басейні. Ще одна протока мала б існувати на півночі цього басейну.

да», до яких входили 2–7 селищ, розташованих за 100–200 метрів одне від одного. А між «гніздами» відстань складала не більше 5–6 кілометрів. Кожне селище мало площу від 3 до 15 гектарів і складалося із 20–50 житлових та господарських дерев'яних споруд.

У VI столітті грецький письменник Прокопій так описував поселення слов'ян: «Живуть вони у нікчемних хатинах, селяться далеко одне від одного й переминають часто свої житла». Та й у нашому давньому літописі можна прочитати: «Поляни жили розрізнено, кожний із родом своїм на своїх місцях». Господарі мали при хаті поле, пасовисько, сіножать та ліс. Найпоширенішим типом житла були збудовані з дерева напівземлянки, площею близько 20 квадратних метрів, у яких розміщувалося найнеобхідніше — пристінні лавки, столи, лежанки та печі.

Михайло Грушевський, підсумовуючи результати досліджених давньослов'янських городищ, зазначає, що на Київщині їх було виявлено 435, на Волині — 348, на Поділлі — дві з половиною сотні і на Чернігівщині — майже півтори. У всіх цих городищ є одна особливість — вони збудовані на берегах річок чи озер, зарослих лісом. А харчувалися їхні мешканці майже всім, що можна було побачити у воді та біля неї: від перлівниці, рака чи риби, якими кишіли ріки та озера, — до впольованого зубра, лося або тура.

ПОЛЮВАННЯ У РАНЬОМУ ПАЛЕОЛІТІ. МАЛ. А. ДІТЦЕЛЯ.

РАНЬОАШЕЛЬСЬКЕ КРЕМ'ЯНЕ РУБИЛО ЗІ СТОЯНКИ ЛУКА-ВРУБЛІВЕЦЬКА.

Зрозуміло, що дослідники давнини не знайшли та й не могли знайти ніяких відомостей про те, як у ті часи у ранньослов'янських племенах регулювалися права власності на природні ресурси, що становили основу їхнього буття. Але, аналізуючи характер тих історичних подій, про які маємо хоч якісь відомості, можна припустити, що переважали все-таки усталені звичаї та право сили. Однак, лісових багатств було стільки, що особливої цінності вони не становили... Тому саме ліс став тією колицкою, з якої виросла спільнота наших далеких предків.

Річки Горинь і Случ у давні часи були тією межею на заході та південному заході, за якою жили племена древлян. На захід від Горині розміщува-

КАМ'ЯНА СОКИРА З ЕКСПОЗИЦІЇ НЕТИШИНЬСЬКОГО МІСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ.

лися поселення волинян. Ці землі опинилися під владою Києва близько 981 року після походу князя Володимира на захід. А з X століття починається поступове переселення уличів, які мешкали в лісах у межиріччі Південного Бугу–Дніпра, у верхів'ях Південного Бугу та його приток. Саме так утворилося тісне сусідство уличів із місцевими племенами білих хорватів. Але в літописах перші згадки про територію нинішньої Хмельниччини з'являються майже через 100 років після її входження до складу Київської Русі.

Так, у літописі за 1097 рік вперше згадується топонім Погорина — землі у середній течії Горині. Трохи пізніше, в 1144 році, там же згадується місто Ушиця біля Дністра (городище біля Старої Ушиці в Кам'янець–Подільському районі, затоплене у 80–х роках минулого століття), яке київський князь Всеволод Ольгович відбив у галицького Володимира Володаревича. А літопис за 1158 рік повідомляє, що там же відбулася запекла битва між дружинами Ярослава Осмомисла Галицького та його племінника Івана Ростиславича Берладника.

Та й із археологічних розкопок про ті часи мало що можна дізнатися, бо нині в культурному шарі XII–XIII століть знайдені сотні давньоруських пам'яток і лише поодинокі артефакти відносяться до культури X — початку XI століття.

СОКИРИ, ЗНАЙДЕНІ ПІД ЧАС ДОСЛІДЖЕННЯ ТРИПІЛЬСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ПОДНІСТРОВ'Я.

Але саме в княжі часи нічийний ліс потрапляє в поле зору тих, хто може мати з нього чималий зиск. Тому найвище цінуються ті угіддя, які багаті на різноманітну звірину, особливо велику. Бо це, в першу чергу, висококалорійний білковий харч, який допомагає не тільки вижити, але й виконувати важкі фізичні роботи під час спорудження укріплень та міст. Археологи, дослідивши залишки кісток 2360 тварин, знайдених під час дослідження поселень XI–XVI століть, дійшли висновку, що вони належать бику, кози, вівці, свині, коню, собаці, кішці, зубру, туру, лосю, козулі, дикій свині, ведмедю, вовку, лисиці, куниці, борсуку, видрі, бобру, рисі, зайцю. З них, приблизно третина, кістки диких тварин — лося, зубра, оленя, козулі та дикої свині.

А ще ліс має дуже цінний товар, який іде на продаж і для обміну з іншими землями, — хутро. Начальник пошт у Джибелі (Персія) Ібн–Хордадбех записав у своєму трактаті «Книга шляхів і країн» (847 р.): «Що ж стосується шляхів купців русів, а вони відносяться до слов'ян, то вони вивозять хутро бобрів, чорних лисиць і мечі з далеких куточків Славонії до Румського (Чорного) моря».

А у відомій історичній пам'ятці давніх слов'ян «Повісті врем'яних літ» є запис від 883 року: «Почав Олег воювати проти древлян, і підкорив їх, і почав з них данину брати по чорній кун». «Куна», найімовірніше, куниця, яка має густе блискуче темне хутро.

Хроніки лісового краю

І МАЛИ МИ Й СУБТРОПІКИ

Клімат у так званий тортонський геологічний період досить добре відомий за рослинними рештками. У той час на Поділлі вже росли: тис, болотяний кипарис, сосна, секвоя, тополя, граб, каштан, бук, дуб, волоський горіх, кавказькі представники в'язових рослин, тюльпанове дерево та виноград. Усі ці рослини свідчать про субтропічний клімат місцевості.

Важче уявити, якими були береги давнього моря та прилеглі суходоли. Очевидно лише, що західний і східний береги значно відрізнялися за своїм характером. На заході піднімалася молода гірська країна, а на сході розкинулася первісна суходільна рівнина з бідною мережею річок. Береги мали багату фауну ссавців; у різних місцях виявлено рештки різноманітних хижаків: собак, котів, махайродусів, гієн, виверів, хоботних (мастодонтів), дворогих оленів та носорогів, численних мавп.

Другим за важливістю заняттям давніх полян і волинян було бортництво — добування меду. А самі бортники здавна вважаються першопрохідцями нових земель, бо в пошуках бджіл і меду вони постійно заглиблювалися у неznані до того ліси. Збір меду з бортей — заселених бджолами дупел у вікових деревах — став особливо важливим промислом ще в першому тисячолітті нашої ери.

Пошук бджолиних гнізд вівся, зазвичай, на весні, коли можна було легко визначити напрямок польоту бджіл. На медові дупла вказували і подерті та погризені ведмедами стовбури дерев. Виявивши заселене бджолою сім'єю дупло, бортники роздовбували його, закурювали бджіл димом, а тоді просто видирали щільники з медом.

Але з часом той, хто знайшов у лісі дупло з бджолами, був зацікавлений не закурювати бджіл, а закріпити його за собою, аби мати змогу користуватися з нього. Тому бортник з допомогою сокирки й долота відкривав дупло, видовбавши приблизно півметровий, шириною сантиметрів 15, отвір—должею. А щоб бджолосім'я не загинула, через цей отвір спеціальним ножем вирізалася лише частина щільників. Після цього должею закривали ретельно підігнаним під неї бруском, розклинивши і закріпивши його мотузкою з лика.

А щоб ніхто інший не зміг скористатися бортним деревом, на нього ставили клеймо — знамено... Стесати знамено з дерева вважалося злочином, за який суворо карали, бо то фактично була спроба привласнення чужого майна: «Аже разнаменаєть борть, то 12 гривен». Така ж кара перед-

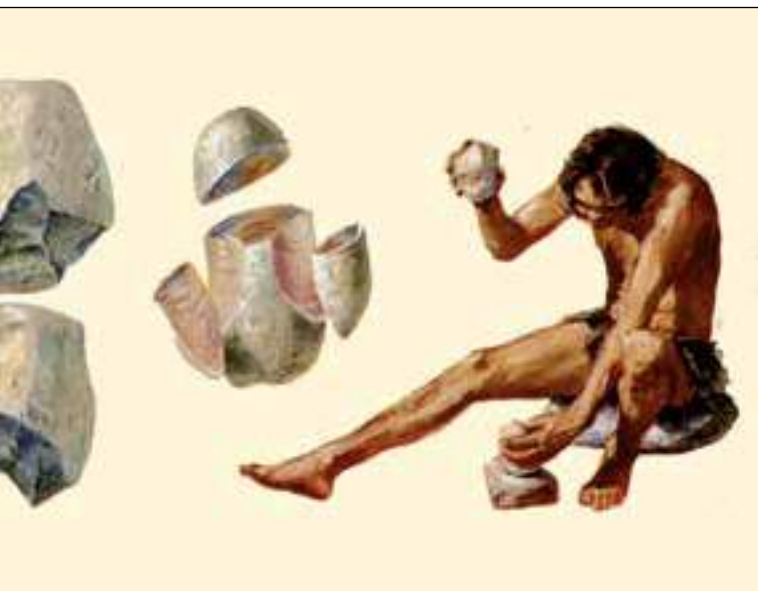
КАМ'ЯНА СОКИРА.

бачалася і за те, що «...межю перетнетъ бортную, или ролейную (на полі) разоретъ».

У «Руській правді» передбачалися штрафи й за порушення інших правил використання ресурсів лісу та полювання. Зокрема, за самовільні рубки встановлювалася сувора відповідальність: «...Аже дуб иодотнетъ знаменьнш или межньнш, то 12 гривен...» А закон, що стосується церковних судів і земських справ, передбачав: «А ще хто сжег лес чужий или сечет деревия чужие, сугубо да осужден буде и рука его знаменена (чи—то таврована, а чи й відрубана — авт.) будет».

В «Уставі великого князя Ярослава Володимировича» з'являється спеціальний розділ — «Про бобрів». За крадіжку цього звіра злодій мав сплатити власнику чималу суму — 12 гривень. Якщо ж винного не спіймали, то община тієї місцевості, де розрита боброва нора, знайдені сітки для його вилу чи інші прикмети, що вказують на брако-

ВИГОТОВЛЕННЯ КРЕМ'ЯНИХ ЗНАРЯДЬ
У РАНЬОМУ ПАЛЕОЛІТІ. МАЛ. А. ДІТЦЕЛЯ.

НАРАЛЬНИКИ ЧЕРНЯХІВСЬКОГО ЧАСУ З ПОСЕЛЕНЬ ЧАБАНИ
ТА ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ—ОЗЕРНА 2. РОЗКОПКИ С. ДЕМИДКА.

ньєрство, мала сама знайти винного або... сплатити у княжу казну ті ж таки 12 гривень!

За крадіжку (відлов) у чужих володіннях яструба стягувався штраф в розмірі 3 гривні, голуба чи куріпки — 9 кунь, гуски, качки, лебеда чи журавля — 30 кунь. Передбачалися і штрафи за крадіжки з перевісищ — пасток для вилову птахів.

На початку 70-х років XI століття у давньоруському законодавстві з'являються норми, які захищали життя представників князівської вотчинної адміністрації, котрі розслідують ці злочини: тіуна, огнищанина, сільського старости.

«Если убьют огнищанина за обиду, то платить за него 80 гривен убийце, а людям не надобно; а за подъездного княжего — 80 гривен», — сказано у статті 21 «Київської правди». Життя сільського старости, рабині-годувальниці чи її дитини ця ж стаття оцінює лише в 12 гривень, а рядовичів, смердів і холопів, взагалі, у 5 гривень.

Якщо ж огнищанин або тіун убитий при виконанні службових обов'язків — захисті майна «у клети, или у коня, или у стада, или

при краже коровы», то з убивцею, згідно із законом, належить розправитися на місці — «убить в пса место»!

Після занепаду Київської Русі, територія сучасної Хмельниччини опинилася у складі двох держав: північна частина увійшла до Волинської землі (з 1565 р. — Волинське воєводство) Великого князівства Литовського, а південна — до Подільського воєводства Польського королівства. І саме у цей час всі ліси набули своїх хазяїв — «нічийних» угідь не залишилося. Тодішнім законодавством і Польщі, і Великого князівства Литовського вводиться порядок передачі їх іншим власникам, що закріплюється написанням дарчих грамот та встановленням на самих землях межових знаків — «копців». У грамотах того періоду вже досить часто згадуються «гаї», «дуброви», «ловища», «боброви гони». Тоді ж з'являється і професійна княжа (вважай, державна) лісова охорона — осочники.

Так, 1420 року Владислав Ягайло встановив, що полювати у державних лісах має право тільки він та його двоюрідний брат Вітовт, а у приватних лісах — їхні власники. На чужих землях дозволялося полювати лише на вовка, росомаху і лисицю — як на особливо шкідливих хижаків. Проте для жителів міст, у тому числі і для Кам'янця, Заслава, Полонного, Хлапотина, Меджибожа встановлюється право рубати дрова, пасти худобу у «дубравах и лесах княжеских, панских и землянских, прилегающих к городу». І це давнє право зберігатиметься за містянами впродовж багатьох років, незважаючи на спроби власників тамтеш-

ЧОЛОВІК І ЖІНКА. ПІЗНІЙ ПАЛЕОЛІТ.
РЕКОНСТРУКЦІЯ З. ВАСІНОЇ.

Хроніки лісового краю

А УКРАЇНА ВЖЕ БУЛА...

Першу письмову згадку про Україну можна знайти в Київському літописі за Іпатіївським списком від 1187 року. Він містить такий запис: «... І плакали по нім усі переяславці... За ним же Україна багато потужила». Йдеться про тугу і журбу людей після загибелі переяславського князя Володимира Глібовича в битві з половцями. Однак це не найдавніша згадка України в історичних джерелах. Так, слово «Україна» згадується ще в «Слові святого Григорія, як погани кланялися ідолам», яке перекладали давньоруською мовою в XI столітті. У ньому йдеться: «Но і ноне по українам моляться ему, проклятому богу Перуну, і Хорсу, і Мокоші, і вілам, то творят отакі». Як етноніми «окри», «теукри» (то укри) ці слова були відомі ще Геродоту.

ніх лісів обмежити його чи й скасувати взагалі. Жителі міст вперто боронили це право, бо у той час, внаслідок розвитку торгівлі і зростання чисельності населення у містах, все більше розвиваються ремесла, що використовують деревину. У великих кількостях виготовляються тесані лісоматеріали — ванчес, балки, лігари, крокви, брус, а також клепки, бочки, відра, ночви та інші вкрай потрібні в побуті речі. Тоді ж з'являється і нова галузь господарства — добування дьогтю, смоли та випалювання лісу на поташ... Однак, ці промисли ще не мають руйнівного характеру, а поташ ще не став справжнім лихом для місцевих лісів. Тому вони залишаються бездонною коморою і джерелом збагачення для їхніх власників.

Так, французький мандрівник Блейз де Вігнер, захоплений від побаченого, напише: «Звірини в лісах і полях так багато, що зубрів і диких коней та оленів вбивають тільки на шкіру, ріки повні рибою, багато тут бобрових гнізд, а птахів стільки, що весною хлопці наповнюють човни яйцями диких качок, гусей, журавлів і лебедів...»

А литовський мандрівник Михалон Литвин, котрий побував у Києві у 1550 році, доповнює його враження: «Диких звірів і зубрів, диких коней і оленів така кількість в лісах і полях, що полюють на них тільки заради шкури, а м'ясо, у зв'язку із великою його кількістю, кидають, за винятком спинної частини; ланей і диких кабанів навіть зовсім не вживають. Дикі кози у такій великій кількості перебігають зимою із степів у ліси, а літом назад, що кожний селянин забиває їх до тисячі у рік». І додає:

ВИГОТОВЛЕННЯ ЧОВНА МЕТОДОМ ВИПАЛЮВАННЯ.
ЗА Е. АЛЛЕНОМ. 1885 Р.

ПОЛЮВАННЯ НА ТУРА.
РЕКОНСТРУКЦІЯ М. ЗАЛІЗНЯКА ТА П. КОРНІЄНКА.

«На берегах річок у великій кількості зустрічаються хатинки бобрів. Птахів така величезна кількість, що навесні хлопчачки набирають повні човни яєць диких качок, лісових гусей, журавлів та лебедів, а пізніше їхніми пташенятами наповнюють курники... Орлят тримають у клітках ради пір'я, щоб пізніше робити оперення для стріл».

Та розуміння того, що лісові ресурси все-таки не безмежні, очевидно вже було і тоді. Бо у середині XVI століття в зібранні законів під назвою Литовський Статут з'явилося чимало природоохоронних статей, які були зібрані в окремому, дев'ятому розділі, який отримав назву «Про лови, пущі, про бортне дерево, про озера, про боброві гони, про хмільники, про соколинні гнізда». Створений на основі «Руської правди» із врахуванням традиційного звичаєвого права, нових суспільних

БРОНЗОВА ПИЛКА.

і економічних відносин, що склалися на той час, та, напевно, й деяких юридичних норм західно-європейських держав, Статут встановлював відповідальність не лише за самовільну рубку лісу, але й навіть забороняв людині, котра йде в ліс до борті, на рибалку, сіножать або з якоюсь іншою метою, під страхом покарання мати при собі зброю, мисливське спорядження або собаку. І природоохоронні статті цього закону, що деталізує і розширює список взятих під охорону тварин та покарань за їхнє незаконне знищення, не були простими деклараціями, а діяли постійно, про що можна прочитати у давніх хроніках.

Особлива увага в Статуті відведена бобрам. Бо вони ж дають не тільки цінне хутро, а й привняне (плавають же!) до риби м'ясо, яке можна споживати у дні посту... А браконьєр, спійманий на гарячому при відстрілі крупного звіра, прирівнюється до розбійника. І його тут же, на місці, карають на смерть!

Наступним кроком у врегулюванні питання лісокористування стала, прийнята у 1557 році за

Хроніки лісового краю

НЕ ВІНАХІД СУЧАСНИКІВ

Традиція вигнання правителів, які належним чином не виконують своїх обов'язків, має давню історію. Перший такий випадок, зафіксований у писемних джерелах, відноситься до 1068 року.

Саме тоді виник гострий конфлікт між громадою Києва і Київським князем Ізяславом Ярославовичем — старшим сином Ярослава Мудрого. Після смерті Ярослава почастишали половецькі набіги на Русь. Частково до погіршення ситуації призвели недалекоглядні дії синів Ярослава, котрі розгромили племена торків, які постійно протидіяли половцям у південних степах.

1068 року великими силами половці вчергове вторглися в руські землі. У битві на річці Альті війська, очолювані князями—Ярославичами Ізяславом, Всеволодом та Святославом, половці розгромили. Князі з поля бою повтікали: Ізяслав та Всеволод — до Києва, а Святослав — до Чернігова. Після цього половцям на чолі з ханом Шаруканом уже нічого не загрозувало і вони безкарно грабували руські землі.

Така ситуація призвела до того, що кияни, зібравшись на торговій площі на віче, звернулися до князя з вимогою захистити їх від нападників або ж видати зброю і коней, щоб вони змогли самі прогнати половців. Побоюючись розгніваного народу, князь відмовився виконати їхню вимогу. Не справдилася надія і на те, що громаду підтримає київський воєвода Коснячик — той взагалі утік, дізнавшись, що до нього йде делегація, уповноважена вічем. Небажання можновладців виконувати свої прямі обов'язки, призвело до справжнього повстання: Ізяслав змушений був тікати з Києва до Польщі, а бунтівники, звільнивши з тюрми Всеслава Полоцького, котрого там утримував Ізяслав, проголосили його князем Київським.

А тим часом князь Чернігівський Святослав зібрав військо чисельністю у три тисячі воїнів і розбив таки на річці Снов Шарукана, котрий мав під рукою 12 тисяч половців. Сам Шарукан потрапив у полон.

Сам же Ізяслав, отримавши військову допомогу польського короля Болеслава, вирушив на Київ. Кияни вирішили дати йому відсіч, але посаджений ними на великокнязівський престол Всеслав утік до Полоцька, кинувши повстанців напризволяще. Ізяслав, попри свою обіцянку не чинити розправи над киянами, жорстоко покарав бунтівників. Проте довго всидіти на Київському престолі йому не вдалося: через п'ять років його знову прогнали з Києва. Проте цього разу влади позбавили Ізяслава його ж брати.

Залишається нагадати тим, хто намагається вчити українців демократії, що ці події відбулися за 708 років до створення США та за 79 років до заснування Москви...

НАНЕСЕННЯ ОРНАМЕНТУ НА КЕРАМІЧНІ ВИРОБИ.
РЕКОНСТРУКЦІЯ З. ВАСІНОЇ.

великого князя литовського і короля польського Зигмунда II Августа, «Устава на волоки господаря, короля, його милості, у всьому Великому князівстві Литовському». Саме Устава започаткувала в державі земельну реформу, у ході якої переписувалася належна державі і селянам земля. А ще в законі поставлено завдання перевірити чинність виданих раніше шляхті та іншим підданам дозволів — «вольностей» на користування «лесы, пуцы и дубровы наши».

Конкретизувалися в Уставі і правила заготівлі деревини та недеревинних дарів лісу: «Піддані наші мають право в'їжджати, хоч і неглибоко, в наші, навіть, головні ліси, за дровами, за сушняком для городіння, за деревом на будови, за ликом для своїх потреб, а не для продажу... А де знаходяться оступи, куди заборонений буде їм вхід, там вони будуть користуватися у межах, визначених ревізорами, і причому так, щоб в одному місці ліс рубали, а в іншому загаляли (відрощували)... А малим дітям і дівчатам збирати у всіх пуцах наших гриби і лісові плоди, ягоди, хміль не забороняти... Ми бажаємо також, щоб у пуцах наших лісничі нікому не сміли давати стоячого дерева для свого прибутку, на будівлі і другі потреби, під страхом суворого від нас покарання. Але лежаче дерево вони можуть давати, та не комусь іншому, як селянам нашим, які не мають на своїх волоках лісу для своїх потреб».

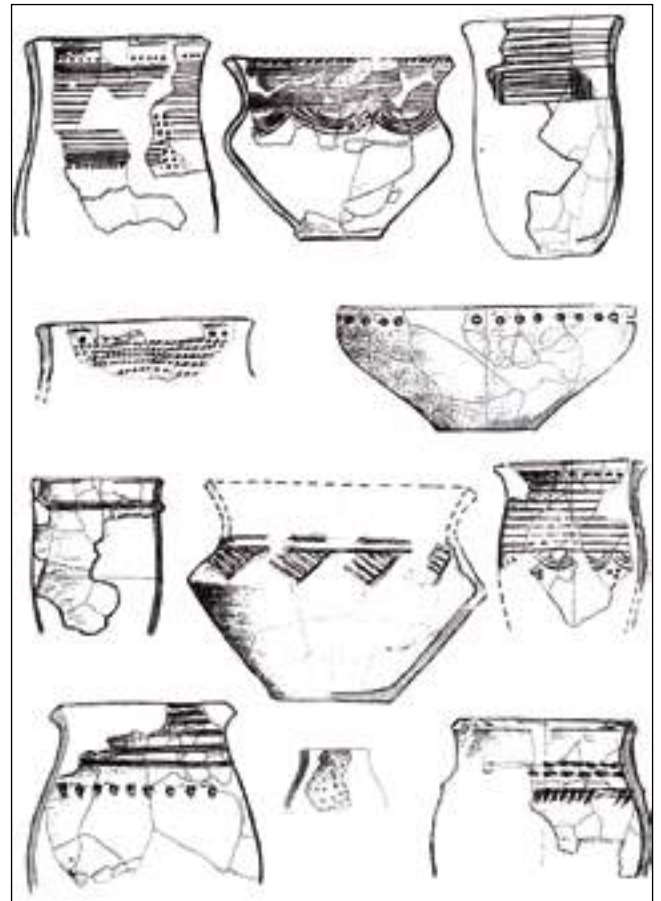
Встановив закон і правила полювання на селянських землях: «А на своїх волоках селянин може вбити вовка, лисицю, рись, росомаху, зайця, білку і усілякого іншого дрібного звіра, а також усіляку птицю, і може продавати кому захоче, не оголошуючи владі; але сарн та інших великих звірів не вбивати на своїх волоках, а

особливо в пуцах і біля пуц наших селяни не повинні тримати рушниць і не повинні ловити ніяких звірів під горлом».

А найважливіше те, що Устава вперше ставить питання про організацію невиснажливого — «щоб в одному місці ліс рубали, а в іншому загаляли!» — користування деревинними ресурсами лісу...

Проте саме в цей час набрало загрозливого для прадавніх лісів розмаху випалювання поташу, яке за 300 наступних років змінить Поділля і південно-східну Волинь до невпізнанності, завдавши непоправної шкоди як рослинному, так і тваринному світові. Так де ж узялася та біда?

А взялася вона з таких далеких країв, про які тоді мало хто з наших предків і чув. Бо саме в той час у Західній Європі розпочало бурхливо розвиватися промислове виробництво скла, мила, барвників і тканин. А на тамтешніх фабриках майже цілодобово перероблялися шкури худоби, вичинялося хутро домашніх і диких тварин, вимивалася овеча вовна. А ще вибілюються полотна з конопель та льону, виготовляється посуд зі скла.

ПОСУД З КУРГАНУ ТШИНЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ
ПОБЛИЗУ НЕТИЩИНА. ІЗ ЗВІТУ ПРО РОЗКОПКИ В. САМОЛЮКА.

ЗИМОВЕ ПОЛЮВАННЯ НА ЛОСЯ. РЕКОНСТРУКЦІЯ
Л. ЗАЛІЗНЯКА І П. КОРНІЄНКА.

Та ще й мило, як профілактичний засіб проти різних хвороб, все більше входить у побут. Але от біда — все це потребує величезної кількості лугу. Бо ж навіть при варінні скла, його треба не менше 20, а для виготовлення кришталю — і 40 відсотків! А цей луг — то не що інше, як вуглекислий калій, або поташ. Отримати його за тодішніми технологіями можна лише з попелу дерев листяних порід, особливо тих, які мають підвищений вміст калію: в'яза, береста, липи, дуба, бука, а також верби. Процес його виготовлення тривалий, брудний і дуже шкідливий для довкілля. Бо ж мало того, що потрібно спалити деревину. Попіл потім ще треба розчинити у воді, аби отримати насичений розчин, потім процідити його, а з ропи випарувати воду, знову ж таки, спалюючи деревину. Такий процес триває й до трьох місяців, аж поки на дні казана не забіліє речовина, яка й дасть такі бажані гроші. Адже ціна на поташ постійно зростає. А якщо так, то нікому немає діла до того, що для отримання трьох пудів поташу загалом треба спалити гектар стиглого лісу! І палили...

Бо ж 1634 року за тонну поташу платили майже тисячу злотих. Аби зрозуміти, яке це багатство, варто навести такий приклад: у 1684 році на усі фортифікаційні роботи в Луцькому замку виділили аж... 1500 злотих! Ото й димлять поташні печі від Волині до Подністров'я, пускаючи за димом праліси, аби шляхта у Польщі і буржуа в Англії, Пруссії, Шотландії, Голландії, Франції мали все більші прибутки.

Тому й будувалися у лісах поташні буди, де спалювали ліс. Як нагадування про той час є існування висілка Крижова Буда у Рудня–Новеньському лісництві та урочище Грабова Буда в Плесенському лісництві (ДП «Шепетівський лісгосп»).

Та поташний промисел лише одне із трьох головних лих для наших лісів, бо з середини

XVI століття лісу потребують і «гути», у яких вариться скло. А Хмельниччина багата на поклади кварцевих пісків. Тому тут у XVII столітті набирає широкого розвитку виробництво скла, для виготовлення якого й використовувалися лісові багатства. Примітивні скляні підприємства звалися гута. Звідси походять назви таких сіл як Гута, Стара Гута, Нова Гута тощо.

Саме тоді продукція подільських і волинських гут — віконне скло, дзеркала, баклаги, штофи, чарки, бокали, тарілки з простого, блакитного, димчастого, зеленого скла також масово вивозилася до Західної Європи, полишаючи по собі пустку на місці, де раніше тисячоліттями росли ліси...

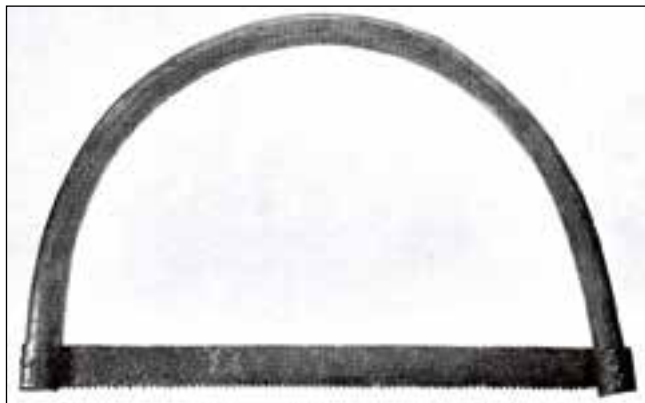
Хроніки лісового краю

СВАСТЯ — «СВЯТИЙ З ТОБОЮ»

Свастика чи свастя — це найпоширеніший символ, який і нині можна побачити на Трипільській кераміці. «Найбільшою цивілізацією Східної Європи, в рамках якої відбувається виділення свастики в окремий символ, є неолітична культура Трипілья–Кукутені (VI–III тис. до н. е.)», — пише Роман Багдасаров у фундаментальному дослідженні «Свастика: священний символ». Тому в українській народній традиції цей символ найчастіше називають словом «свастя». Воно походить від «Сва–з–тя», тобто «Святість з тобою» або «Святий з тобою». Це захисна формула, адже людина, яка перебуває в єдності зі Святим Творцем, є невразливою. Відповідно, й саме зображення свастя також є оберегом. Більше того, в українській традиційній вишиванці є як оберігаючі, так і атакуючі сварги.

Привітання «Свастя!» була традиційним для аріїв, подібно до «Мир вам!», «Бог з тобою!» чи «Доброго дня!». Як переконливо довів Рене Генон, сварга є і завжди була знаком полюса — таке її істинне традиційне значення. За Гіперборійською традицією, божественним полюсом є Бог–Творець, космічним полюсом — Сонце, земним полюсом — Гіперборія, тому сварга є одночасно символом і творця Всесвіту Сварога, і зірки Сонця, і країни Гіперборії, а також арійської раси, що народилася в гіперборійському расотворчому казані (У–країні).

З цієї ж причини до кінця Середньовіччя сварга широко застосовувалася в християнстві і була символом Ісуса Христа. Це й зрозуміло, адже він розглядався як зразок для наслідування і як полюс тяжіння для формування Нової Людини. Сварга–Свастя–Свастика — це сакральний символ України, що вказує на духовний центр, планетарний полюс. То чи не тому зараз ведеться така непримиренна боротьба проти Свасті?

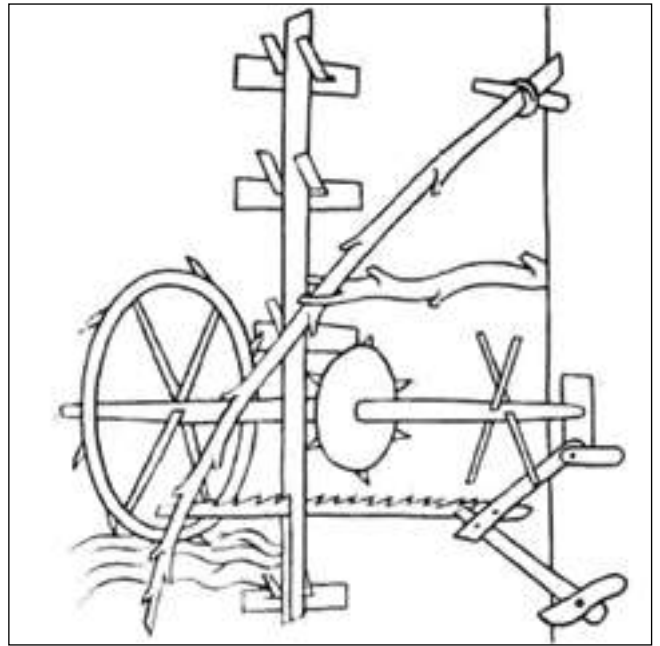
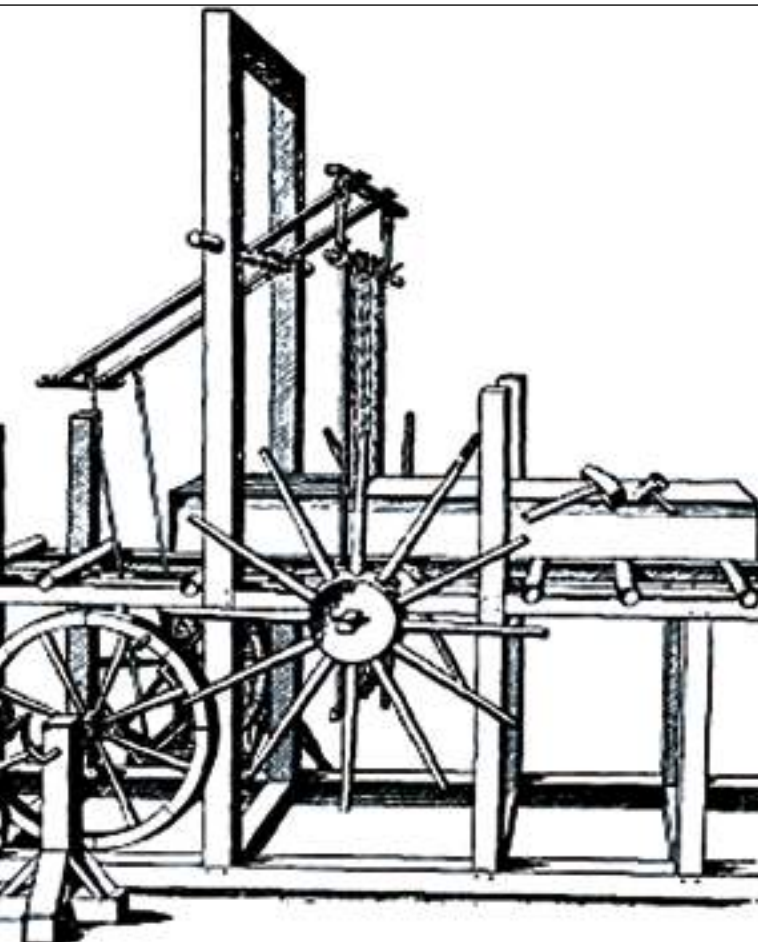

ДАВНЬОРИМСЬКА ЗАЛІЗНА ПИЛКА.

Великі масиви лісів вирубувалися також для виготовлення смоли, дубової клепки, корабельної деревини. З цим процесом пов'язані назви сіл Майдан. В давні часи майданом називалися просіки в лісі, де стояли смолокурні, дьогтярні, поташні. Майдан — площа, місце, поприще: підвищена галявина і лісовий завод на ній. Отож майдан як населений пункт, виникав у лісі біля смолокурні, селітряного заводу, неподалік села і нерідко переймав його назву. Тому, як правило, до назви майдан додавалася ще й прикметникова форма: Майдан–Сахнівський, Майдан–Лабунський, Майдан–Віньковецький, Майдан–Вербецький, Майдан–Вила, Майдан–Олександрівський.

У середні віки існував ще й буртовий спосіб виробництва селітри, необхідної для виготовлення порошу. В бурту (купу) складали гній, землю, вапно, поташ і закопували все це на 3–5 років. Потім цю суміш промивали водою, обробляли поташем, і з розчину, випаровуванням, одержували селітру. З одного кубічного сажня буртової землі добували від 4 до 16 пудів селітри, що йшла на виробництво порошу. На місцях такого промислу виникли села Бурта і Буртин.

СХЕМА ТАРТАЧНОГО МЛИНА XV СТ.

ПЕРШИЙ ПРОЕКТ ТАРТАЧНОГО МЛИНА, ВІЛЛАР ЛЕ ХОННЕКУР, БЛИЗЬКО 1230 РОКУ..

Знищували ліси і для виготовлення заліза, джерелом якого були болотні і озерні руди, поклади яких зосереджені в зоні Шепетівського Полісся. Болотна руда поділялася на лугову і дернову. Вона дуже чиста і легко переробляється на залізо. Паливом для рудень був ліс. Навколо копалень утворювалися поселення, що звалися Рудні. До сьогодення функціонує на території Шепетівського району село Рудня–Новенька.

А 1567 року король Зигмунд–Август затверджує «Устав та інструкцію господарським лісничим». Цей документ, за оцінками фахівців, став одним із перших не лише в Європі, а й у світі лісовпорядкувальних документів. Згідно з його вимогами, великокняжі пущі ділилися на лісництва, на чолі яких поставлені лісничі. В їхньому підпорядкуванні дзерайничі (підлісничі), котрі відповідають за конкретні ділянки лісу, осочники

ВИРОБНИЦТВО ПОТАШУ. ГРАВ'ЮРА XIX СТ.

та бобровники. Цей правничий акт за 130 років до «лісових» указів російського царя Петра I, котрий вводитиме перші нормативні документи для ведення лісового господарства в Російській імперії і від котрого, згідно з радянською лісівничою історіографією, розпочався етап культурного лісівництва, встановив чіткі правила лісорозробок, полювання, бортництва, рибної ловлі. А за дотриманнями цих вимог, стежили лісничі та їхні підлеглі. В Уставі чітко визначено перелік рідкісних звірів та птахів, яких уже потрібно охороняти...

Тоді ж у лісових промислах відбувається справжнісінька революція: починають будуватися перші пиляльні млини та «тертичники» — лісопильні, де ручними повздовжніми пилками колоди розрізали на дошки. До пиляльних млинів і тертичників колоди на дошки і брус розколювали з допомогою спеціальних клинів. І отримували з колоди одну або ж, у кращому випадку, дві дошки. В результаті — величезна кількість браку і відходів, які просто покидали гнити у лісі...

А третім лихом стало паління горілки. Бо і цей промисел давав чималі бариші, але потребував дуже багато дров. Так, Житомирське староство у 1616 році, наприклад, має всього доходу 1902 злоті, 1400 з яких давали корчми і шинки.

Та зростання населення і збільшення потреби в дровах для обігріву жител, інтенсивний розвиток ремесел і будівництва, як і раніше, вимагало великої кількості деревини. Але в той же час ліс, сплавлений за кордон, дає у скарбницю все більші грошові надходження. І, що дуже важливо, в інтересах держави угіддя мають залишатися з запасами мисливської дичини, найперше — копитних. Тому назріває необхідність проведення переліку лісів і поліпшення системи використання їхніх багатств...

Проте хіба до лісових справ, коли весь край у XVII столітті постійно охоплений війнами? І знову ліси стають прихистком для волинян і подолян,

котрі рятуються у них то від поляків, то від татар, а то й від козаків...

Наступний крутий поворот в лісовій історії відбувається після окупації Поділля і південно-східної Волині у 1793 році російськими військами. І поки в поміщицьких лісах продовжували діяти норми документів Речі Посполитої, які регламентували діяльність лісівничої галузі, то до загарбаних земель Адміралтейська колегія Російської імперії, у віданні якої знаходяться лісові справи, уже відрядила «для приведення в известность местоположення, количества и качества дубовихь, сосновых и других заповедных лесов» флотських офіцерів.

Хроніки лісового краю

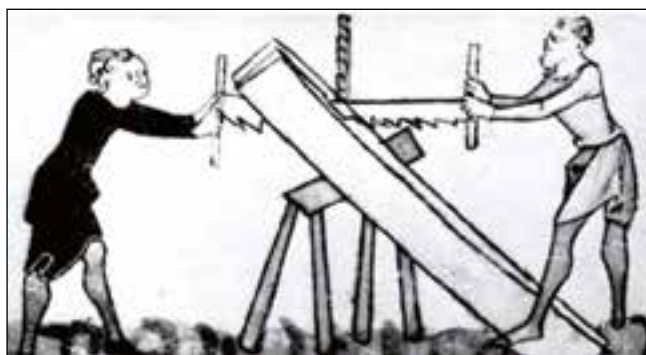
ВІД «ГРОШІВ» ДО ГРОШЕЙ

Так уже склалося, що нині переважна більшість людей не замислюється над тим, звідки пішла назва «гроші», а більше переймається тим, де і як їх роздобути. І то якомога більше!

Важко нині це уявити, але свого часу на Поділлі не було грошового обігу у сучасному розумінні цього слова. І хоча наші далекі предки зазнайомилися із монетами ще у XIII столітті, систематичний грошовий обіг розпочався лише у першій половині XIV століття, коли на берегах Горині, Бугу та Дністра з'явилися так звані «празькі гроші».

Монета — «празький грош» викарбувана у столиці Чехії — Празі — в кінці XIII століття. Вона була досить велика, бо виготовлялася зі срібла високої проби вагою 3,7 грама та мала у діаметрі в середньому три сантиметри. Саме це вигідно вирізняло «празький грош» серед інших срібних монет, які були тоді в обігу у країнах Європи, тонких, мов пелюстки, брактеатів, що важили десяті частини грама. Вони швидко ламалися і не були придатні для міжнародної торгівлі. Саме за форму і вагу ці монети дуже швидко прозвали «грошами» від латинського *grossus* — товстий.

Празькі гроші швидко поширилися країнами Європи і стали домінувати й на ринку України, утримуючи першість серед платіжних засобів аж до початку XVI століття. Однак в обігу вони перебували і протягом наступного століття. І навіть викарбувані у 1338 році у Кракові «краківські гроші», а пізніше і напівгроші не змогли витіснити повністю «грошів празьких». Тому й не дивно, що їх досить часто знаходять у скарбах. Так, вони були виявлені серед польсько-литовських монет у скарбі, знайденому в селі Савинці Ярмолинецького району. Та навіть коли «празькі гроші» перестали використовуватися, вони полишили по собі пам'ять в українській мові, давши узагальнену назву платіжному засобові.

РОЗРІЗАННЯ КОЛОД НА ДОШКИ.

Вони працюватимуть над описом найбільш цінних лісів протягом дев'яти років. Результати їхніх трудів увійшли до «Опису Волинської губернії 1798 р.» та «Топографічного і камерального опису Подільської губернії» (1800 р.). Фактичний матеріал, викладений в описах, має особливе наукове значення, адже у них наводяться дані про соціально-економічне і демографічне становище краю. В «Топографічному і камеральному описі Подільської губернії» міститься зведена таблиця обліку лісів губернії з точки зору придатності деревини для кораблебудування. Російські чиновники після детального обстеження лісів поставили клеймо придатності до будівництва кораблів на 64277 дубах, 13068 кленах, 1673 ясенах, 2325 ільмових, 42 карачагових. 2680384 дуби визнані «благонадійними» і 478974 — непридатними. Також визнані «благонадійними» 53531 клен та 10571 ясен. Всі ці дерева оцінювалися за довжиною (від 4 до 44 футів) та товщиною (від 2 до 36 дюймів).

Та постійні скарги на знищення лісів спонукали тодішнього російського імператора Павла I, навіть за своє коротке правління, прийняти понад два десятки нормативних актів щодо лісів. Так, 12 березня 1798 року він видає указ «Про лісове управління», а у червні того ж року — ще один указ про створення при Інтендантській експедиції Адміралтейської колегії самостійного державного органу — Лісового департаменту.

До цього департаменту переходять усі чиновники, форстмейстери та вальдмейстери, які охороняли казенні ліси. На Поділлі і Волині, як і в інших 39 губерніях, лісівничу службу у казенних лісах очолює обер-форстмейстер. А наступного

ВУЛИКИ-КОЛОДИ.

ПОДІЛЬСЬКИЙ ПІВГРИШ XIV СТ.

року на нього будуть покладені обов'язки «состоятъ подъ непосредственным веденіем Лесного Департамента и что посему немедленно должны обо всем ему доносить, не дожидаясь разрешения губернаторов, которые с своей стороны в нужных случаях должны оказывать им всякое начальническое пособіе».

Лісова охорона призначається почергово на рік і складається з лісових наглядачів з числа державних селян. Обер-форстмейстер і форстмейстери також працюють у тісному контакті із землемірами. Ця спеціалізована структура, видозмінюючись і реорганізовуючись, понад два століття відстоюватиме інтереси лісу.

І нарешті після двохсотлітнього перетворення дерев на поташ, Павло I підписує указ, що обмежує випалювання лісу. У відповідності з ним, казенним поселенцям віднині дозволяється випалювати поташ тільки з малорослого лісу, осики, чагарників, вітролому, ломаччя, папороті і трави. Але хто там проконтролює виконання указу самодержця у Подільській чи Волинській глибинці? Тому й продовжують поташні печі кіптюжити небо. А повністю випалення подільських і волинських лісів на поташ припиниться лише напри-

БУДІВНИЦТВО ЗАЛІЗНИЦІ.

кінці XIX століття, коли хіміки винайдуть дешевші заміники — соду та мінеральний поташ.

Але відповідальність за збереження корабельних лісів та насадження нових у малолісистих районах покладається на досить численний штат обер-форстмейстерів та форстмейстерів.

11 листопада 1802 року вже імператор Олександр I підписує «Статут про ліси», у якому зроблена спроба розв'язати три головні проблеми:

1. Наведення належного порядку в управлінні лісами і їхньому бережливому використанні на благо держави.

2. Вжиття заходів для ліквідації уже відчутного в багатьох губерніях браку лісу не тільки на потреби людей, а й для казни та флоту.

3. Використання лісів там, де їх надто багато — «какую составит прибыль казне без отягощения народа и без потери пользы Государства».

Та ці обмеження стосуються лише лісів казенних. А щодо тих, які знаходяться у приватних руках, то Статут визначив: «Усі ліси, що ростуть у дачах приватновласницьких, є в користуванні і володінні на правах повної їх власності». А тому «Власник має право розчищати свій ліс під оранку і покоси та для поселення».

Звичайно, і серед приватних власників лісів є такі, що дбають про них. Так, князь Сангушко, котрий має 40 тисяч десятин лісу, для високопрофесійного ведення лісового господарства запрошує у свої володіння фахівців із Чехії. І саме вони й поставили справу у князівських лісах на наукову

основу, при якій ведеться паралельне відновлення ділянок, що вирубуються.

І хоч князь Сангушко має крутий норів і за непорядок у лісі може тут же огріти лісника нагаєм, та за зразкове виконання обов'язків так само тут же може преміювати, вручивши десять рублів. Зразково ведеться лісове господарство і у володіннях графині Потоцької (уродженої Сангушко). Та це, здається, поодинокі винятки.

У 1839 році затверджується «Положение о корпусе лесничих» і створюється корпус лісничих. Лісове відомство отримує військову організацію.

Хроніки лісового краю

ЯК СЕЛО СЕЛОМ СТАЛО?

Навіть сучасні жителі сіл не замислюються коли і, найголовніше, як у давнину засновувалися їхні населені пункти. Зрозуміло, що на це запитання офіційна історична наука також не може дати точної відповіді хоча б тому, що початок відліку для села чи міста прийнято вести з часу найдавнішої писемної згадки. Така умовність хоч і закономірна, але недосконала, однак іншого способу точного датування поки що не знайдено.

А ось за якими принципами починали забудуватися села, версії в істориків є. Так, за часів Київської Русі поняття «село» вживалося для поселень за межами княжих маєтків. А у XIV–XV століттях, зокрема, у володіннях князів Острозьких селами почали називати загальні поселення краян, об'єднаних сільськогосподарським виробництвом. Села ж у володіннях Острозьких жили за «руським правом». Хоч на той час паралельно існували ще й волоське, німецьке та загальношляхетське права. У цих правових збірниках криється розгадка того, чому так іноді заплутано пролягають вулиці у давніх частинах сучасних сіл. Пояснюється все дуже просто, адже руське право на відміну від західного, не диктувало поселенцям суворого лінійного «плану забудови» людських осель, а дозволяло «розкидати» хати по ділянці, зручно пристосовуючись до рельєфно-територіальних особливостей.

Основою давнього господарсько-житлового комплексу було дворище, яке поєднувало 5–10 хат. У них переважно розміщувалися члени спільної сім'ї-родини, котрі й забезпечували всі продуктивні потреби господарства необхідними енергетично-технологічними потужностями.

Якщо ж виникала виробнича потреба, то родині дозволялося прилучати й «підсусідків», «потужників», «поплічників» з інших поселень. А кілька чи кільканадцять дворич творили сільську громаду, яка обирала собі очільника, якого називали по-різному: старець, тивун чи отаман.

КОРЧМА. МАЛ. Ю. КРАШЕВСЬКОГО.

Тоді ж усі казенні ліси діляться на лісництва, які, у свою чергу, об'єднуються в округ. Його очолює окружний лісничий, який за своїм статусом прирівнюється до командира батальйону армійської служби. Окружний лісничий знаходиться у підпорядкуванні губернського лісничого. Права і посада останнього відповідні правам і посаді командира полку. А вже з 1858 року штатний розклад усього лісового відомства Росії передбачає 8 генеральських посад, 64 старших штабних офіцерів і 734 обер-офіцерів — всього 806 чоловік. І цього ж року у лісівників з'явилася можливість вивчати найпередовіші методи ведення лісового господарства за першою «Пам'ятною книгою губернського лісничого».

А ось вікопомна подія — скасування кріпацтва, як це часто буває з революційними рішеннями, на лісовій галузі відбилася досить несподівано. Бо коли селяни отримали, як тоді говорили, «голодну волю», площа середнього селянського наділу разом з лісом, наприклад, у Волинській губернії становить всього 2,3 десятини. А більшість поміщиків після скасування кріпацтва усвідомили, що залишилися без постійного і надійного джерела прибутків, яким ще донедавна була хай і підневільна, але безоплатна праця селян. Тому попит на деревину, як для експорту за кордони Російської імперії, так і для випалювання на поташ продовжує зростати. І саме лісові масиви стають для поміщиків джерелом надходжень, що допомагає безбідно зводити кінці з кінцями. Однак їхня поведінка стає гарячковою, бо має на меті отримання швидкого прибутку. Тому винищення лісів набуває тотального характеру.

Сприяє такому хижацькому вирубуванню лісів і бурхливий розвиток цукроварень, які масово з'являються у середині XIX століття на Поділлі та на півдні Волині. І хоч ставлять їх, як правило, не-

НАГРУДНИЙ ЗНАК ЛІСОВОГО СТОРОЖА.
КІНЕЦЬ XIX ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ.

подалик багатих запасів деревини, лісу навколо цукроварень вистачає лише на 10–15 років інтенсивного вирубування. Так, згідно зі статистичними даними, лише протягом 1873–1879 років цукрові заводи призвели до винищення на Волині 120,7 тисячі десятин лісу...

Але й це ще не всі біди, які спіткали ліси, бо, хоч здавалось би, таке благо цивілізації, як залізниця, не повинно було б суттєво вплинути на довкілля. Однак уже за кілька років уздовж нових залізниць суцільною смугою приблизно до 15 верст повністю вирубуються бори і діброви. Бо ж спочатку при будівництві залізничного полотна ліс йшов на шпали і опори телеграфу. А це не так то вже й мало, бо на одну версту колії витрачалося в середньому 700 шпал і 50–60 стовпів. Отож і виходить, що для прокладання однієї версти залізниці потрібно повністю вирізати 2,5 десятини лісу.

Але й після пуску в дію залізниці ліс не залишили у спокої. Бо рух потягів призводить до зношування шпал і вони потребують постійної заміни. А та ж таки статистика свідчить, що для підтримання залізниці в робочому стані, на версту дороги щорічно потрібно витрачати 0,5 десятини лісу. Та й паровози потребують палива, яким є деревина. А «з'їдають» вони на одну версту дороги понад 100 кубічних сажнів дров у рік. Ото й не має спокою сокира ні в панських, ні в селянських лісах. Не дивно, що за два десятиліття, які минули з часу скасування кріпосного права, площа лісів, які належали селянам, тільки у Волинській губернії скоротилася на 28 170 десятин. Приблизно така ж ситуація і на Поділлі та по інших губерніях.

Саме тому 4 квітня 1888 року імператор Олександр III затверджує особистим підписом «По-

ВОДЯНИЙ МЛИН. СЕРЕДИНА XIX СТ.
МАЛ. Ю. КРАШЕВСЬКОГО.

ложення про збереження лісів», яке передбачає відповідальність за вирубування лісів у приватних володіннях. 47 статей цього лісоохоронного закону обмежують лісокористування, встановлюють чіткі правила вирубки, випасання худоби і лісорозведення. Новий закон забороняє корчування лісу та випасання худоби на вирубках і в молодняках. У відповідності з цим документом, усі ліси поділені на три категорії: захисні, водоохоронні та інші. А їхні власники зобов'язані мати складені лісовпорядниками спрощені плани ведення лісового господарства.

У статті 4 закону йдеться: «Захисними визнаються ліси і чагарники: а) ті, що стримують сипучі піски і перешкоджають їхньому руху на морських узбережжях, берегах судноплавних і сплавних річок, каналів та штучних водосховищ; б) ті, що захищають від піщаних заносів міста, селища, залізні, шосейні і поштові дороги, землі, що обробляються, і усякого гатунку угіддя, а також ті, винищення яких може сприяти утворенню сипучих пісків; в) ті, що охороняють береги судноплавних річок, каналів і водних джерел від обривів, розмивів і пошкоджень льодоходами; г) ті, що зростають на горах, крутизнах і схилах чи перешкоджають розмиву ґрунту, утворенню снігових обвалів і швидких потоків». У захисних лісах заборонені суцільні рубки, їхня розчистка та випасання худоби.

Вперше на законодавчому рівні ставиться вимога до власника забезпечити лісовідновлення на неправильно вирубаних або розкорчованих площах; коли ж він виявить бажання вирубати ліс (який не має захисного значення), то повинен повідомити про це губернський лісоохоронний комітет. А комітет протягом півроку має вирішити, чи забороняти таку рубку. Якщо ж заборони немає, то лісовласник може проводити рубку на свій розсуд.

До складу губернського лісоохоронного комітету входять: голова окружного суду, керуючий губернським державним майном, голова губернської земської управи, губернський предводитель дворянства і два члени з числа місцевих власників лісів. Очолює комітет губернатор.

Саме цей комітет розподіляв ліси за категоріями, здійснював нагляд за дотриманням у них законодавства, встановлював строки заліснення, зупиняв чи й відміняв розпорядження лісовласників відносно спустошливих рубок, видавав дозволи чи забороняв перетворення лісів на інші види угідь.

Та попри всі зусилля тодішньої влади, волинські і подільські ліси входять в нове століття «війн і революцій» такими понищеними, вирубанними і випаленими, якими вони не були ніколи в минулому!

Та на початку ХХ століття суспільство поступово починає розуміти, що потрібно змінювати ставлення до лісу, що далі вже не можна з нього тільки брати ресурси, а потрібно й давати щось взамін.

Тому саме у кінці ХІХ століття починають розроблятися основи технології створення лісових культур. Після тривалих досліджень і експериментів доведено перевагу садіння перед посівом, необхідність попередньої підготовки ґрунту, послідовність агротехнічних прийомів під час догляду. А ще встановлені різні густота садіння і норми висіву насіння різних порід для отримання садивного матеріалу...

Але все це аж ніяк не може повернути сотень тисяч гектарів вирубаних і випалених задля наживи лісів. Те незчисленне багатство, яке наші далекі предки ще у ХVІ столітті вважали «вічним скарбом», виявилось зовсім не вічним, а втраченим назавжди. І залишається тільки берегти і примножувати те, що ще залишилося...

Хроніки лісового краю

СЛОВО НЕ З НАШОЇ ЕРИ

Про Аттілу — володаря велетенської держави, яка займала територію від Чорного моря до Рейну та від данських островів до правого берега Дунаю в історії написано чимало томів. Проте у всіх тих працях його називають вождем гунів. Тобто, хоч піддані й жили на території сучасної України, але з українцями вони не ототожнюються.

Однак, є одне свідчення, яке може пов'язувати могутнього завойовника саме з предками українців. І це зовсім не видумка, бо історичний факт зафіксував вчений і візантійсько-готський історик VI століття Йордан, описуючи похорон Аттіли: «Після того, як він був оплаканий такими стогнаннями, вони (гуни) справляють на його кургані «страву», так називають це вони самі, супроводжуючи її величезним бенкетом...» Як зазначає Г. Василенко у праці «Велика Скіфія», слово «страва» у своєму природному значенні збереглося нині лише в українській та словацькій мовах. А якщо так, то виникає цілком логічне запитання: чи називав би народ, хоронячи свого видатного представника, частину похоронного ритуалу словом з чужої мови? Адже, найімовірніше, цей обряд не винайдений саме для пошанування Аттіли, а складався протягом тривалого часу і назви його частин використовувалися й до поховання Аттіли. То чи не називали тодішні мешканці нинішньої України поминаний обід «стравою» і чи не прийшло це слово від предків ще з тієї, не нашої ери? А з часом поховальний обряд змінювався, та слово в мові залишилося.

ХМЕЛЬНИЧЧИНА — НЕПОВТОРНИЙ КРАЙ

*Вже десь мене ліси ті виглядають
на поцілунку неба і полів.*

Ще буде все. Ще дні похолодають.

Іще мороз прихватить журавлів.

*Іще трава зіщулиться і змерзне,
іще печальні скажуться слова.*

*Ще на світанку білому розверзне
небесні брами хмара снігова.*

*Ще щокі у зайців позападають,
бруньки повідморозжують носи.*

*А вже мене ліси ті виглядають,
і я вже виглядаю ті ліси.*

Ліна КОСТЕНКО.

Більша частина області, що знаходиться в межах Подільської височини, належить до лісостепової зони, північна межа якої проходить поблизу населених пунктів: Полонне—Орлинці—Коськів—Білопіль—Вовківці—Тишевичі—Ізяслав—Плужне—М'якоти—Велика Радогощ—Закриничне—Кунів. Лісостепова зона України займає частину Руської платформи. В її межах розміщені такі геоструктурні одиниці: в центральній частині зони — Український кристалічний щит, який простягається широкою смугою від лінії Шепетівка — Старокостянтинів — Сокиряни на схід до Дніпра; на захід від щита — Волино—Подільська плита і Галицько—Волинська западина, а на схід — широка смуга Дніпровсько—Донецької западини і частини південно—західного схилу Воронезького кристалічного масиву, які теж простежуються з північного заходу на південний схід.

Значна протяжність лісостепової зони з заходу на схід і з півночі на південь викликає не-

КРАСУНЯ ДІВА.

однорідність її природних умов, що проявляється у відмінностях в геологічній будові та рельєфі, кліматичних умовах, водному режимі, ґрунтово-рослинному покриві тощо.

Внаслідок значних відмінностей ґрунтоутворюючих процесів на лісових і степових ділянках в межах лісостепової зони України спостерігаються різні типи ґрунтів — чорноземи, сірі лісові, сірі і світло-сірі та ін. Найбільш поширеними ґрунтами лісостепу Хмельниччини є малогумусні і середньогумусні, типові чорноземи легко- і середньосуглинкові на яких сформувалася лісова і трав'яниста степова рослинність. Серед природної і напівприродної рослинності переважають ліси.

Ліси вкривають, за офіційними даними, близько 16 відсотків території нашої держави. Це один із найнижчих показників серед європейських країн (наприклад, у Польщі лісистість становить 28 відсотків, а у Франції — 31). Та насправді ж лісистість, внаслідок тотальної вирубки, особливо у Карпатах, та неточних критеріїв оцінки, сьогодні ще менша. Попри це, за біорізноманіттям ліси України посідають одне з перших місць у Європі.

Хмельниччина займає 20,6 тисячі квадратних кілометрів. І хоч в області нині ліси вкривають лише близько 13 відсотків території, та за розмаїттям флори, яка нараховує понад 1700 вищих спорових і насінних рослин, що належать до понад 100 родин і 500 родів (найчисельнішими серед них є лісові і степові види), і понад дві тисячі видів тварин, представлених безхребетними, рибами, земноводними, плазунами, птахами і ссавцями, область посідає третє місце в Україні — після Криму та Карпат. На жаль, 116 видам рослин і 127 видам тварин загрожує зникнення і вони занесені до Червоної книги України. Ще 150 видів рослин і 61 вид тварин вклю-

чені до переліку рідкісних видів, що потребують особливої охорони в області. І це за умови, що 15 відсотків площі Хмельниччини віднесені до природного заповідного фонду. Та й цей показник також один із найвищих в Україні. Але за оцінками фахівців, оптимальний показник лісистості для території області має складати не менше 17–18 відсотків.

Природні, нерозорані, площі займають ліси, луки, остепнені луки, кам'яністі ділянки, болота. Загальна площа лісів складає 284,2 тисячі гектарів, із них ліськовою рослинністю вкрито 258,7 тисячі гектарів. Площа земель ліськового фонду — 191,5 тисячі гектарів. А близько 60 відсотків земель на Хмельниччині розорані.

Формування місцевої флори пов'язане з льодовиковим і, звичайно, післяльодовиковим періодами, які й визначали міграції рослин. Ліськова рослинність сформувалася у четвертинному періоді (розпочався 2,588 мільйона років тому й триває дотепер). Протягом останніх кількох тисяч років значний вплив на рослинний світ мав антропогенний фактор, який подекуди ставав визначальним, докорінно змінюючи первісний стан флори і призводячи до порушення усталених зв'язків у природі краю.

Сучасну рослинність складають як ендемічні та реліктові види, так і географічні елементи, які у різні часи проникли на територію області. А це

Хроніки ліськового краю

ТАБУН КОРІВ І ГОРУ ХЛІБА... ЗА ОБЛАДУНКИ

На полотнах середньовічних художників досить часто можна побачити лицарів у блискучих латах. І з погляду нашого сучасника, звиклого до того, що на кожному кроці він стикається з великою кількістю різноманітних металевих виробів, у цьому нічого дивного немає. Та виявляється для Середньовіччя з тодішнім розвитком металургії і ковальського мистецтва лицарські лати коштували фантастично дорого. В XI–XII століттях такі обладунки обходилися власникові у 45 корів чи 15 коней. А в XVI столітті, коли мистецтво виготовлення лицарських обладунків досягло свого піку, захисні лати склалися із більш ніж 200 різноманітних деталей і коштували вони уже стільки ж, скільки і 5760 пшеничних короваїв вагою в 900 грамів кожен. Мабуть, не варто наголошувати, що така гора хліба для представника Середньовіччя була тим же, чим для нашого сучасника, скажімо, розкішна океанська яхта. Тому й дозволити собі такі обладунки міг далеко не кожен вельможа. А ось князь Василь-Костянтин Острозький такі лати мав. Бо відповідно до опису 1542 року у Мурованій вежі Острога зберігався їх не один комплект...

бореальні, тобто тайгові, та неморальні — широколистяних лісів, понтичні, або степові, а також середземноморські географічні елементи.

Рідкісні, ендемічні й реліктові види представлені березою низькою (*Betula humilis* Schrank.), відкасником осотовидним (*Carlina cirsioides* Klok.), булаткою червоною (*Cephalanthera rubra* (L.) Rich.), берекою лікарською (*Sorbus torminalis* (L.) Grantz), рокитником подільським (*Chamaecytis podolicum* Bloski. Klask), мінуарцією дністровською (*Minuartia thyraica* Klok.), таволгою польською (*Spiraea polonica* Bloski.), льоном бессарабським (*Linum besarabicum* Klokov ex Juz.), чебрецем подільським (*Thymus podolicum* L.), цибулею круглоногою (*Allium sphaeropadum* Klokov), сеслерією Гейфлеровою (*Sesleria heufleriana* Schur.), осокою низькою (*Carex humilis* Leys.), молочаєм багатоколірним (*Euphorbia polychroma* L.), хвощем великим (*Equisetum telmateia* L.), рутвицею смердючою (*Thalictum foetidum* L.), тонконогом різнобарвним (*Poa versicolor* Besser) і цибулею подільською (*Allium podolicum* (Asch. & Graebn.) Blocki ex Racib).

До неморальних елементів належать: дуб звичайний (*Quercus robur* L.), липа серделиста (*Tilia cordata* L.), граб звичайний (*Carpinus betulus* L.), клен—явір

ЗВІРОБІЙ ПРОДІРЯВЛЕНИЙ.

БДЖОЛА-ТЕСЛЯР.

(*Acer pseudoplatanus* L.), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior* L.), бук лісовий (*Fagus sylvatica* L.), груша звичайна (*Pyrus pyraister* (L.) Burgsd.), яблуня лісова (*Malus sylvestris* Mill.), клен польовий (*Acer campestre* L.), бруслина бородавчаста (*Euonymus verrucosus* Scop.), ліщина звичайна (*Corylus avellana* L.), медунка темна (*Pulmonaria obscura* Dumort.), зеленчук жовтий (*Galeobdolon luteum* Huds.) і переліска багаторічна (*Mercurialis perennis* L.).

До бореальних видів відносяться: сосна звичайна (*Pinus sylvestris* L.), ялина європейська (*Picea abies* (L.) H. Karst.), мітлиця тонка (*Agrostis tenuis* Sibth.), жимолость пухнаста (*Lonicera xylosteum* L.), чорниця (*Vaccinium myrtillus* L.), квасениця звичайна (*Oxalis acetosella* L.), купина лікарська (*Polygonatum odoratum* (Mill.) Druce), папороть орляк звичайний (*Pteridium aquilinum* (L.) Kuhn), верес (*Calluna vulgaris* (L.) Hull) і веснівка дволіста (*Majanthemum bifolium* (L.) F.W. Schmidt).

Представниками степових видів є вишня степова (*Cerasus fruticosa* G. Woron), зіновать руська

АКОНІТ СТРОКАТИЙ.

(*Chamaecytisus ruthenicus* (Fisch. Et Woloszcz.) Klaskova), келерія струнка (*Koeleria gracilis* Pers.), типчак борознистий (*Festuca sulcata* (Hack.) Nym.), молочай несправжньохрящуватий (*Euphorbia pseudoglareosa* Klok.), ковила волосиста (*Stipa capillata* L.), осока низька (*Carex humilis* Leus), оман мечолистий (*Inula ensifolia* L.), горицвіт весняний (*Adonis vernalis* L.) і тимофіївка лучна (*Phleum pratense* L.).

Середземноморські елементи у флорі Хмельниччини складають купина широколиста (*Polygonatum latifolium* Desf.), шоломниця висока (*Scutellaria altissima* L.), скупія звичайна (*Cotinus coggygria* Scop.), осока парвська (*Carex brevicollis* DC.), холодок тонколистий (*Asparagus tenuifolius* Lam.), калина гордовина (*Viburnum lantana* L.), клокичка периста (*Staphylea pinnata* L.) та дерен справжній (*Cornus mas* L.).

Основна частина лісових масивів зосереджена на півночі Хмельниччини, де вони займають близько 40 відсотків площ. В інших же географічних районах залісненість значно нижча: у північному Поділлі — 12 відсотків, у Подільському Побужжі — 15, у Придністров'ї — 17 відсотків від загальної площі.

У Хмельницькій області найбільш поширеними деревними лісовими породами є: дуб звичайний (*Quercus robur* L.) та скельний (*Quercus petraea* Liebl.), береза бородавчаста (*Betula verrucosa* Ehrh.), сосна звичайна (*Pinus sylvestris* L.), клен гостролистий (*Acer platanoides* L.), граб звичайний

(*Carpinus betulus* L), вільха чорна (*Alnus glutinosa* Geartn.), осика (*Populus tremula* L).

Ці породи разом займають до 80 відсотків лісової території Хмельниччини. На соснові ліси припадає близько 30 відсотків, а на дубові — 49

Хроніки лісового краю

«БО МАЮ СЛУЖБУ СЛУЖИТИ СВОЇМ НАКЛАДОМ»

Скупі записи у Заславській замковій книзі іноді містять матеріал про побут наших предків XVI століття. Так, здавалось би, що цікавого можна дізнатися із запису про поділ майна між Заславським землянином Федором Кудлою та його мачухою Аннушою Кудловою, зроблений у Сьомаках (нині Славутський район) 26 серпня 1573 року? Звичайна буденна сімейна справа, яку нині у більшості випадків вирішують родичі між собою після похорону покійника, не вдаючись до сторонньої допомоги. А ось Федору Кудлі та Аннуші Кудловій, які не мали ніяких претензій одне до одного у поділі успадкованих від покійного батька і чоловіка Остапа Кудли—Корчиківського ґрунтів, людей, майна рухомого та нерухомого, а також «іменнічка» (маєточка), таки знадобилося записати умови того поділу до Замкової книги.

Однак, уважно перечитавши цей запис, розгадка такого кроку таки знаходиться. І полягає вона у тому, що Федір Кудла збирається на «воєнну» (так у записі) службу. Служба ж ця, як відомо, у всі віки була небезпечною і непередбачуваною, а тим більше, у шістнадцятому столітті. Отож у записі йдеться не лише про те, яку частку спадщини отримали Федір (половину) і Аннуша (третину), але й про те, як має бути забезпечене майбутнє Федорових сестер. І хоч у книзі не вказані їхні імена, але йдеться про те, що вони повинні отримати, виходячи заміж.

А що ж до служби «воєнної», то від імені Федора і, напевно, з його слів записано, що частина батькових статків йому належить тому, що «маю службу служити своїм накладом, толко люди вирад всі повинні будут дати мнє». Мабуть, на той час уже був якийсь обов'язковий перелік того, з чим виряджали до війська. І, з огляду на цей факт, зовсім по-іншому потрібно сприймати слова з відомої української народної пісні «Виряджала мати сина у солдати». Оскільки ж Федір Кудла на той час вже не мав ні матері, ні батька, то й виряджати його мали люди. А детальний опис того, що кому перейде у власність, швидше нагадує не розподіл спадщини, а заповіт самого Федора на випадок якоїсь біди. Інакше в документі не було б ще однієї фрази: «Якож дел (договір, угоду) тот маємо обоє сторони держати вічно, моцно, непорушно».

ГРИБ ЗОНТИК ДІВОЧИЙ.

відсотків площ лісових угідь. Соснові ліси зустрічаються переважно у північній, поліській частині. Найбільш поширеними серед них є угруповання соснових лісів злакових з домінуванням у травостой мітлиці тонкої (*Agrostis capillaris* L.), рідше — костриці овечої (*Festuca ovina* L.).

Зеленомохові соснові ліси займають вологі екотопи з більш розвинутими дерново-підзолистими ґрунтами з нестійким водним режимом. Бори такого типу поширені по всій території Малеого Полісся. Вони вкривають підвищені елементи слабопогорбованого рельєфу та плескаті вирівняні ділянки річкових долин. Їхні ценози характеризуються однарусним деревостаном, утвореним переважно сосною. Саме серед зеленомошників зустрічається високобонітетний деревостан щоглових сосен. Невеличку домішку становлять дуб звичайний та береза повисла, які займають переважно другий ярус. Вони відзначаються низькою продуктивністю і розрідженістю деревостану. Підлісок, зазвичай, не виражений, поодинокі зростають крушина ламка та горобина звичайна.

Дуб повільно росте у висоту в молодому віці, але вже у 15–25 років може давати приріст до одного метра за рік і навіть більше. Коренева система дуба стрижнева з бічним якірним корінням, глибока — до 10–12 метрів, а іноді до 20–22 метрів у глибину. Дуб — одна із найбільш довговічних порід: у середньому доживає до 500–600, а окремі дерева — до 1000 років.

ВЕРБА МАТСУДАНА.

БЕРЕСТЯНКА.

Наприклад, найстарішим в Україні є славетний Запорізький дуб віком 725 років, висота — 36 метрів, ширина крони близько 45 метрів і з обхватом стовбура 3,2 метра, який знаходиться в м. Верхня Хортиця Запорізької області. На Вінниччині в Цибулівському лісництві ДП «Бершадське лісове господарство» росте «дуб-гордій» віком 600 років, обхват стовбура якого — п'ять метрів. У Сімферополі (Сімферопільський дитячий парк) росте Богатир Тавриди віком понад 615 років, висотою — 27 метрів. У Ревнянському лісництві ДП «Чернівецьке лісове господарство» — дуб віком більше 510 років. Дуби віком більше 600 років трапляються на Одещині, Полтавщині, Волині, Житомирщині та в інших місцях України.

Трав'яно-чагарниковий покрив — нещільний, переважно складений бореальними видами без чіткого домінування якогось із них: віхалкою гіллястою, ожикою волосистою, золотушником звичайним, вересом звичайним, веснівкою дволистою, щитником шартрським, одинарником європейським. Добре розвинений моховий ярус з плевроція Шребера та диктрана зморшкуватого.

Соснові чорницево-зеленомохові ліси сформовані в нижніх частинах схилів та в улоговинах до-

ОСОКА ДАВЕЛЛА.

бре зволжених ділянок на свіжих дерново—піщаних ґрунтах з розвиненим гумусовим горизонтом.

Перший ярус формує сосна у віці 45—50 років. У другому зростає дуб. Підлісок сформований переважно із крушини ламкої, ліщини звичайної (*Corylus avellana* L.) та бруслини бородавчатої (*Euonymus verrucosus* Scop).

Трав'яно—чагарниковий покрив відзначається чітким домінуванням чорниці (*Vaccinium myrtillus* L.). Її постійними супутниками є бореальні лісові і лісоболотні види: одинарник європейський, веснівка дволиста, ожика волосиста, молінія голуба, грушанка круглолиста та ін. В моховому покриві переважають плевроції Шребера та дикран зморшкуватий. У більш вологих екотопах значна доля гідрофільних сфагнових мохів.

Соснові ліси чорницеві менш поширені і представлені як чорницевиими, так і молінієво—чорницевиими ценозами. Особливістю цих лісів є поширення берези і чагарникового ярусу з крушини.

Соснові ліси лишайникові займають незначні площі. Вони характерні для борових терас з хвилястим рельєфом, де, зазвичай, на піщаних пагорбах займають вершини і схили південної експозиції. Ці ліси пов'язані з бідними піщаними дерново—слабопідзолистими ґрунтами з глибоким заляганням підґрунтових вод. Їм властивий однovidовий деревостан, складений низькобонітетною сосною.

Підлісок не формується, поодинокі трапляється зіновать Цінгера (*Chamaecytisus zingeri*

klaskova). Трав'яний покрив нещільний. Звичайними видами травостою є: булавоносець сіруватий (*Corynephorus canescens* P. Beauv.), юринія несправжньоволошкова (*Jurinea pseudocyanoides* L.), червець однорічний (*Scleranthus annuus* L.), астрагал піщаний (*Astragalus arenarius* L.), ушанка густоцвіта (*Orites densiflora* Grossh.), шпегель п'ятитичинковий (*Spergula pentandra* L.) тощо. Лишайниковий покрив густий, утворений трьома—п'ятьма видами роду кладонія (*Cladonia Hill ex P. Browne*) і центрарія (*Centraria* Ach.), відомих під назвою оленячий мох.

Тут знаходяться і невеликі фрагменти регіонально рідкісних ценозів соснових лісів з переважанням у покриві плауна колючого (*Lycopodium annotium* L.), занесеного до Червоної книги України.

Невеликими плямами відмічені соснові ліси орлякові. Вони зростають на рівних ділянках з більш родючими дерново—середньопідзолистими супіщаними ґрунтами. Ці угруповання характеризуються високопродуктивним деревостаном, в якому переважає сосна звичайна з домішкою дуба звичайного та берези повислої. У трав'яному покриві виділяється папороть—орляк (*Pteridium aquilinum* L.), грушанка круглолиста, чорниця, брусниця (*Rhodococcum vitis—idea* L.), осока верещатникова

Хроніки лісового краю

У КРЕМ'ЯНЦІ РЕВІЛИ ГАРМАТИ. КУЗЬМИНСЬКІ

Правда, про їх виробництво у містечку Кузьмин (нині Красилівський район) мало що відомо. І якби в опису кременецького замку від 1545 року давній писар не вказав у переліку гармат і воєнних припасів, що «найпервей шести дел (мабуть, дул — гармат), котрі стоять на обланках Кузьминської роботи, проти шиї Замкової», то й не знали б ми тепер, що при князях Острозьких, яким тоді належав Кузьмин, був у містечку такий оборонний завод.

Не варто забувати, що йдеться про першу половину XVI століття, коли лиття гармат було не таким вже й простим ділом: воно вимагало не лише кваліфікованих спеціалістів, але й відповідної технології і обладнання. На жаль, нині вже не з'ясувати, чому для лиття гармат був обраний саме Кузьмин, а не Острог чи Заслав? Скільки тих гармат випускало тамтешнє підприємство і коли їхнє виробництво припинилося? Звідки надходив метал для лиття гармат? І хто саме займався організацією виробництва — українці чи заробітчани із Західної Європи? Однак факт залишається фактом — гармати у Кузьмині лили і Крем'янецький замок від нападників ними захищали.

ВІХАЛКА ГІЛЛЯСТА.

(*Carex ericetorum*) та ін., наявні види, що зустрічаються в дубово-соснових лісах: купина пахуча, або лікарська (*Poligonatum odoratum* Mill.), герань криваво-червона (*Geranium sanguineum* L.), перлівка поникла (*Melica nutans* L.). За флористичним складом цього ярусу сосняки орлякові є найбільш багатими серед усіх соснових лісів Полісся і являють собою перехідну ланку між сосновими лісами (борами) і дубово-сосновими (суборами).

Характерними для поліської зони є березово-соснові ліси. Розміщуються в комплексі з сосновими лісами чорницево-зеленомоховими. Вони представлені тут переважно березово-сосново-крушиново-чорницевою асоціацією. Флористичне ядро в них формують бореальні види — сосна звичайна, береза повисла, крушина ламка, чорниця, брусниця, ожика волосиста. Плями зустрічається плаун колючий. Моховий покрив утворюють плевроцій Шребера, зозулин льон звичайний, левкобрій сизий (*Leucobrum glaucum* Angstr.).

Березові ліси з берези повислої сформувалися на місці вирубаних або вигорілих корінних соснових і дубово-соснових лісів. Вони є досить поширеними, але великих масивів не утворюють, зустрічаючись невеликими ділянками в комплексі з лісами, на місці яких утворилися. Деревостан з берези може досягати 25 метрів і більше. Властивість берези утворювати пенькові паростки призводить до утворення багатостовбурних кущоподібних особин, які менш довговічні і не досягають таких розмірів, як насінневі.

Основні масиви дубових і мішаних дубово-соснових лісів розміщуються на півночі та сході.

БАГНО ЗВИЧАЙНЕ.

БРАЖНИК ОЛЕАНДРОВИЙ.

Грабово-дубові ліси традиційно переважають на півдні області. У центральній частині Хмельниччини по заплавах великих і малих річок, таких як Горинь, Хомора, Случ, Вовк, Бужок, Згар переважають чорновільхові ліси.

Дубово-соснові ліси екологічно і ценотично пов'язані з дубовими лісами і збагачені неморальними видами. Ґрунти цих лісів більш багаті. Для них характерні дерново-підзолисті супіщані з прошарками суглинків та сірі лісові Ґрунти з помірним, але достатнім зволоженням. Такі ліси двоярусні. Верхній ярус утворює сосна звичайна, іноді з домішкою берези повислої, а нижній — дуб звичайний. Його ярус менш густий і бонітет дуба нижчий ніж сосни.

У підліску домінує крушина ламка, зустрічається ліщина звичайна. Залежно від того, які види тут переважають, виділяють ліщинові та крушинові субори.

Трав'яно-чагарниковий покрив відрізняється видовим багатством. Основу флористичного ядра складають переважно бореальні види з домішкою неморальних. У складі видів — чорниця, щитник шартрський, ожика волосиста, веснівка дволиста,

ГНІЗДІВКА ЗВИЧАЙНА.

ортилія однобока (*Orthilia secunda L.*). Групу неморальних видів утворюють купина пахуча, перлівка поникла, яглиця звичайна, зірочник ланцетовидний.

Найпоширенішими лісами є відносно темні широколистяні, в деревостані яких переважають граб, ясен, дуб звичайний, рідше — липа серцелиста, клен гостролистий, клен—явір (*Acer pseudoplatanus L.*). На порушених ділянках розвиваються так звані вторинні ліси, сформовані з осики та берези бородавчастої. В географічному відношенні більшість видів цих лісів є європейськими видами з досить широким ареалом, ендеміків серед них немає, такі види часто називають неморальними. Серед регіонів України найбагатші широколистяні ліси поширені на Поділлі, зокрема у Хмельницькій області.

Характерною особливістю темних листяних лісів є те, що у них здебільшого значного розвитку набуває група видів, яку називають весняними ефемероїдами. Це рослини, які вегетують і цвітуть недовго навесні, використовуючи при цьому сонячне світло до розпускання листя на деревах. До наступної весни ці рослини існують у вигляді бульб, цибулин або кореневищ. Цвітуть навесні, більшість із них має досить великі і гарні квіти. За своєю продуктивністю, запасом біомаси і проективним покриттям весняні ефемероїди часто перевищують види, які вегетують влітку.

Серед темних широколистяних лісів можна виділити чотири основних групи — грабово—дубові, кленово—ясеневі, букові та вологі ліси з переважанням вільхи, ясеня і дуба.

Найпоширенішими є ліси, які можна умовно назвати грабово—дубовими. До них відносяться і чисті грабові ліси (вони здебільшого є наслідком рубок у грабово—дубових і грабово—ясеневих лісах), а також значна частина грабово—ясеневих та осикових лісів. Інколи в їхньому деревостані висока

участь липи серцелистої або берези. Такі рослинні угруповання розвиваються на відносно багатих, переважно свіжих або вологих ґрунтах. У височинній частині області — це ґрунти із групи сірих лісових та чорноземи опідзолені. Найхарактернішими видами лісів цього типу є граб, черешня (*Cerasus avium L.*), липа серцелиста, осока волосиста, зірочник ланцетовидний, рівноплідник рутвицелистий.

Цим лісам властивий двоярусний деревостан з високою зімкненістю крон. Перший розріджений ярус утворює дуб звичайний. Другий, значно нижчий, але густіший, формує граб звичайний. Поодинокі в деревостані зростає липа серцелиста, клен звичайний, або гостролистий, клен—явір, в'яз гладкий. Внаслідок досить високої тінистості під наметом деревостану підлісок не формується, а травостій — розріджений.

Найпоширенішим домінантом травостою є підмаренник запашний, дещо менше зеленчука жовтого. У нижніх частинах схилів інколи домінує яглиця звичайна. Основу травостою складають копитняк європейський, медунка темна, зірочник ланцетовидний, купина багатоквітка, воронець колосистий, підлісник європейський, вороняче око звичайне.

На сучасному етапі грабово—дубові ліси зазнають значних змін. Дуб у цих лісах (в результаті рубок) легко витісняється тіньовитривалим, більш конкурентоспроможним грабом. Внаслідок цього на місці двоярусних високопродуктивних грабово—дубових лісів формуються однарусні тривало—похідні з невисокою продуктивністю грабові ліси, в яких дуб природним шляхом не відновлюється. Під грабовими лісами процес опідзолення ґрунтів інтенсифікується, тому вони втрачають частину родючості, що веде до випадання із складу травостою мегатрофних видів і збіднення його видового складу. Зниження продуктивності травостою негативно відбивається на

ПАЛЬЧАТОКОРІННОК ПЛЯМИСТИЙ.

Хроніки лісового краю

І НАРОБИВ КОВАЛЬ НОЖІВ З... МЕЧА

У 1860 році селянин із Великих Зозулинець знайшов на полі поблизу села величезний давній меч з мідною рукояткою. Зброя та мала досить таки незвичну форму — клинок від рукоятки поступово розширювався, а на кінці був навскіс урізаний. До того ж клинок мав напівзігнутий вигляд по лінії загострення. Щасливчик не знайшов для знахідки ніякого застосування і тому віддав його сільському ковалю. А той, не переймаючись історичним минулим меча, перекував його на звичайні ножі. Можливо, ще й досі хтось у селі користується таким давнім—предавнім ножем.

процесі накопичення гумусу і веде до подальшої деградації родючості ґрунтів.

Грабово—дубові ліси дещо варіюють навіть у межах одного, відносно невеликого, лісового масиву — на видовий склад і доміанти рослинного угруповання впливають локальна вологість ґрунту, експозиція схилу (південні схили прогріваються сильніше, ніж північні) та деякі інші фактори. На схилах, особливо тих, які мають «теплу» експозицію, в травостої часто домінує осока волосиста. В таких лісах мало ефемероїдів. На вирівняних ділянках, де ґрунти багатші і вологіші, осока волосиста, як правило, не домінує і, взагалі, часто відсутня. Найтиповішими доміантами в таких місцях є яглиця і зеленчук жовтий.

Грабово—дубові ліси є найпоширенішими в області природними рослинними угрупованнями, тому вони добре представлені в багатьох природно—заповідних територіях. Найбільші площі грабово—дубових лісів у зоні лісостепу охороняються в заказниках загальнодержавного значення «Іванковецький», «Циківський», «Кармалюкова гора», «Совий яр», «Княжпільський», «Панівецька дача», «Довжоцький».

Крім грабово—дубових лісів, своєрідну групу широколистяних лісів складають ліси, які можна назвати кленово—ясеневими. Вони ростуть і розвиваються на багатих ґрунтах, сформованих на вапняках поблизу вершин товтр і в каньйонах деяких річок. Деревостан таких лісів чітко двоярусний.

Перший ярус завжди складений ясенем, другий — найчастіше кленом гостролистим. Інколи трапляються яворово—ясеневі та грабово—ясеневі деревостани. Видовий склад цих лісів добре відображає

КЛОКИЧКА ПЕРИСТА.

БОРИВІТЕР ЗВИЧАЙНИЙ.

багатство ґрунтів під ними, в тому числі високий вміст у них нітратів — тут ростуть чистотіл великий, куколиця дводомна, інколи домінує кропива дводомна. Вапнякова основа ґрунту сприяє зростанню плюща. В цих лісах трапляються ділянки з домінуванням червонокнижних видів скополії карніолійської (*Scopolia carniolica Jacq.*) та лунарії оживаючої (*Lunaria rediviva L.*).

Унікальність лісів Хмельниччини полягає в тому, що у Товтарах проходить північно—східна межа поширення букових лісів. Найбільший їхній масив знаходиться на крайньому заході області в урочищі «Сатанівська дача», на південь від Сатанова. За видовим складом вони близькі до дубово—грабових, але флористично дещо бідніші через більше затемнення. Сатанівський масив букового лісу охороняється в лісовому заказнику загальнодержавного значення «Сатанівський». На 50—гектарній площі зростає бук у Старокостянтинівському лісгоспі.

По днищах балок, в заплавах річок, зрідка й на схилах поширені широколистяні ліси з наявністю вологолюбних видів. За переважаючими в

БОБІВНИК ТРИЛИСТИЙ.

деревостані породами — це ліси вільхові і ясеніві, інколи — дубові. Характерним видом дерев є в'яз граболистий (берест). Тут звичайними є рослини, типові для інших широколистяних лісів — яглиця, рясти, анемони тощо. Типовими видами цих лісів є жовтяниця черговолиста, пшінка весняна, черемха. Інколи зустрічаються й більш вологолюбні види, наприклад, калюжниця болотна, вербозілля звичайне. Такі ліси наявні на багатьох природо—заповідних територіях.

При ще більшому зволоженні розвиваються заболочені вільхові ліси. Досить часто вони утворюються на місці вирубаних дубових, грабово—дубових, а іноді і сосново—дубових лісів. В них практично відсутні види, поширені в грабово—дубових лісах. В деревному ярусі панує вільха чорна. Підлісок часто формує крушина ламка з домішкою верби попелястої, ліщини звичайної, калини звичайної, черемхи звичайної. У більшості ценозів вільхових лісів трав'яний покрив високий.

В трав'яному ярусі переважають осоки (найчастіше — осока гостровидна), півники болотні, очерет. Іншими характерними видами є смородина чорна, паслін солодко—гіркий, теліптерис болотний (болотна папороть), вербозілля звичайне, вовконіг європейський, калюжниця болотна. У менш обводнених місцях основу травостою складають лісові і лісоболотні види: квасениця звичайна, веснівка дволиста, безщитник жіночий, щитник чоловічий та ін. Моховий покрив у ценозах вільхових лісів не виражений.

Флористично дуже цінними є ліси, які можна назвати «світлими дібровами». Їхній деревостан чисто дубовий, інші види дерев, якщо і є, то в незначній кількості. Слабе затінення дозволяє розвиватися багатьом світлолюбним рослинам, які не знаходять

собі умов у більш темних лісах. «Світлі діброви» помітно перевищують інші ліси за видовою насиченістю. Так, на 1000 кв. м такого рослинного угруповання нерідко є 50—60 видів судинних рослин, тоді як на такій же площі подільських грабово—дубових лісів — близько 45. Характерні для світлих лісів види рослин трапляються також на узліссі, луках, деякі — серед степової рослинності. Часто зустрічаються і такі види, як дзвоники персиколісті, осока гірська, кадило сарматське, ластовень лікарський, ломиніс прямий, пахучка звичайна, анемона лісова, піретрум щитковий. Такі ліси займають великі площі і потребують охорони.

З широколистяними лісами пов'язано багато видів з Червоної книги України. Більшість із них належать до родини зозуленцевих. Це коручки чемерникова (морозниковидна), пурпурова, темно—червона, булатки червона, довголиста, і великоквіткова, зозуліні черевички справжні, гніздівка звичайна, зозуліні сльози яйцелисті, любка зеленквіткова і дволиста, коральковець тричінадрізаний. З інших червонокнижних видів листяних лісів ростуть аконіт Бессера, клокичка периста, лілія лісова, лунарія оживаюча, осока затінкова, скополія карніолійська, цибуля ведмежа, шафран Гейфеля.

Хроніки лісового краю

ХЛІБ І СІЛЬ ДЛЯ... ВОГНЮ

Є тут слід давньої гостинності, яка доходить аж до прийняття з певним обрядом вогню.

Був я раз свідком пожежі на селі, ніхто не хотів рятувати. Розгніваний, переляканий, я благав і примушував до рятунку, від якого всі втікали, ховаючись по кутках. Не хотіли навіть давати відер і гаків. Що ж то було? То не хотіли вогневі противитися і приймали його як гостя, та так, що баби повиставляли напроти воріт хлібні діжі на столах, накритих обрусами, хліб і сіль, вітаючи прибульця. Усі стояли за столами, позакладавши руки, дивлячись на вогонь, ніби показували, що його радо й широсердо приймають. Коли, однак, і це, і вимушений від молодших хлопців рятунок не помагав, стара баба, чародійка, взялася загородити пожарові дальший шлях. Роздягшись догола, в самій тільки спідниці, вийшла з розпущеним волоссям, бурмочучи якісь незрозумілі закляття, і тричі оббігла пожежу довкола. На щастя, вогонь завдяки нашому рятункові стримано, а чародійка приписувала, напевно, це своїм закляттям і виставленим столам з хлібом і сіллю.

**Юзеф Ігнацій КРАШЕВСЬКИЙ,
«Спогади з Полісся, Волині і Литви».**

ШАФРАН ГЕЙФЕЛЯ.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «МАЛЕ ПОЛІССЯ»

Формування екологічної мережі України, відповідно до вимог Європейського Союзу, передбачає збільшення кількості природоохоронних територій та забезпечення зв'язку між ними. Однією з важливих ключових територій (екоядер) регіональної екологічної мережі Хмельницької області став Національний природний парк «Мале Полісся», який є природоохоронною, рекреаційною, культурно-освітньою, науково-дослідною установою і входить до складу природо-заповідного фонду України. Охороняється як національне надбання зі встановленим особливим режимом охорони, відтворення і використання.

Заклики про необхідність створення природо-заповідних об'єктів в зоні Мале Полісся лунали від науковців ще у 70-х роках ХХ століття. А вже збереження біологічного і ландшафтного різноманіття, культурно-історичної спадщини є важливою складовою сталого розвитку країни, духовного здоров'я нації. У всьому

світі зростає розуміння того, що, руйнуючи природне середовище, суспільство знищує власне майбутнє. Отож у нас один шлях — жити, працювати і відпочивати у злагоді з природою.

Визначальним для розвитку природозаповідної справи екологів Хмельниччини стало запрошення завідуючої лабораторією Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного НАН України Т. Л. Андрієнко ще у 80-х роках ХХ ст. дослідити природні багатства центральної і північної частин області.

Створення Національного природного парку розпочалося у 1998 році з ініціювання членами обласної громадської організації «Подільське екологічне товариство» та спеціалістами Держуправління з екологічної безпеки в Хмельницькій області вивчення флори та рослинності 30-кілометрової зони ризику ХАЕС. Бо ще в середині 90-х років на територіях Ізяславського та Славутського районів існувала достатня кількість урочищ, які мали

БРАЖНИК МЕРТВА ГОЛОВА.

статус заповідних. Зважаючи на це, сесія Ізяславської районної ради прийняла рішення «Про підготовку проекту створення Національного парку «Озеро Святе».

У 2001 році Подільським екологічним товариством за підтримки Держуправління екоресурсів у Хмельницькій області, науково–дослідних, освітньо–виховних установ і широкої громадськості було реалізовано проект «Озеро Святе» — Національний природний парк». Він і став початком створення основи національної екологічної мережі України у Малому Поліссі.

Президент України у 2008 році підписав Указ «Про розширення мережі та територій національних природних парків та інших природо–заповідних об'єктів», в якому підтримано ініціативу Хмельницької ОДА щодо

РОДОДЕНДРОН ЖОВТИЙ.

створення на території Хмельниччини двох Національних природних парків: «Мале Полісся» та «Верхнє Побужжя».

Внаслідок природо–дослідницької роботи 2 серпня 2013 року Указом Президента України № 420/2013 створено Національний природний парк «Мале Полісся» загальною площею 8763 гектари. Розташований він на територіях Ізяславського (5256 гектарів) та Славутського (3507 гектарів) районів.

Причому 2764 гектари надано в постійне користування, а 5998 гектарів — включаються до складу НПП без вилучення у землекористувачів. Парк перебуває у підпорядкуванні Державного агентства лісових ресурсів України. Оперативне управління заповідною територією здійснює Хмельницьке обласне управління лісового та мисливського господарства.

Національний природний парк створений з метою збереження цінних природних комплексів та історико–

Хроніки лісового краю

ВІКОВІЧНІ ЛИПИ

За даними Київського еколога–культурного центру на Хмельниччині є ще з десяток дуже старих дерев.

Липа: в обхваті 6,17 метра, висота — 24 метри, вік — більше 300 років. На висоті два метри розгалужується на чотири стовбури. П'ятий — обламався. Рoste в селі Плужне Ізяславського району в парку в 100 метрах від ветлікарні.

Липа: в обхваті — 5,2 метра, висотою — 12 метрів. Її вік близько 300 років. Має дупло. Рoste на території саду лікарні в м. Дунаївці.

Липа: в обхваті 5 метрів, висота — 11 метрів. Вік — близько 300 років. Рoste на території лікарні в с. Підгірне Старокостянтинівського району.

Дві липи: в обхваті понад 5 метрів. Висота — 20 метрів, вік — близько 300 років. Ростуть в с. Попівці Старокостянтинівського району біля сільського клубу.

Липа: в обхваті — 5,6 метра, висота 12 метрів. Вік — близько 400 років. Має кілька дупел, в одному з яких живуть шпаки, в іншому — бджолиний рій. Рoste в селі Велика Медведівка, Шепетівського району на городі родини Семенюків.

Наталчині липи: дві липи висотою близько 27 метрів. В обхваті одна — 5 метрів, інша, що має подвійний стовбур, — 7,5 метра. Вік — близько 350 років. Ростуть у кінці вулиці Незалежності на західній околиці села Понора Славутського району. Названі на честь місцевої школярки Наталки Сіщук, котра повідомила про ці дерева екологам.

Дві липи: в обхваті 6,8 і 6,2 метра, вік — близько 400 років, висота — 18 і 21 метр. Ростуть на вул. Садовій в селі Лютарка Ізяславського району. Велика липа має дупло, в якому може поміститися кілька людей.

культурних об'єктів східної частини Малого Полісся, що мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне, рекреаційне та оздоровче значення.

Нині парк проходить період становлення. У ньому ведеться робота з виготовлення проектно-кошторисної документації, встановлення меж території парку, натурне обстеження лісових масивів, дослідження квартальної сітки, флори та фауни.

Однією з найбільш примітних особливостей території Національного природного парку є комплексність її рослинного покриву, в якому переважають ліси. Середня лісистість території складає близько 30 відсотків. Переважання серед ґрунтових порід флювіогляціальних відкладень легкого механічного складу призвело до панування серед лісоутворюючих порід на більшій частині території сосни звичайної. Тому лісова рослинність характеризується переважанням соснових лісів, які тут досить різноманітні за ценотичним і флористичним складом. Найбільш поширеними серед них є зеленомохові, чорницево-зеленомохові, а на найбільш знижених елементах рельєфу — чорницеві угруповання. Зеленомохові ліси займають вологі екотопи з нестійким водним режимом. Їхні ценози характеризуються одноярусним деревостаном, утвореним переважно сосною звичайною, яка піднімається вгору до 22 метрів. Саме серед зеленомошників можна зустріти високобонітетний деревостан щоглових сосен. Невелику домішку становлять дуб звичайний та береза повисла. Підлісок у цих лісах зазвичай не виражений, поодинокі зростають крушина ламка та горобина звичайна.

Дуб звичайний належить до дерев середньої вибагливості до ґрунтових умов. Найкраще росте на темно-сірих і сірих лісових опідзолених ґрунтах, на деградова-

РИБАЛОЧКА ГОЛУБИЙ.

них чорноземах. Але росте і на менш родючих південних ґрунтах. Дуб — найбільш солевинослива порода і росте на засолених ґрунтах. Завдяки дуже розгалуженій кореневій системі, росте на сухих ґрунтах і мириться з нестачею в них вологи. Його посухостійкість пов'язана також зі здатністю скорочувати транспірацію в сухий період і переносити значне зневоднення тканин під час посухи. В умовах оптимального зволоження ростуть найбільш продуктивні дубові ліси. В середовищі надлишкового зволоження дуб росте погано.

Поширення дуба до лінії Санкт-Петербург-Тихвін-Вологда-В'ятка-Перм до Уралу в умовах континентального клімату вказує на його високу зимо- і морозостійкість. За Урал дуб звичайний не переходить. Його східна межа проходить уздовж західних

ВЕРБА ЧОРНИЧНА.

АНДРОМЕДА БАГАТОЛИСТА.

схилів Уральського пасма, далі по р. Урал у напрямку до Волгограда. На півдні України доходить до гирла Дністра і Дунаю, росте в Криму. Дуб менш світлолюбний, ніж сосна, береза, модрина, акація біла, не переносить затінення верхівки дерев і гине під наметом тіньовитривалих дерев. Бічне затінення сприятливо впливає на його ріст. Лісівники кажуть: «Дуб любить рости в шубі, але з відкритою головою».

Трав'яно-чагарниковий ярус, як правило, нещільний, переважно складений бореальними видами без чіткого домінування якогось із них. Добре розвинений моховий ярус.

Окремі, невеликі за площею, плями в наземному покриві борів-зеленомошників утворюють плауни — сучасні родичі гігантів кам'яновугільного періоду лепідодендронів. Найбільш поширений з них плаун булавовидний (*Lusorodium clavatum* L.). Цей вид є рідкісним і охороняється на території Хмельниччини.

Соснові ліси, які знаходяться біля населених пунктів, характеризуються переважанням похідних асоціацій. Тут, внаслідок антропогенного впливу, соснові ліси зеленомохові трансформувались в похідні угруповання. Вони мають спрощений склад та будову ценозів, розріджений моховий покрив. Найбільш поширеними серед них є угруповання соснових лісів злакових з домінуванням у травостої мітлиці тонкої, рідше — костриці овечої.

На нижніх частинах схилів та в улоговинах на добре зволжених місцях сформувалися соснові чор-

ничево-зеленомохові ліси. Вони характеризуються двоярусністю. Перший ярус формує сосна звичайна, постійно трапляється береза. У другому ярусі зростає дуб. На менш багатих різновидах ґрунтів він трапляється постійно, але поодиноким, а на багатих — з добрим підростом, утворює досить щільний другий ярус. Підлісок переважно із крушини ламкої, ліщини звичайної та бруслини бородавчастої. Трав'яно-чагарниковий покрив характеризується середньою щільністю і відзначається домінуванням чорниці. Її постійними супутниками є бореальні лісові і лісоболотні види.

Соснові ліси чорницеві, лишайникові та орлякові на території НПП менш поширені. Соснові ліси орлякові трапляються невеликими плямами.

У «Малому Поліссі» спорадично поширені і розміщуються в комплексі з сосновими лісами чорничево-зеле-

Хроніки лісового краю

ДУБ — НЕ ЛИШЕ ДЕРЕВИНА

Дуб — цінна лікарська, харчова, медоносна, кормова, танідоносна, фітонцидна, фарбувальна і декоративна деревинна лісова порода. Цінність мають жолуді, кора, листя, деревина. З жолудевого борошна печуть оладки, печиво. У Франції й Англії — торти, кекси, тістечка тощо. З підсмаженого насіння готують каву. Настій кори використовують як в'яжучий і протизапальний засоби для полоскання порожнини рота, горла. З деревини і кори вилучають дубильний екстракт. З листя добувають стійкий барвник. Жолуді — високопоживний корм для дикої фауни і свійських тварин. Дуб — продуктивний весняний медонос.

Деревина дуба звичайного ядрова, кільцесудинна, з вузькою жовтуватою заболонню і темно-бурим ядром, з рельєфними річними кільцями, широкими і вузькими серцевинними променями. Фізико-механічні властивості деревини дуже високі. За показниками ударної в'язкості, твердості, міцності, пружності займає перше місце в порівнянні з іншими породами. Використовується у вагоно- і суднобудуванні, будівництві, в столярно-меблевому виробництві, для виготовлення фанери і багатьох інших галузях. Стовбури дуба, які тривалий час знаходилися під водою, на дні річок і водойм, вбирають солі заліза, розчини яких є в річкової воді, внаслідок чого їхня деревина набуває темно-сірого, майже чорного кольору. Вона має назву «морений дуб». Хоча механічні властивості її дещо нижчі від звичайної деревини, але чудовий колір і текстура значно підвищують її цінність. Вона використовується для виготовлення меблів та ювелірних виробів.

ГОРОБИНА ЗВИЧАЙНА.

номоховими березово–соснові ліси. На площах вирубаних або вигорілих корінних соснових і дубово–соснових лісів сформувалися чисті березові ліси з берези повислої. Окрім сосняків, то тут, то там на землях парку острівцями зустрічаються мішані дубово–соснові ліси.

За кліматичними умовами Мале Полісся належить до зони мішаних або широколистяно–хвойних лісів. І тільки наявність бідних на поживні речовини піщаних ґрунтів зумовила поширення тут соснових лісів. Однак змішані дубово–соснові (субори), які переважають на Поліссі (на їхню частку припадає 40 відстків площі усіх лісів), наразі є малопоширеними, оскільки в результаті вибіркової рубки вони перетворилися на сосняки. Ці ліси екологічно і ценотично пов'язані з дубовими лісами і збагачені неморальними видами. Вони розміщуються на плескатих верхівках горбів, рівнинних або слабознижених ділянках. Дубово–соснові ліси не пристосовані до сухих або перезволожених умов.

Такі ліси характеризуються високою щільністю. Перший ярус утворює сосна звичайна, іноді з домішкою берези повислої, а нижній — дуб звичайний.

БЕРЕЗА ПОВИСЛА.

ВУСАЧ ВЕЛИКИЙ.

Підлісок формують види, поширені на території Малеого Полісся. Залежно від того, які види тут переважають, виділяють ліщинові та крушинові субори.

Видовим багатством відрізняється трав'яно–чагарниковий ярус. Основу флористичного ядра складають переважно бореальні види з домішкою неморальних. В складі видів — чорниця, щитник шартрський, ожика волосиста, веснівка дволиста, купина пахуча, перлівка поникла, яглиця звичайна. Трапляються червонокнижні види — лілія лісова та любка дволиста. У таких типах лісів відсутній суцільний моховий покрив. Мохи утворюють тільки окремі куртини серед мікрозападин, навколо стовбурів, на пеньках, на місцях, випалених вогнищами.

Невеликими ділянками зустрічаються двоярусні дубово–грабові ліси. Це пояснюється несприятливими

ПУХІВКА ПІХВОВА.

орографічними умовами для зростання граба — зниженою поверхнею, застійними явищами ґрунтових вод та недостатньою дренажісткістю ґрунтів.

Такі ліси багаті на раритетну компоненту Червоної книги України: лілія лісова, любки дволиста та зеленівкова, коручка чемерникоподібна та темно-червона, гніздівка звичайна, цибуля ведмежа тощо.

Характерними для території НПП «Мале Полісся» є вільшняки з *Alnus glutinosa*, які трапляються тут повсюдно на зниженнях вододілів, долинах річок, особливо в притерасній частині заплави, на перезволоженних зниженнях з високим рівнем ґрунтових вод. Досить часто ці типи лісів утворюються на місці вирубаних дубових, грабово-дубових, а іноді сосново-дубових лісів. Деревостан у таких типах лісів переважно одноярусний, утворений з вільхи клейкої, інколи з домішкою осики, берези, ясена звичайного, рідше — дуба звичайного, сосни. Підлісок часто формує крушина ламка з домішкою верби попелястої, ліщини звичайної, калини звичайної, черемхи звичайної.

В більшості ценозів вільхових лісів трав'яний покрив високий. Основне флористичне ядро його утворюють гігрофіти і гелофіти: гадючник оголений, гравілат річковий, осока видовжена, півники болотні та ін. У менш обводнених місцях основу травостою складають лісові і лісоболотні види: квасениця звичайна, щитник чоловічий, веснівка дволиста, безщитник жіночий. Моховий покрив у ценозах вільхових лісів не виражений.

Лісогосподарська діяльність негативно вплинула на загальний стан лісової рослинності регіону. Головним фактором такої діяльності по відношенню до

лісів є рубки, штучні лісопосадки, випас, рекреація, меліорація, пожежі тощо. Тому основними завданнями Національного природного парку «Мале Полісся» є:

— збереження цінних природних комплексів та історико-культурних об'єктів, що знаходяться на його території;

— створення умов для організованого туризму та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних комплексів та об'єктів;

— проведення науково-дослідних робіт з вивчення природних комплексів, а також їх зміни в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів;

— забезпечення охорони території Парку з усіма природними об'єктами;

— збереження генофонду рідкісних, занесених до Червоної книги України та типових рослин і тварин;

Хроніки лісового краю

НА ПОДІЛЛІ — ХЛІБ, А НА ВОЛИНІ — ГРОШІ

Ні, на Поділлі також гроші водилися. Але у відповідності із вимогами Статуту про забезпечення народного продовольства, своєрідний страховий фонд на випадок неврожаю формувався за двома напрямками — у частині губерній Російської Імперії створювалися запаси зерна, а в іншій акумулювалися на такий випадок кошти. Так ось у Подільській губернії передбачалися саме запаси зерна, як, до речі, і в Катеринославській, Київській, Слобідсько-Українській і Таврійській. А гроші на випадок виникнення загрози голоду зберігалися у Волинській, Полтавській та Чернігівській губерніях. До 1831 року гроші збиралися також і в Херсонській губернії, але потім там почали заготовляти зерно.

Формування таких надзвичайних запасів відбувалося за принципом роботи страхових компаній: кожен селянин-хлібороб зобов'язаний був здавати частину зерна чи коштів для створення запасу на випадок якогось стихійного чи природного лиха. А якщо воно траплялося, то кожен хлібороб міг отримати необхідну кількість зерна чи коштів, аби порятуватися від голоду чи мати чим засіяти поле. Якщо ж траплялося щось уже зовсім надзвичайне, то той же статут передбачав допомогу і з державної скарбниці. Опікувалося такими справами Міністерство внутрішніх справ. Можливо, саме тому до захоплення влади більшовиками Україна жодного разу не знала масового голоду...

ЖОСТІР ПРОНОСНИЙ.

— вивчення змін екосистем під дією природних і антропогенних факторів;

— підтримання загального екологічного балансу в регіоні;

— проведення екологічної освітньо-виховної роботи.

Територія Національного природного парку «Мале Полісся» характеризується низькою розораністю та значною залісненістю (до 70 відсотків) і добре збереженими різноманітними природними комплексами. У цілому флора його об'єктів є багатою і різноманітною, містить види різних ботаніко-географічних та еколого-ценотичних груп.

У складі флори території парку значною виявилася її раритетна компонента. За попередніми даними, тут зростає:

— 15 видів рослин, занесених до Червоної книги України;

— 35 видів, які охороняються у Хмельницькій області (регіонально рідкісні);

— 6 видів, що є рідкісними на території досліджень, нозологічний статус яких в області ще не визначений.

Висока частка рідкісних видів у складі флори території є показником збереженості природних екосистем парку.

На території НПП «Мале Полісся» зареєстровано 255 видів хребетних тварин, з них — 18 кісткових риб, 11 — земноводних, 7 — плазунів, 186 — птахів (109 видів гніздових і перелітних, по 34 — осілих і перелітних, 9 — зимуючих) та 33 види ссавців.

БЕРЕСТ.

КВАКША ЗВИЧАЙНА.

Тут описано: 15 видів тварин з Європейського Червоного списку; 123 види Додатку II Бернської конвенції; 53 види, які занесені до Червоної книги України; 84 види, включені до переліку видів тварин, які охороняються в Хмельницькій області. Наявність рідкісних видів тварин свідчить про важливість регіону для збереження біорізноманіття, зокрема тварин.

До складу НПП увійшли 11 територій та об'єктів природо-заповідного фонду області, 7 із них — в Ізяславському і 4 — в Славутському районах. Однією з таких територій є гідрологічний заказник загальнодержавного значення «Михельський», розміщений за три кілометри від с. Михля в Михельському лісництві ДП «Ізяславський лісгосп». Тут охороняється унікальне для України і Хмельницької області торфове болото округлої форми з куртинами деревних порід, яке виникло шляхом заростання карстового озера. Серед рослин, типових для таких боліт, зростають верба чорнична, пальчатокорінник м'ясочервоний —

РОСИЧКА КРУГЛОЛИСТА.

занесені до Червоної книги України, а також андромеда багатоліста, багно звичайне, вовче тіло болотне, журавлина болотна, лохина, пухівка багатоколоскова, пухівка піхлова та пухирник середній.

Орнітофауну представляють баранець звичайний, щеврик лісовий, сорокопуд терновий, вільшанка, вівчарик–ковалик, зяблик, дрізд чорний.

Із ссавців до центральної частини болота заходять лось звичайний, козуля, заєць сірий, лисиця, свиня дика, із земноводних зустрічається рідкісна в Хмельницькій області жаба гостроморда.

Заказник має водоохоронне, кліматорегулююче, ландшафтозахисне значення, є осередком охорони болотного біорізноманіття.

У Михельському лісництві є унікальна комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення «Озеро Святе», яке займає на площу 8,2 гектара. Озеро добре відоме як на Хмельниччині, так і за її межами. Охоронний режим встановлено з 1977 року, сучасний статус — з 1996 року.

Охороняється унікальний природний комплекс озера, яке формує сфагнові плави, з островом на середині та прилеглими територіями. Озеро, площею чотири гектари, — давнього зледеніння. Ця місцевість була прохідною долиною між Волинським лесовим плато та Подільською височиною.

На плавах, утворених кореневищами болотних рослин, вкритих сфагновими мохами та купинами осок, сформувалися угруповання осоки пухнатоплодої і пухівок на килимі сфагнових мохів. Раритетною складовою є рослина Червоної книги України шийхцерія болотна, а також види, які охо-

роняються у Хмельницькій області — журавлина болотна, осока багнова, образки болотні, бобівник трилистий і росичка круглолиста.

По приводній смузі ростуть осоки омська і здута, очерет, рогіз широколистий, ситник бульбистий, і регіонально рідкісні комахоїдні рослини — пухирник малий та росичка круглолиста.

Фауна озера різноманітна. Найбільше тут зустрічається птахів — зареєстровано 67 видів, з яких чотири види занесені до Червоної книги України, 24 — включено до Додатку II Бернської конвенції. Об'єкт має велике значення для збереження унікального

Хроніки лісового краю

ПАМ'ЯТНИК ПОЛОНЕНОМУ ЛЕВОВІ

Чомусь ознакою людської цивілізації з давньої давнини стали пам'ятники. Та якщо бажання увіковічити в камені славетних чи й не дуже представників гомо сапієнс ще можна зрозуміти, то встановлення монументів тваринам мало б бути дивиною. Аж ні — кожна більш–менш значна держава, не кажучи вже про імперії, прикрашає себе цілими закам'янілими і забронзовілими звіринцями. І Хмельниччина не виняток: на вулицях наших міст також можна побачити кам'яну звірину.

Однак є серед цього зоологічного сонмища і особливі монументи. Зокрема, в Антонінах, що на Красилівщині, до наших днів зберігся вирізьблений з пісковика лев, який, за переказами, мав свого живого попередника, котрий мешкав у звіринці маєтку Потоцьких. Того нещасного «царя звірів» ніби то полонив у одній зі своїх численних поїздок на полювання власник Антонін Юзеф Миколай Потоцький (1862–1922). А він полював не лише поблизу свого родинного маєтку, де щорічно влаштовувалися криваві забави виключно для титулованих магнатів, але й виїздив у далекі краї.

Так, у книгах «Нотатки мисливські з Далекого Сходу, Індії, Цейлону», «Нотатки мисливські з Африки, Сомалі» та «Над Нілом Голубим», написаних паном Юзефом після екзотичних полювань, можна прочитати про його пригоди у тих далеких і диких краях. Але якщо у більшості таких поїздок його трофеями ставали убиті представники тамтешньої фауни, то із однієї поїздки граф привіз полоненого живого лева, якого і поселив у своєму Антонінському маєткові. А потім ще й наказав увіковічити його у камені. Правда, існує й думка, що той кам'яний лев, збірний образ упольованих Потоцьким звірів, яким він особисто укоротив віку. Та як би там не було, а вже не одне покоління антонінців вважає цього скам'янілого звіра невід'ємною частиною своїх дитячих спогадів.

ПАЛЬЧАТОКОРІННИК М'ЯСОЧЕРВОНИЙ.

озера, є осередком збереження фіторізноманіття Малого Полісся, становить науково-пізнавальну, естетичну і рекреаційну цінність.

Велике значення для населення Ізяславщини має гідрологічний заказник місцевого значення «Гнилий ріг» — природна перлина Лютарського лісництва ДП «Ізяславський лісгосп», площею 816 гектарів.

Охороняється характерний для Малого Полісся комплекс соснових і вільхово-березових лісів та боліт площею 760 гектарів у долинах річки Гнилий ріг та її правої притоки. Деревостан утворюють березово-вільхові насадження природного походження та культури сосни. У трав'яному покриві переважають типові для вологих лісів види рослин — плаун булавовидний, веснівка дволиста, білоус стиснутий, зірочник лісовий, копитняк європейський, осока кульконосна, ситник розчепірений та орхідея коручки пурпурової.

Фауна басейну річки Гнилий ріг має збіднений склад, що є наслідком антропогенного впливу. Із ссавців тут зустрічаються: лось звичайний, свиня дика, козуля, лисиця, заєць сірий, куниця лісова, ондатра. Штучні запруды, заповнені водою, створили бобри. Земноводні представлені жабою гостромордою, тритонами звичайним та гребінчастим, а плазуни — гадюкою та вужем звичайними (Додаток II Бернської конвенції). Найпоширенішими хребетними є птахи: канюк звичайний, припутьень, зозуля, дятел великий, одуд, вивільга, сойка та крук.

Заказник відіграє природоохоронне, гідрологічне, водорегулююче значення, є осередком охорони біорізноманіття Малого Полісся.

У Плужнянському лісництві ДП «Ізяславський лісгосп» розташований гідрологічний заказник

БРУСЛИНА БОРОДАВЧАСТА.

ВІВЧАРИК-КОВАЛИК.

місцевого значення «Урочище Клиновецьке», площею 1157 гектарів, у якому охороняється екотоп, характерний для Малого Полісся. Він являє собою понижене лісове урочище з вільхово-березовим та сосновим лісом з переважанням домішки клена, ясена та ялини, а також насадження сосни на площі 467 гектарів. Особливим раритетом дендрофлори заказника є дуб звичайний віком понад 400 років. Трапляються ділянки з різними видами верб: ламкою, пурпуровою, білою, попелястою. Виявлено рослину з Червоної книги України — вовчі ягоди пахучі, а також рідкісну у Хмельницькій області — осоку остюкову.

Заказник має ґрунтозахисне, водорегулююче значення, є осередком охорони біорізноманіття Малого Полісся на Хмельниччині.

В орнітологічному заказнику місцевого значення «Плужнянський», площею 1,4 гектара, охороняється вільхове насадження з домішками дуба та берези. На території заказника гніздиться лелека чорний, а також виявлено гніздування багатьох дуплогніздовиків, в тому числі рідкісного у Хмельницькій області

ОБРАЗКИ БОЛОТНІ.

голуба–синяка. Має важливе значення для охорони раритетних лісових птахів.

У Лютарському лісництві цього ж лісгоспу розташована ботанічна пам'ятка природи місцевого значення «Дуб черешчатий», площею — 41 гектар. Охоронний режим встановлено з 1986 року. Охороняється генетичний резерват високопродуктивного насадження дуба звичайного віком понад 120 років. У трав'яному ярусі зустрічаються лілія лісова, вовчі ягоди звичайні, дзвоники персиколісті, молочай гранчастий, первоцвіт високий і перстач білий.

Об'єкт має важливе господарське та лісозахисне значення як еталон для практики лісорозведення дуба звичайного в умовах Малого Полісся.

Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення «Дуб звичайний» розташована у Плужнянському лісництві ДП «Ізяславський лісгосп». Площа — 0,1 гектара. Охороняється величезний дуб звичайний віком понад 400 років, з діаметром стовбура більше двох метрів. Має естетичне значення та цінність спадку.

Гідрологічний заказник загальнодержавного значення «Теребежі» — об'єкт Голицького лісництва ДП «Славутський лісгосп», площею — 30 гектарів. Охороняється природний комплекс з чотирьох озер, які перебувають на різних стадіях заростання, підвищення грив між ними та прилеглих соснових лісів. Територія урочища — це колишня долина стоку льодовикових вод. Тут представлена лісова, болотна, прибережно–водна, фрагментарно лучна рослинність.

КОСАРИКИ ЧЕРЕПИТЧАСТІ.

Найбільшу наукову цінність становлять, виявлені в цих екотопах, фрагменти ценозів осоки богемської. Це єдине відоме її місцезростання не тільки в Хмельницькій області, але й на рівнинній частині України.

Раритетну ценотичну складову невеликих ділянок водних плес складають угруповання латаття сніжно–білого, фрагменти угруповань, утворених ситником бульбистим, їжачою голівкою малою і пухирником малим, які охороняються в Хмельницькій області.

Лісова рослинність, що розміщується на погорбованих підвищених ділянках навколо озер, представлена, в основному, сосновими лісами, угруповання яких розміщується в залежності від рельєфу. Більш сухі підвищені горби, займають соснові ліси лишайникові; плескати вирівняні ділянки та некруті схили — соснові

Хроніки лісового краю

КІНЦЕВА СТАНЦІЯ... КРИВИН

Як би це дивно сьогодні не виглядало, але з 1 березня 1873 року саме це село на Славутщині було кінцевою станцією залізниці Київ–Брест.

А загалом це перша залізниця на Волині і одна з перших у Російській імперії. Але споруджувала її зовсім не держава, а Товариство Києво–Брестської залізниці. 1870 року це товариство розпочало будівництво залізниці до Бреста. Та придбання у цьому ж році східної частини Києво–Балтської залізниці дещо затримало прокладіння колії від Києва до Бреста. Тому перший потяг із Бердичева до Кривина прибув саме 1 березня 1873 року, відкривши тим самим регулярне сполучення на цій ділянці. Проте будівельні роботи тривали, і вже 25 травня цього ж року із Кривина до Бреста урочисто вирушив перший потяг.

Однак товариство на цій масштабній будові знало таких великих збитків, що уряд змушений був їх частково компенсувати. Ще до початку будівельних робіт акціонери очікували, що перевезення сільськогосподарських вантажів з центральної і південної України, Поділля, лісу з українського та білоруського Полісся, солі, будівельних матеріалів через Волинь та Брест до Пруссії, в порти Кенігсберга, Піллау та Данцига, принесе їм шалені прибутки. Однак очікування виявилися марними. Тому в кінці XIX століття, коли під керівництвом графа Сергія Вітте в Російській імперії розпочався процес націоналізації залізниць, члени товариства із задоволенням продали свої акції державі. До 1 січня 1895 року всі магістралі в імперії були викуплені у приватних власників і стали державними. А Кривин перетворився на звичайнісіньку станцію, на якій зупинялися далеко не всі потяги.

ліси зеленомохові; невеликі зниження у рельєфі зайняті сосновими лісами чорницево–зеленомоховими. Найбільші площі займають соснові ліси зеленомохові.

Лучна рослинність характеризується невеликими ділянками лук формації білоуса стиснутого, в якій значну участь беруть мітлиця тонка та щучник дернистий. Заказник має важливе наукове значення як збережена унікальна екосистема.

Великою популярністю у жителів прилеглих населених пунктів користується гідрологічний заказник місцевого значення «Голубе озеро», розташований у Голицькому лісництві ДП «Славутський лісгосп», площею — 29 гектарів. Мальовниче лісове озеро з прозорою водою і привабливими краєвидами є місцем гніздування та зупинки під час перельотів водно–болотних птахів. Заказник підтримує гідрологічний режим в регіоні, має важливе орнітологічне, естетичне та рекреаційне значення.

У Голицькому лісництві розташований лісовий заказник місцевого значення «Дубовий гай», площею — 19 гектарів. Охороняється високопродуктивне насадження дуба звичайного і сосни звичайної віком близько 140 років з домішкою липи, берези, клена, ясеня і граба з розвиненим густим підліском з ліщини та крушини. Він має важливе лісогосподарське та лісозахисне значення.

У цьому ж лісництві, на півночі села Голики, знаходиться геологічний заказник місцевого значення «Голицький», площею — сім гектарів. Охороняється місце виходу на поверхню сапонітів — малопоширеної

ПРИПУТНІ.

у Хмельницькій області, але перспективної корисної копалини. Заказник знаходиться на схилах лівого берега річки Горинь, заліснених ялиною звичайною. Має наукове значення. У заказнику мешкає велика кількість рідкісних видів тварин, які охороняються на національному і міжнародному рівнях. Серед них: бджола-тесляр звичайна, джміль моховий, махаон, одуд, вівільга, вівчарики весняний і жовтобровий, вівчарик-ковалик, золотомушка жовтогорова, вільшанка, мухоловка сіра, мухоловка-білошия, синиці блакитна та велика, зяблик, костогриз та ін.

ГІДРОЛОГІЧНИЙ ЗАКАЗНИК «ГОЛУБЕ ОЗЕРО».

*Хроніки лісового краю***ПАСІЧНИХ ЗЛОДІІВ
КАРАЛИ НА ГОРЛО**

У Статуті Литовському чітко вказувалися права бортників на ті дерева, які облюбували бджоли. Якщо таке дерево мало бортне знамено — своєрідний знак-паспорт приналежності борті конкретній особі, то навіть власник лісу, у якому таке дерево росло, не міг чинити будь-яких перешкод бортникові у його бажанні збирати мед. Але й від власника борті у чужій пущі вимагалось приходити до лісу тільки із сокирою та пішнею (лом), які використовували тільки для бортницьких потреб. При цьому суворо заборонялося виходити на медові промисли із собаками та рогатинами «ані жадної стрільби, чим би мел звіру шкоду вчинити». Бортники мали право дерти лико у лісі, не залежно від того, кому той ліс належав, чи князю, чи боярину, чи пану, але тільки для потреб бортницьких, тобто, для того, щоб вилізти на дерево, аби добратися до меду. Та й то надерти лика можна було стільки, скільки на собі бортник донести міг, а не вивезти возом.

Якщо ж дерево бортне від старості чи від сильно-го вітру упало, то власник бджіл мав право вирізати ту його частину, у якій в дуплі жили бджоли, навіть якщо їх на той час там уже й не було, і відвезти до себе на пасіку, що вже на той час також існували поблизу осель. Але верхівка та окоренок мали залишитися на місці.

Якщо ж власник «пущу свою розтереблювати всхочет, не має бортням і жадному дереву бортному жадноє шкоди чинити». І навіть розкорчовуючи ліс на поле, бортні дерева з бджолами мали залишитися на своїх місцях неушкодженими. Заборонялося па-

лити бортні дерева вогнем чи підорювати їх у полі так близько, що це завдало б їм шкоди.

Передбачав Статут Литовський і порядок відновлення власності бортного дерева, якщо якийсь зловмисник випалив би чи вирубав би бортне знамено і поставив би своє власне. Тоді суд зобов'язаний був дослідити те дерево і встановити, чиє знамено там було поставлено раніше, тому і віддавалося право володіння бджолами.

А спроба вивезти борті і продати їх чи подарувати комусь за межами пущі, де до того дерево росло, каралася як найтяжчий злочин — смертю, «а тоє дерево засе тому пану має бути превержено, чиє первей било...»

Окремо передбачалися покарання за ушкодження коріння бортних дерев чи випалення їх вогнем. За кожне таке дерево винуватець мав заплатити власникові по дві копи грошей (копа — 60 литовських грошей або 60 пенязів (динаріїв), якщо там були бджоли, і по копі грошей, якщо на той момент там бджіл не було. Та навіть за знищене вогнем чи зрубане сокирою бортне знамено зловмисник мав заплатити власнику півкопи грошей. Той же, хто «пчоли видрал», мав сплатити власникові дві копи грошей. Для порівняння, за коня чи кобилу, заморених чи вбитих зловмисником передбачалася компенсація господареві у чотири копи грошей, а за жеребця — вісім кіп.

Ще суворішим було покарання за пограбування пасіки біля дому власника: якщо вина його була доведена свідками чи в результаті слідства, проведеного судом, то винуватець сплачував три копи грошей, а якщо його впіймано на місці злочину, то він оголошувався злодієм і покарання йому передбачав уже зовсім інший артикул статуту. Як правило, такий злодій потрапляв до рук ката без права на помилування і без можливості відкупитися від правосуддя, або міг бути навіть убитий господарем на місці злочину...

БОРТНЕ ЗНАМЕНО І КОЛЕКЦІЯ ДУПЛЯНОК В ЕКСПОЗИЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ БДЖІЛЬНИЦТВА УКРАЇНИ.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «ПОДІЛЬСЬКІ ТОВТРИ»

Національний природний парк «Подільські Товтри» створений відповідно до указу Президента України № 474/96 від 27 червня 1996 року на основі природоохоронних об'єктів різного рангу та унікальних історико-культурних комплексів Поділля, зокрема Товтрового горбогірного кряжу й Кам'янецького каньйонового Придністров'я. Загальна площа його становить 261316 гектарів, з яких 3081,5 гектара надані парку в постійне користування.

Парк розташований на території трьох адміністративних районів Хмельницької області: повністю охоплює Кам'янець–Подільський район, більшу частину Чемеровецького і невелику частину Городоцького районів. Унікальні ландшафти, сформовані в різні геологічні епохи, приваблюють своєю неповторністю.

Назва «товтри» походить від фракійського «тердос» або латинського «турмур» — край, вістря, а в

слов'янських мовах набула звучання «татри», «товтри». Інколи товтрову грядку називають «Медобори» («медубаріс» — між водами) або «Недобір». Формувалася гряда 25–15 мільйонів років тому за часів Тортонаського та Сарматського морів з коралових рифів, морських водоростей, молюсків. Сьогодні має вигляд невисоких гряд (горбів, товтр), вкритих лісами або степами, а інколи відкритими вапняками, на яких поширені мохи, лишайники, водорості та кальцельюбні вищі судинні рослини. Дністровська каньйонова частина парку складається із каньйонів Дністра і його лівих приток. Близько 400 мільйонів років тому тут вирувало Силурійське море, яке залишило після себе вапнякові скелі, стінки зі скам'янілими відбитками різних організмів силурійського періоду (брахіоподи, остракоди, трилобіти, корали та водорості — рабдопарелла, гірванелла). В Придністров'ї можна побачити відкриті

ЗМІЄІД.

прямовисні стінки з відбитками або незначні уступи — тераси, на яких оселилися як рослини давніх епох, наприклад, пліоценовий релікт — шиверекія подільська, так і ендеміки — мінуарція дністровська, цибуля подільська, шавлія кременецька. Ріки, перетинаючи товтрову грядку, утворюють чудернацькі петлі, а кам'яністі скелі під впливом ерозійних процесів впродовж тисячоліть створили різні кам'яністі «примари» — голови велетнів, чортові пальці, гrotи і печери.

Важливою особливістю парку є високий рівень ландшафтно-геоморфологічної репрезентативності щодо регіону Поділля загалом, що зумовле-

ОЧИТОК ЇДКИЙ.

но, перш за все, великими розмірами, а також — значним рівнем різноманітності і геоморфологічної структури. Це сприяло формуванню високого рівня біорізноманітності.

Загальна площа парку розподіляється за основними типами використання таким чином: землі сільсько-господарського призначення становлять 148048,8 гектара (56,6 відсотка), з них на ріллю припадає 130264,4 гектара (49,8 відсотка), на багаторічні насадження — 4628,7 гектара (1,8 відсотка), сіножаті займають 7028,4 гектара (2,7 відсотка), пасовища — 6127,3 гектара (5,1 відсотка), заповідні й рекреаційні території (сюди належить частина лісових, степових та лучних ділянок) — 13229,5 гектара (5,1 відсотка).

Панівне значення у природному рослинному покритті парку мають ліси з переважанням дуба звичайного, граба звичайного та ясена високого (ясена звичай-

Хроніки лісового краю

«ДО КУСНЯ ХЛІБА, З ЛУШПИНКОЮ, А ВСЕ З РУКИ, ЯК ЯБЛУКО»

Звичні нині для подолян овочеві культури не одразу стали сусідити на наших городах. Капуста, наприклад, добре відома ще з княжих часів, але широко розповсюджуватися на селянських городах стала лише у XVI столітті. Тоді ж з Італії привезені до України салата, петрушка, пастернак. Приблизно в той же час наші предки почали вирощувати кмин, селеру, майоран, кореандр та шпинат. В той самий час у документах вперше згадується квасоля, про яку не було ніяких звісток.

Німець Вердум під час своєї подорожі Україною в 1670-х роках зазначає, що тут плекали «земні продукти, як різне коріння, буряки, пастернак та інші у великій кількості». В іншому місці пише: «Щодо капустяних рослин і тих, що їхнє коріння можна їсти, то вони пильніші, посвячують тому багато праці й розводять їх у великій кількості. Між ними найбільше поширена капуста. Мають один рід редьки, яку називають буряками. Вона має ту прикмету, що в сирому стані є цілком червона, а зварена робиться біла, як сніг, і має дуже добрий смак. Огірки їдять також часто, не тільки квашені й приправлені, як салата, але також до кусня хліба, з лушпинкою, а все з руки, як яблуко». А на Поділлі він бачив кавуни й тютюн.

У середині XVIII століття в Україні почали вирощувати картоплю, але переважно для худоби. І лише у XIX столітті у голодні роки бараболя поширилася усюди і стала щоденною людською поживою.

ного). На межі ареалу зростає бук лісовий, значний масив якого знаходиться в північно-західній частині парку (Сатанівська дача). Також на території парку є штучні насадження деревних порід, зокрема тих, які є чужими аборигенній флорі: робінія (акація біла), сосна звичайна, сосна чорна, сосна кримська.

Дерен справжній (кизил звичайний) — Cornus mas L. поширений у Європі, зокрема в Україні — на Поділлі, у Криму, Малій Азії, на Кавказі. Це деревце до 6–9 метрів заввишки, або великий багатостовбурний кущ висотою 4–5 метрів. Крона куляста. Молоді пагони зелені, старі — коричневі. Бруньки кулясті, зеленого кольору. Листки яйцеподібні чи еліптичні, до 5–10 сантиметрів довжиною, блискучі, з 3–5 парами бокових жилок, верхівка коротко загострена, цілокрай, зверху зелені, знизу світло-зелені з розсіяними ворсинками. Квітки двостатеві, золотисто-жовті, зібрані в округлоподібні суцвіття, обгорнуті знизу спільною обгорткою, тому суцвіття можна помилково прийняти за поодинокі квітки. Цвіте до розпускання листків раною весною, у квітні. Його звуть золотим ранньоцвітом. У цей час його інтенсивно відвідують комахи, особливо бджоли, що збирають ранньовесняний мед. Плоди —

КИЗИЛ ЗВИЧАЙНИЙ.

ГАДЮКА СТЕПОВА.

кістянки, циліндричні, до 1,5–2 сантиметри, м'ясисті, темно-червоні, кисло-солодкі, їстівні. Насінини циліндричні, до 8–10 мм довжиною. Завдяки забарвленню плодів рослина отримала свою назву: «кизил», що в перекладі означає «червоний». Розмножується насінням, відростками, живцями.

Кизил звичайний доживає до 500 років. Світлолюбний, морозостійкий, середньовибагливий до родючості ґрунту. Добре переносить клімат міст, стрижку і формування крони. Коренева система виду добре розвинена, тому його висаджують для закріплення ґрунту. Використовують цей вид в озелененні, зокрема для створення живоплотів.

Кизил — одна з найцінніших дикорослих плодівих і технічних рослин. Його смачні плоди містять 6–15 відсотків цукрів, значний набір органічних кис-

БЕЛАДОННА ЗВИЧАЙНА.

лот, каротин, пектин, дубильні речовини, вітамін С. Плоди кизилу, як і винограду, містять тільки глюкозу і фруктозу — цукри, які легко засвоюються. За кількістю аскорбінової кислоти у м'якуші він переважає навіть чорну смородину, яка, у свою чергу, перевищує за цим показником відомі види цитрусових. Використовують їх у їжу в свіжому і сухому вигляді, готують з них кизиловий суп, киселі, компоти, пастили, варення, джем, пюре, мармелад, есенції, приправи до їжі, настої, лікери — всього 35 найменувань різних продуктів. Кизил, який цвіте раніше від інших плодкових видів, є прекрасним медо- і пилконосом, пилком якого має лікувальні властивості. Плоди, листки, кору, коріння і насіння кизилу використовують у народній медицині для лікування застудних та шлункових захворювань та як протицинготний засіб. Батько медицини Гіпократ (IV ст. до н. е.) високо цінував в'яжучі властивості кизилових листків.

З трав'янистої рослинності найбільші площі займають степові й лучно-степові угруповання з домінуванням осоки низької, костриці валійської, ковили волосистої, ковили найкрасивішої, наскельні степи з переважанням тонконогу різнобарвного тощо. На території парку трапляються своєрідні скельні угруповання за участю очитка їдкоого, аспеля мурового.

ПЕЧИНОЧНИЦЯ ЗВИЧАЙНА.

Хроніки лісового краю

ІЗ ПІСТОЛЕТІВ... ПО САРАНІ

На півдні України, в тому числі і нинішньої Хмельницької області, сарана в минулому завдала катастрофічної шкоди. Тому для боротьби з нею була навіть розроблена спеціальна детальна інструкція, а з державної казни виділялися чималі кошти. Загалом же протидіяти нападу цих комах зобов'язане було Міністерство внутрішніх справ Російської імперії.

У відповідності з інструкцією міністерства, ще з весни при перших ознаках масової появи саранчі визначалися відповідальні за окремі ділянки особи, які зобов'язані були вести постійне спостереження, а у випадку виявлення великих мас комах, організовувати їх ліквідацію. Ніяких хімічних препаратів тоді не використовували, а всю роботу виконували люди. Так, виявивши скупчення саранчі, рекомендувалося на світанку в повній тиші оточити таке місце щільним кільцем людей з мітлами і зі сходом сонця повільно гнати комах до заздалегідь приготовленої і розкладеної на землі соломи чи бур'яну, які потім запалювалися зі всіх сторін.

Але ці роботи можна було проводити лише до того часу, поки саранча не «почервоніє», бо після цього вогонь на неї вже не діяв. Як сказано в інструкції, «сарана вогонь тушить». Тоді рекомендувалося копати рови і заганяти комах у них, де спеціально призначені люди віком старше 25 років (молодші просто не витримували смороду і мліли) давили комах, а рови потім засипали землею.

Коли ж комахи ставали на крило, то рекомендувалося рятувати посіви, відлякуючи саранчу голосними криками, гучними ударами по металевих предметах і навіть стрільбою із пістолетів. Вважалося, що комахи не люблять гучного гармидеру і обов'язково оминуть таку шумову загороджу. З цією метою до боротьби із саранчею навіть використовувалися війська, розквартировані поблизу.

Коли ж у вересні саранча починала відкладати у землю яйця, то передбачалися заохочення для тих, хто збиратиме ці яйця. Так, у 1802 році за кожен зібраний гарнець (чверть відра або 3,2 літра) яєць саранчі з казни видавали по дві копійки, а пізніше ця винагорода зросла уже до двадцяти копійок. Досить непоганий заробіток, якщо врахувати, що лікарі і вчителі тоді отримували 10–15 рублів на місяць, а кілограм борошна пшеничного вищого ґатунку коштував 24 копійки. Літр же доброї горілки — 12 копійок. У 1823 році на боротьбу із саранчею в Україні було витрачено близько ста тисяч рублів.

Інші типи рослинності, зокрема водна, бережно-водна, болотна представлена на порівняно незначних площах. Переважають угруповання з домінуванням елодеї канадської, ряски малої, рогозів широколистого та вузьколистого, очерету звичайного.

Флора парку відзначається високим рівнем таксономічної різноманітності. За останніми даними, список флори парку налічує 1543 види судинних рослин, що належать до 676 родів і 124 родин.

Важливою особливістю флори парку, як і загалом флори Поділля, є наявність великої кількості гранично ареальних, реліктових, ендемічних і субендемічних видів.

Інтенсивна господарська діяльність упродовж багатьох століть, а особливо другої половини ХХ століття, зумовила значне порушення стану популяцій багатьох із них, і навіть зникнення флори регіону. Цьому процесу сприяло заповнення Дністровського водосховища, внаслідок чого були зруйновані унікальні екотопи нижньої частини стінок каньйону Дністра, складені силурійськими і девонськими відкладами, а також екотопи прибережних алювіальних наносів, до яких були приурочені види, нині відсутні в регіоні.

За різними даними, для території, яка нині належить до національного природного парку, різними авторами наводилося 64 види судинних рослин, що включені до Червоної книги України (1996), але підтверджено знаходження 49 видів. Це аконіт Бессера, астрагал монпельйський, астранція велика, беладонна звичайна, бруслина карликова, булатки великоквіткова,

ГЛІД КРИВОЧАШЕЧКОВИЙ.

ЖУК-ОЛЕНЬ.

ва, довголиста і червона, гніздівка звичайна, зіноваті Блоцького і Пачоського, змієголовник австрійський, зозулинець салепів, зозулині сльози яйцелисті, зозулині черевички справжні, клокичка периста, ковили волосиста, пірчаста та Граффа, коральковець тричінадрізаний, коручки — темночервона, чемерникова і пурпурова, лещиця дністровська, лілія лісова, лунарія оживаюча, любки дволиста та зеленоквіткова, пальчатокорінники м'ясочервоний і травневий, підсніжник звичайний, рябчик гірський, скополія карніолійська, сон великий, сон чорніючий, тонконіг різнобарвний, фіалка біла, цибуля ведмежа, цибуля коса, цибуля переодягнена, цибуля пряма, чина ряба, шавлія кременецька, шафран Гейфеля, шиверекія подільська, шоломниця весняна, ясенець білий.

БУЛАТКА ВЕЛИКОКВІТКОВА.

До Червоного списку МСОП занесено цибулю перевдягнену, зіновать Блоцького, зіновать Пачоського, зіновать подільську, шавлію кременецьку, шиверекію подільську, відкашник осотовидний.

До Європейського Червоного списку включено зіновать Блоцького, зіновать подільську, шавлію кременецьку, шиверекію подільську, відкашник осотовидний.

До Додатку I Бернської конвенції занесено зозуліні черевички справжні, змієголовник австрійський, рябчик гірський, сон великий, шиверекію подільську.

Сон великий (Pulsatilla grandis Wend.) — високодекоративна багаторічна трав'яна рослина із світло-фіолетовими квітами, опушена шовковистими жовтуватими волосками з центральноєвропейським ареалом. Листки пірчаторозсічені. В Україні трапляється в Західному та Правобережному Лісостепу. Зростає на лісових галявинах, між чагарниками, лучно-степових схилах Подільських Товтр. Рослина знищується через свої декоративні та лікувальні властивості, чисельність популяції дуже знижується при випалюванні сухої трави, викошуванні. В Хмельницькій області відомі місцезростання на території НПП «Подільські Товтри»: остепнені схили р. Смотрич біля м. Кам'янець-Подільського, заказниках загальнодержавного значення «Чапля», «Совий яр» та «Івахновецький», біля Бакотського скельного монастиря та на степових схилах біля с. Стара Ущиця. Латинська назва роду *Pulsatilla* означає маленький дзвіночок. Зростає на території Кам'янець-Подільського ботанічного саду.

ЗОЗУЛИНЕЦЬ САЛЕПІВ.

Як типові лісові угруповання, що підлягають охороні, до Зеленої книги України включені: грабово-дубові ліси волосистоосокові та яглицеві, дубові ліси татарсько-кленові та дубові ліси ліщинові. Як рідкісні — до Зеленої книги України включені такі лісові угруповання, виявлені на території парку: скельнодубові ліси кизилкові, звичайнодубові ліси кизилкові, звичайнодубові ліси свидиново-гірськоосокові та свидиново-парвськоосокові, грабово-дубові ліси плющеві та підмаренниково-плющеві, широколистяні дубові ліси ведмежоцибулеві.

Серед степових угруповань парку до Зеленої книги України занесені формації мигдалю степового, ковили волосистої, ковили найкрасивішої, ковили пірчатої, тонконогу різнобарвного, осоки низької, сеслерії Хейфлерової, серед водних — формації глечиків жовтих, плавуна щитолистого.

Територія парку є осередком, де охороняють червонокнижні види тварин, зокрема 17 видів комах (красотіл пахучий, красуня-діва, жук-олень, вусач великий дубовий західний, жук-самітник, поліксена, мнемозина, подарілій, махаон, синявець мелеагр, бражник мертва голова, бражник дубовий, сатурнія мала, сатурнія руда, ведмедиця Гера, бджола-тєсляр звичайний, ктир гігантський), три види кісткових риб (стерлядь, вирезуб, чоп великий), один вид плазунів (мідянка звичайна), 14 видів птахів (боривітер степовий, орлан-білохвіст, орел-карлик, лелека чорний, змієїд, підорлик малий, пугач, сорокопуд сірий та

Хроніки лісового краю

ПОБИТИ Б ГОРЩИКИ В ЯРМОЛИНЦЯХ...

У своїй книзі «Незнане Поділля» Сергій Єсунін розповідає про цікавий випадок, який трапився у Ярмолинцях на Петропавлівському ярмарку 1895 року.

Мешканець села Грим'ячка привіз на продаж цілий віз гончарних виробів вартістю приблизно у 100 рублів. Та невдалий маневр кіньми призвів до побиття всього його товару. Спересердя селянин пішов на кінні перегони, які постійно влаштовувало під час ярмарку «Ярмолинецьке товариство любителів коней», очолюване самим подільським губернатором О. Баумгартеном, і поставив на якусь коняку всі гроші, що у нього залишилися. Цього разу доля вирішила посміхнутися невдачі і не лишити його без копійки за душею. Він «зірвав банк», вигравши головний приз у майже 700 рублів, і повернувся додому справжнім багатієм. Можливо, що саме його пригода дала життя приказці: «Посуд б'ється — жди удачі».

інші), 11 видів ссавців (кутора мала, підковоніс малий, нічниця ставкова, широковох європейський, видра річкова, горностаї, тхір степовий, борсук тощо).

Махаон (*Papilio machaon* L., 1758). Ареал цього виду охоплює Європу, Середню, Центральну і Північну Азію та Північну Америку. В Україні поширений по всій території.

Цей метелик вирізняється особливою красою. Він завжди привертає до себе увагу. Напевне, тому Карл Лінней назвав цього метелика на честь лікаря поранених героїв Троянської війни — Махаона. Основне забарвлення його крил жовте, плями та зовнішня облямівка крил чорні. Задні крила із широкою чорною смугою, на ній блакитний напил, жовті серпоподібні плями, яскрава червона пляма в синьому серпанку та невеликий «хвостик» на кінцях цих крил. Гусінь має синювато-зелене забарвлення з чорними поперечними смугами.

Місцями мешкання махаона є луки, чагарникові зарості, сонячні лісові галявини і узлісся, парки, сади та узбіччя доріг.

СОСНА КРИМСЬКА.

МАХАОН.

Літають ці метелики в травні-червні та серпні-вересні. На суцвіття зонтичних рослин, якими годується гусінь, самиці відкладають 1–2 яйця, що розвиваються протягом 5–12 днів. Якщо потурбувати гусінь махаона, вона висовує з головного кінця тіла дві оранжеві мішкоподібні залози, що нагадують роздвоєний язичок змії і виділяє секрет з неприємним запахом. Зимуює цей вид на стадії лялечки. Махаон занесений до II категорії («вразливий вид») Червоної книги України та до Червоного списку рослин і тварин Хмельницької області. Це зумовлено надмірним застосуванням у сільському і лісовому господарствах пестицидів, викошуванням і випалюванням трав, розорюванням цілинних ділянок, вилітанням дорослих комах колекціонерами. У Хмель-

ЗОЗУЛІНІ ЧЕРЕВИЧКИ СПРАВЖНІ.

ницькій області махаон зустрічається на всій території. Охороняється в межах НПП «Подільські Товтри», РЛП «Мальованка», в заказниках місцевого значення: ландшафтних — «Данилівський» та «Калюський» (Новоушицький район); лісовому — «Трибухівський» (Дунаєвецький район); гідрологічному — «Михлянський» (Ізяславський район) та інших.

Із птахів до Європейського Червоного списку і II додатку Бернської конвенції віднесено боривітра степового (*Falco naumanni* Fleischer). Ареал виду охоплює степові, частково напівпустельні та пустельні зони Південної Європи, Північної Африки, Західної, Середньої та Центральної Азії. В Україні цей вид гніздиться в степовій зоні, а також в Криму. Зараз окремі особини цього виду інколи зустрічаються в гніздовий та міграційний періоди у Закарпатській, Луганській, Волинській, Київській, Львівській та Хмельницькій областях.

Боривітер степовий є перелітним видом. Він зимує в Африці, на південь від Сахари, і в Південній Азії (Аравія, Індія). Може проводити зиму також на півдні України.

Птах має характерний обрис сокола: коли він летить, можна розглянути вузькі серпоподібні крила з гострими кінцями та відносно довгий заокруглений хвіст. Боривітер степовий — невеликий за розмірами птах: маса тіла коливається від 160 до 230 грамів, а розмах крил — 65–80 сантиметрів. Від інших дрібних соколів самець цього виду відрізняється іржасто-рудим, без темних плям, забарвленням верхньої частини

тіла, темно-сірою головою, сірою смугою на крилі та сірим хвостом із широкою темною поперечною смугою на кінці, а також рудуватим з бурими рисками та плямами низом тіла. На верхній частині тіла самиця має іржасте забарвлення з темно-бурими плямами. Її хвіст зверху іржастий, знизу — сіруватий.

Основними місцями поселення боривітра степового є відкриті простори степу, де він гніздиться на старих деревах, які ростуть серед степу або поля, та в долинах річок, на скелях і на урвищах ярів, а також у поселеннях людини. Гніздиться боривітер степовий окремими парами або утворює колонії.

На місця гніздування він прилітає у квітні — на початку травня. Гнізда будує в дуплах дерев, у старих гніздах воронових птахів та на різних будівлях. Кладка яєць з'являється у гніздах боривітра в травні — на початку червня. В кладці буває 4–5 рудих плямистих яєць. Процес насиджування яєць триває майже місяць (28 днів). Насиджує кладку переважно самиця, самець іноді її підмінює. Пташенята залишаються в гнізді близько місяця. Останній відліт цих птахів відбувається в кінці серпня — на початку вересня.

Хроніки лісового краю

ФЛІСАКИ — «РІЧКОВІ ВОВКИ» ПОДІЛЛЯ

У книзі Сергія Єсюніна «Незнане Поділля» вміщено цікаву розповідь про людей особливої професії, що виникла разом з початком регулярного судноплавства на Дністрі.

Розвиток судноплавства сприяв не лише економічному піднесенню подністровських районів, але й надав роботу багатьом місцевим мешканцям. Статистика свідчить, що наприкінці XIX століття у судноплаванні було задіяно до шести тисяч подільян. Їх називали флісаками.

Праця флісака була не з легких. Хто ходив річкою, тижнями не бував вдома, маючи єдиний притулок на «галерах» — маленьку будочку з дощаним настилом. Тяжка праця була й у робітників пристані — всі судна вантажилися вручну. Проте флісаки пишалися своєю професією, й діти охоче йшли стежкою батьків. Можливо, ще й тому, що ця професія була овіяна певним ореолом романтичності. Флісаки виділялися серед іншого населення — по-особливому одягалися, спілкувалися своєю жаргонною мовою, тримали у пам'яті безліч пригодницьких історій, які залюбки розповідали першому-ліпшому слухачеві у шинку. Ну, справжні тобі «річкові вовки»!

СОН ЧОРНИЮЧИЙ.

Живиться борівітер степовий переважно комахами (жуками, прямокрилими, бабками та іншими), частка яких в його раціоні перевищує 90 відсотків. Крім того, до його меню можуть входити ящірки, дрібні гризуни, молюски та багатоніжки.

У минулому борівітер степовий гніздився і був звичайним видом у степовій та лісостеповій зонах України (на території Поділля, Волині та Київщини). У 60–ті роки ХХ століття в Закарпатті та Криму він утворював великі колонії, чисельність яких сягала 400 пар. Зараз у цих районах гніздяться лише окремі пари цього виду. А загалом по Україні чисельність борівітра степового оцінюється приблизно в 100 пар. Скорочення чисельності виду було викликане різними причинами, основними з яких є розорювання цілих ділянок степу, застосування пестицидів у боротьбі з комахами, що призвело до зменшення кормової бази та отруєння птахів, вирубування старих дуплистих дерев, турбування з боку людини тощо. У зв'язку з цим виникла необхідність внесення борівітра степового до Червоної книги України, де його віднесено до II категорії — «вразливий вид». На Хмельниччині борівітер степовий є рідкісним залітним

СОСНА ЧОРНА.

БОРСУК.

видом, який трапляється на степових ділянках півдня області (територія НПП «Подільські Товтри»).

Площа заповідної зони парку становить 1603,8 гектара, зони регульованої рекреації — 11452,2 гектара, зони стаціонарної рекреації — 173,5 гектара. Господарська зона займає 248086,5 гектара, у т.ч. на землях у постійному користуванні парку — 77,5 гектара.

Важливим завданням парку є організація й ведення моніторингу рослинного покриву території, особливо у зоні включених до складу парку ділянок з інтенсивним господарським впливом, зокрема створених лісових культур за участі інтродуцентів та обґрунтування заходів спрямованих на відновлення корінних степових та лісових угруповань.

ФІАЛКА БІЛА.

Хроніки лісового краю

М'ЯСО, САЛО Й ОБАРЕНИКИ, АБО ЧИМ ХАРЧУВАЛИСЯ НАШІ ДАЛЕКІ ПРЕДКИ?

У своєму повсякденному житті ми не надто часто замислюємося над тим, які харчі були на столі у наших далеких предків. Та це й зрозуміло, адже нині таке розмаїття різних харчових продуктів, що якимось не виходить перейматися раціоном селянина, міщанина чи шляхтича у XVI чи XVII столітті.

Однак різниця у тому, чим харчувалися наші предки років чотириста тому і чим тамує голод сучасник, все-таки дуже суттєва. Бо ж тоді на стіл більшості подолан і волинян потрапляло переважно те, що можна було зібрати на городі та в полі, виростити у дворі чи хліві, вполювати у лісі чи впіймати у річці. А що зберігалось у селянському господарстві можна судити із записів в історичних документах. Так, у липні 1575 року намісник князів Заславських Василь Копоть оповідав, як берездівський (Берездів нині Славутського району) урядник Прокіп Мервицький відібрав у селянина Жданка шість мірок жита, дві мірки пшениці, чотири мірки ячменю, дві — гречки (її тоді чомусь називали «татаркою»). Ще масштабнішим було пограбування, влаштоване шляхтичем Василем Загорівським, який вчинив напад на спадковий маєток Михайла Дубницького. Тоді разом із хатнім начинням у потерпілого зникли триста кіп вівса, сто кіп ячменю, сімдесят кіп гречки, дев'ять скірт гороху, триста кіп пшениці, шістсот кіп жита, гречане, житнє й пшеничне борошно.

Отож із цих відомостей можна зробити висновок, що хліб тоді вже випікали. І про це також є історичні свідчення. Ба, навіть більше — уже тоді стояло питання про його якість та різновиди. Так, у березні 1612 року волинський підвоєвода Ян Заблоцький разом з урядниками Володимирського магістрату наказав пекарям, аби випікали і продавали порівну житній і пшеничний хліб. А норми й мірки його мав визначати міський уряд. У 1618 році з'явилася цінова устава воєводи, яка забороняла пекарям застосовувати дріжджі в приготуванні хліба, а тісто мало випікатися нагнічуванням. Буханець тодішнього житнього хліба з питльованого борошна мав коштувати один польський грош.

Але наші предки споживали не тільки хліб, але й до хліба. Так ось те, що «до хліба» називалося «стравними речами» чи «стравними живностями». Та їх можна розділити на те, що їли аристократи і простолюдини.

Вельможі тамували голод дичиною—звіриною, свіжим м'ясом свійських тварин та птиці, паштетами й вишуканою рибою, серед якої знаходимо згадки про оселедці, дорш (тріска), стоквиш (в'ялена, сушена риба, тараня), львівські щуки, пруську та кролевецьку рибу, угоричі (вугрі), визину (білуга), осетрину, лососів, в'юнів, коропів. Заможні міщани XVI столітті частувалися свининою, маслом та сиром, квашеною капустою. Про ці продукти в 1577 році згадується в опису пивниці (льоху) одного із володимирських війтів — Михайла Дубницького. Там, окрім названих харчів, зберігалось ще й більше ста вінків цибулі.

У різноманітних документах розповідається, що у маєтках вигодовувалися вівці, корови, свині, гуси, кури, каплуни й качки. Але селяни також споживали м'ясо, здебільшого в засоленому вигляді. Так, у переліку пограбованого майна мешканця села Бочаниця Луцького повіту на ім'я Кузьмин у жовтні 1576 року вказується, що в його оселі зберігалися четвертина яловичого м'яса, засолена свинина та кусень сала.

Та найпоширенішими стравами волинян XVI—XVII століття були солена капуста і огірки, курячі яйця, гриби, ковбаси, каші. Але найважливішого для сучасного українця овочу — картоплі — тоді ще не було, бо вона з'явилася на Волині та Поділлі десь у середині XVIII століття.

Однак цибулю, моркву, петрушку, чорнушку (чорний тмин), пастернак, чебрець, капусту, огірки, червоні буряки, ріпу, часник і мак тоді селяни вже вирощували. Про це знаходимо згадки в документі від 1597 року, який стосується села Жолобки (нині Шумський район Тернопільської області). Тут же йдеться про вирощування розсади городніх культур.

Та не тільки з історичних документів можна судити про тодішні харчі. Волинянин Данило Братковський у своїх віршах серед чеснот хорошої дружини називав уміння приготувати пиріг, а дбайливої матері — молочну кашу. У вірші «Бенкет на сеймику» він описав смакування «фляків з шафраном» — густого супу із рубців, приправленого прянощами. Східні приправи тоді вже були досить поширеними й популярними в Україні.

Так, в 1570 році княгиня Марія Лесотина зберігала у спеціальній скриньці бобки (лавровий лист), татарське зілля (лепеху), коріння перцю, шафрану, імбиру. Вона також мала у запасах діжку солених огірків, коробку крохмалю, м'ясо, сало, третій мак, черешні та десять бубликів, які тоді називали «обарениками». Але окрім прянощів, які були у княгині, на ярмарка можна було знайти й гвоздику, кілчибог (одна зі спецій), цинамон (кориця), мигдаль і навіть рис. Отож, виходить, що меню наших предків не надто відрізнялося від нинішнього. Питання полягало, як і зараз, тільки в тому, хто і що міг собі дозволити у відповідності зі статками.

РЕГІОНАЛЬНИЙ ЛАНДШАФТНИЙ ПАРК «МАЛЬОВАНКА»

Регіональний ландшафтний парк «Мальованка» розташований на півночі Хмельниччини, в східній частині ДП «Шепетівське лісове господарство». Створений він 1999 року на землях Полонського та Мальованського лісництв. У 2004 році рішенням Хмельницької обласної ради територія «Мальованки» розширена і становить 16920 гектарів (в тому числі заповідної зони — 3160,4 гектара — 18,7 відсотка). Вона включає околиці сіл Савичі, Хролин, Мальованка, Поляна, Купино, Городнявка.

Це казковий край лісів, боліт та озер. Через велику заболоченість, низьку родючість ґрунтів, він здавна залишався малоосвоєним. Саме в цих лісових нетрях місцеве населення рятувалося від монголо-татарського нашествия. Тут переховувалися язичники від місіонерів Візантії, які вихрещували Русь.

Але в історії регіону був період, коли територія парку зазнала підвищеного антропогенного впливу. В кінці XVII і на початку XIX століття колоністи з Німеччини, Польщі, Чехії активно освоювали цей край. Серед лісів виникали численні хутори з гончарним та гутним ремеслом. Адаже на території

парку зосереджені великі запаси будівельного та кварцевого піску, родовища різних сортів глини. Поширені тут і лікувальні сапоніти з радіопротекторними властивостями. Ними здавна підгодовували свиней. Широко поширені волинські каоліни, які використовувалися у керамічному, силікатному, паперовому та гумовому виробництвах. Великі поклади якісної червоної глини дозволяли виготовляти черепицю.

Значним попитом користувалися виробники мальованських та судимонтських гончарів, які вміли виготовляти та розмальовувати посуд, іграшки-мальованки, стіни осель. Напевно, звідси походить назва села Мальованка, яке знаходиться в центрі регіонального ландшафтного парку, а можливо, мальовнича природа цього краю дала йому таку прекрасну назву.

В 30-ті роки XX століття Шепетівський округ був прикордонною територією. В результаті масової колективізації та депортації з прикордонної зони колоністів, хутори були ліквідовані. Про їхнє існування нині нагадують лише залишки садів на узліссях, галявини та їхні назви — Ботівщина, Острівщина, Стаховщина, Муравщина, Альбі-

ЛОСЬ ЗВИЧАЙНИЙ.

неччине, Даусове, Брандісове. Нині на території парку є три населених пункти Шепетівського району — села Мальованка, Купино, Савичі. Промислові об'єкти відсутні.

Територія регіонального ландшафтного парку «Мальованка» дуже відрізняється за рельєфом, кліматичними умовами, характером ґрунтів, підстилаючих порід, рослинності та тваринного світу від основної, подільської частини області. Вона розташована на межі Малого та Центрального Полісся.

Тут переважає відносно незмінений природний ландшафт, поверхня відзначається рівнинним рельєфом, вкрита зандровими пісками на неглибоко залягаючих кристалічних породах. Понад 60 відсотків території РЛП «Мальованка» вкрита лісами.

Специфічність рослинного світу полягає в тому, що він поєднує в собі риси рослинності як західної частини

НАПЕРСТЯНКА ВЕЛИКОКВІТКОВА.

Малого Полісся, так і Центрального Полісся. Саме по території парку, по лінії Миньківці–Червоний Цвіт–Судимонт–Поляна, проходить східна межа Малого Полісся.

На території західної частини «Мальованки» переважають соснові та дубово–соснові ліси. В соснових лісах поширені неморальні види та види, характерні для Карпат. Як і для західної частини Малого Полісся, характерна значна участь центральноєвропейських видів, які знаходяться тут на східній межі ареалу. Переважають торф'янисті та болотисті луки, багато різноманітних боліт. Не зовсім характерними для Малого Полісся є незначна глибина залягання кристалічних порід, наявність дерново–середньопідзолистих ґрунтів, велика залісненість.

Територія східної частини парку належить до Житомирського Полісся. Тут повністю відсутні водно–льодовикові морени, елювій вапняку, більш багаті ґрунти, частіше трапляються дубові і дубово–соснові ліси ліщиново–трясучковидноосокові та крушиново–трясучковидноосокові. В Полонському лісництві виявлено фрагмент угруповання дубово–соснового лісу рододендроново–чорницевого, яке зустрічається переважно в Центральному Поліссі. На вододілах є багато боліт–блюдець. Проте тут мало березово–соснових та похідних березових лісів, осикових боліт, властивих для Центрального Полісся.

На території парку виявлено чотири типи рослинності: лісовий, лучний, болотний, фрагментарно представлена водна рослинність. Переважає лісова рослинність. Головними лісоутворюючими породами є сосна звичайна та дуб звичайний. Характер розподілу рослинних угруповань в залежності від рельєфу та характеру ґрунтів показує еколого–фітоценозний профіль території парку.

Хроніки лісового краю

«...ПАДЕТ НА СКОТ, ТО ОНЫЙ ПОДАВЛИВАЕТ»

Сьогодні важко уявити, якої шкоди сільському господарству у минулому завдавали нашестя сарани. Та й описів, які б наглядно ілюстрували втрати від цих ненажерливих комах, нині маємо обмаль. А між тим, виявляється, що не лише посіви зернових культур зазнавали спустошення, але навіть худоба гинула.

Так в «Топографическом камеральном описании Подольской губернии 1800 года» міститься досить красномовний факт: «Равномерно и саранча хотя в редкие годы прилетает, но при отдохновении своем не только сламливает всякого рода хлеб, ежели же случится, что падет на скот, то оный подавливает». Це ж яка маса комах має упасти на худобу, щоб її задавити!

Соснові ліси зростають на дерново–слабopідзоли-стих і середньopідзоли-стих піщаних і супіщаних ґрунтах різного ступеня зволоженості. Вони вкривають майже всі елементи мезорельєфу. Трапляються навколо озер, боліт. Найпоширенішими в північній частині парку є соснові та березово–соснові ліси, в травостой яких домінує молінія голуба — злак, що має синюватий відтінок основи стебла та суцвіття. Такі угруповання формуються в пониженнях рельєфу.

На знижених плескатих міжшилових ділянках трапляються соснові та дубово–соснові ліси з суцільним зеленим моховим килимом, який утворюють плевроцій, політрих, дикран та інші мохи. В травостой зростають типові мешканці північних лісів — чорниця, брусниця, одинарник європейський, грушанки круглолиста та мала, ортілія однобока, щитники шартрський та австрійський. У більш вологих місцях на моховому килимі розростається чорниця. Часто трапляються великі плями плауна колючого — виду, занесеного до Червоної книги України. Він тут почувається досить добре, спороносить і утворює угруповання. Дуже рідко можна зустріти маленькі темно–зелені куртини іншого плауна–баранця, який також занесений до Червоної книги України, та місцезростання осоки кульконосної.

На підвищеннях, піщаних горбах соснові ліси зеленомохові мають дещо інший вигляд. Приклад тому — рослинний покрив Вінярського горба. Тут сосни дещо нижчі, але стовбури їхні більш кремезні та покручені. В другому ярусі подекуди трапляються дуби. Ліс розріджений, світлий. В травостой зростають чебрець, верес, чорниця, ожика волосиста, смовдь гірська, скорцонера низька, зіновать Цінгера.

ГРАБОВО–ДУБОВИЙ ЛІС.

ЗАЄЦЬ–РУСАК.

Внаслідок антропогенного впливу соснові ліси зеленомохові трансформувалися в похідні угруповання, які мають спрощений склад та будову ценозів, розріджений моховий покрив. Вони займають значні площі біля населених пунктів, пасовищ, зростають на сухих підвищених ділянках з дерново–слабopідзоли-стими піщаними ґрунтами. В трав'яному покриві домінують мітлиця тонка, костриця червона, біловус стиснутий. Ці ценози часто формуються і в насадженнях сосни.

Незначні ділянки займають старі сосново–дубові ліси з домінуванням у травостой осоки трясучковидної. Вони формуються на дерново–середньopідзоли-стих і піщано–суглинистих ґрунтах.

Широколистяні ліси поширені на більш родючих сірих лісових ґрунтах, головним чином, на Полонщині. Серед них найбільшу площу займають дубові ліси —

БУКВИЦЯ ЛІКАРСЬКА.

переважно крушиново–трясучковидноосокові — центральноевропейські угруповання на східній межі ареалу. Вони занесені до Зеленої книги України. Зростають такі ценози у великому лісовому масиві на межі Полонського та Шепетівського районів. Вони, в основному, середньовікові, інколи зустрічаються перестиглі (урочище Лізне). Зниженість поверхні, значне зволоження, м'який клімат створюють сприятливі умови для формування таких лісів. Домішка інших порід у деревостані невелика, це — осика, подекуди береза та сосна. Деревостан утворюють дуб звичайний, поодинокі трапляються граб звичайний, вільха клейка. В підліску переважає крушина ламка, зустрічаються ліщина звичайна, бруслина бородавчата, вовчі ягоди звичайні. Трав'яний покрив у вигляді суцільного зеленого килима утворює осока трясучковидна. Шовковистими хвилями стелиться вона між деревами. Флористичний склад фітоценозів досить бідний. Тут переважають здебільшого північні, бореальні види, такі як куничник очеретяний, веснівка дволиста, вербозілля звичайне, проте трапляються і центральноевропейські — кадило сарматське, підмаренник середній, молочай гранчастий, живокіст серцевий та осока затінкова, занесена до Червоної книги України.

На плескатих підвищеннях зростають дубові ліси крушиново–конвалієві та ліщиново–орляково–конвалієві. Вони більш флористично багаті. В трав'яному покриві цих лісів з'являються такі світлолюбні рослини: буквиця лікарська, наперстянка великоквіткова, лілія лісова, серпій фарбувальний, перстач гайовий.

В північній частині парку місцями трапляються дубові ліси чорницеві та молінієво–чорницеві, в основно-

му середньовікові, із порослевим дубом. У травостої переважають бореальні види.

На території Мальованки мало грабово–дубових лісів. Це пояснюється несприятливими орографічними умовами для зростання грабу, — пониженням поверхні, на яких застоюються ґрунтові води. Такі ліси зростають на Полонщині невеликими ділянками на плескатих підвищеннях з сірими лісовими свіжими ґрунтами. Внаслідок високої затіненості підлісок в них відсутній, а травостій розріджений, утворений осокою волосистою, зеленуком жовтим, квасеницею звичайною. Під зеленим наметом лісу ховається гніздівка звичайна — багаторічна жовтувато–сіра сапрофітна рослина.

Значні площі на території регіонального парку займають вільшняки. Вони зростають на знижених ділянках, біля озер, потічків, тому часто обводнені. Формуються на дерново–підзолисто–глеюватих, мулувато–глеєвих ґрунтах. В травостої таких лісів домінують гадючник оголений та безщитник жіночий.

Хроніки лісового краю

І ЗАБОБОНИ, І ЗДОРОВИЙ ГЛУЗД

«Чорна смерть» або бубонна чума у минулому не обминала і територію сучасної Хмельниччини. Так одна з найстрашніших її епідемій забрала чимало життів давніх подолян у 1770–1771 роках. А так звані чумні хрести виявлені дослідниками поблизу Сатанова у садибах мешканців сіл Спасівка, Кам'янка та Юринці.

В історичній літературі можна знайти давні малюнки, на яких зображені чумні лікарі у досить своєрідних костюмах із величезними дзьобами. Поява людини у такому дивному спецодязі свідчила про те, що десь поруч з'явилася «чорна смерть». Тогочасні лікарі мали досить приблизне уявлення про причини виникнення цієї страшної хвороби та її збудників. Тому із забобонів про причини чуми і, як не дивно, з точки зору сучасної епідеміології й виникла така незвична уніформа.

До комплекту одягу тогочасного лікаря входили чоботи з високими халявами, вузькі штани і довгий плащ, виготовлені зі шкіри чи навощеного полотна. Такий одяг мав захищати їх у першу чергу від бліх — переносників хвороби. А ось маска із дзьобом, яка одягалася на обличчя, то зовсім не витвір забобонної уяви, а цілком раціональний пристрій. Адже у дзьоб вкладався тампон з матерії, просочений оцтом. Тоді вважалося, що оцет знезаражує «міазми» чуми. З точки зору сучасних епідеміологів, такий захист справді був ефективним, оскільки саме цей тампон перешкодив потраплянню бактерій чуми у дихальні шляхи лікаря та ще й перебивав трупний сморід.

ОСОКА ЗАТІНКОВА.

Лучна рослинність представлена ценозами чотирьох класів формацій: справжніми, болотистими, торф'янистими та пустищними луками. В цілому луки не відзначаються різноманітністю, але вони надзвичайно мальовничі. Займають значну площу у північно-західній частині парку між селами Мальованка та Савичі, а також у південній частині парку біля села Поляна. Луки в цій зоні є вторинними за походженням, сформувались на місці осушених боліт у заплавах невеликих водотоків та на місці зведених вільшняків. Великий масив колишніх чорновільшняків між селами Савичі та Мальованка нині являє собою лучний масив із фрагментами чорновільшняків. Це велике зниження є, вірогідно, колишньою долиною стоку льодовикових вод. Сьогодні найбільші площі тут займають торф'янисті та пустищні луки із смугами та куртинами розрідженої вільхи. На луках переважають угруповання щучника дернистого та біловуса стиснутого, на більш сухих ділянках — мітлиці тонкої. Серед різнотрав'я трапляються орхідеї — пальчатокорінники м'ясочервоний та плямистий. Зрідка можна побачити осоку Гартмана, півники сибірські, дики гладіолуси — косарики черепитчасті.

Найбільш поширені луки з домінуванням щучника дернистого, які зустрічаються на різних елементах рельєфу, хоча більше приурочені до плескатих знижень з дерново-лучними оглеєними та торф'янисто-глеєвими ґрунтами з послабленим алювіальним режимом. На таких луках часто співдомінує мітлиця повзуча, трапляються підмаренник болотний, жовтець вогнистий, вербозілля звичайне, медова трава шерстиста.

Щучникові луки сформувалися як природним шляхом, так і внаслідок випасання, яке призводить до випадання з травостою справжніх і болотистих лук кореневищних та нещільнодернинних рослин. А це допомагає

ЗЯБЛИК.

щучнику порівняно легко проникати в їхні травостої. Ущільнення ґрунту посилює також окиснювальні процеси в дерново-глеєватих ґрунтах, сприяє їхньому перетворенню на торф'янисто-глеєві, що є оптимальним для щучника. Таким чином справжні та болотисті луки перетворюються на щучникові — торф'янисті.

Пустищні луки представлені формаціями біловуса стиснутого. Це похідні угруповання, які розвиваються на місці вирубаних соснових та дубово-соснових лісів, висушених боліт. Появі і розселенню біловуса сприяє випасання, до якого вид досить стійкий, та підсушення

ГРАБ ЗВИЧАЙНИЙ.

ГРУШАНКА КРУГЛОЛИСТА.

низинних лук і евтотрофних боліт. Ценози поширені на підвищених плескатих гривах вододілів. У них багато перстачу прямостоячого — рослини, яку називають «козацьким женьшенем» за її цілющу силу.

Справжні дрібнозлакові луки представлені ценозами мітлиці тонкої, тонконога лучного та костриці червоної. Найбільш поширені угруповання мітлиці тонкої. Вони зростають на рівнинно-підвищених та схилих ділянках вододілів з дерново-підзолистими ґрунтами, на яких були вирубані ліси. Ценози формації тонконога лучного зустрічаються на вододілах, а костриці червоної — на підсушених торф'янистих луках, торфових болотах і не займають значних ділянок. Незначне поширення таких угруповань пояснюється невеликими площами підвищених суходільних місцезростань з оптимальними екологічними умовами.

Болота на території парку відзначаються значним різноманіттям. Найчастіше зустрічаються евтрофні болота — трав'яні та трав'яно-мохові. На болотних ділянках переважають осоки, очерет, а з видів різнотрав'я — вовче тіло болотне, вербозілля звичайне, скереда болотна, смовдь болотна, чемериця Лобеля. Із рідкісних видів тут знайдена осока Буксбаума, із малочисельних — купальниця європейська та косарики черепитчасті.

Чемериця Лобелієва (Veratrum lobelianum Bernh.). Багаторічна рослина до 1,5 метра заввишки, з товстим коротким вертикальним кореневищем, міцним порожнистим стеблом, що вкрите великими складчастими стеблообгортними листками. Квітки непоказні, жовто-зелені, зібрані у волотевидні суцвіття. Плід — яйцевидно-тригранна коробочка. Насіння дрібне, крилате. Цвіте в червні — липні, насіння досягає в серпні. Рос-

те на вологих луках, узліссях, у заростях чагарників майже по всій Україні.

Латинська назва роду походить від назви, яку їй дав давньоримський природознавець Пліній, а можливо від латинського слова, що означає чародійка (за лікувальними властивостями рослини). Видову назву дістала на честь голландського ботаніка Лобеліуса.

Чемериця має цікаве пристосування для збирання атмосферної вологи. Листки в неї дугувидно-борозенчасті, а борозенки сходяться біля основи листка. Краплі дощу або роса борозенками стікають до основи листка, а звідти по стеблу — до кореня.

Рослина довговічна, може жити до 50 років. Розвивається дуже повільно, до 10 років утворює лише один листок на рік. Зацвітає через 20–30 років.

Чемериця дуже отруйна, проте є цінною лікарською сировиною для медицини і ветеринарії. Лікувальне значення мають кореневища і корені. При висушуванні і силосуванні отруйність не зникає; проте вміст отруйних речовин у рослині протягом вегетаційного періоду змінюється: найбільше їх навесні, найменше — восени. Отруєння людей чемерицею бувають у випадках

Хроніки лісового краю

НАВЕСНІ — ПРОСО, А ВЛІТКУ — ПШЕНИЦЯ

Ці культури мали найвищі ціни у середині XIX століття у Волинській губернії. Тоді пшеницю продавали по 4 карбованці 85 копійок, а просо — по 5 карбованців 40 копійок за четверть (приблизно 200 літрів).

Загалом же ціна на пшеницю була найнижчою восени — 4 карбованців 28 копійок за четверть. А жито можна було купити найдешевше восени — за 2 карбованці 40 копійок та найдорожче навесні — по 2 карбованці 80 копійок за четверть. Найдешевше коштував овес восени — 1 карбованець 50 копійок. Проте навесні за четверть вівса уже просили 2 карбованці 50 копійок. Найменше ж коливалася у різні пори року ціна на картоплю: якщо влітку четверть її можна було купити за 1 карбованець 75 копійок, то навесні за ту ж четверть потрібно було віддати вже 2 карбованці 10 копійок. У той же час вартість четверті пшениці в Англії коливалася від 18 карбованців 17 копійок до 20 карбованців 47 копійок.

Та все, як кажуть, пізнається у порівнянні. Аби зорієнтуватися високою чи низькою була ціна на збіжжя, варто взяти до уваги, що сільськогосподарський робітник за рік міг заробити від 25 до 35 карбованців. Праця того ж таки робітника за літо оцінювалася від 15 до 20 карбованців. А при оплаті праці поденно на збиранні хліба чи сіна «пішому» працівникові платили 20 копійок, «кінному» — 30, а тому, хто наймався на роботу з парою волів зарплата за день складала 40 копійок.

ОПЕНЬОК ЛІТНІЙ.

самолікування або коли її помилково використовують у їжу замість прянощів. При отруєнні виникають сильна спрага, блювання, судороги, головокружіння, послаблюється серцева діяльність. Якщо своєчасно не допомогти, через кілька годин може настати смерть.

Лісові евтрофні болота представлені чорновільшняками, що збереглися на лучних та лісових масивах в найбільш обводнених місцях. В їхньому трав'яному покриві переважають осоки гостровидна та пухирчаста, лепешняк великий, очерет лісовий.

В північно-західній частині парку, біля села Мальованка, зосереджені бореальні сфагнові болота. На цих болотах сфагновий покрив лише почав встановлюватися (еумезотрофні) або вже встановився (мезотрофні). На сфагновому покриві зростають характерні для таких боліт види — пухівка багатоклоскова, вовче тіло болотне, бобівник трилистий. Саме на таких болотах трапляються маленькі болотні верби — чорниця та лаплярська. Це реліктові види, свідки епохи зледеніння.

Лише подекуди (біля озер поблизу с. Мальованка) сфагнові болота досягають високої стадії розвитку — олігомезотрофної. Їхнє середовище бідне на поживні речовини та кислоти. Тому на таких болотах зростає всього 8–9 видів рослин. Значну роль у травостой відіграють пухівка піхвова, журавлина болотна, лохина, багно болотне. Тут трапляється і комахоїдна рослина — росичка круглоста. Зрідка в оліготрофних ценозах трапляється андромеда багатоста.

У зв'язку з тим, що територія «Мальованки» не була вкрита льодовиком, тут мало озер. Переважають штучні водойми, що утворилися після торфорозробок.

Озера мають своєрідний характер заростання — вони затягуються переважно хиткими сфагновими плавами. І хоча озера виникли на болотних масивах

СИНЯВЕЦЬ МЕЛЕАГР.

у повосенний час, але нині, в результаті активного заростання, вони мають цілком природний вигляд. Тут відмічені рідкісні типи плавів, що сформувалися внаслідок заростання мезотрофних озер сфагнами зі значною кількістю образків болотних. На хитких сфагнових плавах, що їх оточують, біліють образки болотні та латаття сніжно-біле.

Часто основну роль у заростанні озер відіграють осока пухнатофродна, вовче тіло болотне. Вони затягують водне плесо, а на шарі мохів біля берега зростають ситник розлогий, осока здута, пухівка піхвова.

Водні угруповання рослин приурочені до озер, ставків, каналів, потоків. На них поширені ценози прикріпленої водної рослинності — латаття сніжно-білого, їжачої голівки малої, гірчака земноводного, пухирника малого — рослини Червоної книги України.

ДУБ ЧЕРЕШЧАТИЙ.

КАДИЛО САРМАТСЬКЕ.

Вільноплаваюча водна рослинність представлена ценозами ряски триборозенчастої, спіродели багатокореневої, жабурника звичайного. Вони характерні для водойм з повільною або майже відсутньою течією. Смугами вздовж берегів зростають очерет південний, рогіз широколистяний.

Флора регіонального ландшафтного парку відзначається багатством та різноманіттям. Орієнтовно до складу флори входять близько 600 видів судинних рослин, значна частина яких — рідкісні.

Тут зростають гляціальні релікти (верби чорнична та лапландська, плаун-баранець, росичка круглолиста) та третинний — кадило сарматське. Виявлено лише один вид — загальнокарпатський ендемік — живокіст серцевий.

В «Мальованці» поруч зростають як бореальні види, властиві Українському Поліссю, так і центральноєвропейські. Бореальні види знаходяться на південній, центральноєвропейські — на східній межі свого ареалу. Тут на південній межі ареалу ростуть осоки Баксбаума та багнова, пальчатокорінник м'ясочервоний, плаун-баранець, верби лапландська та чорнична, їжача голівка мала, півники сибірські; на південно-східній — осока затінкова, рівноплідник рутвицелистяний, фітеума колосиста, кадило сарматське, зубниця залозиста, молочай гранчастий, живокіст серцевий, ожина лісова, підсніжник звичайний. Оскільки види у таких місцях найменш стійкі до дії антропогенних чинників, їхня охорона має особливо важливе значення.

Цікаву групу складають монтанно-рівнинні види — щитник австралійський, ожина лісова.

ФІТЕУМА КОЛОСИСТА.

В складі флори парку виявлено 14 видів, занесених до Червоної книги України — плаун-баранець, плаун колючий, осока Баксбаума, осока затінкова, верба чорнична, лілія лісова, любки дволиста та зеленоквіткова, пальчатокорінники м'ясочервоний, плямистий, травневий, Фукса, підсніжник звичайний, гніздівка звичайна. З групи регіонально рідкісних видів дуже рідкісними є лазурник трилопатевий, цирцея середня, осоки кульконосна та Гармана, живокіст серцевий, синюха голуба, скорцонера низька.

З рідкісних угруповань, занесених до Зеленої книги України, виявлені дубові ліси трясучковидноосокові, угруповання, властиві лісам Центральної Європи, і у нас знаходяться на східній межі ареалу, ценози латаття сніжно-білого, їжачої голівки малої, які знаходяться тут на південній межі ареалу, та дубово-соснового лісу рододендронно-чорницевого, ареал якого займає західну частину Житомирської області та крайню східну Рівненської.

Територія парку є осередком, де зберігаються червонокнижні види тварин, зокрема, тут зареєстровано 11 видів комах (бражник Прозерпіна, подалірій, жук-олень, ванесса чорно-руда, синявець мелеагр, сатурнія мала та інші), 10 видів птахів (орел-карлик, лелека чорний, змієїд, підорлик малий, сорокопуд сірий тощо), 5 видів ссавців (видра річкова, горностаї, борсук та ін.).

Висока участь рідкісних видів та рослинних угруповань свідчить про унікальність та збереженість природних екосистем ландшафтного регіонального парку «Мальованка».

Біотопічне різноманіття, багатство рослинності обумовлюють різноманітний склад і високу чисельність тваринного світу. На території парку виділено три функціональні зони, які відрізняються між собою за призначенням і режимом.

Хроніки лісового краю

ДИНАСТІЇ... КОНТРАБАНДИСТІВ

Виявляється, бувають не лише робітничі та ремісничі династії, у яких майстерність передається із покоління у покоління, але й династії... контрабандистів. І в них також секрети «ремесла» передавалися від батька до сина. Були, напевно, і сімейні секрети. Принаймні, такі династії існували у селі Іванківці поблизу Сатанова у кінці позаминулого століття, коли кордон Російської і Австро-Угорської імперій проходив по Збручу. Мабуть, таке явище обумовлювалося не лише зиском від контрабанди, але й тим, що карали тоді за подібні злочини досить м'яко — висилали в інші губернії без права повернення додому.

ХМЕЛЬНИЦЬКЕ ОБЛАСНЕ УПРАВЛІННЯ ЛІСОВОГО ТА МИСЛИВСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Ліси Хмельниччини віддзеркалюють практично всі лісові зони України. На півночі лісові масиви площею близько 90 тисяч гектарів представлені сосною, ялиною, дубом. Вони є типовою зоною Полісся. У центральній та південній частинах ростуть широколистяні ліси, які є характерними для Лісостепу. На півдні можна зустріти природне розмаїття, притаманне степовим регіонам та причорноморським зонам. Завдяки своєму природному багатству, ліси Хмельниччини мають унікальне значення.

Упродовж століть ліси вирубувались бездумно, про їхнє подальше відновлення не дбали. З розвитком промислових виробництв виникла потреба в системному управлінні лісовим господарством. Перші спроби впорядкувати масове знищення лісів припадають на початок дев'ятнадцятого століття.

За період з кінця дев'ятнадцятого до початку двадцятого століття в лісовій царині споживацькі підходи

зменшили лісистість майже на 40 відсотків. Тоді ліси перебували у володінні місцевих магнатів, згодом, після періоду націоналізації 1918 року, ними управляли структури, галузево підпорядковані сільському господарству.

Після Великої Вітчизняної війни і до 1949 року лісопромисловою галуззю на території тодішньої Кам'янець–Подільської області опікувалось Вінницьке управління лісового господарства.

А далі:

1949 рік: 17 травня наказом міністра лісового господарства УРСР створено Кам'янець–Подільське обласне управління лісового господарства і лісозаготівель. Розміщувалось воно у Проскуріві.

1953 рік: з червня це управління знову було підпорядковане аграріям.

1959 рік: обласне управління лісового господарства і лісозаготівель відновлене. До його складу увійшло сім лісгоспзагів: Ізяславський, Кам'янець–Подільський, Летичівський, Славутський, Старокостянтинівський, Шепетівський та Ярмолинецький.

1977 рік: за рахунок виділення частини лісового фонду з Кам'янець–Подільського та Ярмолинецького лісгоспзагів, організована Новоушицька лісомеліоративна станція.

1988 рік: постановою Ради Міністрів УРСР, наказом Державного комітету СРСР по лісу та наказом Міністерства лісового господарства УРСР на базі діючої структури створено Хмельницьке обласне лісгосподарське об'єднання «Хмельницькліс».

1991 рік: наказом Міністерства лісового господарства України на основі лісової інспекції та відділу лісового господарства створюються три відділи: лісового господарства, охорони і захисту лісу та відділ лісовідновлення. Того ж року на базі обласного утворене Державне лісгосподарське об'єднання (ДЛГО) «Хмельницькліс».

1997 рік: указом Президента України утворено Державний комітет лісового господарства, а постановою Кабінету Міністрів затверджений перелік підприємств, установ і організацій, які передаються до сфери його управління, зокрема у Хмельницькій області, саме ті, що підпорядковуються Державному лісгосподарському об'єднанню «Хмельницькліс».

2004 рік: внаслідок реорганізації утворене Хмельницьке державне лісомисливське підприємство. Того ж року указом Президента України, урядовою постановою та наказом Державного комітету лісового господарства ДЛГО «Хмельницькліс» з першого січня 2005 року реформоване в Хмельницьке обласне управління лісового господарства. З липня 2007 року — обласне управління лісового та мисливського господарства.

Лісовою галуззю області керували:

1949–1953 роки: Пасічник Сергій Тимофійович;

1953–1963 роки: Черкасов Василь Васильович;

1963–1983 роки: Гаврилюк Василь Михайлович;

1983–1997 роки: Никонюк Феоктист Вікторович;

1997–1998 роки: Шкудор Василь Дмитрович;

З 1998 по 2016 рік — Лісовий Віталій Митрофанович.

У 2016 році управління очолив Павло Степанович Золотий.

Із загальної площі лісів Хмельниччини, що становить майже 286 тисяч гектарів, у користуванні підприємств обласного управління лісового та мисливського господарства перебуває понад 191 тисяча, тобто 65 відсотків. Ліси та їх природний склад дуже різноманітні. Хвойні породи займають 32 відсотки загальної площі, листяні — понад 68 (у їх числі на дубові та ясеніві припадає 73 відсотки). 24 відсотки лісів області — заповідні (по Україні цей показник складає 12 відсотків). Упродовж останніх кількох років площа стиглих та перестійних лісів збільшилася на 5,1 тисячі гектарів і складає понад 15 тисяч. Тут накопичено близько семи

мільйонів кубометрів деревини. Щохвилини на землях ДФЛ області приростає близько двох кубометрів деревини.

Вперше за роки незалежності нашої держави завдання створення нових лісів поставлене у відомій урядовій постанові «Про першочергові заходи щодо створення захисних лісових насаджень на невіддях та в басейнах річок». У лісових розсадниках щорічно вирощується 8–10 мільйонів штук посадкового матеріалу.

Ліси слід не тільки садити, формувати, але й оберігати. У підприємствах управління лісового господарства по захисту та охороні лісу працює служба лісової охорони. Щорічно проводяться заходи з боротьби зі шкідниками лісу. Нині вони ведуться за допомогою біологічних методів (розселення мурашників, розвішування шпаківень тощо), а також хімічних (обприскування насаджень аерозольними установками типу ГАРД). Повсякденно ведеться боротьба з лісопорушниками.

До складу дев'яти державних лісгосподарських підприємств входить 59 лісництв. Кожне підприємство має цехи з переробки деревини та прирєйкові склади.

Загальна площа мисливських угідь Хмельницької області складає 1,6 мільйона гектарів, з них лісових — 277 тисяч, польових — 1,3 мільйона, водно–болотних — 42 тисячі гектарів.

Площа мисливських угідь користувачів Хмельницького обласного управління лісового та мисливського господарства — це 111,7 тисячі гектарів, що становить шість відсотків від загальної площі мисливських угідь області, в тому числі лісових — 93,9 тисячі, польових — 14,6 тисячі, водно–болотних — 3,2 тисячі гектарів.

Веденням мисливського господарства в Хмельницькому обласному управлінні займаються державні підприємства: Славутське, Ізяславське, Шепетівське, Старокостянтинівське, Ярмолинецьке, Кам'янець–Подільське, Летичівське лісові господарства та Хмельницьке лісомисливське господарство.

Одним з основних факторів, які впливають на чисельність диких тварин, є охорона мисливських угідь від браконьєрства. З цією метою створена єгерська охорона, чисельність якої складає 26 чоловік. В середньому один єгер охороняє майже чотири з половиною тисячі гектарів.

З метою збільшення поголів'я диких парнокопитних звірів за останні роки державними підприємствами лісового та мисливського господарства проводиться значна робота щодо створення вольєрних господарств.

Вольєри по утриманню кабанів побудовані в державних підприємствах: «Славутське лісове господарство», «Шепетівське лісове господарство», «Ізяславське лісове господарство», «Летичівське лісове господарство», «Хмельницьке лісомисливське господарство», а також — «Кам'янець–Подільське лісове господарство».

ЛІСИ І ЛІСНИЦТВА ДП «ІЗЯСЛАВСЬКИЙ ЛІСГОСП»

*Ізяславщина —
край поліських лісів,
що котять свої
безмежні зелені хвилі
аж до Карпат зі
справді райської краси
мальовничими й
затишними місцями,
особливо неповторними
вдовж річок басейну
Горині.*

Ізяславський лісгосп розташований в північно-західній частині Хмельницької області на території Ізяславського та Білогірського районів протяжністю 38 кілометрів, як із півночі на південь, так із заходу на схід. Підприємство організоване в 1936 році на основі Білогірського і кількох дач Славутського збільшених лісництв. Межує: на півночі з Шепетівським та Славутським районами, на заході — з Рівненською і Тернопільською областями, на півдні — з Теофіпольським та Красилівським районами, а на сході — зі Старокостянтинівським районом.

Підприємство знаходиться у двох природних зонах України. Південна його частина — в Північно-Західному Лісостепу, а північна — в зоні Малевого Полісся, яка характеризується високою залісненістю і помірно-континентальним кліматом, сприятливим для розвитку лісового господарства. В адміністративно-господарському відношенні, лісгосп поділений на п'ять

ЗАСЛУЖЕНІ НАГОРОДИ ЗА СУМЛІННУ ПРАЦЮ.

лісництв: Плужнянське, Лютарське, Михельське, Кунівське і Ляховецьке. Пізніше, після проведення лісовпорядкування, Ляховецьке лісництво перейменоване в Адамівське.

У 1949 році, згідно з рішенням Першої лісовпорядної наради, зі складу лісгоспу вилучені й передані Старокостянтинівському лісгоспу урочища «Пеньки» та «Кучманівка» загальною площею 470 гектарів, що входили до Антонінського району. Натомість, від Славутського лісгоспу прийнято лісів загальною площею 355 гектарів.

Чергова реорганізація лісового господарства відбулася в 1960 році: на підставі постанови Ради Міністрів УРСР від 30 жовтня 1959 року, згідно з наказом Головного управління лісового господарства і лісозаготівель при Раді Міністрів УРСР, Ізяславський лісгосп реорганізований в лісгоспзаг.

У 1962 році внаслідок проведення графічного переділу земель Ізяславського району, до складу під-

БІЛОУС СТИСНУТИЙ.

приємства включено 12 гектарів закинутих земель з держземфонду, які заліснені в 1964 році. Окрім цього, траплялися випадки обміну земель на рівновеликі площі у Кунівському та Плужнянському лісництвах із суміжними землекористувачами.

У той час загальна площа державного лісового фонду підприємства становила 26252 гектари.

Для поліпшення державного управління лісовим господарством України, подальшого розмежування функцій державного управління лісами з функціями господарської діяльності та згідно з наказом Міністерства лісового господарства України від 31.10.1991 року і наказом Хмельницького обласного виробничого лісгосподарського об'єднання «Хмельницьккліс», лісгоспзаг реорганізовано в державне лісгосподарське підприємство.

Відповідно до наказу Державного комітету лісового господарства України від 23.03.2005 року, державне лісгосподарське підприємство перейменоване в державне підприємство «Ізяславське лісове господарство».

Нині площа земель лісгоспу становить 24054 гектари. До його складу входить шість лісництв, цех переробки деревини, нижній склад, лісопункт та

Хроніки лісового краю

ЛЮДЕЙ НОСИЛО ПОВЕРХ ДЕРЕВ....

Нині часто будь-які погодні аномалії одразу ж приписують глобальному потеплінню. Однак такі катаклізми траплялися і в минулі століття. Так, «Острозький літописець» містить опис руйнівної бурі, яка прокотилася Заславщиною влітку 1614 року.

«Буря була великая, йшла мимо Острог от Жаславля (Ізяслава) о полудні, яко ноч, в жнива: пущі крушила, сади ломила по селах — в Борисові, в Плужном і по інших селах. В тих краях, куда йшла буря тая, пашня в копах княжая кілька сот коп рознесло не знати где, так теже і людська; навіть і людей, котрії в полю того часу робили, носило по верх дерева, інших мертвих познаходили, а інії, за дерево ухватившися, і держалися mocno і так живими позоставалися. А інії на полі, за стернь mocno взявшися, і держалися, еслі не пустили вітру под себе, а котрії пустили вітр под себе, то не сдержався, понесло, не знати где. І церкви ломило. В селі Борисові церков була з трима верхи; знесло верхи всі, стелею займаючи зрубу і позаношовало не знати где; так теже і звони, аж не борзо пастухи познаходили в полі розно звони; так теже і маковиці, котрії були обиті білим желізом, познаходили на чотири часті поколото; і іное все покрушило».

транспортний підрозділ, а саме підприємство багато років поспіль працює стабільно, виконуючи і перевиконуючи планові завдання.

У підприємстві здійснюються заходи з розширеного відтворення лісових ресурсів, покращення їх захисних функцій, подальшої інтенсифікації виробництва.

У лісовому фонді Ізяславського лісгоспу переважають природні ділянки сосни звичайної (59 відсотків), що розміщуються на вирівняних сухих ділянках або невисоких підвищеннях. Найпоширеніші ґрунтові відміни, на яких зростають ці ліси — слабопідзолисті піщані ґрунти. Вони представлені угрупованнями соснових лісів чорницево–зеленомохових і чистими зеленомоховими лісами, зрідка — з переважанням чорниці. Невеликі площі займають соснові ліси сфагнові.

Дубові ліси займають 20 відсотків площі. Наявність значної частки дубових та дубово–грабових лісів пояснюється значною кількістю лесових островів в районі смт Плужного. Ці рослинні угруповання займають ділянки з дерново–слабкопідзолистими глейоватими легкосупіщаними та супіщаними, дерновими карбонатними потужними супіщаними ґрунтами, на яких переважають угруповання дубово–грабово–соснових лісів зірчаникових.

Зустрічаються і насадження берези повислої (8 відсотків) та вільхи чорної (сім відсотків). Вони не відіграють суттєвої ролі в рослинному покриві. Майже не зустрічаються осикові ліси.

Щорічно на землях держлісфонду створюється близько 110 гектарів нових насаджень. Одним із

ВІЛЬШАНКА.

принципів лісовідновлення є створення деревостанів корінних типів на лісосіках після рубок головного користування.

Основним ключовим завданням є раціональне ставлення до лісосировинних ресурсів, які ефективно використовуються, згідно зі щорічною розрахунковою лісосікою в обсязі 61000 кубічних метрів деревини. На площі 1500 гектарів проводяться рубки догляду за лісом, а також санітарні, під час яких заготовляється близько 32000 кубічних метрів деревини.

Лісозаготівля проводиться за класичною технологією, завдяки чому «Ізяславський лісгосп» реалізовує споживачам понад 70000 кубічних метрів деревини.

КОЛЕКТИВ ДИРЕКЦІЇ ТА КЕРІВНИКИ ПІДРОЗДІЛІВ ЛІСГОСПУ.

Лісгосп характеризується стійким нарощуванням обсягів переробки та освоєння випуску нових видів продукції, що користується попитом на внутрішньому та зовнішньому ринках. Для цього в цеху переробки деревини встановлені високопродуктивні сушильні камери, машини та механізми.

На підприємстві значна увага приділяється вирощуванню саджанців декоративних рослин. У розсаднику площею чотири гектари для потреб зеленого будівництва міста та району вирощуються різні види та форми туй, ялівців та ялини колючої (форма — срібляста). Асортимент декоративно-листяних рослин представлений бузком, форзицією, вейгелою, барбарисом, дереном, самшитом, вербою Матсудана, гібіскусом.

У стаціонарній трисекційній теплиці площею 1000 квадратних метрів вирощуються сіянці модрина японської та європейської. Дворічні модринові сіянці висаджуються при створенні чисто модринових насаджень та дубових культур з домішками модрина. Такі ж сіянці успішно використовуються при створенні культур дуба звичайного та червоного з домішками модрина, а також для реконструкції березових насаджень. Вирощуються тут також самшит, ялівець, тис, ялини — срібляста й карликова, туя. В екологічно чистих лісових масивах щорічно заготовляється майже 100 тонн цінної лікарської сировини.

Керівництво лісгоспу приділяє належну увагу розвитку та веденню мисливського господарства. Для цього в Лютарському лісництві збудовано вольєр для утримання поголів'я свині дикої. Чисельність тварин складає в середньому півсотні голів.

Успішність роботи будь-якого підприємства, підрозділу, бригади залежить, перш за все, від колективу та вміння керівництва ним. Тривалий час державне підприємство «Ізяславський лісгосп» очолює Відмінник лісового господарства Петро Іванович Курельчук, який успішно продовжує трудові традиції і стабільно примножує виробничі здобутки своїх попередників.

З почуттям вдячності і поваги він може годинами розповідати про Миколу Павловича Гладких, Олександра Григоровича Дражевського, Олександра Сергійовича Хайла, Петра Йосиповича Бартащука, Михайла Сидоровича Ковалю, Заслуженого лісівника України Карла Йосиповича Бачинського та Івана Степановича Юзича, які в різні періоди очолювали колектив підприємства, дбаючи про лісове господарство, працівників та його стабільний розвиток.

Охорона лісів і раціональне використання лісових ресурсів, їх збереження та відтворення — основне завдання лісівників Ізяславщини, яке успішно реалізовується працівниками Білогірського, Кунівського, Гурщанського, Лютарського, Михельського та Плужнянського лісництв.

БІЛОГІРСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Його очолює Микола Олександрович Скоб'як. Лісництво займає площу 3430 гектарів. У ньому є дев'ять лісових урочищ: «Красиха» — площею 837 гектарів — навколо сіл Кащенці, Красиха та Ставищани; «Дзвінки» — 1110 гектарів — поблизу сіл Шимківці, Дзвінки, Шуньки; «Вигірне» — 261 гектар — неподалік села Залужжя; «Нове» — 3 гектари, біля смт Білогір'я; «Трудень» — 195 гектарів — біля села Адамівка; «Голишеве» — 270 гектарів — довкола сіл Поліське та Коритне; «Покошівка» — 166 гектарів — поблизу сіл Завадинці, Михнів, Двірець та Покошівка; «Липник» — 420 гектарів — неподалік сіл Білогород-

Хроніки лісового краю

ЖИЛИ В ДЕРЕВ'ЯНИХ БУДИНКАХ, А ВОДУ ПИЛИ З РІЧОК

Досить цікаві статистичні відомості містить «Военно-статистическое обозрение Российской империи. Волынская губерния», видане у 1850 році. Зокрема на сторінці 71 можна ознайомитися з кількістю та характером будинків у різних містах губернії. Найбільшу кількість будинків мав, звичайно ж, центр губернії — Житомир. Його жителі мешкали у 1242 будинках, з яких тільки 46 були цегляними, а всі інші дерев'яними. Другим за кількістю помешкань був Крем'янець, на вулицях якого можна було нарахувати 1025 будинків, з яких 48 були з цегли та каменю. Третім за розміром був Заслав, який мав 925 будинків, 33 з яких мешканці звели із цегли та каменю. А ось Старокостянтинів, дарма що був лише повітовим центром, із 738 будинків цегляних і кам'яних мав аж 91, тобто найбільше в губернії. Найменшим же повітовим центром Волинської губернії був Ковель зі своїми 447 будинками. Із загальної кількості будівель лише дві були зведені з цегли та каменю. Тому й не дивно, що Ковель, Луцьк та Острог дуже постраждали від пожеж влітку 1848 року.

Ще однією особливістю тодішніх волинських міст було те, що вони практично не мали криниць, а мешканці для своїх потреб використовували річкову воду. «Обозрение...» відзначає, що лише річковою водою тоді користувалися жителі Новограда-Волинського, Старокостянтинова, Заслава, Острога, Дубно та Рівного. А в Житомирі, Крем'янці, Володимирі, Ковелі, Луцьку та Овручі міщани віддавали перевагу криничній воді, хоч через ці міста і протікають досить повноводні річки.

ка, Теліжинці та Чижівка; «Сухуженці» — 163 гектари — поблизу сіл Мирне та Сохуженці. У лісовому урочищі «Дзвінки» переважають дубові ліси з дуба червоного і дуба звичайного. Тут ростуть грабові ліси з граба звичайного та ільмових, ялинові ліси з ялини європейської та ялиці, березові ліси з берези бородавчастої, ясеневі ліси з ясеня звичайного і клена гостролистого та клена-явора, соснові ліси з сосни звичайної та модрини.

Дубові ліси з дуба червоного і дуба звичайного утворюють двоярусні деревостани. У першому ярусі переважає дуб червоний, рідше — дуб звичайний, клен-явір, береза бородавчата, ясен звичайний. У другому — граб звичайний, липа серцелиста, черешня, клен польовий, берест, осика, в'яз шорсткий.

Підлісок досить добре розвинений. Його формують клен татарський, терен, глід кривочашечковий, бруслина бородавчата, жостір, черемха, бузина чорна, ліщина, калина гордовина.

У трав'яному покриві зростають фіалка запашна, перлівка ряба, зірочник лісовий, гравілат річковий, копитняк європейський, купина багатоквіткова, конвалія травнева та ожина сиза.

Поблизу села Двірець знаходиться комплексна пам'ятка природи місцевого значення — урочище «Жолоби» площею 156 гектарів. Охоронний режим встановлений 1995 року.

ДІЛЯНКА РІЗНИХ ФОРМ ТУЇ ТА ЯЛІВЦІВ
У ДЕКОРАТИВНОМУ РОЗСАДНИКУ.

РОЗПИЛОВОЧНИЙ ЦЕХ.

Охороняється мальовниче лісове урочище, в низинній частині якого є глибинне болото площею сім гектарів та вологі луки площею 13 гектарів. На схилах зростають сосна звичайна та вільха чорна. Серед рідкісних рослин у різнотрав'ї зустрічаються клопогін європейський, медунка м'яка та первоцвіт високий.

Чимало тварин урочища охороняються на національному і місцевому рівнях. До Червоної книги України занесені комахи красуня-діва (*Colopterus virgo* L.), бджола-тесляр звичайна (*Xylocopa valda* Gerstaecker), махаон (*Papilio machaon* L.) та інші.

Пам'ятка має ґрунтозахисне, естетичне значення, є осередком збереження ландшафтного та біологічного різноманіття регіону.

КУНІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

З 2011 року лісництво очолює Олександр Володимирович Синюк.

Площа лісових угідь становить 4140 гектарів, які займають чотири лісових урочища: «Сівер» — площею 741 гектар — навколо сіл Антонівка, Дертка, Сивер та Кам'янка; «Кунів» — біля сіл Кунів, Долоччя, Загребля, Гурщина, Закриничне, М. Радогощ та В. Радогощ; «Гушанська дача» — 723 гектари поблизу сіл Карпилівка, М. Морочиця та Йосипівці; «Чорний ліс» — 248 гектарів.

У Кунівському лісництві близько 70 відсотків лісових площ займають соснові ліси з сосни звичайної і модрина. Решту площі займають ялинові ліси з ялини європейської та ялиці (до 10 відсотків), дубові з дуба червоного і дуба звичайного (до 10 відсотків), чорновільхові ліси з вільхи чорної — до 5 відсотків. Незначні площі займають березові, грабові та осикові ліси. Серед соснових виділяються типові соснові ліси чорниці, вересові, лишайникові.

У вересових лісах перший ярус утворює сосна звичайна, з поодинокими деревами берези бородавчатої і дуба звичайного або дуба червоного.

Чагарниково-трав'яний покрив представлений — вересом звичайним, брусницею, орляком звичайним, чорницею, куничником наземним, нечуйвітром волохатеньким, золотушником звичайним, біловусом стиснутим, котячими лапками дводомними, веснівкою дволистою, чебрецем звичайним і ожикою волосистою.

Поблизу села Мала Радогощ знаходиться гідрологічний заказник Шекеренецький площею 52 гектари. Охоронний режим встановлено 1998 року. Охороняється гідрологічний комплекс, що включає водойму тепер не діючої осушувальної системи «Устя» біля села Нова Гутиська площею 29,7 гектара, маленький ставок на сході села Шекеренці та заболочені ділянки заплави лівої притоки р. Вілія. Рельєф ділянки зі значними перепадами висот, канали розмиті водою, спостерігається ерозія ґрунтів на схилах.

Раритетною складовою заказника є угруповання латаття білого, латаття сніжно-білого і глечиків жовтих (Зелена книга України), болотні орхідеї, пальчатокорінник м'ясочервоний і пальчатокорінник плямистий, шейхцерія болотна, ситник бульбистий (Червона книга України), андромеда багатоліста, багно звичайне, бобівник трилистий, вовче тіло болотне, журавлина болотна, їжача голівка мала, лохина, образки болотні,

пухирник звичайний, пухівка піхвова, росичка круглолиста, страусове перо звичайне.

Територія заказника приваблює багатьох представників тваринного світу. У заказнику трапляються: чаплі сіра і руда, лиска, лебідь-шипун, курочка водяна, шугайчик, лунь очеретяний, плиска біла. До Червоної книги України занесені: видра річкова, дозорець-імператор, красуня-діва, п'явка медична. Велика кількість тварин охороняється на міжнародному рівні: тритон гребінчастий, квакша звичайна, ропуха зелена, часничиця звичайна, вуж водяний, ящірка прудка, черепаха болотяна, лелека білий, бугай, чепурна, деркач, квак, канюк звичайний, яструби великий та малий, крячок білощокий, рибалочка звичайний, одуд, щеврик лучний, плиски біла, жовта та жовтоголова, сорокопуд терновий, щиглик, вівсянка очеретяна та ін.

Заказник має водорегулююче і наукове значення.

ГУРЩАНСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

До лісництва, яке займає площу 1233,7 гектара, входить три лісових масиви: «Гушанська дача» площею 252,2 гектара поблизу сіл М. Боровиця і Кунів; «Йосиповецький масив» — 735,8 гектара біля сіл Гурщина, Загребля, Йосипівці та «Чорний ліс» площею 245,7 гектара неподалік сіл Велика Радогощ, Нова Гутиська, Стара Гутиська та Козин.

Хроніки лісового краю

ЩО ЖЕРТВУВАЛИ ПРЕДКИ БОГАМ?

Під таким заголовком «Колодар-2014. Веди України-Руси» містить повідомлення Сергія Піддубного. «Маємо Красне вінце віри нашої і не хочемо чужої», — стверджує Велесова Книга і свідчить про те, якими були пожертви наших дідів та прадідів: «Ми ж польову жертву даємо від трудів наших — просо, молоко, а також тук, підкріпивши те ягням на Коляду і на Русалію, в день Яра і на Красну гору».

Геродот стверджує майже те саме, що гіпербореї (скити-украї) жертвували богам солону (звісно, з колосками і зерном). «Боги Русі не беруть жертви людської і тваринної, — продовжує Велескнига, — лиш плоди, овочі, квіти та зерно, молоко, суру питну, на травах озбраджену, і меду; ніколи живу птицю і рибу. Се варяги й елани богам дають жертву іншу — страшну, людську. А ми так не повинні робити, яко ми Дажбогові внуки, і не мусимо слідувати за чужим прикладом».

На території Гурщанського лісництва зростають соснові ліси з сосни звичайної — 70 відсотків площі. На ялинові припадає до 7 відсотків, дубові — до 8 відсотків, чорновільхові ліси — до 10 відсотків площі. На березові з берези бородавчастої, грабові з граба звичайного та ільмових припадає близько п'яти відсотків загальної вкритої лісом площі. Крім того, в лісництві є близько 25 гектарів насаджень модрина.

Модрина європейська (Larix decidua Mill.) не відноситься до головних лісоутворюючих порід, оскільки із 20 видів цього роду в Україні природно росте лише один та культивується ще близько десяти. Але модрина — великі дерева, що виростають за сприятливих умов до 35–50-метрової висоти та до двох метрів у діаметрі. Особливістю модрина є скидання хвої в зимовий період. Це одне з дерев, яке росте найшвидше.

Модрина — світлолюбна, зимостійка, середньовибаглива до родючості та вологості ґрунтів, повітря, мезофіт, мезотроф, але вимоглива до наявності в ґрунті вапна. Росте на бідних піщаних та кам'янистих ґрунтах. Хвоя чутлива до вмісту в повітрі промислових викидів, але завдяки щорічній її зміні, димо- і газостійкіша, ніж

ЗОНА ВІДПОЧИНКУ.

інші хвойні, тому незамінна в озелененні промислових зон. Деревина важка (тоне у воді), тверда, міцна, довговічна, з високими механічними властивостями, обробляється важче, ніж в інших хвойних порід, а під час сушіння часто тріскає. Смоляні ходи розкидані по всьому приросту, частіше в пізній зоні. Деревина модрина стійка до гниття, довго зберігається у воді, тому її використовують у гідротехнічному будівництві, під час

МОДРИНОВИЙ ЛІС. ГУРЩАНСЬКЕ ЛІСНИЦТВО.

спорудження мостів, а також для виготовлення шпал, паркету, настилів вело- і мототреків. У корі міститься 13 відсотків танідів, з хвої отримують ефірну олію.

Деревний ярус у таких лісах розріджений, а це створює сприятливі умови для росту і розвитку підліску та чагарниково-трав'янистої рослинності.

Вільшняки зростають на дерново-підзолисто-глеуватих та мулуватоглеєвих ґрунтах. У рельєфі вони розташовані нижче соснових і дубово-соснових лісів. Деревостан — переважно однарусний, утворений із вільхи чорної, з домішкою берези, осики, ясена звичайного. Підлісок формує крушина ламка з домішкою верби попелястої, ліщини звичайної, калини звичайної, черемхи звичайної.

Трав'яний покрив — високий і щільний. Основне флористичне ядро його утворюють гадючник оголений, гравілат річковий, осока видовжена, півники болотні, квасениця звичайна, веснівка дволиста, безщитник жіночий, щитник чоловічий. Моховий покрив у ценозах не виражений.

У соснових лісах перший ярус утворює сосна звичайна з окремими деревами берези бородавчастої, дуба червоного і звичайного. Підлісок дещо бідніший і представлений — крушиною, бузиною чорною, горобиною. Чагарниково-трав'янистий покрив характеризується орляком звичайним, ожикою волосистою, кропивою дводомною.

Посаду лісного з 2010 року обіймає Юрій Ростиславович Смольський.

ЛЮТАРСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

На території лісництва, яке займає площу 5939 гектарів, є великий лісовий масив — урочище «Комини», яке розкинулося навколо міста Ізяслав та сіл Білотин, Борисів, Мокрець, Лютарка. У ньому переважають соснові ліси з сосни звичайної і модрина — до 60 відсотків площі. Значні ділянки займають березові ліси з берези бородавчастої — 20 відсотків площі, ростуть тут чорновільхові ліси з вільхи чорної — до 7 відсотків, ялинові ліси з ялини європейської та ялиці — до 8,5 відсотка, дубові ліси з дуба червоного і звичайного — до 10 відсотків, грабові ліси з граба звичайного та ільмових — до 2 відсотків, осикові ліси з осики і вільхи сірої — до 1,5 відсотка. Насадження липи, горіха, плодкових займають досить незначні площі.

Соснові ліси представлені трьома найпоширенішими асоціаціями — лишайниковими, вересовими та чорницевиими.

Ялинові ліси характеризуються домішкою ялиці. До роду Ялиця належить близько 45 видів, із яких в Украї-

ні автохтонним є один — ялиця біла (європейська) *Abies alba* (Mill.). Ялиці — великі дерева, до 60–90 метрів заввишки, і понад два метри у діаметрі з прямим стовбуром. Переважно це лісотвірні види гірських лісів і є перспективними для ведення лісового господарства Хмельниччини.

Ялиця — повільноросла, особливо в молодому віці, хоча згодом приріст збільшується. Ялиці є довговічними рослинами і можуть доживати до 800 років. Тіньовитривала, вимоглива до ґрунту, вологолюбна, не газостійка. Пошкоджується пізніми весняними заморозками. Деревина легка, біла або

Хроніки лісового краю

КУЛИНУ СЛІДСТВО ВІДЬМОЮ НЕ ВИЗНАЛО

У минулому на Поділлі та Волині і світські, і духовні органи місцевого управління цілком серйозно займалися розглядом справ про відьом і чаклування.

Так, Заславська замкова книга містить кілька записів, пов'язаних із звинуваченням жінок у відьомстві. Правда, жодне з них обвинувальниками не було доведено у судовому порядку, як того вимагав Статут Литовський. А в ньому розділ четвертий артикул 52 гласив, що «доводи і отводи на всякую річ мають бути, напервей через письмо, через свідки». У кого ж ні письмових доводів, ні свідків не було, то мав присягнути перед суддями, або надати «певніє знаки».

У Заславській замковій книзі 14 вересня 1573 року зроблений запис про скаргу заславського міщанина Миська Семеновича і його дружини Кулини на заславського тивуна Семена, який називав Кулину відьмою. Зрозуміло, що ніяких свідчень чи «знаків» у відьомстві тивун не навів, але під присягою свідчив, що саме Кулина і її мати спричинили хворобу його сина. Оскільки ж тивун не зміг надати переконливих свідчень, то намісник «жославський» Ясько Вербовецький у присутності намісника почапського Івана Сошенського, панів Михайла Добринського, Мацька Зуба та «іних людей добрих немало» у публічному розгляді справи виніс рішення, щоб тивун «тую Кулину при почтливості зоставил» і особисто перед нею вибачився. А ще протягом двох тижнів «рок заплаче», про що в книзі «для памети єсть до книг записано». Чи прикусив після цього запису язика тивун Семен і чи вибачився перед Кулиною, того книга не містить. Але із самого запису можна зробити висновок, що відьмою Кулину урядове слідство не визнало.

жовтувата. Характерна ознака анатомічної будови — відсутність нормальних смоляних ходів. Деревина є перспективною для паперової промисловості. Використовують її у будівництві та для виготовлення тари. У корі міститься ароматна живиця, з якої отримують скипидар. З живиці ялиці білої добувають ялицевий бальзам, який використовують у медицині та оптиці. Олія, отримана з хвої ялиці, є сировиною для отримання камфори. Сировиною для виготовлення лаків є рослинна олія, яку отримують з насіння ялиці. Декоративність видів роду пов'язана з темно-зеленою або сизою конічною кроною. Ялиця переносить стрижку, обрізування, може використовуватися для створення живоплотів. Чутлива до забруднення ґрунту. За здатністю переносити міське середовище поступається сосні і ялині.

Пишаються лютарські лісівники своїми заказниками та ботанічними пам'ятками. У Лютарському лісництві 41 гектар займає ботанічна пам'ятка природи місцевого значення — дуб черешчатий. Охороняється генетичний резервант високопродуктивного насадження дуба звичайного віком понад 120 років. У трав'яному ярусі зустрічається червонокнижна лілія лісова та регіонально рідкісні вовчі ягоди звичайні,

АДМІНБУДИНОК ЛЮТАРСЬКОГО ЛІСНИЦТВА.

ВИРОБНИЧИЙ ПРОЦЕС З ПЕРЕРОБКИ ДЕРЕВИНИ.

дзвоники персиколісті, молочай гранчастий, первоцвіт високий, перстач білий. Має вона важливе лісогосподарське (цінна лісонасіннева ділянка), лісозахисне значення та як еталон для практики лісорозведення дуба звичайного в умовах Малого Полісся.

За Черняєвим відрізняють дві форми дуба: літняк (рано розвивається) і зимняк (пізно розвивається — на 2–4 тижні пізніше від літняка). Зимняк не пошкоджується заморозками, швидше росте, має коротший період вегетації, ліпшу якість деревини, менше пошкоджується непарним шовкопрядом, златогузкою і листовійкою. Ці форми закріплені

ГАРНИЙ УЛОВ МЕШКАНКИ ВОЛЬЄРА МАШКИ.

спадково. Літній має більш тривалий вегетаційний період і більш продуктивний на сухих ґрунтах. Іноді дуб черешчатий (літняк) потерпає від пізніх весняних заморозків, особливо на понижених морозобійних ділянках. Квіти різностатеві, однодомні. Квітує і плодоносить з 10 років. Квіти з'являються одночасно з розпусканням листя. Неприятлива погода під час цвітіння перешкоджає запиленню зав'язі і заплідненню, а інвазія жолудевого довгоносика і жолудевої плодохерки знижує врожай жолудів, тому плодоносить не кожного року, а раз у 4–8 років. При цьому якоїсь ритмічної періодичності врожайності дуба не спостерігається. Але в оптимальних умовах росту дуб плодоносить майже щорічно. В насінніві роки гектар дубових лісостанів дає в середньому 1,5 тонни жолудів. Жолуді дуба звичайного сидять на більш-менш довгих плодоніжках або черешках (звідси — назва «черешчатий»). Достиглі жолуді на третину–чверть покриті чашечкоподібною плюскою зі світло-бурою блискучою шкіркою. Масове досягання й опадання жолудів відбувається після перших заморозків у кінці вересня. За розмірами вони можуть бути маленькими (до 1,5 сантиметра) і великими (до 5 сантиметрів). У середньому в одному кілограмі нараховується 250–350 жолудів.

А ще на площі 35,7 гектара розташований загальнозоологічний заказник місцевого значення — Лютарський. Охоронний режим його встановлено 1994 року.

На берегах річки Гнилий Ріг підлягають збереженню бобер, жаба гостроморда, ропуха зелена, горихвістка звичайна, мухоловка білошия, підкоришник звичайний, які охороняються на міжнародному (Додаток II Бернської конвенції) та регіональному (Червоний список флори і фауни Хмельницької області) рівнях.

До раритетного фіторізноманіття належить угруповання корінних старих лісів соснових зеленомохових та

чорницевих, які занесені до Зеленої книги України, і червонокнижні рослини плаун колючий і вовчі ягоди пахучі.

Гідрологічний заказник місцевого значення Гнилий Ріг розташований на площі 816,2 гектара. Охоронний режим встановлено 2000 року.

Охороняється комплекс соснових і вільхово-березових лісів (760,4 гектара) та боліт у долинах річки Гнилий Ріг та її правої притоки. Деревостан утворюють березово-вільхові насадження природного походження та культури сосни.

Хроніки лісового краю

«СТАВИЛ ШАПКУ ДО ЛЮДЕЙ...»

Цей запис у Заславській замковій книзі викликає більше подив, аніж цікавість. Бо й справді, навіщо було селянину з Мокреця (нині — Ізяславський район) Миску Дудці у 1573 році записувати до книги повідомлення, якщо ніякого покарання наклепникам не передбачалося. На це вказує сам заявник у кінці запису.

«Місяця сентябра 7 дня.

Предо мною, Михайлом Добринським, понамесником жославським, жаловал поданий їх милості княжат Жославських села Мокрецького на ім'я Миско Дудка от жони своєї Марії на поданого мокрецького ж на ім'я на Петра і на сина его Демиди в том, іж дей они звали жону мою ведмою і непоштивою жоною, мовечи тими слови, іж дей ми дрова воз привезши, ейо, яко ведму, спалим.

Ставши у право оніі Петр Триндик із сином своїм Демидом, отпор чинечи, тими слови повідали, іж дей ми єї ведмою не звали, ани єї соромотили і палити дей єї не мели, ани в том ведаєм.

Дудка ставил шапку до людей, а Петр з Демидом, шапки приставивши, на довод Дудчин слалися. Дудка видал светками поданих мокрецьких Васка Малковича, Тацушка а Андрея Батиєвича. Також з тих трех Петр полюбил Васка Малковича, котрий світот тими слови визнал: Правда дей ест, іж оніі Петр з сином своїм Демидом звал Дудчину ведмою і молвил дей так: Привезу я воз дров і тебе дей спалю.

І просил Дудка, аби тоє право і Васково визнає для паметі било до книг записано, што ест записано»

І все! Більше ні слова. Навіщо записував? Чого добивався? А може, й справді свого добився: читаємо ж ми сьогодні це повідомлення і дізнаємося, що не була Марія Дудка з Мокреця ні «ведмою», ні «непоштивою жоною».

ОСОКА ОМСЬКА.

У трав'яному покриві переважають типові для вологих лісів види рослин: перстач прямостоячий, плаун булавовидний, веснівка дволиста, біловус стиснутий, типові лісові види — куртинами — зірочник лісовий, копитняк європейський, маренка запашна, а також рідкісні у Хмельницькій області осока кульконосна та ситник розчепірений. Тут знаходиться єдине в цьому регіоні місце зростання орхідеї коручки пурпурової.

Фауна басейну річки Гнилий Ріг та її берегів різноманітна, але має дещо збіднений склад, що є наслідком значного антропогенного впливу. З копитних зустрічаються лось звичайний, свиня дика, козуля, з інших ссавців — лисиця, заєць сірий, куниця лісова, вивірка звичайна, ондатра тощо.

Найпоширенішими хребетними заказника є птахи: канюк звичайний, підсоколик великий, припутень, зозуля, дятел великий, одуд, вивільга, сойка, крук, плиска біла, синиця блакитна.

Із земноводних трапляються жаби трав'яна та гостроморда, тритони звичайний та гребінчастий, з плазунів — гадюка звичайна і вуж звичайний.

Заказник має природоохоронне, гідрологічне, водорегулююче значення і є одним із найбільших природо-заповідних об'єктів області.

Найбільш поширеними ссавцями в лісництві є: лисиця, їжак звичайний, вовчок лісовий, заєць-русак, козуля, кріт, ласка, куниця лісова, лось, вовк сірий, нічниця велика, свиня дика і пацюк сірий.

Орнітофауна представлена такими видами птахів, як балабан, яструб малий, щиглик, берестянка звичайна, щеврик лісовий, шуліка чорний, чикотень, чечітка звичайна, сорока, соловей східний, сова сіра, синиця довгохвоста, снігур, підорлик малий, омелюх, лелека чорний і дятел малий.

НИЖНІЙ СКЛАД ІЗЯСЛАВСЬКОГО ЛІСГОСПУ.

ЛІСНИЧИЙ ЛЮТАРСЬКОГО ЛІСНИЦТВА В. С. БОНДАР
НА ДІЛЬНИЦІ МОДРИНОВИХ КУЛЬТУР.

Більше 25 років керує лісництвом Віталій Степанович Бондар.

МИХЕЛЬСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Воно охоплює площу 5296 гектарів і складається з великого лісового масиву поблизу сіл Лютарка, Михля, Путринці та Радошівка і шести лісових урочищ: «Стінка-Гайок» площею — 47 гектарів; «Бабина гора» — 265 гектарів поблизу Ізяслава; «Облоги» — 127 гектарів; «Побої» — 272 гектари, поблизу сіл Білеве, Ревуха, Васьківці та Клубівка; «Лука Мислятинська» — 214 гектарів, неподалік сіл Мислятин та Михля; «Грабина-Березина» — 150 гектарів. 33 роки лісництво очолює Ігор Дмитрович Мартинов.

Тут ростуть соснові ліси, які займають до 80 відсотків площі, березові ліси з берези бородавчастої — до 8 відсотків, грабові ліси з граба звичайного та ільмових — до 4 відсотків, дубові ліси з дуба червоного

ЖУРАВЛИНА БОЛОТНА.

і дуба звичайного — до 4 відсотків, ялинові ліси з ялини європейської та ялиці — до 2 відсотків, чорновільхові ліси з вільхи чорної — до 2 відсотків площі.

У деревостані соснових лісів переважає сосна звичайна. Через велике затінення Підлісок — не розвинений. Чагарниково-трав'яний покрив складає чебрець звичайний, костриця овеча, місцями росте верес звичайний, цмин піщаний, булавоносець сіруватий, нечуйвітер зонтичний, келерія сиза та мучниця звичайна. У лишайниковому покриві трапляється кладонія лісова і кладонія оленяча.

На площі 109 гектарів розташований гідрологічний заказник загальнодержавного значення Михельський, охоронний режим якого встановлено 1986 року.

Охороняється унікальне для України торфове болото округлої форми з куртинами деревних порід, яке виникло в результаті заростання карстового озера. Воно характеризується центрально-оліготрофним ходом розвитку та наявністю фрагментів горбисто-мочажинного комплексу, де обводнені зниження з трав'яно-моховими угрупованнями сполучаються із залісненими горбами.

В центральній частині болота домінують рідколісні верхові та переходно-верхові оліготрофні рослини угруповання, переважно пухівково-сфагнові, лише поодинокі зустрічаються розріджені деревця берези пухнастої та сосни звичайної висотою до трьох метрів. У периферичній частині зустрічаються переходові очеретяно-сфагнові ценози. Серед червонокнижних видів на території заказника трапляються льодовиковий релікт верба чорнична (*Salix myrtilloides* L.) і лучно-болотна орхідея пальчатокорінник м'ясочервоний, а також рослини, які охороняються у Хмельницькій області — андромеда багатоліста, багно звичайне, вовче тіло болотне, журавлина болотна, лохина, пухівки багатоколоскова і піхвова, комахоїдна рослина — пухирник середній.

*Верба чорнична (*Salix myrtilloides* L.) — кущ, близько 30–300 сантиметрів заввишки. Льодовиковий релікт, субарктично-бореальний вид. В Україні перебуває на південній межі ареалу. Поширений на Поліссі, в Розточчі, Прикарпатті, північній частині Лісостепу. Переважно росте на торфових болотах, утворює незначні за площею куртини. В зоні Мало-го Полісся локальні популяції виявлені у заказниках «Хутірський», «Буцанський», «Купинський», «Три дуби», «Михельський», на сфагнових плавах гідрологічної пам'ятки природи «Озеро Святе», у мезотрофному болоті на території геологічного заказника «Голицький». Регіональні популяції виду з великою кількістю особин, високожиттєві. Рослина чутлива до осушення боліт і зникає при меліорації.*

Орнітофауна представлена баранцем звичайним, щевриком лісовим, сорокопудом терновим, вільшанкою, вівчариком-коваликом, зябликом, дроздом чор-

ним та ін. До центральної частини болота заходять лось звичайний, козуля, заєць сірий, лисиця, свиня дика. Із земноводних тут трапляється рідкісна в Хмельницькій області жаба гостроморда. Має водоохоронне, кліматорегулююче, ландшафтнозахисне значення і є осередком охорони болотного біорізноманіття.

Хроніки лісового краю

САГАЙДАК З ЛУКОМ І СТІЛАМИ...

12 жовтня 1572 року до Заславської замкової книги тодішнім заславським понамісником Гаврилом Михайловичем внесений запис тестаменту (заповіту) заславської міщанки Ганни Яцьківни, вдови Кузьми Іванушковича. «Будучи мне на смертельной постілі, а за доброго і целого розуму і зуполної паметі» Ганна Яцьківна заповідає поховати «тело моє грешное» при Заславському Пречистенському монастирі «...кгда Бог Сотворитель з сего света суетного Своєї Светої Милости душу мою грешную зобрати и взяти рачить».

Як і годиться, у тестаменті міщанка дає розпорядження, кому, що з її майна має дістатися. Зокрема «зятю моему милому» відписала «...што ест статку моего у дому моем — дом мой зо всім на все, которий проти дому Богданова, а другий дом Михайлов Іконников, которий стоїт промежку дому Захарчина і Бишкова кравцова — тиє обадва доми зо всім на все отказую зятю моему Семену Михайловичу. А што ест дом мой власний, теди тот дом мой і што ест у дому моем статку моего — теди все тоє отказую зятю моему Семену Михайловичу». Жодним словом не згадуючи своєї дочки — дружини Семена Михайловича Іконниковича — і не заповідаючи їй ніякого майна, Ганна Яцьківна у тестаменті потурбувалася, аби її духівникові «свещеннику Андрею Евтихїевичу Спаському, протопопе жославскому, по душі моеї сагайдак з луком і з стрелами» дістався. Що то був за лук і стріли і що то за сагайдак такий коштовний, нічого не сказано. Але, очевидно, для другої половини XVI століття то була неабияка цінність, а може, й потреба навіть для священника.

Попіклувалася заславська міщанка і про душу свою, бо у заповіті дає розпорядження зятєві Семену Михайловичу повернути Михайлові Іконникову (напевно, місцевому іконописцеві) його дім, який був у Ганни Яцьківни у заставі під дві копи грошей за умови, що той «Михайло Федорович за тую две копе грошей має робити образи по всім церквам на красках». Шкода, що Ганна Яцьківна, добре усвідомлюючи важливість свого тестаменту «на вечніє часи записуючи, ведати чиню» не вказала конкретно, по яких саме церквах Михайло Федорович мав писати образи.

У цьому лісництві є комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення — озеро Святе, площею 8,2 гектара. Охоронний режим встановлено 1977 року, сучасний статус — 1996 року.

Під охорону взятий унікальний озерний природний комплекс, до якого включені сфагнові плави з островом посередині та прилеглі території.

Озеро площею чотири гектари є свідком і наслідком давнього зледеніння, адже ця місцевість була прохідною долиною між Волинським лесовим плато та Подільською височиною, якою стікали льодовикові води. Сфагнові плави утворилися по берегах озера, особливо в його південній частині, а також навколо острова.

Плави, утворені кореневищами болотних рослин, вкриті сфагновими мохами та купинами осок. На них сформувалися угруповання осоки пухнатоплідної і пухівок на килимі сфагнових мохів. Раритетною складовою є шейхцерія болотна — рослина, занесена до Червоної книги України, а також види, які охороняються у Хмельницькій області: журавлина болотна, осока багнова, образки болотні, бобівник трилистий і росичка круглолиста.

На приводній смузі ростуть осоки — омська і здута, очерет, рогіз широколистий, трапляється ситник бульбистий і пухирник малий.

Водойма зі всіх сторін оточена сосновим лісом. Зі сходу — сухий сосновий ліс на піщаних горбах, в інших частинах — вологий березово-сосновий ліс на вирівняних ділянках. У їхньому трав'яному покриві зростають види, занесені до переліку рослин, які потребують охорони у Хмельницькій області — гвоздика несправжньорозчепірена, осока кульковосна і ситник розчепірений.

Фауна озера досить різноманітна. Із ссавців тут зустрічається видра, ондатра, козуля, вивірка зви-

СОРОКОПУД ТЕРНОВИЙ.

чайна, зрідка трапляються лисиця, куниця лісова. Найрізноманітніше представлений клас Птахи. Їх зареєстровано 67 видів, із яких чотири занесені до Червоної книги України, 24 — включені до Додатку II Бернської конвенції.

Ця комплексна пам'ятка природи має велике значення для збереження унікального озера, є осередком збереження фіторізноманіття Малого Полісся, становить науково-пізнавальну, естетичну, рекреаційну цінність.

ПЛУЖНЯНСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Займає площу 6862 гектари і складається з двох лісових масивів: північного, який із заходу прилягає до озера Святого, а навколо розташовані села Лютарка, Борисів, Плужне, Дертка, Михайлівка, Новосілки і місто Остріг та невеликого південно-західного масиву поблизу сіл Сивер, Хотень, М'якоти та Добрин.

ПОСІВИ ДУБА ЗВИЧАЙНОГО ТА ЧЕРВОНОГО.

АСТРАНЦІЯ ВЕЛИКА.

У північному лісовому масиві до 80 відсотків площі займають соснові ліси з сосни звичайної і модрини. Трапляються також чорновільхові ліси, що займають до 13 відсотків площі, дубові ліси з дуба червоного і звичайного, під насадження яких відведено до 7 відсотків площі лісових угідь.

У південно-західному масиві переважають соснові ліси з сосни звичайної і модрини. Це типові соснові ліси лишайникові, у деревостані яких домінує сосна звичайна. Підлісок — не розвинений. Чагарниково-трав'яний покрив складають чебрець звичайний, костриця овеча, золотушник звичайний, нечуйвітер зонтичний, мучниця звичайна, цмин піщаний, верес звичайний, булавоносець сіруватий і келерія сиза.

Виконуючи планові завдання, лісівники переймаються й охороною природи. В лісництві знаходиться орнітологічний заказник місцевого значення «Плужнянський». Його площа — 1,4 гектара. Охоронний режим встановлено 1992 року. Охороняється гідрофітний комплекс заболоченого лісу із переважанням бореальних лісоболотних, болотних та лісових видів, де оселилися лелека чорний, голуб-синяк та інші рідкісні птахи.

Лісове насадження утворене вільхою з домішками дуба та берези віком близько 80 років. У густому підліску переважає черемха, є ліщина, горобина, крушина, верба попеляста. Густий і високий трав'яний покрив утворюють лісоболотний вид кропиви жабрійолистої, підмаренник заплавної, безщитник жіночий, щитник шартрський, жовтяниця черговолиста, вербозілля звичайне. Серед червонокнижних рослин у заказнику зростають осока Девелла, плаун колючий, товстянка звичайна, астранція велика.

На території заказника мешкає велика кількість рідкісних видів тварин: п'явка медична, видра річкова, ропуха зелена, черепаха болотяна, щеврик лісовий,

сорокопуд терновий, вівчарик жовтобровий, вівчарик-ковалик, вивільга, кропив'янка чорноголова, вільшанка, мухоловка сіра, мухоловка білошия, підкоришник звичайний, смовзик, зеленяк, зяблик, костогриз, вівсянка звичайна. А звірині стежки у заказнику топчуть свині дикі, лосі та козулі.

З 2007 року очолює це лісництво Іван Антонович Жигadlo.

Хроніки лісового краю

А ВІН І ДОСІ ЗАСЛАВ...

Свідомо чи несвідомо, а слово це ще й сьогодні ні-ні та й зринає з уст старших людей, які звикли називати місто Заславом. І, напевно, вони й не віддають, що то тисячолітня назва його проривається крізь товщу часу і царсько-загарбницькі заборони. Та історична назва — Заслав — не те що царські укази обходила, вона навіть найменування тієї гілки князів Острозьких, котрі містом володіли, зборона, і стали вони Заславськими.

Сьогодні навіть найфанатичніші історики з повною певністю не зможуть сказати, у який історичний день, місяць і рік став Заслав Заславом. Як не знайдеться і самовпевненого дослідника, котрий би висунув переконливу версію, чому він нашими далекими предками названий саме Заславом. А ось що можна, не гнівлячи Бога, стверджувати, то це те, що сьогодні найдавнішим писемним документом, де згадується Заслав, є латиномовний акт від 18 грудня 1390 року, тобто часів Великого князівства Литовського, у якому сказано, що поселенням з такою назвою мав право володіти князь Федір Острозький. Прикро, що оригінал цього документа до наших днів не зберігся, зате є його затверджена копія 1544 року.

А зросійщення прийшло до Заслава разом із окупаційними російськими військами, які загарбали Волинь наприкінці XVIII століття. Так, 8 грудня 1792 року російська імператриця Катерина II своїм указом повеліла найменувати Заслав Ізяславом (дослівно — Изъяславль). Тільки місцеві мешканці не дуже то й прислухалися до вказівок з Петербурга і вперто продовжували називати місто його історичним найменуванням. І тривало це словесне протистояння ціле століття, аж поки ще один російський імператор Микола II не видав і свій указ «Про перейменування повітового міста Заслав Волинської губернії, на Ізяслав», не забувши при цьому запровадити цілу систему примусу і покарань за невиконання його височайшого повеління. Та й це не допомогло. Бо з того часу минуло ще сто років, а місцеві жителі й досі називають Заслав Заславом. Бо так, погодьтеся, і звичніше вимовляти, і слух не ріже чужизною...

ВЕРВОЗИЛЛЯ ЗВИЧАЙНЕ.

ЛІСИ І ЛІСНИЦТВА ДП «КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ЛІСГОСП»

Кам'янещина — південь Хмельницького краю, романтичної аури земля, на якій переплелися спогади про давні події, воєнні походи, лицарські турніри, таємничі печери — усе це на фоні заліснених пагорбів, річкових каньйонів, старовинних фортець...

Лісогосподарське підприємство створене в 1929 році. Воно об'єднало ліси Дунаєвського, Чемеровецького та Кам'янець-Подільського районів загальною площею понад 25000 гектарів. За фізико-географічним районуванням ці ліси знаходяться у Західно-Українській лісостеповій провінції Східно-Подільської лісостепової області, що має унікальні кліматичні і ґрунтоутворні особливості. Це найбільш піднята над рівнем моря частина лісостепу України. Поверхня розчленована численними річками, які в основному входять до верхнього басейну Дністра та Південного Бугу. Долини приток мають вигляд глибоких каньйонів, що прорізують товщі палеозойських і мезо-кайнозойських відкладів, розкриваючи навіть породи докембрію. Характерною особливістю

ГОРНОСТАЙ.

рельєфу є скелясті, розчленовані вапнякові підняття — Товтри, які являють собою залишки розмитих бар'єрних рифів та атолів неогенових морів.

У межах господарства є значні відмінності в кліматичних умовах. Наявність схилів різної крутизни і експозиції, підвищень і знижень призводить до значних температурних контрастів як на поверхні ґрунту, так і в повітрі, а також викликає значні відмінності в розподілі атмосферних опадів. Це створює труднощі у веденні лісового господарства.

Для лісових ландшафтів тут улітку характерні високі значення вологості повітря і нижчі величини температури на поверхні ґрунту, ніж на сільськогосподарських угіддях. На кронах дерев широколистяних лісів затримується 15–30 відсотків атмосферних опадів. У цей час крона лісу є основною діяльною поверхнею, а на сільськогосподарських угіддях — поверхня ґрунту. Взимку, коли листяні ліси втрачають листя, при сонячній погоді нагріваються стовбури і гілля дерев, що призводить до

ПШІНКА ВЕСНЯНА.

Хроніки лісового краю

«ВОДА ВІД КРОВІ СТАЛА ЧЕРВОНОЮ...»

Історичні документи XVI–XVII століть рясніють розповідями про напади кримських татар, які влаштовували справжнісіньке полювання на людей, палили села, грабували міста. І складається враження, що наші предки покійно чекали грабіжників і самі не чинили їм ніякого спротиву, повністю покладаючись на військові загони шляхтичів та козаків. Але це не зовсім так. Селяни також влаштовували нападникам справжні бої, у яких нерідко виходили переможцями.

Ось тільки свідчень про таку відчайдушність виявилось не так то вже й багато. І пояснити таку вибіркову історичну правду можна дуже просто: про втрати людські і матеріальні власники сіл і міст обов'язково робили записи до замкових та гродських книг. Та навіть і прості селяни й міщани також вносили повідомлення до таких книг про збитки, яких їм завдали кримчаки. А все тому, що ці записи давали можливість добитися звільнення від сплати поборів. А ось побиття нападників фіксувалося дуже рідко, бо ніяких фінансових вигод від королівської влади така звияга не передбачала.

Однак в історичних документах зафіксовано випадок, який трапився у 1618 році поблизу сіл Самички і Губин. Того року кримські татари влаштували черговий набіг на південь Волині і завдали чимало бід місцевим жителям. У книгах міського Кременецького замку 16 листопада 1618 року зроблено запис, у якому йшлося про те, що татари, несподівано напавши на Старокостянтинівську волость «...одних до орди в полон побрано, а других побито і помордовано і велике спустошення того міста сталось». Але «спустошення сталось» не лише у Старокостянтиніві, а й у 66 навколишніх селах. Додається і перелік цих сіл.

Ось тільки немає у переліку Губина, бо місцеві селяни, об'єднавшись із козаками, підстергли татар на переправі через річку Случ між Самичками і Губином. Дочекавшись, коли половина татар перейшла убрід річку, селяни з козаками напали на них і почали нещадно убивати. За народними переказами, «вода від крові стала червоною». Татари не витримали раптового нападу і кинулися тікати через річку до другої частини свого загону, яка була на протилежному березі. Але козаки передбачили такий розвиток подій і ще до бою розташували у засідці на рештках давнього губинського городища ще один селянсько-козацький загін. Відступаючи, кримчаки наткнулися на засідку і були вирубані до ноги. Очевидно, такі випадки не були рідкістю, ось тільки свідчення про них збереглися переважно у народних переказах та легендах

деякого підвищення температури повітря, а від того жолобиться і тріскається кора. Цей ефект прогрівання зростає на південних схилах височин, зайнятих лісом.

Долини місцевих річок широкі, з пологими схилами і добре вираженими терасами. Наявність бічних долин і балок надає області хвилястого вигляду, що негативно впливає на лісовідтворення. Основу материнських порід території складають пухкі глинисто-піщані середньо-сарматські осади, вкриті акумулятивними або елювіально-делювіальними лесовими породами. Характерною рисою земель державного лісового фонду є мозаїчність ґрунтів, представлених різновидами сірих лісових, опідзолених чорноземів, чорноземів глибоких малогумусних вилугуваних і глибоких малогумусних. Тому в державному лісовому фонді поширені дубово-грабові ліси, які вкривають від 10 до 25 відсотків території. Лісівники враховують, що при таких ґрунтово-кліматичних умовах території лісів необхідно відроджувати.

Варто відзначити, що особливістю цього лісгоспу є відтворення високопродуктивних, біологічно стійких, корінних дубових насаджень із застосуванням кращих досягнень сучасної науки й техніки. Впродовж кількох десятиліть фахівці заліснюють береги Дністра та його приток, створюють захисні насадження на землях несільськогосподарського призначення. Застосування терасування крутосхилів дозволило створити близько 2500 гектарів водоохоронних, захисних насаджень, а також 250 гектарів полезахисних лісосмуг.

НА СТОРОЖІ УРОЧИЩА «КАДИСВЕЦЬКА ДАЧА».

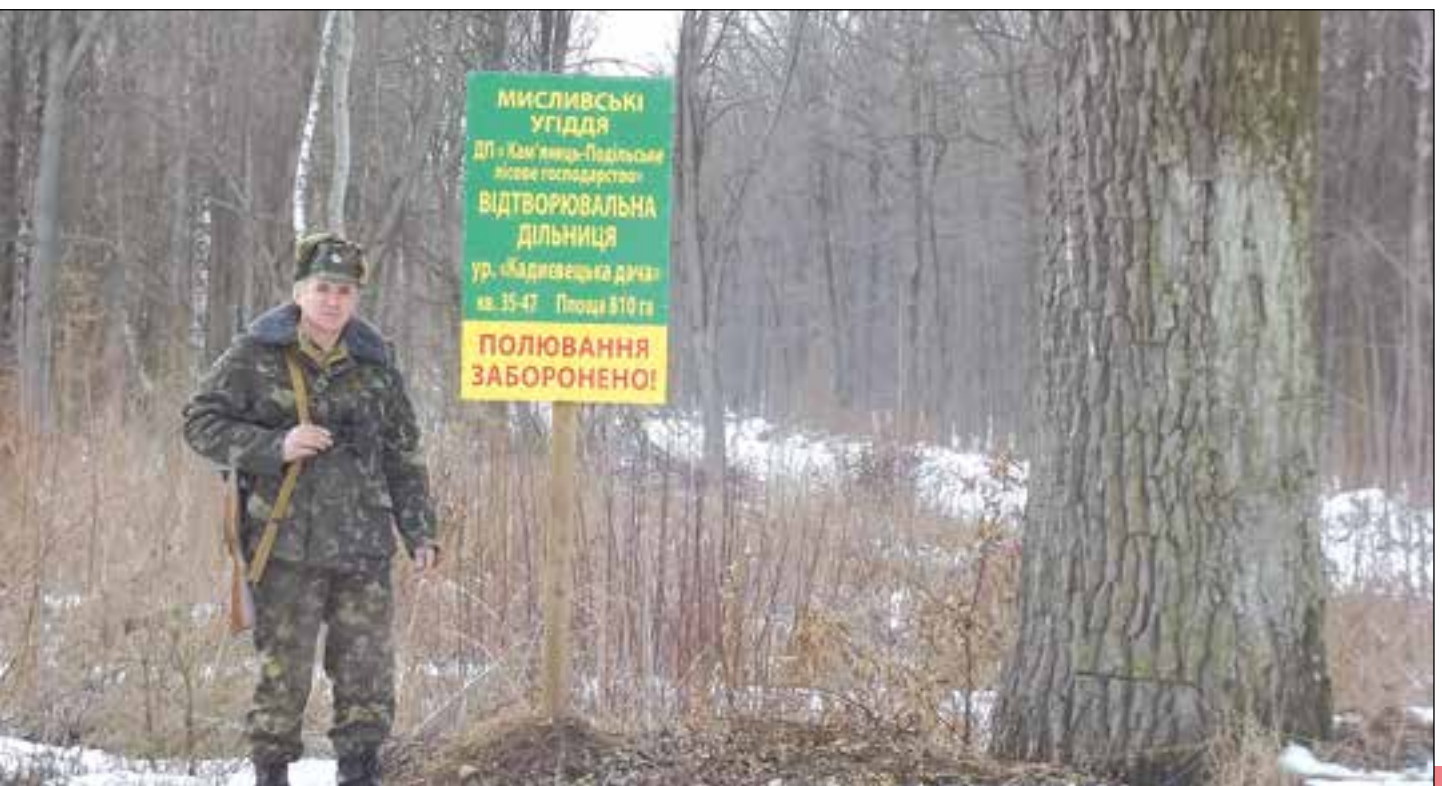

ПУГАЧ.

У лісових розсадниках щорічно вирощується 2,5 мільйона сіянців та саджанців лісових порід, які допомагають відновлювати корінні високопродуктивні насадження цього регіону. Окрім них, тут функціонують розсадники декоративного посадкового матеріалу, який реалізується споживачам для озеленення.

Для забезпечення лісовідновлювальних робіт лісівниками щорічно заготовляється близько семи тонн високоякісного лісового насіння, яке є запорукою створення високопродуктивних насаджень.

Основні площі лісових культур зайняті різними видами дуба. На території лісорозсадника вирощується 2500 живців за інноваційними технологіями. Особлива увага надається культивуванню декоративних порід.

Обсяг рубок головного користування на підприємстві визначається науково обґрунтованою розрахунковою лісосікою в розрізі груп лісів та господарських секцій. На сьогодні щорічний обсяг рубок головного користування, встановлений на рівні 17,1 тисячі кубічних метрів, найбільша частка припадає на граб звичайний (8,9 тисячі кубічних метрів). Дуба звичайного вирубується чотири тисячі кубічних метрів. На ясен звичайний та березу бородавчасту припадає відповідно 1,7 та 1,6 тисячі кубічних метрів.

Показником культури ведення лісового господарства є рубки догляду. Освітлення, прочищення, прорідження, прохідні рубки спрямовані на збереження головної лісоутворюючої породи — дуба звичайного, формування високопродуктивних, біологічно стійких корінних деревостанів.

Крім того, лісівники щороку проводять низку комплексних заходів з охорони та захисту лісу. Особлива увага приділяється попередженню лісових пожеж та дотриманню правил пожежної безпеки.

Для підвищення престижу лісової галузі, роз'яснення широким колам громадськості важливості створення лісових насаджень, виховання шанобливого ставлення підростаючого покоління до природи, на підприємстві щорічно проводиться акція «Майбутнє лісу в твоїх руках», головним завданням якої є посадка дерев і створення нових лісів за широкої участі громадськості, учнівської молоді, студентства, представників органів влади, ЗМІ.

Дбають на підприємстві і про лісівничу зміну. Для пропаганди професії лісівника на території лісгоспу вже давно діють шкільні учнівські лісництва, вихованці яких активно залучаються до вирощування саджанців вічнозелених і деревно-чагарникових порід, які згодом використовуються для озеленення. Школярі садять дерева, прибирають ліси від захаращень.

Прикладом є Кадисевецьке учнівське лісництво, яке діє на базі Кадисевецького лісництва ще з 1972 року. Саме завдяки такій формі співпраці керівництво підприємства, лісівники і педагогічний колектив місцевої школи виростили гідну зміну лісівникам. Десятки випускників працюють у сфері лісового господарства області та держави.

Кам'янець–Подільські лісівники вивчили і під егідою науковців та екологів запровадили у підприємстві нову форму природоохоронної роботи. У 1996 році Указом Президента України створено Національний природний парк «Подільські Товтри», площа якого перевищує 26000 гектарів, а основу його складають ліси Кам'янець–Подільського лісового господарства, адже 15,4 тисячі гектарів лісгоспу знаходяться в його зоні. Це територія обмеженого лісокористування. 7,8 тисячі гектарів — об'єкти природо-заповідного фонду

(«Кармелюкова гора», «Совий яр», «Княжпільський», «Довжоцький»), у яких господарська діяльність регламентується відповідно до охоронних зобов'язань.

Ландшафтний заказник «Совий яр», площею 827 гектарів, знаходиться в Кам'янець–Подільському районі. Назва заказника походить від назви урочища, в якому водилося багато сов. На крутосхилах Товтр вздовж р. Студениці розкинулися дубово–грабові ліси

Хроніки лісового краю

ДНІСТРОВСЬКІ ГАЛЕРИ

У книзі відомого подільського краєзнавця і дослідника Сергія Єсюніна «Невідоме Поділля» є цікава інформація про те, що серед плавзасобів, які використовувалися на Дністрі, особливою популярністю на початку XIX століття користувалися «галери». І хоч для більшості українців ця назва одразу ж викликає спогади про «бідних невольників», які приковані до весел на турецьких галерах роками каралися, чекаючи визволення або смерті від побоїв, дністровські «галери» не мали з тими «каторгами» нічого спільного.

У XVIII столітті Дністром курсували переважно «каїки» — довгі судна з одним вітрилом, які могли перевозити до 90 тонн зерна. Але вони потребували глибини не менше 1,15 метра, яка не завжди була на всіх ділянках річки.

Тому на початку XIX століття з'являються менші плоскодонні судна без вітрил завдовжки 10–15 метрів, з високими бортами. Ось їх чомусь і називали «галерами». Перевозили вони від 50 до 70 тонн вантажу, потребували меншої глибини та були дешевші у виготовленні. Будували їх переважно на Галичині, але й подільські майстри спускали на воду значну кількість «галер». Проте вони мали суттєвий недолік — одноразове використання: «галери» йшли вниз течією до пристані Маяк (неподалік від Дністровського лиману) самосплавом, звідти вантаж возами доправляли до Одеси, а судна продавали молдованам як деревину за третину їхньої початкової вартості.

Певну «революцію» у судноплавстві на Дністрі зробив у першій половині XIX століття полковник Луба. Він почав будувати невеличкі плоскодонні «плашкоути», які могли не лише пливти вниз за течією, але й повертатися під вітрилами вверх до місця відправлення. Майже тридцять років кораблі Луба домінували на Дністрі. Його справу продовжив поміщик, майор гвардії Сулятицький, який запросив італійця Сонеллі для вдосконалення «плашкоутів». Після реконструкції вони отримали подвійне дно, меншу посадку (до 50 сантиметрів) і вантажопідйомність до 170 тонн. Хоча таке судно коштувало на той час великі гроші — до трьох тисяч рублів, але воно було того варте.

в комплексі з чагарниковим степом та кам'янистими відслоненнями. В лісах, крім дуба звичайного і граба, подекуди значна участь ясени звичайного, липи серцелистої, кленів гостролистого і польового. У «Совому яру» зростає невелика популяція зозулиних черевичків звичайних. Із інших видів рослин, занесених до Червоної книги України, в лісі зростають аконіт Бессера, булатка великоквіткова, коручка чемерниковидна, любка дволиста, підсніжник звичайний. Навесні степові пагорби вкриваються фіолетовими квітами сну великого та сну чорніючого, золотистими голівками горицивіту весняного. В квітні–травні квітують терен колючий та глід.

Коручка чемерниковидна (Eupactis helleborine (L.) Grantz) — багаторічна трав'яна рослина, 30–100 сантиметрів заввишки з коротким товстим кореневищем. Суцвіття — пряма, однобока, багатоквіткова китиця, до 40 сантиметрів завдовжки, з 12–50 квітками. Квітки — до 3 сантиметрів завдовжки зі слабким медовим ароматом, зеленкуваті, у нижній половині — рожево-фіолетові. Євразійський лісовий вид. В Україні трапляється майже по всій території за винятком півдня степової зони. Характеризується адаптацією до різних екологічних умов, може зростати в чагарниках, на узліссях. В регіоні виявлена в дубово-грабових та сосново-грабових лісах і чагарниках, а також у лісових заказниках «Дорогоща» та «Праліс» (Славутський район). Регіональні популяції займають досить великі

ТХІР СТЕПОВИЙ.

площі при незначній середній щільності особин. Негативного впливу популяції виду зазнають внаслідок вирубування лісів та надмірних рекреаційних навантажень. Вид занесено до Додатку II CITES.

У межах заказника трапляються рідкісні види комах, зокрема жук-самітник, жук-олень, подарілій, красотіл пахучий. З плазунів, які є регіонально рідкісними, можна побачити вужа водяного та ящірку зелену. На території заказника зареєстровано 40 видів птахів, що підлягають охороні. Занесені до Червоної книги України журавель сірий та сорокопуд сірий спостерігаються під час міграцій. 38 видів орнітофауни заказника включені до списків Бернської конвенції. Зокрема, тут гніздяться рибалочка голубий, волове очко, одуд, сова сіра та ін. Із

РОЗСАДНИК КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ЛІСГОСПУ.

свавців тут можна зустріти занесених до Червоної книги України підковноса малого, борсука, видру річкову, а також менш рідкісні види теріофауни області — свиню дику, козулю, куницю лісову, мишу жовтогорлу.

Княжпільський ботанічний заказник загальнодержавного значення розташований неподалік с. Княжпіль на високій товтрі, підніжжя якої омиває р. Тернава. Тут зростають угруповання дуба звичайного та дуба скельного за участю граба звичайного, липи серцелистої, ясена високого. В підліску значна кількість гордовини, ліщини, бруслини європейської та бородавчастої.

У трав'яному покриві переважають зеленчук, яглиця, а навесні — анемони жовтецева та дібровна, ряс порожнистий. Тут збереглося кілька 120-річних дерев бука лісового, які є залишками бучини. Із видів, занесених до Червоної книги України, трапляються лілія лісова, коручка пурпурова. На каменях ростуть папороті — аспленії волосисті та листовик сколопендровий, які є рідкісними у Хмельницькій області. Понад річкою зростає вільха чорна, утворює зарості кремена гібридна. На території заказника трапляються рідкісні види комах: красотіл пахучий, жук-самітник, сатурнія руда. Також тут зустрічається 42 види птахів, які підлягають охороні: червонокнижні — орлан-білохвіст та сорокопуд сірий, котрі занесені до списків Бернської конвенції, волове око, одуд, сова сіра, канюк звичайний, мухоловка мала, деркач та інші. З рідкісних видів ссавців у межах заказника зареєстровані борсук і вовчок ліщини.

Заказник розташований поряд із рекреаційною зоною урочища Недобір. Однак, таке сусідство не має негативного впливу на природні комплекси заказника.

Унікальна рослинність Подільських Товтр, велике розмаїття лісових порід та мальовничі ландшафти, доглянуті дбайливими руками місцевих лісогосподарів, створили «Зелене намисто Поділля».

ДУНАЄВЕЦЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Лісництво має одинадцять лісових урочищ загальною площею 4178 гектарів: «Кринички» площею — 61 гектар, «Сиворизщина» — 218 гектарів, «Кремняк» — 310, «Довжок» — 218, «Чорний ліс» — 193, «Зарудка зелена» — 244, «Требуховський ліс» — 129, «Рахнівська дача» — 660, «Воробіївка» — 160, «Нестеровська дача» та «Тинянський ліс». У лісництві переважають дубові ліси з дуба червоного та дуба звичайного різних вікових груп — молодняки, середньовікові, пристигаючі, стиглі та перестиглі. В їхніх дереви-станах трапляються грабові, дубові, ялинові, соснові, ясеневі, березові ліси, ділянки з вільхи чорної, тополі та верби, липи серцелистої, акації білої і гледичії, горіха та плодкових дерев.

Хроніки лісового краю

БУРМИСТЕР ТА ЛАВНИК У ЗАСТАВУ ЗА... КАМ'ЯНЕЦЬКОГО КАТА

У відомому листі запорозьких козаків турецькому султанові у переліку образливих та глузли-ливих епітетів, на кшталт «олександрійського козолупа», «вірменської свині», «татарського сагайдака» та «подолянського злодіюка», згадується, зокрема, і «кам'янецький кат». Чому козаки удостоїли султана такої «честі», спробував розібратися Сергій Єсюнін у книзі «Незнане Поділля». І ось що у нього вийшло.

Центром середньовічного Кам'янця була площа Польського ринку з розташованою на ній будівлею ратуші. Перед ратушею із західного боку у XVII–XVIII століттях стояв «стовп ганьби», біля якого карали «неблагодійних людей» та злодіїв. Кару на смерть або тілесні покарання виконувала офіційна особа — міський кат. Виявляється, ця посада особливо цінувалася владою міста над Смотричем.

Справа в тому, що професійного ката мало далеко не кожне місто в Україні. Як правило, на цю посаду призначалися люди винятково за власним бажанням. Міська влада встановлювала їм солідну платню, забезпечувала одягом, надавала деякі повсякденні пільги та певні привілеї по завершенні «кар'єри». Але, незважаючи на все це, охочих стати катом знайти було дуже важко. А ось у Кам'янці з катом проблем не було. Склалася навіть своєрідна спадковість: коли діючий кат старів, вдавалося знайти послідовника, який деякий час перебував на правах учня, переймаючи всі секрети «професійної майстерності».

Отож Кам'янець-Подільський у XVII–XVIII століттях на відміну від багатьох міст України мав справжніх професійних катів, «слава» про яких ширилася всією Україною, а словосполучення «кам'янецький кат» стало іменем загальним. Час від часу до кам'янчан зверталися з інших міст, де такої людини не було, з проханням відрядити до них ката для виконання вироку. Міська влада Кам'янця дуже цінувала свого ката, про що свідчить такий факт. У 1703 році до кам'янецького магістрату звернувся магістрат міста Чорткова з проханням направити ката для виконання смертного вироку, оскільки у Чорткові на той час ця посада була вакантною... Кам'янецький магістрат погодився, однак за певних умов: він зобов'язав чортківський магістрат залишити у заставу за ката до його повернення розписку, а також двох своїх представників! Ними стали чортківський бурмистер Олександр Злотницький та лавник Антоній. Виконавши вирок, кат повернувся до Кам'янця, а Злотницький і Антоній — до Чорткова.

У географічному відношенні більшість цих видів лісів є європейськими видами з досить широким ареалом. Для подільських лісів дуже характерні ясенні насадження, в яких переважає ясен звичайний та клен польовий. Серед весняних ефемероїдів домінує анемона дібровна, але поширені й інші ефемероїди — анемона жовтецева, рівноплідник рутвицелистий, рясти ущільнений і порожнистий, зубниці залозиста і бульбиста, зірочки жовті та малі.

На початку літа милує зір цвіт акації білої та гледичії. Мабуть, мало кому відомо, що ці рослини «прийшли» до нас із Північної та Центральної Америки.

Гледичія звичайна (Gleditsia triacanthos L.) в Америці, Східній Азії і Африці нараховує 12 видів. Дерево заввишки 10–45 метрів. В Україні за сприятливих умов висота столітньої гледичії досягає 30–метрової висоти. За своїми біологічними особливостями і деякими зовнішніми ознаками

МОЛІНІЯ ГОЛУБА.

МНЕМОЗИНА.

гледичія схожа на білу акацію. Крона у неї ще більш ажурна, ніж в акації. Плоди на дереві залишаються до весни. Плодоносить гледичія з 10 років щорічно і рясно. Розмножується насінням і від пеньків. Здатність давати паростки зберігається у гледичії до 80–90 років. Стовбур у неї стрункий, вкритий тонкою корою сіро-бурого кольору. На поперечному зрізі стовбура добре видно темнувато-коричнєве ядро і заболонь жовтуватого кольору.

Гледичія — одна з найбільш посухостійких деревних порід, непогано росте і в південних посушливих

РЯСТ ПОРОЖНИСТИЙ.

регіонах України у чистих лісових культурах, і в степових районах, на сухих ґрунтах, і на північних чорноземах. Швидкоросла, світлолюбна, теплолюбна, посухостійка, незимостійка, середньовибаглива до родючості ґрунту. Витримує стрижку, формування крони, ущільнення ґрунту, забруднення повітря. Деревина ядра, коричнево-червона, тверда, важка, пружна. З неї виготовляють меблі, столярні вироби, речі домашнього вжитку; цінна для підводних і підземних споруд. У зеленому будівництві гледичія важлива для створення солітерів: незамінна порода для захисних смуг і особливо безпрохідних живоплотів. Гледичія — добрий літній медонос.

Плоди її м'ясисті, солодкі, поїдаються худобою, листки й плоди багаті на вітамін С, з її насіння виготовляють сурогат кави.

Як лікарську сировину використовують молоді листочки, заготовлені раною весною, і плоди. Основною діючою речовиною є наявність у листі та плодах алкалоїду тріакантину. Молоде листя отруйне. У лушпинні бобів є дубильні речовини і вітамін К. Алкалоїд тріакантин знімає спазми м'язів, активізує дихальний центр і розширює кровоносні судини. Його застосовують у медицині при гіпертонії, виразці шлунка і холециститі.

Листки гледичії виділяють фітонциди, які знищують шкідників лісу. Гледичія звичайна — харчова, де-

ревинна, кормова, лікарська, фітонцидна, інсектицидна, фітомеліоративна і декоративна рослина.

У лісах Дунаєвецького лісництва зустрічаються насадження з дуба і чагарників (клен татарський, свидина, бузина, скумпія, жимолость татарська).

Лісничий Дунаєвецького лісництва Володимир Антонович Сікирко.

Хроніки лісового краю

ЯК НА ПОДІЛЛІ ВІДЬОМ ШУКАЛИ

У Державному архіві Хмельницької області зберігається кілька дуже цікавих справ про те, як на Поділлі ще наприкінці XVIII та на початку XIX сторіч боролися з посухами, у яких традиційно звинувачували відьом.

Перший із зафіксованих випадків стався 29 квітня 1798 року у селі Глибочок Гайсинського повіту у маєтку поміщика Іполита Ярошинського. Економ цього маєтку Мисевич, зібравши з усього села приблизно сотню жінок, «повелів спочатку утопити всіх в воду, а потім, притягнувши до річки двоє саней волових та поставивши на них по три полубочки, вивозив тими жінками воду в (інший) став, версти за дві і тамо розливав». Про цей випадок у Гайсинське духовне правління доніс сільський священик Максим Богданович. З духовного правління донесення було спрямоване у Брацлавську духовну консисторію, де його розглянув єпископ Брацлавський і Подільський Іоаникій. Він же доніс про випадок світським властям — у Подільське губернське правління з вимогою: «С виновним поступить по закону».

Подібний випадок довелося йому розглядати у сані архієпископа Подільського і Брацлавського і ордена святої Анни I-го ступеня кавалера 1809 року. Вивчення справи, у якій набралось 23 сторінки, тривало від 25 серпня до 10 грудня. Вона називалася так: «Дело о совершении суеверного обряда приказчиком села Лисца Ушицкого уезда Студзинским, выразившегося в утоплении женщин с целью вызова дождя». Суть справи, як про це доповів благочинний ієрей Феодосій Шакалович, полягала у тому, що «...селяни означеного села з приказчиком Студзинським через забобони, нібито заради «излияния дождя на землю», жінок у ставку, що біля панського двору знаходиться, підвішуючи їх на шлеях та чіпляючи залізо, топили для виявлення серед них якихось відьом, із яких нібито виявлено сім, котрим Студзинський наказував, щоб був дощ, а якщо не буде, то будуть покарані або ж, зробивши осикового хреста, хай несуть на границю».

ПЛАУН БУЛАВОВИДНИЙ.

КАДИЄВЕЦЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Лісництво охоплює площу 2993 гектари і складається з п'яти лісових урочищ: «Жабинецька дача» поблизу с. Жабинці, Гуків, Летава, Зарічанка; «Приворотська дача» поруч із с. Привороття; «Орининська дача» — неподалік с. Жердя; «Кадієвецька дача» — навколо с. Кадіївці, Залісся, Лесківці, Рихтецька Слобідка; «Голосково» поруч із с. Голосків та Пудлівці.

У лісовому урочищі «Кадієвецька дача» переважають дубові ліси з дуба червоного і звичайного різновидових груп. Деревостани — двоярусні. У першому ярусі переважає високостовбурний дуб червоний, місцями трапляються також дуб звичайний, береза бородавчата, явір та ясен звичайний. У другому — липа серцелиста, граб звичайний, клен-явір, черешня, берест, осика та в'яз шорсткий. Підлісок представлений черемхою, ліщиною, бузиною чорною, тереном колючим, кленом татарським, жостіром, глодом кривочашечковим, свидиною кров'яною, клокичкою перистою, скумпією, калиною гордовиною і дереном справжнім. Трав'яний покрив складають безщитник жіночий, яглиця звичайна, фіалка запашна, перлівка ряба, зірочник лісовий, кон-

ДУБ СКЕЛЬНИЙ.

КЛЕН-ЯВІР.

валія звичайна, медунка темна, копитняк європейський, ожина сиза і купина багатоквіткова. Крім дубових лісів зустрічаються і грабові ліси з граба звичайного та ільмових. Фрагментарно трапляються ялинові та соснові ліси. Пониження у рельєфі та заплави річок характеризуються насадженнями тополі та верби. Рід Верба представлений такими переважаючими видами: верба ламка, верба прутоподібна, верба козяча, верба сіра тощо.

Клен-явір (несправжньоплатановий, білий) — Acer pseudoplatanus L. — лісоформуючий вид, поширений в Україні, Молдові, на Кавказі. Насінневий явір — струнке могутнє дерево з рудувато-сірою корою внизу стовбура, яка на старих деревах розтріскується і відпадає пластинками. В стиглому віці на родючих ґрунтах досягає 40 метрів висоти і товщини на рівні грудей — 200 сантиметрів. Високо обчищається від сучків. У родині кленових — це наймогутніше дерево, яке не поступа-

ЧИНА ВЕСНЯНА.

ється висотою ні буку лісовому, ні дубу черешчатому, але товщиною дещо менше.

На волі явір — крилате дерево-велетень з розгалуженою кроною до 15 метрів у діаметрі. Листя велике п'ятилопатеве довжиною 10–20 сантиметрів, зверху темно-зелене, матове, а зісподу сірувато-біле або сізувато-сіре, вкриті дрібненькими майже непомітними війками. Лопаті неглибокі, загострені, грубозубчасті. Насіння кулясте, плоди — великі двонасінні крилатки, які розходяться під гострим кутом. Насіння завбільшки з горошину, кулясте, вага 1000 штук плодів — 30 грамів, схожість до 80 відсотків. Легко розмножується насінням, явір — ентомофіл, анемохор.

Квітує у травні після розпускання листя, на кілька днів пізніше, ніж клен польовий, і заповнює прогалину в часі, коли розквітнуть інші медодайні рослини. Багаточинкові медоносні квітки явора, з'єднані у довгі висячі китяги, мають 10 тичинок жовтого кольору. Вони запашні, що відчувається за тихої погоди на значній відстані, двостатеві та одностатеві. В генеративну фазу явір вступає у 10–12 років.

Деревина явора без'ядрова, розсіяносудинна, білувата з жовтуватим відтінком, тверда, важка, блискуча з високими фізико-механічними властивостями і надзвичайно красивою текстурою, в сухому стані дуже стійка, не жолобиться. В стиглому віці утворює несправжнє ядро. Високі технічні якості і чудова її текстура зумо-

РОГІЗ ВУЗЬКОЛИСТИЙ.

вили широке використання ресурсів для виготовлення меблів, художніх виробів, музичних інструментів, що призвело до виснаження запасів цієї цінної породи.

За відношенням до загальної родючості ґрунту явір мегатроф (вибагливий до ґрунту), але дещо менше, ніж бук, ялина, ільм, ясен. Найкраще росте на родючих, глибоких, помірно зволжених і дренажних, багатих карбонатних ґрунтах у свіжих і вологих грудах.

Явір на родючих ґрунтах розвиває глибоку кореневу систему. За вагою й об'ємом коріння явора на чорноземних ґрунтах посідає перше місце серед інших дерев. Явір — ґрунтополіпшуюча порода, не посухостійкий, не переносить навіть слабозасолених ґрунтів. Мезофіт, у сприятливих умовах швидкоростучий, стрункий, формує високообчищений від сучків стовбур.

Явір світлолюбний, але в молодому віці деякий час витримує затінення. За теплолюбністю — середньовибагливий, морозостійкий, потерпає від сухості повітря і ґрунту. За газостійкістю належить до малочутливих дерев. Довговічна деревна порода. Явору притаманне стійке протистояння деструкції дереворуйнуючих грибів та відсутність у межах ареалу специфічних шкідників.

Хроніки лісового краю

«ЯКЩО ДОЩ — ТО ПЕРЕД НИМ РАПТОВА БУРЯ...»

Польськокомовний тижневик «Крај», який видавався в Петербурзі наприкінці XIX — початку XX століть у № 23 за 1884 рік опублікував матеріали про стан справ на Поділлі. Пропонуємо ознайомитися з повідомленням про погоду навесні 1884 року.

«Нарешті весна ліниво, але таки прийшла до нас і, можливо, навіть занадто підсушила, виглядаємо дощу, врожаю загрожує засуха... врешті-решт, останнім часом це доволі буденна справа, навіть занадто, з огляду на разючі кліматичні зміни. Поділля, стрімко оголене від лісів і не захищене від вітрів горами, втратило свої давні особливості. У цьому легко переконається кожен, хто займався метеорологічними спостереженнями протягом останніх кільканадцяти років. Нинішні стрибки температури від +25° до +7° упродовж однієї доби справа звична, коли раніше коливання були незначні, сталі, на певному рівні, тепло трималося всю весну й літо, град траплявся рідко, у відповідності до пори року час від часу випадали тихі дощі. Бували ексцеси, проте нечасто, а сьогодні вони не є винятковими, якщо дощ — то перед ним раптова буря, а кілька днів тому (9 і 13 травня) в околицях міста випав град, охопивши велику частину краю.

Dr. A. J.»

Явір — це деревинне, медоносне, харчове, кормове, танідоносне, фарбувальне і декоративне дерево. Клен-явір, як і клен гостролистий, має лікувальне значення. Молоде листя вживають внутрішньо при жовтянці, сечокам'яній хворобі, як сечогінний і протиблювотний засіб. З цих дерев виготовляють сировину для добування таніну і галової кислоти, які використовуються в медицині. З соку готують напої, сиропи, добувають цукор. Листки і плоди кленів — високопоживні корми для великої рогатої худоби, а також інших свійських тварин.

В урочищі «Жабинецька дача» дубові ліси з дуба червоного і дуба звичайного займають до 43 відсотків площі, а грабові ліси з граба звичайного та ільмових — 41 відсоток площі. Тут ростуть також соснові ліси з сосни звичайної і модрини — 4 відсотки площі, ялинові ліси з ялини європейської та ялиці — 3 відсотки, березові ліси з берези бородавчастої — 6 відсотків, ясеневий ліс з ясена звичайного і клена — 3 відсотки площі.

Лісничий Кадиевецького лісництва Олег Володимирович Кліщинський.

МАКІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

До лісництва входять два лісових урочища: «Маківська дача», поблизу сіл Сахкамін, Нігин, Вербка, Гуменці, Колубайвці, Маків і Чечельник та «Залісецька дача», поблизу сіл Залісці, Балин та Слобідка Рахнівська. Вони характеризуються густо розсіченою сіткою малих річок, ярами та балками товтрового кряжу. За-

ЦИКІВСЬКИЙ ЛІСОВИЙ РОЗСАДНИК.

БРАЖНИК ДУБОВИЙ.

гальна площа лісництва 3624 гектари. Найпоширенішими на території лісництва є ліси, які можна назвати грабово-дубовими. До них відносяться і чисто грабові ліси і грабово-ясеневі та осикові.

В урочищі «Маківська дача» переважають дубові ліси з дуба червоного і звичайного з деревами різних вікових груп. Молодняки, середньовікові та пристигаючі ліси потребують великих затрат по догляду за ними. У стиглих та перестиглих проводяться роботи із заготівлі деревини, підготовки площ вирубок головного користування для відтворення продуктивних лісових культур.

Тут трапляються також і грабові та березові ліси. Є також і насадження осики та вільхи сірої, тополі та верби, акації білої і гледичії. Невеликі ділянки займають і ялинові ліси з ялини європейської та ялиці, соснові ліси з сосни звичайної і модрини.

Представниками ільмових є берест (*Ulmus campestris*) та в'яз (*Ulmus pedunculata*) — супутники дуба, як клени і ясени. Вони є корінними лісоутворюючими породами. Причому в'яз — тіньовитривалий, а берест — світлолюбний. Ільмові через швидкий ріст, особливо берест, небезпечні супутники дуба в моло-

ЗІРОЧКИ ЖОВТІ.

дому його віці. У перші роки вони випереджають молодий дуб у рості і «накривають» його своїми однобокими, нахиленими в один бік, кронами.

Невеликі ділянки на схилах Товтр займають хвойні соснові та ялинові ліси. Серед хвойних у лісництві переважають соснові ліси орлякові. Вони зростають на ділянках з більш родючими ґрунтами і характеризуються високопродуктивним деревостаном, у якому переважає сосна звичайна з домішкою дуба звичайного та берези повислої. Ярус, подібний підліску, утворює папороть-орляк. Трав'яно-чагарниковий ярус сформований із видів, типових для сосняків.

Грабово-дубові ліси характеризуються двоярусністю. У першому ярусі переважає дуб червоний і звичайний, які супроводжують береза бородавчата, ясен звичайний і явір. Другий ярус, розріджений, характеризується липою серцелистою, грабом звичайним, кленом польовим, черешнею, осикою, в'язом гладеньким і берестом.

Дубові ліси також двоярусні. У першому ярусі переважають дуб червоний і звичайний, хоча зустрічається і береза бородавчата, ясен звичайний і клен-явір. Другий, досить розріджений ярус, складають липа серцелиста, граб звичайний, клен польовий, черешня, осика, в'яз гладенький і берест.

Підлісок утворюють бруслина бородавчата, ліщина, бузина чорна, жостір, клен татарський, терен, глід кривочашечковий, свидина кров'яна, скумпія, клокичка периста, калина гордовина, дерен справжній і черемха.

У трав'яному покриві переважають фіалка запашна, яглиця звичайна, перлівка ряба, зірочник лісовий, безщитник жіночий, гравілат річковий, медунка маленька, копитняк європейський, купина багатоквітова, конвалія звичайна та ожина сиза. Такі угруповання розвиваються на багатих, переважно свіжих або вологих ґрунтах.

Річкові долини зарослі різними видами верб, вільхою чорною та сірою. Рід Вербі найчисленніший серед вербових. У дендрофлорі України нараховується близько 30 видів роду. Вербі в лісовій зоні — рослини тимчасові. Вони заселяють вирубки, згарища, а згодом змінюються довговічними високорослими видами. Мало кому відомо, що верби можна використовувати у різних галузях. Їхні пагони ідуть на корм для домашніх та диких тварин. Вербі є ранніми нектароносами. З кори і листя добувають дубильні та інші хімічні речовини, зокрема саліцин, назва якого пов'язана з латинською видовою назвою верби — «Salix». З пагонів окремих видів виготовляють плетені меблі. Вербі декоративні, особливо плакучі форми. Їх використовують в озелененні, а також для закріплення берегів і схилів. Деревину верб широко

використовують у безлісих південних районах. У народній творчості вербі відведено особливе місце — вона є символом правдивості. В українській міфології верба виступає світовим деревом.

Хроніки лісового краю

ПОВИВАЛЬНА БАБКА: ДОВЕСТИ ЗНАННЯ НА ЕКЗАМЕНІ І НА ДІЛІ

Ці бабки не обов'язково мали бути в літах, бо до претенденток на посаду ставилося декілька вимог. Саме на посаду, оскільки вони отримували платню від держави. По-перше, існувало вікове обмеження — повитухою могла стати жінка не молодша 18 років. По-друге, вона повинна була мати спеціальні знання, пройшовши попередньо практичний вишкіл помічниці повивальної бабки. По-третє, вона мала подати на розгляд спеціальної комісії свідоцтво про свою поведінку і вміння читати й писати однією із загальноживаних у Європі(!) мов. По-четверте, вони складали усні екзамени і повинні були продемонструвати практичні навички, приймаючи пологи. А екзамени претендентки складали не де-небудь, а в Петербурзькій чи Віленській медико-хірургічних академіях, у Московському першому відділенні чи в університетах! Хоча оцінка їхніх знань могла відбуватися і в лікарських управах, які мали спеціальні дозволи на проведення таких іспитів, видані медико-хірургічними академіями чи університетами.

У кожному губерньському місті була одна старша повивальна бабка, а у повіті — по молодшій. А підпорядковувалися вони генерал-штаб-доктору (який і призначав на вакантну посаду) та місцевому лікарському начальству.

У документах, які регулювали діяльність повитух (а це відділення друге глави IV «Статуту про забезпечення народного продовольства»), чітко прописувалося, що вони не повинні ділити породіль за їх майновим станом. В одному із пунктів суворо заборонялося залишати незаможну породіллю до закінчення пологів, навіть якщо повитуху у цей час викликали до жінки багатої і знатної. У випадках важких пологів, від повивальної бабки вимагалось негайно викликати місцевого лікаря чи акушера. Лікаря викликали і у випадках, коли з тих чи інших причин не вдалося врятувати новонароджену дитину чи породіллю. В обов'язки повитух входило також складання щомісячних звітів про кількість прийнятих пологів та народжених дітей — живих і мертвих. Але у випадку народження «дивного і незвичайного уroda», звітувати вимагалось негайно.

Якщо немовля загинуло з вини повитухи в результаті порушення вимог інструкції, то передбачалося притягнення її до кримінальної відповідальності.

В лісництві, на берегах річки Мукша, на площі 765 гектарів поблизу села Привороття Друге, знаходиться ландшафтний заказник загальнодержавного значення «Кармалюкова гора». Назва його пов'язана з ім'ям легендарного Устима Кармелюка, який разом із побратимами мав схованку у печері на верхівці гори. На вкритій дубово-грабовим лісом подільського типу 60-метровій Товтрі, виявлені занесені до Червоної книги України підсніжник звичайний, лілія лісова, любка дволиста, булатка великоквіткова, коручка чемерниковидна, а також види, які охороняються у Хмельницькій області — аконіт строкатий та вовчі ягоди звичайні. Оскільки заказник знаходиться поряд із населеним пунктом, то й тваринний світ дещо бідний, а найбільш чисельні тільки птахи. Заказник має природоохоронне, наукове та рекреаційне значення.

На галявинах та в підліску соснових лісів, на кам'янистих схилах, вапнякових та кислих ґрунтах росте дрік фарбувальний (*Genista tinctoria* L.). До роду Дрік (*Genista* L.) належить близько 100 видів листопадних чи напіввічнозелених, невисоких, до одного метра, рідко 6–10 метрів заввишки сланких або подушкоподібних кущиків, напівкущів чи кущів, що ростуть в Європі, Північній Америці, Західній Азії і на Канарських островах.

Дрік фарбувальний — поліморфний вид, що варіює за формою росту, висотою, формою та розміром листків, наявністю та інтенсивністю опушення. Це кущ чи напівкущ висотою 50–100, рідко до 150 сантиметрів, стебла товщиною до 1,5 сантиметра. Пагони округлі чи ребристі, зелені, голі чи опушені. Бруньки заховані в пазухах листків. Листки ланцетні, рідко еліптичні, розміром 15–40х3–10 міліметрів, голі чи опушені, тупі з прилистками. Квітки жовті, чашечка і віночок до половини роздільні, зав'язь гола чи опушена. Квітки зібрані

БАРБАРІС ЗВИЧАЙНИЙ.

СИНИЦЯ ЧОРНА.

в багатоквіткових, верхівкових, щільних китицях до 6 сантиметрів довжиною чи в довгих волотях. Цвітуть у квітні–серпні. Боби плоскі, прямі, продовгувато-лінійні, голі, розміром 15–30х2–5 міліметрів. Насінини (до 10 штук) округлі, гладкі, блискучі, коричневі чи чорно-бурі, кулясті (до 2,5 міліметра), рідко еліптичні. Маса тисячі штук — 3,3 грама. Дозрівають з червня до осені. Світлолюбний, витримує довготривале затоплення, маломорозостійкий, небажаний на пасовищах. Здавна поширений в культурі. Квітки, листки та пагони використовували для фарбування лляної і вовняної пряжі.

Лісничий Маківського лісництва Василь Семенович Гаджук.

МАЛІЄВЕЦЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Лісництво займає площу 3963 гектари і має п'ять лісових урочищ: «Малієвецька дача» — 661 гектар, поблизу сіл Стріхівці, Міцівці, Маліївці та Проскурівка, «Морозівська дача» — 1198 гектарів, неподалік сіл Морозів, Гамарня, Синяківці та Мала Кужелівка,

ПІДСНІЖНИК ЗВИЧАЙНИЙ.

«Мукарівська дача» — 1565 гектарів, поблизу сіл Підлісний Мукарів, Варварівка та Сприсівка, «Шамово» — 342 гектари, біля сіл Руда, Соснівка та Миньківці і «Лісосклад» — неподалік станції Дунаївці. У лісовому урочищі «Шамово» можна побачити дубові ліси з дуба звичайного і червоного, які належать до різних вікових груп — молодняків, середньовікових, пристигаючих, стиглих та перестиглих. Крім того, тут представлені грабові ліси з граба звичайного та ільмових, а також ялинові — з ялини європейської, березові — з берези бородавчастої та соснові — з сосни звичайної і модрини. Трапляються і насадження акації білої та гледичії, липи серцелистої, горіха і плодових.

У хвойних лісах деревний ярус утворює сосна звичайна з поодинокими деревами дуба звичайного, берези бородавчастої і дуба червоного. Чагарниково-трав'яний покрив представлений вересом звичайним, брусницею, орляком звичайним, чорницею, куничником наземним, нечуйвітром волохатеньким, золотушником звичайним, біловусом стиснутим, котячими лапками дводомними, веснівкою дволистою, ожиною волохатенькою і чебрецем звичайним. У розрідженому мохово-лишайниковому покриві є кладонія м'яка, гілокомій блискучий, плеврцій Шребера та дикран зморшкуватий.

В урочищі «Мукарівська дача» переважають дубові ліси. Тут ростуть також грабові, ясеневі, березові, ялинові та соснові ліси. Як і в інших листяних лісах, тут добре сформований підлісок, а чагарниково-трав'яний покрив характеризується видами, що поширені не тільки на Кам'янецьчині, а й у більшості лісів лісостепової зони області.

Лісничий Малієвецького лісництва Володимир Адамович Врублевський.

ПАНІВЕЦЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Панівецьке лісництво розміщується на території семи урочищ: «Лазареве» — 162 гектари, «Три горби» — 290 гектарів, «Ходоровецький ліс» — 368, «Панівецька дача» — 1004, «На валу» — 215, «Довжоцька дача» — 1178 гектарів. Загальна площа лісництва 3225 гектарів.

Довкола урочища «Панівецька дача» розташовані села В. Панівці, Ходорівці, Гаврилівці, Устя і Сокіл. Тут ростуть дубові ліси з дуба червоного, звичайного і скельного, грабові — з граба звичайного та ільмових, березові — з берези бородавчастої, дубові — з дуба низькостовбурного, ялинові — з ялини європейської та соснові — з сосни звичайної і модрини.

Дубові ліси характеризуються тим, що деревостани у них як однарусні, так і двоярусні. Основу їхню складає дуб червоний і дуб скельний. У домішках — дуб

Хроніки лісового краю

ЩОБИ ГОЛОВУ ПОМИТИ...

Нині, у часи тотальної реклами різноманітних шампунів і гелів, важко собі уявити, як нашим далеким предкам вдавалося утримувати своє волосся у чистоті. Здавалось би, ніякого вибору косметичних засобів, бо й навіть поняття такого не існувало. Але люди і в давні часи нечупарами не ходили, а дотримувалися чистоти.

В історичних документах хоч і не часто, але можна зустріти розповіді про давні миючі засоби. Їх, правда, було не так вже й багато, але вони мали природне походження і, мабуть, таки давали можливість утримувати волосся у чистоті. Так, у селі Чорна Чемеровецького району перед миттям змашували волосся олією з медом, а потім змивали кислим молоком чи настоєм житнього хліба з кропивою. Споліскували волосся настоями трав та коріння. Загалом, «шампунь» із житнього хліба був у давнину дуже популярним. Для його виготовлення житній хліб заливали окропом і залишали настоюватися на всю ніч. Вранці його віджимали, додавали молочну сироватку і добре перемішували. Такий шампунь втирали у волосся, а потім споліскували. Проте частіше використовували просто настій із хліба. А для надання волоссю красивого блиску споліскували його настоєм з березового листя. Ото й вся наука догляду за волоссям. І вона, виявляється, не потребувала шаленої телевізійної і журнальної реклами, без якої вже, здається, голови помити не вдасться.

СЛИВИ ДЛЯ ІМПЕРІЇ

У кінці XIX — на початку XX століття Подільська губернія виробляла чорносливу найбільше в усій Російській імперії.

До прикладу, 1910 року на Поділлі урожай фруктів склав понад чотири мільйони пудів. Найбільше їх вирощували у садах Летичівського, Ушицького та Кам'янецького повітів. Більше, ніж на Поділлі, яблук збирали лише у Таврійській губернії. А ось урожай слив тут був найщедрішим в імперії.

Серед повітів губернії «найсливовішим» можна назвати Ушицький. Тут значну частину урожаю одразу ж переробляли в сушарнях на чорнослив. Потім величезні вози, навантажені ним, вирушали на найближчі ярмарки, станції, пристані, звідки й розвозили його по всій Російській імперії.

Щорічно на Поділлі вироблялося чорносливу до 100 тисяч пудів.

звичайний, черешня, ясен звичайний, явір, липа серцелиста, граб звичайний, береза бородавчата, берека та клен польовий. Добре розвинений і підлісок, основу якого складають ліщина, терен колючий, бруслина європейська, глід кривочашечковий, бруслина карликова, калина цілолиста, свидина кров'яна, калина гордовина, дерен справжній, клокичка периста, вишня степова та клен татарський. У трав'яному покриві переважають тонконіг дібровний, трава пахуча, чина чорна, зірочник лісовий, яглиця звичайна, фіалка лісова, горобейник пурпурово-голубий і осока парвська.

Бруслина європейська (Euoputis eugroae L.) — дерево до 4–6 метрів заввишки чи куц з темно-зеленими, чотиригранними, завдяки формуванню коркових наростів, пагонами і гілками. Листки супротивні, яйцеподібні чи еліптичні, розміром 6–10х3–4 сантиметрів, верхівка загострена, основа клиноподібна, краї пилчасті. Квітки двостатеві, довгочерешкові, зелено-жовті, діаметром 6–10 міліметрів, зібрані в пазушні виімчасті напівколушки по 4–8 штук. Розпускаються у травні-червні після появи листків. Плоди — коробочки, чотирилопатеві, рожево-червоні, діаметром 8–12 міліметрів. Насінини буро-коричневі, повністю покриті оранжевим принасіником.

Росте в підліску широколистяних лісів. Морозостійка, середньотіньовитривала, вибаглива до родючості ґрунту, посухостійка, газостійка рослина, витримує стрижку та формування крони. Розмножується насінням, відводками, живцями. Декоративна, використовується для створення живоплотів. У корі коріння бруслини міститься близько 8–12 відсотків гутапєрчі.

КАЛИНА ЦІЛОЛИСТА.

ЇЖАК ЗВИЧАЙНИЙ.

У сосново-дубових лісах корінні деревостани двоярусні. Перший ярус утворюють сосна звичайна, модрина і береза бородавчата, а другий — дуб червоний та звичайний. У підліску зустрічається бузина чорна, крушина ламка, горобина звичайна, зіновать руська, ліщина, барбарис звичайний, дрік красильний і бруслина європейська. Чагарниково-трав'яний покрив утворюють суниці лісові, чорниця, орляк звичайний і веснівка дволиста. Моховий покрив у таких лісах розріджений і складається зі звичайних листяних мохів.

У соснових лісах деревний ярус утворює сосна звичайна з поодинокими деревами модрина, берези бородавчатої, дуба звичайного та червоного. У чагарниково-трав'яному покриві зустрічається верес звичайний, брусниця, чорниця, ожика волосиста, орляк звичайний, чебрець звичайний, кунічник наземний, нечуйвітер волохатенький, біловус стиснутий, золотушник звичайний, веснівка дволиста та котячі лапки дводомні. А розріджений мохово-лишайниковий покрив формують кладонія м'яка, гілокомія блискучий і дикран зморшкуватий.

В урочищі «Три горби» досить значні площі займають грабові ліси з граба звичайного та ільмових, дубові ліси з дуба червоного і звичайного. Трапляються тут також насадження акації білої та гледичії, осики та вільхи сірої.

У Панівецькому лісництві на південь від Кам'янця-Подільського, поблизу сіл В. Панівці, Ходоровці, Гаврилівці, Устя та Сокіл, на площі 923 гектари, вздовж річки Смотрич знаходиться ботанічний заказник «Панівецька дача».

Рослинність заказника — це, в основному, грабово-дубовий ліс. В деревостані наявні ясен звичайний, липа серцелиста, клени гостролистий, польовий і рідше — несправжньо-платановий. В трав'яному покриві влітку домінують зеленчук, яглиця. Серед ча-

гарників часто трапляються бруслини європейська і бородавчаста, калина гордовина, свидина, ліщина. Серед весняних ефемероїдів найбільш численними є анемона жовтецева, рясти порожнистий і ущільнений. Звичайними є розплідник рутвицелистий, зірочки жовті, підсніжник.

На південних схилах поширені грабово-дубові ліси конвалієві та волосистоосокові, в яких багато кизилю. На цих ділянках концентруються й теплолюбні південні трав'яні види — осока парвська, перлівка ряба, шоломниця висока, а також марунка щиткова, чина чорна.

Територію заказника перетинає дві долини зі струмками. На їхньому дніщі поширені лісові угруповання з домінуванням яглиці, для яких характерні герань темна, аконіти строкатий та шерстистовусий. Є більш зволожені місця з такими видами як жовтяниця черговолиста, калужниця болотна. Трапляються у заказнику лісові скелі, на яких ростуть пухирник ламкий та аспленій колосовидний.

З видів, занесених до Червоної книги України, у заказнику зростають булатка великоквіткова, любки зеленоквіткова і дволиста, зозуліні сльози яйцевидні, гніздівка звичайна, коручки чемерниковидна і пурпура, скополія карніолійська.

З рідкісних видів комах тут зустрічаються краснотіл пахучий, вусач великий дубовий західний, по-

далірій, жук-олень, жук-самітник, сатурнія грушева та інші. У межах заказника зареєстровано 49 видів птахів, що підлягають охороні. Серед них два види — орел-карлик і пугач — занесені до Червоної книги України і тут гніздяться. Ще 47 видів птахів включені до списків Бернської конвенції. Серед них слід відмітити види, які тут гніздяться та є рідкісними на території Хмельницької області: осоїд, синиця чорна, золотомушка жовточуба, дятел зелений, боривітер звичайний, берестянка, деркач та інші.

Із рідкісних видів ссавців тут зустрічаються борсук, тхір степовий, вовчки садовий та ліщиновий.

Лісничий Панівецького лісництва Олег Михайлович Носа.

ПОДІЛЬСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

У лісництві, яке займає площу 2325 гектарів, є дев'ять лісових урочищ: «Липи» — 130 гектарів, «Козаки» — 129 гектарів, «Стінка», «Проруб» — 149 гектарів, «Серебринець», «За яром» — 282 гектари, «Лутова стінка» — 174 гектари, «Строїлів» та «Пугачівка» — 66 гектарів. У місцевих лісах майже порівну представлені

Хроніки лісового краю

БУЛИ Ж БОЛОТА НА ПОДІЛЛІ...

Нині заболочені місця на Поділлі зустрічаються вкрай рідко. Чи то за багато століть наші предки їх зуміли все-таки осушити, чи то змінилися погодні умови. А ось у минулому траплялися не тільки мочарі, але й справжнісінькі непрохідні болота із трясовиною.

Так у книзі «Историко-географический и этнографический очерк Подолии» М. Симашкевича, виданій у Кам'янці-Подільському 1875 року, можна знайти інформацію, що від Бара і аж до Женишковець тяглися суцільні болота, потрапивши у які можна було й не вибратися з них. З цих боліт у ті далекі часи брала початок річка Рів.

У цій же книзі йдеться про те, що в 1438 році поблизу Женишковець у трясовині загинув знаменитий гетьман і лицар подільський Михайло Буцацький, котрого татари заманили на погибель разом з його кінним загonom. Очевидно, після цього трагічного випадку поляки почали осушувати місцеві болота, проте без особливого успіху. А на те, що татари Женишківці не оминали, вказують назви лісового урочища «Татаринки», греблі татарської та шлюзу татарського, про що також повідомляє автор у своїй книзі.

ОСОКА БАГНОВА.

хвойні та листяні породи. Серед хвойних переважають соснові ліси з сосни звичайної і модрина та ялинові ліси з ялини європейської і ялиці. Соснові ліси мають деревний ярус, який утворює сосна звичайна з поодинокими деревами дуба звичайного та берези бородавчастої. Чагарниково–трав'яний покрив складає орляк звичайний, брусниця, верес звичайний, чорниця, куничник наземний, нечуйвітер волохатенький, біловус стиснутий, золотушник звичайний, котячі лапки дводомні, веснівка дволиста, чебрець звичайний і ожика волосиста. У мохово–лишайниковому покриві зустрічаються кладонія оленяча, гілокомій блискучий, дикран зморшкуватий. У лісництві великі площі займають грабові ліси з граба звичайного та ільмових, дубові ліси з дуба червоного і дуба звичайного. Невеликі ділянки займають дубові ліси з дуба скельного низькостовбурного. Зустрічаються і насадження акації білої і гледичії, осики та вільхи сірої, липи, горіха і плодкових.

Лісничий Подільського лісництва Микола Іванович Мельник.

ЦИКІВСЬКИЙ ЛІСОВИЙ РОЗСАДНИК

Розсадник має площу 1389 гектарів і розташований на території Чемеровецького району в басейні річки Смотрич у межах лісового урочища «Циківська дача» поблизу сіл Цикова, Залуччя, Нігин та Сахкамінь. Тут переважають насадження дубових лісів з дуба червоного і звичайного, а також зустрічаються грабові, березові, соснові та ялинові ліси. Трапляються і насадження тополі та верби, осики та вільхи сірої і чорної, акації білої та гледичії.

ГЛЕДИЧІЯ.

Головним завданням лісорозсадника є забезпечення структурних підрозділів підприємства посадковим матеріалом. Для виконання цього завдання у господарстві створені лісонасінневі ділянки головних лісоутворюючих порід. Так, у 3–8 кварталах виділені резерванти дуба звичайного високостовбурного. Насінні ділянки сосни звичайної створені в 22–24 кварталах.

На території розсадника є теплиця та шкільки декоративних дерев і кущів. Тут вирощуються саджанці туї західної (*Thuja occidentalis*) та туї східної (*Thuja orientalis*), кипарисовика горохоплодного (*Chamaecyparis pisifera*), самшиту вічнозеленого (*Buxus sempervirens*), ялівців, модрина, ялини колючої тощо.

Більша частина території лісництва входить до складу заказника «Циківський». Значний лісовий масив вирізняється дубово–грабовими угрупованнями, в яких навесні суцільним килимом вкривають землю ефемероїди (анемона дібровна і жовтецева, рясти порожнистий, ущільнений та проміжний, підсніжник звичайний, проліска весняна, зірочки жовті). На окремих територіях можна знайти булатку великоквіткову, коручки пурпурову та чемерниковидну, любки дволисту та зеленоквіткову. Місцями цвіте і плодоносить плющ — явище рідкісне для Хмельниччини. У лісових насадженнях трапляється реліктовий вид — лунарія оживаюча, а влітку цвіте лілія лісова.

ЛІЛІЯ ЛІСОВА.

В заказнику багато грибів — часто зустрічаються боровики, підосичники, зонтики, польський гриб, сиріжки, опеньки.

Оскільки заказник розташований неподалік від сіл, тут помітний негативний антропогенний вплив, бо на його території випасають домашніх тварин, присутній фактор витопування та знищення первоцвітів. У лісових угіддях заказника зареєстровано 39 видів птахів, які занесені до списків Бернської конвенції: яструб великий, канюк звичайний, дятел середній, кропив'янка сіра та інші, а також шість рідкісних видів ссавців, зокрема борсук.

Біля села Цикова також є ландшафтний заказник «Сокіл», площею 55 гектарів. Товтра, яка входить до складу заказника, найвища з усіх сусідніх скель. Частина гори вкрита лісом з переважанням дуба звичайного, клена, граба, ясена і липи серцелистої. В підліску багато ліщини, кизилу та калини гордовини.

Із червонокнижних видів у лісі трапляються гніздівка звичайна, булатка великоквіткова, любка дволиста, коручка чемерниковидна, підсніжник звичайний. Є скелі та степові ділянки, на яких серед кущів терену та шипшини ростуть ковила волосиста, сон чорніючий, горицвіт весняний. На кам'янистих кручах можна побачити цибулю подільську, очиток їдкий, молодило руське, асплений мурів.

На території заказника зареєстровано 28 видів птахів, що підлягають охороні: боривітер звичайний, яструб великий, осоїд, одуд та інші.

ПРОЛІСКА ДВОЛИСТА.

Хроніки лісового краю

У ВСЬОМУ ВИННІ ГРОШІ...

Знищення природних багатств заради вигоди — то не винахід ХХ чи ХХІ століть. Бо ще у XVI—му перехід товарного виробництва на грошову основу завдав чималої шкоди і назавжди змінив вигляд південно—східної Волині.

Усвідомивши, що використання віковичних лісів може значно поліпшити матеріальне становище, волиняни взялися за інтенсифікацію свого господарювання. Цьому сприяла і та обставина, що на українських землях стало відомо про велику потребу країн Західної Європи у деревині.

Почали масово створюватися артілі лісових робітників, котрі жили в будах, неподалік лісо-розробок. Такі бригади зрубували дерева і виготовляли з них балки, дошки та клепки. Лісопонав набув такого розмаху, що на ньому працювали цілі села теслів, гонтарів, бондарів, столярів, дьогтярів. Особливим видом лісових промислів стало виготовлення колодок (ступиць) — центральної деталі колеса, до якої кріпилися шпиці. Таких спеціалістів називали колодіями. Нашадки цих фахівців ще й досі носять відповідні прізвиська.

Для обробки зрізаних дерев використовувалися і механізми. Так, при водяних млинах влаштовувалися спеціальні пилорами та лісопилні. А дерево, що не годилося для використання в якості ділової сировини, спалювали, отримуючи поташ. Його також транспортували на Захід, де він застосовувався у майстернях для вибілювання полотна.

МИТНИЦЯ БРАЛА ДОБРО...

На початку XIX століття на Кам'янецьчині існувала митниця у селі Ісаківцях. Про обсяг товарів, які через неї перевозилися, можуть свідчити дані за 1805 рік, уміщені в «Описах Подільської губернії».

Так ось через Ісаківську митницю з турецьких володінь та німецьких країв завезено на територію Російської імперії товарів загальною вартістю 331404 рублі 90 копійок. А за кордон вивезено товарів на суму 233293 рублі.

У карантині при митниці перебувало протягом року для очищення подорожніх, втікачів та тих, кого висилали за кордон, 12 дворян, 11 купців, 401 простолюдин та 15 військових дезертирів.

ЛІСИ І ЛІСНИЦТВА ДП «ЛЕТИЧІВСЬКИЙ ЛІСГОСП»

На ялинковій гілочці краплі роси увібрали весь світ — сонце, ліс і долину й віддзеркалюють стільки святої краси, що душа окриляється, з радістю лине у високі світи, — мовби гордий орел, — опускається долу на трави зелені, у смарагдовий ліс, що здається згори, мов гігантські земні, віковічні легені...

Підприємство розташоване у східній частині Хмельниччини на території Летичівського і Деражнянського адміністративних районів.

За лісогосподарським районуванням землі державного лісового фонду лісгоспу відносяться до північно-західної лісостепової провінції, району грабових дібров, частково — судібров.

За адміністративно-господарським поділом підприємство складається із чотирьох лісництв, Деражнянського лісокомплексу, Летичівського лісопункту та Летичівської дільниці переробки деревини.

Лісовий фонд становить 15105 гектарів. Панівними лісоутворюючими породами є дуб звичайний — 70 відсотків, сосна звичайна — 7,4 відсотка, граб звичайний — 5,6 відсотка. На ясен звичайний, вільху чорну, ялину звичайну відведено по три відсотки площ. Інші породи займають незначні площі. За рахунок введення інноваційних технологій річний при-

ЛИСИЦЯ.

ріст деревини по господарству складає 52,4 тисячі кубічних метрів.

Летичівський лісгосп створено далекого 1930 року. Перші згадки про наукове вивчення лісового фонду на його землях датуються 1873 роком. Робота попередників не пропала марно, адже лісистість підприємства поступається лише північним районам. За цими показниками лісгосп упевнено тримає третє місце серед підприємств області.

Це свідчить про постійну турботу працівників за своєчасне та якісне відтворення лісових ресурсів, посилення їх захисних функцій, підвищення продуктивності та покращення їхнього породного складу.

Серед основних видів діяльності лісгоспу — вирощування, відновлення, охорона лісів, забезпечення раціонального використання земель лісового фонду, а також безперервне і невиснажливе лісокористування.

ГЛІД ОДНОМАТОЧКОВИЙ.

Створення та відновлення лісових насаджень — одна з головних сфер діяльності підприємства. Виконання цього завдання вимагає значних капіталовкладень, але не дає миттєвих прибутків. Однак саме така діяльність позитивно впливає на формування лісового середовища та визначає якість лісових насаджень. Тому обсяги та якість лісонасаджень — найкращі показники лісгосподарського виробництва. Щорічно тут висаджують десятки гектарів лісових культур, створюють нові ліси на землях, не придатних для ведення сільського господарства.

Для виконання планових завдань з лісорозведення та лісовідновлення в лісових розсадниках вирощується більше мільйона стандартних сіянців, які повністю забезпечують потреби в посадковому матеріалі. Цей живий матеріал використовується також для виконання робіт з озеленення як власних територій, так і міст та сіл Хмельниччини.

На землях лісгоспу проводяться рубки головного користування об'ємом майже 22 тисячі кубометрів, а рубки формування та оздоровлення лісів складають близько двох десятків тисяч. Площа мисливських

Хроніки лісового краю

ОДИН МОЛДАВАНИН, ТРИ НІМЦІ І П'ЯТЬ БАШКИРІВ

проживали в кінці XIX століття у Летичеві.

Не одні вони, звичайно ж. Але перепис 1897 року зафіксував не лише загальну кількість населення Подільської губернії, але і його національний склад. Отож із цього документу дізнаємося, що Летичів тоді населяли 7248 мешканців. З них 1719 українців (або 23,72 відсотка), 4105 євреїв (56,64 відсотка), 651 росіянин (8,98 відсотка), 741 поляк (10,22 відсотка), четверо татар, один чех і вже згадувані у заголовку один молдаванин, три німці і п'ять башкирів. Загалом же у повіті переписники нарахували 184477 мешканців. З них — 149120 українців (80,83 відсотка), 24387 євреїв (13,22 відсотка), 6809 росіян (3,69 відсотка), 3164 поляки (1,72 відсотка), 136 молдаван, 133 німці, 121 татарин, 405 башкирів і 51 чех.

У селах проживали 147401 українець, 20282 євреї, 6158 росіян, 2423 поляки, 135 молдаван, 130 німців, 117 татар, 400 башкир та 50 чехів. Якщо наявність у переписних документах відомостей про національний склад більшості населення Летичівщини не викликає особливих запитань, то присутність 405 башкирів видається досить таки несподіваним. Адже в історико-краєзнавчій літературі не доводилося зустрічати пояснення, коли і за яких обставин вони з'явилися на Поділлі.

угідь, що надана для користування ДП «Летичівський лісгосп», становить 3912 гектарів, в тому числі площа відтворювальної ділянки — 825 гектарів. Згідно з результатами обліку дичини, в господарстві виявлено особини лося, свині дикої, козулі, зайця–русака.

Пріоритетною діяльністю підприємства є охорона природи, відновлення лісових багатств Поділля. На території лісгоспу функціонує кілька природо-заповідних об'єктів. Так, загальнозоологічний заказник місцевого значення «Чоботарня», площею 429 гектарів, розташований у 6, 13 кварталах Козачківського лісництва. В лісовому масиві оселилися борсуки та багато інших видів тварин і зростають червонокнижні види рослин.

Для збереження цінних природних компонентів, які представлені багатими заплавами луками та лісами з багатою флорою та фауною, у заплаві річки Згар створений гідрологічний заказник загальнодержавного значення «Луг і Круглик», площею 156 гектарів.

Для підготовки лісівничої зміни працівниками підприємства постійно здійснюється робота з учнівською молоддю. В рамках акції «Майбутнє лісу в твоїх руках» проводяться посадка лісових насаджень, конкурси на кращий твір та малюнок на тему «Люди-

на і ліс». Школярі та жителі районів беруть активну участь у створенні нових лісових насаджень, укріплюють береги річок та ярів, одночасно навчаючись любити і берегти природу.

Майже 25 років Летичівський лісгосп очолює досвідчений лісогосподарник Василь Михайлович Сивун.

БОХНЯНСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

На території Бохнянського лісництва, яке має площу 3912 гектарів є чотири лісових урочища: «Вербицька дача» поблизу сіл Вербка, Ялинівка, Майдан–Вербецький, Грушківці, Бохни та міста Летичів, «Буцни» площею — 461 гектар неподалік сіл Буцни, Сахни та Білицьке, «Луг і Круглик» — 156 гектарів біля села Голенищеве, «Співакове» — 268 гектарів неподалік сіл Майдан–Голенищівський та Степівка.

У лісовому урочищі «Луг і Круглик» можна побачити класичні чорновільхові ліси з вільхи чорної, які займають до 70 відсотків площі. Місцями трапляються і чисті чорновільшняки, і складні з певною домішкою інших деревних порід з добре розвиненим підліском. Тут ростуть також дубові ліси з дуба червоного і дуба звичайного, які займають до 25 відсотків площі, гра-

БОХНЯНСЬКЕ ЛІСНИЦТВО.

бові ліси з граба звичайного та ільмових. На них припадає до 3,5 відсотка зайнятих лісом земель. Соснові ліси займають відносно невеликі площі.

В лісництві переважають дубові ліси різних вікових груп, які займають до 75 відсотків площі. Соснові ліси з сосни звичайної і модрина займають до 13 відсотків площі, чорновільхові — до 5 відсотків. На березові ліси, осикові, грабово-дубові припадає трохи більше 2 відсотків площі.

Грабово-дубові ліси характеризуються двоярусними деревостанами. Перший ярус утворює дуб звичайний, рідше — клен гостролистий, клен-явір, ясен звичайний, дуб червоний. Другий ярус складає граб звичайний, клен польовий, липа звичайна, берест, осика, яблуня лісова, груша звичайна та черешня. Підлісок формують черемха звичайна, свидина кров'яна, жостір проносний, бузина чорна, шипшина собача щитконосна, вовчі ягоди звичайні, жимолость пухнаста, клен татарський, дерен, глід одноматочковий, ліщина, свидина і бруслина європейська. Трав'яний покрив у таких лісах досить густий і в ньому переважають маренка запашна, зеленчук жовтий, грястиця збірна, підлісник європейський, перлівка поникла, яглиця звичайна, осока волосиста і безщитник жіночий.

На Хмельниччині зростає декілька видів клена. Клен гостролистий, звичайний або платаноподібний (*Acer platanoides* L.), — дерево першої величини, яке досягає 30 метрів у висоту. Стовбур колоноподібний з темно-сірою, майже чорною корою, яка спочатку рівенька, а пізніше розтріскується поздовжніми тріщинами. Крона густа, широка. Листя п'ятилопате, пальчасте з гострими лопатями і округло-тупими вершинами між ними, велике. Лопаті листків тонкозагострені, край з двома-трьома крупновийчастими зубцями. Виймки між лопатями заокруглені. Квітує на початку травня до розпускання листя. Квіти зеленувато-жовті,

ДОГЛЯД ЗА МОЛОДИМИ НАСАДЖЕННЯМИ.

роздільностатеві, зібрані в прямостоячі, щиткоподібні голі суцвіття. Плоди досягають у вересні і довго утримуються на деревах. Крилатки великі з плоским насінням і крильцями, які розходяться під тупим кутом. В одному кілограмові 7–8 тисяч насінин.

У перші роки життя росте швидко, а потім приріст сповільнюється. Коренева система розгалужена, стрижневого типу. Стрижневий корінь глибоко в ґрунт не проникає, а бічне коріння інтенсивно розгалужене. Успішно поновлюється насінням, пагонами від пенька.

Хроніки лісового краю

15 ТИСЯЧ РУБЛІВ ЗА... ПОСТРІЛ

Сьогодні вже мало хто знає, що свого часу Антоніни були відомі в усьому світі. Адже саме тут на шести тисячах гектарів кілька поколінь графів Потоцьких створювали найбільший у Європі парк-звіринець «Пілавіна» (названий на честь рідного герба Потоцьких). К. Лясковський, котрому довелося свого часу погортати маєткову книгу Потоцьких, до якої вносилися записи про всіх гостей і прибулих у господарських справах, пригадував, що вона містила тисячі імен. Серед відвідувачів «Пілавіна» були, як звичайні європейські і російські багатії, так і вчені-зоологи зі світовими іменами. І це не дивно, адже в Антонінах працювали справжні фахівці, які змогли поставити справу акліматизації різноманітних екзотичних тварин на високий науковий рівень.

Та не тільки вчених вабив до себе парк-звіринець. Вистачало і таких відвідувачів, котрі мали намір влаштувати справжнє полювання на місцевих тварин. Варто відзначити, що Потоцькі ставилися до таких бажань не дуже прихильно. Але й категорично не відмовляли мисливцям у задоволенні їхніх бажань. Однак коштували такі розваги шалених грошей. Так, донині зберігся документ, у якому засвідчено випадок полювання на зубра американця Вальтера Вінанса. За цю розвагу граф Юзеф Потоцький зажадав 15 тисяч рублів золотом, сподіваючись, мабуть, що така колосальна для кінця XIX століття сума охолодить забаганку заокеанського товстосума. Але він помилився: американець таки заплатив вказану суму і зробив влучний постріл, вкоротивши віку антонінському зуброві. Сам Юзеф Потоцький не залишив спогадів про цей випадок, але, напевно, йому було все-таки шкода бідної тварини, бо після цього «золотого» полювання він вирішив встановити у парку пам'ятник зуброві. Очевидно, цей вчинок був таким дивовижним для того часу, що у 1910 році навіть була випущена поштова листівка із зображенням загиблої тварини.

Довговічний, доживає до 300 років. Чудова супутня і підгінна порода. Ареал його майже збігається з ареалом дуба черешчатого.

Клен гостролистий — ґрунтополіпшуюча порода, декоративний, швидкоростучий медонос. Характеризується високою морозостійкістю, дуже тіньовитривалий. До родючості і вологості ґрунту відносно вимогливий, але погано переносить посушливі умови і потерпає на засолених ґрунтах, холодостійкий, але іноді потерпає від морозобійних тріщин.

Деревина дуже цінна, світло-жовтувата або червонувата, важка, тверда, розсіяносудинна; широко використовується в меблевому виробництві, машинобудуванні. Придатний для добування кленового цукру. Деревина має високі фізико-механічні властивості. В центральній частині стовбура іноді утворюється несправжнє ядро. Користується попитом у лісомеліоративних насадженнях і декоративному будівництві. Із листя добувають чорну і жовту фарби для фарбування килимів.

Великого значення у лісництві надають і розвитку мисливського господарства. Для збільшення поголів'я дичини на території лісництва облаштовані майданчики для підгодівлі диких звірів. У місцях найбільшого їх скупчення побудовані годівниці тощо. Для розведення свині дикої створено вольєр з метою вирощування молодняка та подальшого випуску у лісові масиви.

Пишаються у малому підприємстві і своїми працівниками, адже працює тут один із найкращих старших

КОНТОРА ГОЛОВЧИНЕЦЬКОГО ЛІСНИЦТВА.

ПОДАЛІРІЙ.

майстрів лісгоспу — Володимир Степанович Касіанов, якого відзначено нагрудним знаком Державного агентства лісових ресурсів України «За бездоганну службу в лісовому господарстві».

Дбають тут і про майбутню зміну. На базі лісгосподарського підприємства створено шкільне учнівське лісництво Бохнянської ЗОШ I–III ст. Юні лісівники проводять допоміжні роботи зі створення лісових культур та догляду за насадженнями в тепличному господарстві, щорічно розвішують шпаківні в лісових масивах лісництва. Разом із набуттям практичних умінь та навичок, вивчають основи лісівництва, навчаються берегти природу і примножувати її багатства.

Лісничий — Олексій Олексійович Шевчук, досвідчений фахівець, який добре опанував технологію зеленого живцювання.

ОЖИНА СИЗА.

ВОВКОВИНЕЦЬКЕ ЛІСНИЦТВО

У лісництві переважають дубові ліси з дуба червоного та дуба звичайного, у деревостанах яких чітко виражена ярусність. Перший ярус формує дуб червоний із домішками берези бородавчастої, явора та ясена звичайного. У другому виділяються граб звичайний, клен польовий, липа серцелиста, черешня, в'яз шорсткий, берест, осика та клен гостролистий.

У таких лісах добре розвинений підлісок, який складають ліщина, черемха, бузина чорна, бруслина європейська, жостір, клен татарський, глід кривочашечковий, свидина кров'яна, скупія, клокичка периста, калина гордовина і дерен справжній. У трав'яному покриві найчастіше зустрічаються фіалка шершава, медунка маленька, купина багатоквітова, копитняк європейський, конвалія травнева, ожина сиза, яглиця звичайна, перлівка ряба, безщитник жіночий, зірочник лісовий, гравілат річковий та осока волосиста.

На території лісництва ростуть також ялинові ліси з ялини європейської та ялиці, соснові ліси з сосни звичайної та модрини, грабові ліси з граба звичайного. Трапляються чорновільшняки з вільхи чорної, ясеневі ліси з ясена звичайного і клена гостролистого, а також є насадження з осики та вільхи сірої, липи серцелистої, горіха та плодових.

Найпоширенішим представником плодових дерев у лісових насадженнях не тільки лісництва, а й краю є яблуня лісова (*Malus sylvestris* (L.) Mill.) Це вона започаткувала численний родовід яблуні домашньої з її тисячами сортів.

Влітку важко розрізнити яблуню серед лісової гушавини. Лише під час цвітіння у травні–червні вона добре помітна своїм білим вбранням у нижньому ярусі дубових або мішаних лісів. Росте вона й на узліс-

ГРАВІЛАТ РІЧКОВИЙ.

сях, по берегах річок, на пагорбах та ярах. Її великі білі або рожеві квіти, зібрані в суцвіття, помітні здалеку. У лісі — це невелике дерево, 10–12 метрів заввишки, а інколи навіть чагарник. Як і багато інших рослин, дика яблуня має колючі пагони.

Яблуня як рослина другого лісового ярусу відрізняється досить великими овальними або яйцевидними листками, загостреними на кінчику. Дорослий листок яблуні зверху блискучий, гладенький, а зісподу — сіруватий, пухнастий.

Коли настає пора цвітіння яблуні, то все дерево вкривається білим чи рожевим мереживом і тримає свій святковий вигляд близько двох тижнів. Перехресне запилення, яке здійснюють бджоли, забезпечує краще зав'язування плодів. Вони переважно кулясті або ж видовжені і досягають 3–5 сантиметрів в діаметрі. Лісові кислиці зберігають зелений колір і при досяганні. Лише інколи вкривається яблуко з сонячного боку рум'янцем. Достигають і опадають плоди у вересні.

Але ж і стиглими вони лишаються кислими, хоч і набувають солодкуватого присмаку. Тільки перші приморозки доводять кислиці — дички до готовності — вони стають майже солодкими. Плоди яблуні лісової є хорошим кормом для лісової дичини.

Хроніки лісового краю

ОЖИЛА НА СЛУЖБІ В ЦЕРКВІ

16 червня 1835 року дружину селянина Сави Кватирчука Катерину, яку гроза застала в лісі, уразила блискавка. Бідна жінка не проявляла ознак життя і родина вирішила, що вона померла. На третій день її тіло перед похованням перевезли до церкви, де священник відправив заупокійну службу. Однак чоловік покійної наполіг на тому, щоб відслужили ще й акафіст Святому Миколаю, ікона якому у церкві вважалася чудодійною. Присутнім на похороні така забаганка овдовілого чоловіка здалася дивною, але священник послухав згорьованого чоловіка. Коли ж служба підходила до завершення, жінка ожила. Більше того, вона почувалася абсолютно здоровою, ніби й не пережила удару блискавки.

На думку селян, диво це відбулося завдяки іконі Святого Миколая, яку, за переказами, якийсь Іван Злий 1248 року знайшов на згарищі церкви, спаленої татарами, зовсім не зачеплену вогнем. З того часу ікона зберігалася у церквах Колісця.

Не постраждала ікона і 3 червня 1785 року, коли грім вдарив у саму церкву. Блискавка лише обпалила край ікони, але не завдала шкоди.

До вподоби яблука і людям. З них варять варення, сушать для компотів. Але людина бере від яблуні — дички не лише плоди. Деревина яблуні лісової використовується в столярній та токарній справах. Вона міцна, тверда, добре ріжеться та полірується.

Яблуню лісову широко використовують в агролісомеліорації, вводять до складу лісових полезахисних смуг. А в культурному плодівництві її використовують як підщепу для культурних сортів яблуні домашньої. Яблуня лісова — довговічна. Вона доживає до 100–150 років, а інколи і до 300 років. За цей час стовбур її розростається до 70–80 сантиметрів.

Дикорослі види яблунь — праматері славетних яблунь домашніх, виведених тривалим добором високоврожайних літніх, осінніх та зимових сортів.

У лісовому урочищі «Бурти» переважають чорновільхові ліси з вільхи чорної. За складом дерево-стану їх можна розділити на чисті чорновільшняки, у складі яких однак є домішка інших порід, а кількість чагарників зазвичай незначна. Місцеві складні чорновільшняки мають значну домішку інших деревних порід і досить добре розвинений підлісок.

У лісовому урочищі «Бурти» ростуть дубові ліси з дуба червоного і звичайного, ялинові — з ялини європейської та ялиці, грабові — з граба звичайного та іль-

ДАРИ ЛІСУ.

мових, березові — з берези бородавчастої, ясеневі — з ясеня звичайного та клена, соснові ліси з сосни звичайної. Є тут і насадження тополі, липи серцелистої і горіха. Породний склад цих лісів формують види, поширені або адаптовані в зоні лісостепу Хмельниччини.

Зокрема, зіновать руська (*Chamaecytisus ruthenicus* (Fisch. et Woloszcz.) Klaskova) — це листопадний кущ, заввишки до 0,6–2 метри. Кора сіра чи сіро-бура. Гілки прямі чи вигнуті, пагони округлі, опушені. Листки трійчасті, ворсисті, сіро-зелені, листочки від еліптичних до ланцетних, розміром

ВОДНІ УГІДДЯ ЛЕТИЧІВСЬКОГО ЛІСГОСПУ.

1–1,6x0,4–0,8 сантиметра, з клиноподібною основою та гострокінцевою верхівкою. Квітки світло-жовті, в пазухах листків по 3–5 штук, зібрані у багатоквіткових колосоподібних китицях. Цвіте у травні–червні. Боби розміром 3–3,5x0,6–0,8 сантиметра, густо опушені. Природно росте в Україні, Молдові і далі по всій лісостеповій та степовій зонах на схід до Кавказу, Волги та Західного Сибіру. Не вимоглива до умов зростання. Культивується рідко.

Лісничий Вовковинецького лісництва Володимир Вікторович Бортняк, комунікабельний та відповідальний лісогосподарник.

ГОЛОВЧИНЕЦЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Лісництво розташоване на північному заході Лещинського лісгоспу. На його території переважають дубові ліси з дуба червоного, які представлені різновіковими групами. Крім того, у Головчинецькому лісництві ростуть невеликими ділянками соснові ліси з сосни звичайної та модрина, ялинові ліси з ялини європейської та ялиці, грабові ліси з граба звичайного, ясеневі ліси з ясена звичайного і клена, березові ліси з берези бородавчастої, чорновільхові ліси з вільхи чорної, а також є ділянки осики і вільхи сірої, липи серцелистої, горіха і плодкових дерев.

Ці ліси характеризуються двоярусними дерево-станами. У першому ярусі переважає дуб червоний, зрідка трапляється береза бородавчата, явір, ясен звичайний. У другому, досить розрідженому, росте граб звичайний, клен гостролистий, липа серцелиста, черешня, берест, явір, осика та в'яз гладенький. У підліску зустрічається черемха, ліщина, бузина чорна, бруслина європейська, жостір проносний, глід кривочашечковий, терен, клен татарський, свидина кров'яна, скумпія, калина гордовина, клокичка периста і дерен справжній. Трав'яний покрив складають безщитник жіночий, фіалка запашна, перлівка ряба, зірочник лісовий, яглиця звичайна, ожина сиза, копитняк європейський і конвалія звичайна.

Копитняк європейський (Asarum europaeum L.) — рослина 5–10 сантиметрів заввишки з довгим повзучим кореневищем. Надземне стебло теж повзуче. Листки зимуючі. Квітки непоказні, часто заховані під листками. Цвіте у березні–травні. Росте в грабових, дубово–грабових, а іноді в мішаних лісах. Дуже поширений у всіх районах Українського Полісся.

Латинська назва роду походить із Стародавньої Греції. Так називав цю рослину давньогрецький лікар Діоскорид. Українська назва пов'язана з формою листків, які нагадують кінські копита.

На початку літа листки, що перезимували, відмирають, розвиваються нові, які до осені стають дорослими і залишаються зеленими взимку.

Копитняк європейський являє чималий інтерес як лікарська рослина. Офіційна медицина застосовує настоянку зі свіжого листа рослини, яка входить до складу препарату «Акофит», який використовується при гострому радикуліті, невралгії. У минулому столітті практичні лікарі застосовували його часто й успішно як сечогінний і блювотний засіб, при жовтяниці, малярії, гастриті, захворюваннях шкіри, наприклад, екземі та хронічному алкоголізмові. Мало хто знає про здатність копитняка європейського істотно піднімати й утримувати високий кров'яний тиск. Однак слід підкреслити, що вживати його можна тіль-

Хроніки лісового краю

«ОБОЄ ПРЕЛЮБОДІІ КАРАЮТЬСЯ СМЕРТЮ...»

Подружня зрада для наших предків вважалася таким важким злочином, що каралася смертю.

Так, у Литовському статуті другої половини XVI століття в статті 29 чітко записано: «Коли б хто–небудь незалежно від стану і звання посмів підговорити і взяти з собою чийсь дружину, хоча б з її згоди і виїхав з нею, то тоді, коли буде спійманий з нею на дорозі, на постійному дворі чи в якомусь іншому місці повинен бути приведений до замкового в'язу. Такий за достатніми доказами карається смертною карою. Жінка, яка дозволила таке, теж повинна бути покарана смертю, за виключенням того випадку, коли її чоловік приніс клопотання про її помилування. Тоді жінка залишається у його волі».

Дещо розширює права зраженого чоловіка 30 стаття. У ньому зокрема прописана процедура фіксації факту подружньої зради: «Коли б чоловік, підозрюючи свою дружину в прелюбодіянні, вислідив її та прелюбодія незалежно від звання і застав їх під час розпутства, то дозволено чоловікові оголосити про це навколишнім сусідам і відвести їх до замкового в'язу. Там він повинен підтвердити факт присягою і трьома свідками з числа посторонніх людей чи слуг або домашньої челяді. Тоді обоє прелюбодії караються смертною карою. Те ж саме повинно розумітись і про дівичу».

І хоч у Литовському статуті можна знайти чимало прикладів винятків для представників шляхетського стану, у питаннях подружньої зради він не робить ніяких пом'якшень для тодішньої еліти. Важко сказати, як часто сік меч замкового ката шляхетські голови і голови простолюдинів, але про те, що він не іржавів без «роботи», можна прочитати у багатьох історичних документах.

ки в малих дозах і нетривалий час (не більше трьох днів), бо ця рослина отруйна.

Цікава й ще одна властивість копитняка європейського: ним можна лікувати хронічний алкоголізм. Хорватський лікар Драгослав Жівотіч наводить у своїй книзі (1881 р.) такий рецепт: взяти п'ять столових ложок дрібно посіченого кореневища або квіток і листя копитняка європейського, всипати в 600 мілілітрів того алкоголю, який вживає п'яниця, потім закрити посудину і тримати в теплі 20 днів. За цей час посудину потрібно багаторазово щоденно збовтувати, потім процідити і протягом двох днів, до обіду і ввечері, дати випити по 50 мілілітрів як питво.

У більшості лісів, як Полісся, так і Лісостепу, до складу підліску входить жостір проносний (крушина проносна) — *Rhamnus cathartica* L. Деревце висотою до 5–7 метрів чи кущ. Крона розгалужена. Кора чорна. Багаточисельні вкорочені пагони закінчуються колючками. Листки супротивні чи кососупротивні, яйцеподібні чи еліптичні з 3–4 парами дугових бокових жилок. Квітки роздільностатеві, жовто-зелені. Цвіте у травні–червні. Плоди — кістянки, блискучі, кулясті, чорні. Дозрівають восени, у вересні–жовтні. Кора і кіс-

ЛЮБКА ДВОЛИСТА.

ДОЗОРЕЦЬ ІМПЕРАТОР.

тянки мають проносну дію, тому їх використовують в медицині як лікарську сировину. Лимонно-жовта, крапивої текстури деревина жостера проносного використовується у столярному виробництві.

Вид невибагливий до родючості ґрунту, тіньовитривалий, посухостійкий і менш зимостійкий порівняно з крушиною ламкою. Розмножується насінням і поростю. Придатний для використання в агролісомеліорації. Використовується в садово-парковому будівництві для створення посадок і живих загорож, добре переносить стрижку і формування крони.

ЧЕРЕШНЯ.

У лісництві найбільші площі займають насадження дуба червоного різних вікових груп. Крім цього на території лісництва росте ялиновий ліс з ялини європейської і модрина та сосновий ліс з сосни звичайної. Деревний ярус у такому сосновому лісі утворює сосна з поодинокими деревами берези бородавчастої та дуба звичайного.

У чагарниково–трав'яному покриві переважає верес звичайний, чорниця, орляк звичайний, брусниця, ожика волосиста, котячі лапки дводомні, веснівка дволиста, чебрець звичайний, біловус стиснутий, куничник наземний, нечуйвітер волохатенький і золотушник звичайний.

Мохово–лишайниковий покрив досить розріджений. Він сформований кладонією м'якою, гілокомієм блискучим і дикраном зморшкватим. На території Головчинецького лісництва, яке займає площу 5131 гектар є три лісових урочища: «Лисанівці» площею 383 гектари неподалік Лисанівців; «Марківецька дача» довкола сіл Западинці, Гречинці, Марківці, Ставниці, Шрубків, Меджибіж, Требухівці та «Лисогірська дача» біля сіл Головчинці, Лисогірка, Голосків, Горбасів, Подільське, Рудня, Россохи, Шпичинці та Копачівка.

У лісовому урочищі «Лисанівці» поширені насадження дубів звичайного та червоного, граба звичайного, в'яза шорсткого, ялини європейської та ялиці білої. Трапляються також лісостани тополі білої, верб білої і ламкої, робінії псевдоакації і гледичії колючої.

ГЛЕЧИКИ ЖОВТІ.

В лісовому урочищі «Лисогірська дача» переважають дубові ліси з дуба червоного і звичайного, що займають до 76 відсотків площі. На березові ліси з берези бородавчастої відведено 12 відсотків земель ДЛФ. Грабові ліси займають до 6 відсотків. Трапляються також насадження липи, горіха та плодкових дерев.

Соснові ліси характеризуються тим, що деревний ярус утворює сосна звичайна, поодинокі зустрічається береза бородавчата, рідше — дуб звичайний. Підлісок — не розвинений.

Дуб — дерево першої величини, яке в сприятливих умовах росту досягає 40 метрів заввишки і до 1,5 метра у діаметрі. Стовбур прямий, у високоповнотному лісостані на значну висоту обчищається від сучків, тому крона високо піднята над землею. Стовбур дерев, старших 30–35 років, покритий товстою темно–сірою корою з повздовжніми глибокими тріщинами, які розділяють її на рівновеликі пластинки. В молодому віці кора гладенька, дзеркальна, сіра. Молоді пагони червонувато–руді, ребристі, бруньки овальні, великі. На кінцях пагонів бруньки зближені в мутовки, верхівкова брунька гостріша і більша від бічних. Листя просте, на дуже коротких черешках, розміщене спіралью. Листяна пластинка перистолопатева, оберненояйцеподібна. Лопаті округлі, тупі, вирізи між ними середньої глибини. Основа листка з «вушками». Листя опушене вздовж жилок з нижньої сторони. Зверху блискуче, знизу світло–зелене. Воно з'являється пізніше від багатьох інших деревних порід.

Хроніки лісового краю

ДВА ЛИХА ПОДІЛЛЯ

Навіть важко нині уявити, у яких страшних умовах жили наші далекі предки. Так, лише на початку XVI століття татари влаштували набіги на Поділля значними силами у 1500, 1502, 1503, 1507, 1512, 1516, 1520, 1524, 1528 роках. А крім того до 1540 року тривали періодичні пограбування малими загонами ординців, спустошливі результати яких найчастіше навіть не фіксувалися. Але якби ж то тільки ординці плюндрували край. А то ж і кліматичні умови не сприяли ефективному веденню господарства. Тому в історичних документах зафіксовані відомості про складні кліматичні умови, які призводили до неврожайів. Так погодні катаклізми повністю чи частково знищили урожай у 1508, 1512, 1525, 1533, 1541, 1570, 1575, 1583, 1590 та 1591 роках. Не завжди сприяли відновленню господарства навіть податкові пільги, які запроваджувалися для мешканців тих населених пунктів, які найбільше постраждали від татарських нападів чи неврожаю.

Чагарниково–трав'яний ярус утворюють чорниця, орляк звичайний, брусниця, дзвоники персиколісті, лохина, верес звичайний, молінія голуба, веснівка дволиста, шучник дернистий, багно звичайне, ожика волосиста, перстач гайовий, перлівка поникла та вербозілля звичайне. А моховий покрив складають рунянка звичайна, сфагнум дібровний і гілокомій блискучий.

Багатий тваринний світ представлений традиційними видами.

Лісничий Головчинецького лісництва Микола Йосипович Дмухівський.

КОЗАЧКІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Займає площу 3027 гектарів і розташоване на території восьми лісових урочищ: «Городська дача», «Курочків», «Пантюх», «Чоботарня», «Бабино», неподалік села Грушківці; «Козачки» довкола сіл Терлівка, Ревуха, Снитівка, Малаківщина, Російська Буда та Козачки; «Гайдамацький яр» поруч з Городищем; «Варенка» поблизу сіл Варенки, Буцнів, Прилужного, Нової Гути. У лісовому урочищі «Городська дача» переважають дубові ліси, на які припадає до 77 відсотків площі, які належать до різних вікових груп.

Соснові ліси з сосни звичайної і модрина займають до 10 відсотків площі, ялинові ліси з ялини європейської та

ГЕРАНЬ ТЕМНА.

БДЖОЛОЇДКИ.

ялиці — до 8 відсотків, березові ліси з берези бородавчастої — до 3 відсотків, осикові ліси з осики і вільхи сірої — до 2 відсотків площі. Деревний ярус місцевих соснових лісів з сосни звичайної складає не тільки сосна звичайна, але й береза бородавчаста, дуб звичайний і червоний. Через надмірне затінення, Підлісок — не розвинений, а в чагарниково–трав'яному покриві зустрічається чорниця, орляк звичайний, брусниця, шучник дернистий, дзвоники персиколісті, верес звичайний, лохина, перстач гайовий, молінія голуба, перлівка поникла, вербозілля звичайне, ожика волосиста, веснівка дволиста та багно звичайне. Відносно добре розвинений і моховий покрив, у якому переважає гілокомій блискучий, плевроцій Шребера, сфагнум дібровний і рунянка звичайна.

На землях лісництва є значний лісовий масив переважно листяного лісу, розташований на схилах великої балки і частково — на плакорі, оточений ланами. Це зоологічний заказник «Чоботарня». Площа його 429 гектарів. Дно балки займає вузька улоговина, якою протікає безіменний струмок. Завдяки дамбі нижня частина балки затоплена, тому частина лук заболочена, утворився невеликий струмок. В лісі часто трапляються джерела.

Заказник «Чоботарня» являє собою масив похідного грабового лісу з участю граба, дуба, клена гостролистого, ясена, осики, черешні. В масиві багато липи. Переважають середньовікові та молоді насадження. Є середньовікові культури дуба звичайного, сосни, подекуди — ялини, дуба червоного.

Травостій — «успадкований» від природних листяних лісів, тому він багатий і різноманітний. У ньому виявлено п'ять видів з Червоної книги України. Із них — чотири види лісових орхідей — коручки пурпурова та чемерникова, любка дволиста, гніздівка звичайна, а також карпатський, дуже рідкісний на рівнині вид — астранція велика. Із реліктових видів виявлені кадило сарматське та арум Бессера. В масиві зростає низка

центральноєвропейських видів — герань темна, коручка пурпурова, кадило сарматське, клен–явір, черешня. Деякі з них перебувають тут на східній межі свого поширення. Виявлені такі малопоширені в області види, як хвощ зимуючий, перстач білий, жовтозілля надрічкове. Масив має типовий для регіону і багатий флористичний комплекс.

Види фауни, завдяки острівному характеру лісового урочища та наявності в ньому відкритих ділянок, представлені мешканцями не лише лісу, а й лук, зволожених ділянок, в тому числі високотрав'я. Із земноводних біля ставка та на заболочених ділянках відмічені ставкова та озерна жаби, в лісі — ропуха, трав'яна та гостроморда жаби, на вирубах — квакша та гребінчастий тритон. Із плазунів досить чисельна веретільниця ламка, наявні вуж звичайний та ящірка живородна.

Серед орнітофауни особливий інтерес викликає знаходження на ділянці голуба–синяка. Із хижих птахів відмічені канюк звичайний і лунь болотяний. Біля ставу тримаються крижні, сірі та великі білі чаплі. У лісі трапляються велика, голуба та чорноголова синиці, дрозди чорний, співочий та чикотень, вівчарики ковалик та жовтобровий, великий строкакий дятел. Відмічені крук, волове очко, соловейко, корольок жовтоголовий та ін.

Із ссавців, занесених до Червоної книги, є борсук. Наявні ласка, заєць сірий, кріт, козуля та свиня дика. Чимало дрібних ссавців. До найбагатших у фауністичному відношенні ділянок належать ділянки старого лісу, де збереглися дуплясті дерева та є

розвинений підріст, а також узлісся з чагарниками. Тварин приваблюють також ділянки, де є вода. Найбіднішими щодо фауни є монодомінантні культури та ділянки грабового лісу.

Місцеві лісівники прикладають максимум зусиль для охорони цієї перлини лісництва.

На території лісництва розташована пасіка з 50 бджолосімей, яка забезпечує працівників продукцією бджільництва органічного походження.

На базі лісництва діє шкільне учнівське лісництво Козачківської ЗОШ I–III ступенів, вихованці якого проводять допоміжні роботи під час створення насаджень лісових культур та догляду за рослинами в лісовому розсаднику. Також вони щороку розвішують шпаківні в лісових масивах лісництва.

Не одне десятиліття Козачківське лісництво очолює Євген Іванович Похила, який зарекомендував себе як відповідальний та кваліфікований працівник галузі, котрий відзначається непересічними організаторськими здібностями та сумлінним ставленням до роботи.

Хроніки лісового краю

НОРМА ХАРЧУВАННЯ... КРІПАКІВ

Ця інформація з російського «Журнала общепользных сведений, или Библиотеки земледелия, промышленности, сельского хозяйства, наук, искусств, ремесел и всякого рода полезных знаний», який видавався щомісячно протягом 1837–1859 років тиражем в 3–4 тисячі примірників, здатна перевернути звичні уявлення про життя кріпаків, які обслуговували поміщиків у їхніх будинках і палацах. Так традиційно склалося, що життя їхнє описувалося як безпросвітне і каторжне на межі виживання. А ось автор статті «Как содержат дворню» у названому журналі, відповідаючи, очевидно, на звернення своїх читачів, наводить рекомендований «життєвий мінімум», який потрібен для харчування одного кріпака у будинку поміщиків. Так ось, у журналі наведений такий список необхідних продуктів: борошна житнього — 1 пуд (16 кілограмів) на місяць; круп — 1,5 пуда на місяць; картоплі — 8 пудів на рік; гороху — 1 пуд на рік; редьки — 1,5 пуда на рік; буряків — 1,5 пуда на рік; цибулі — 1 пуд на рік; капусти — 38–45 качанів або ж 6 відер (квашеної) на рік; молока і сиру — 6 відер на рік; м'яса 48 фунтів (фунт — приблизно 400 грамів) на рік; масла вершкового — 6 пудів на рік; олії — 6 пудів на рік.

Не відомо, чи справді всі поміщики дотримувалися такого раціону для своїх слуг, але автор статті, напевно, користувався якимись нормами, наводячи саме такі цифри споживання продуктів.

ЖОВТОЗІЛЛЯ ЗВИЧАЙНЕ.

ЛІСИ І ЛІСНИЦТВА ДП «НОВОУШИЦЬКИЙ ЛІСГОСП»

Унікальні ландшафти з глибокими каньйоноподібними долинами лівих приток Дністра, зелені крони дерев, що формують лісові масиви, флора й фауна Новоушиччини, як і раніше, приваблюють мандрівників, науковців, простих людей, котрі бажають помилуватися цією красою та відпочити.

Новоушицьке лісове господарство має площу лісів 12000 гектарів. Розміщене воно у південно-східній частині Хмельницької області і за природним районуванням відноситься до Північно-Західної лісостепової провінції.

Його географічне розташування суттєво вплинуло на формування природного середовища та розвиток рослинності й тваринного світу. Найбільш поширені в регіоні малогумусні і середньогумусні чорноземи та типові легко- і середньосуглинкові ґрунти. Сірі лісові ґрунти представлені всіма підтипами — світло-сірими, сірими і темно-сірими, які характеризуються низьким вмістом гумусу, тонким гумусовим горизонтом і глибоким ілювіальним шаром. А темно-сірі ґрунти мають чітко виражену кислотність. У ландшафтах поєднуються лісова і трав'яниста степова рослинність. Серед лісових масивів переважають ділянки листяних лісів з

КТИР ГІГАНТСЬКИЙ.

добре розвинутим трав'яним покривом. На пісках над-заплавних терас поширені бори.

Через господарську діяльність людини на території підприємства суттєво зменшилися площі, зайняті лісною рослинністю та їх породний склад. Якщо в первісному стані загальна лісистість лісостепової зони досягала 50 відсотків, то нині цей показник в середньому становить 12,5 відсотка. Найбільших вирубок зазнали дуб, ясен, сосна, а замість них широко розповсюдились граб, береза і осика. Тому великі гаї і діброви в Україні зустрічаються рідко, проте на Хмельниччині вони збереглися все-таки у більшій кількості.

Рослинність і флора лісів державного підприємства «Новоушицьке лісове господарство» повністю відповідають фізико-географічній характеристиці

ЗІНОВАТЬ БЛОЦЬКОГО.

Північно-Західної лісостепової провінції. Тут наявні дубові, грабові, соснові та ялинові ліси. У домішках зустрічаються ялиця, модрина, липа серцелиста, ясен звичайний, береза бородавчаста і клен польовий. Ліси характеризуються добре розвиненим підліском, у якому виділяються калина цілолиста, свидина кров'яна, дерен справжній, бруслини карликова і європейська, вишня степова, терен і ліщина.

У трав'яному покриві переважають фіалка лісова, маренка запашна, горобейник пурпурово-блакитний, зірочник лісовий, чина чорна та тонконіг дібровний.

Працівники лісгоспу пишаються історією підприємства, яка розпочинається в 1977 році зі створення лісомеліоративної станції. Разом з початком будівни-

Хроніки лісового краю

ЗЕРНОВИК З ЛУКИ-ВРУБЛІВЕЦЬКОЇ

Знахідки, які археологи виявили поблизу села Лука-Врублівецька Кам'янець-Подільського району, дивують і вражають. Бо такі є чому дивуватися з винахідливості та майстерності наших далеких предків — трипільців, котрі мешкали на землях між Бугом і Дністром за 3700 років до нашої ери. Справжнім дивом для сучасників видається їхній спеціальний посуд для зберігання зерна — зернівки. Розкопавши залишки семи напівземлянкових жител (одне з них довжиною 45 метрів і шириною 3–5 метрів з 11 вогнищами), дослідники виявили ще й 250(!) теракотових жіночих статуеток з підкреслено жіночими формами тіла, а також фігурки жінок із немовлятами — так звані трипільські мадонни.

Зернівки трипільці робили різного розміру у залежності від призначення. Великі, до півтора метра заввишки, глиняні посудини для зберігання збіжжя вони вкопували у долівку своїх помешкань, розв'язуючи одразу кілька проблем. По-перше, зручно, бо завжди під рукою та й під наглядом. По-друге, охайно і нікому не заважає. І по-третє, ні гризунам, ні шкідникам до такого сховища не добратися, аби наробити шкоди господарям. А ось зернівки для зберігання насіннєвого зерна мали ще й особливі обереги. Принаймні, зернівка, знайдена біля Луки-Врублівецької, має такий малюнок: змії на ньому попереджають, що в посудині знаходиться недоторканий запас зерна. Зображення людської фігури на фоні зернини символізує продовження життя і народження нового. А саме зерно призначене для посіву і потребує особливого догляду та збереження до весни. Решітка над ним є символічним зображенням ґрунту, а нижче зерна — дощовий черв'як як символ врожайності. Ще нижче — підземні сили, які дають енергію для росту зерна.

цтва Дністровської ГЕС гостро постало питання захисту берегів водосховища від ерозії. Новоствореній, 29-ій в Україні, лісомеліоративній станції передали 8000 гектарів крутосхилів, малоцінних колгоспних лісів басейну Дністра та його приток, у тому числі на території Новоушицького району — 5000 гектарів, Кам'янець-Подільського району — 3000 гектарів, а також Струзьке лісництво Кам'янець-Подільського та чотири лісових обходи Зіньківського лісництва Ярмолинецького лісгоспзагів.

Більшість лісових масивів розміщені поряд з Новою Ушицею і прилягають безпосередньо до приток басейну Дністра, виконуючи важливі господарські, природоохоронні та протиерозійні завдання.

Першим керівником новоствореного підприємства був призначений Сергій Єфремович Бульба, який запам'ятався на цій посаді як людина невичерпної енергії, висококваліфікований лісівник, будівельник, організатор, раціоналізатор і просто людина, яка вміла підібрати кадри, навчити і націлити їх на роботу, потурбуватися про колектив. Він дбав про забезпечення місцевого населення робочими місцями та побутові умови підлеглих, створення й зміцнення матеріально-технічної бази. Першим головним лісничим став Микола Миколайович Рудько — фахівець та чудовий організатор виробництва.

За кілька років чисельність працівників лісомеліоративної станції перевищила 400 чоловік. Була отримана нова техніка: 26 автомобілів, 44 трактори, з них 12 терасерів. Одночасно велись роботи з будівництва адмінприміщення лісгоспу, контор виробничих підрозділів, майстерні, складів, лісових кордонів, насіннесховища, електромереж, доріг. За неповних сім років здано в експлуатацію 44 квартири для спеціалістів

ЛІСОГОСПОДАРСЬКІ РОБОТИ.

і робітників, їдальні, магазин, котельню, заправки та хімсклади. Матеріально-технічна база також була оснащена в найкоротший час.

Стрімко розвивалося і лісове господарство підприємства. Обсяги створення площ лісових культур досягали 360 гектарів на рік, з них — 160 гектарів на терасах, прокладених на дністровських схилах до 40 градусів крутизною зі змитими ґрунтами у вапнякових і крем'яних відкладах. Такі схили у той час прийнято було вважати лісонепридатними. Однак, працівників лісомеліоративної станції це не зупинило і вони раціо-

ПАСІКА ЛІСГОСПУ.

ЗОЗУЛІНІ СЛЬОЗИ ЯЙЦЕЛИСТІ.

нально підходили до такої важливої, іноді ризикованої справи, винахідливо й наполегливо заліснюючи ці території. Технологія лісомеліоративних робіт була доволі складною і трудомісткою: після нарізування трактором на крутому схилі терас — проводились прибирання з них каміння, підготовка ґрунту та механізована посадка саджанців, механізовані і ручні догляди.

На державному рівні така важка праця лісомеліораторів високо цінувалась і гідно відзначалась. Так, трактористу Струзького лісництва Володимирі Івановичу Лукіянчуку присвоєно почесне звання «Заслуженого механізатора сільського господарства Української РСР». Ряд інших працівників також відзначені на республіканському й обласному рівнях. Завдяки цим людям та їхній праці, кам'янисті круті схили берегів Дністра і його приток вкрилися хвойними і листяними лісами.

До складу лісомеліоративної станції входили такі виробничі підрозділи: Струзьке лісництво, Кучанська, Пилипковецька, Зеленокуруловецька і Староушицька виробничі дільниці, ремонтно-механічний цех, будівельна дільниця та декоративний розсадник, який створений з ініціативи дирекції для отримання додаткових коштів на розвиток підприємства, адже рубки головного користування на території Новоушицької лісомеліоративної станції проводили лише Кам'янець-Подільський та Ярмолинецький лісгоспи.

Високого рівня розвитку набула і госпрозрахункова діяльність. Поряд з лісомеліоративними й

лісгосподарськими роботами, на підприємстві виробляли сільськогосподарську продукцію: віники із сорго, переробляли деревину в невеликому цеху Струзького лісництва, займалися заготівлею березового соку, лікарських рослин, вирощували насіння квітів та декоративних кущів і дерев. Однією із сфер діяльності було бджільництво, про розвиток якого тут постійно дбали.

За всіма справами стояли кваліфіковані й працьовиті люди. Досвідчені кадри неохоче йшли на роботу в безперспективну, на той час, організацію, яка не могла їм гарантувати соціальні пільги. Молодими

Хроніки лісового краю

...І СКАРБ ІЗ МІДНИХ ВИРОБІВ

У трипільців існував справжнісінький культ глиняного посуду. Зокрема за формою науковці розрізняють конічний, біконічний, сферо- та усіченконічний; кратеро-, бінокле-, кубко-, амфоро-, груше- та вазоподібний. А ще знайдений посуд лійчастий, гострореберний з плавним та різким профілем, з усіченоконічною горловиною, з утопленими вінцями. Мали на своїх столах трипільці і напівсферичні миски.

Однак, справжньої майстерності і довершеності досягли трипільці, які мешкали у Придністров'ї. В оздобленні посуду вони використовували щонайменше десять типів візерунку: однобічний, двобічний, статичний, динамічний, перемінний, але в основному геометричний. Найпопулярнішими орнаментальними елементами були спіраль, меандр та канелюри, поширеним був поліхромний розпис чорною, білою та червоною мінеральними фарбами.

Та кольоровий розпис був звичайним явищем лише у тих племен, які жили у межиріччі Південного Бугу та Дністра, бо у Середньому Подніпров'ї не знайдено жодного розписаного черепка. Тому трипільський кольоровий розпис кераміки — то явище унікальне, яке практично не повторюється в інших культурах. На думку багатьох дослідників, трипільська орнаментика мала релігійно-магічне призначення і використовувалась як своєрідний запис світоглядної інформації.

Загалом трипільські поселення виявлені на території Кам'янця-Подільського, а також біля сіл Голосків, Нігин, Ходорівці, Жванець, Сокіл, Бабшин, Гринчук, Велика Слобідка, Китайгород, Стара Ушиця та інших. А в кар'єрі поблизу села Цвіклівці знайдено тогочасний скарб, який складався із мідних браслетів, намиста з мідних трубочок та зубів благородного оленя. Очевидно, для них це і були справжнісінькі коштовності...

ОПЕНЬОК НЕСПРАВЖНІЙ, ОСІННІЙ.

спеціалістами комплектувався переважно апарат та керівні кадри підрозділів.

Проте, робітники, які приходили на лісомеліоративну станцію, в основному, працювали на ентузіазмі, виконуючи і перевиконуючи планові завдання, адже саме від них залежало становлення та розвиток підприємства. В лісгоспі добре пам'ятають своїх сумлінних працівників, яких перерахувати поіменно, на жаль, нереально, а були серед них і такі, що творили дива.

Варто згадати начальника базового лісорозсадника, ветерана війни Миколу Васильовича Рудька, під керівництвом якого працювало понад два десятки робітників. Завдяки йому, в розсаднику постійно впроваджувалась механізація, великого значення надавалося раціоналізації виробничих процесів. Більше 25 порід складав асортимент лісорозсадника, який забезпечував посадковим матеріалом не тільки власні потреби, а й потреби лісгосподарських підприємств області та держави.

Понад 1000 гектарів нових лісів висаджено і вирощено під керівництвом колишнього лісничого Зеленокуруловецького лісництва Василя Івановича Гандзія, який вмів все: висадити ліс на неприступних схилах,

---

ЗАЛІСНЕНІ СХИЛИ РІЧКИ КАЛЮС.

ПІДОРЛИК МАЛИЙ.

доглядати за бджолами, вирощувати декоративний посадковий матеріал, сорго, нутрії. Таку ж площу на крутосхилах Дністра заліснили працівники Новоушицького (Кучанського) лісництва, яке очолював Володимир Васильович Веретко, та Староушицького лісництва під керівництвом Миколи Івановича Мельника, що нині передане до складу Кам'янець-Подільського лісгоспу.

Традиційно великий обсяг робіт припадав на Струзьке лісництво, в якому тривалий час працював лісничим Петро Іванович Працьовитий. Працівники цього лісництва й нині уже під керівництвом Валентина Михайловича Бондара, окрім створення лісу на крутосхилах, виконують великі обсяги робіт у проведеному рубок догляду та оздоровлення лісів, будівельній сфері та тваринництві.

Новоушицька лісомеліоративна станція часто займала перші місця у галузевому соцзмаганні та неодноразово заносилась на обласну Дошку пошани, а її перший директор Сергій Єфремович Бульба в 1983 році був удостоєний почесного звання «Заслужений працівник лісового господарства Української РСР».

Відомими працівниками лісівничої справи у складі підприємства були лісівники Євген Яремович Дикий, Іван Васильович Копанійчук, Михайло Васильович Сивун, Степан Іванович Бакуліч, трактористи Прокіп Іванович Кузема, Володимир Іванович Лукіяничук, Віктор Стяжков, ланкові Ніна Петрівна Сусол, Надія Трохимівна Фартушняк і Олександр Іванович Гелеватий, який очолював економічну службу підприємства, а згодом, як головний спеціаліст, керував роботою з вирощування декоративної і сільськогосподарської продукції та десятки інших працівників. З часу заснування підприєм-

ства, не цураючись жодної ділянки роботи, працює в його колективі Віктор Йосипович Ясінський, що організував економічну службу, працював на посаді головного лісничого, а нині займає посаду головного інженера.

Значних успіхів у роботі досяг колектив декоративного розсадника лісомеліоративної станції, який тривалий час очолює Валерій Арнольдович Комарніцький. З початку 80-х років, з ініціативи директора С. Є. Бульби та О. І. Гелеватого в розсаднику, де працювало 45 робітників, вирощувались декоративні дерева та кущі, насіння квітів, цибулини гладіолусів, тюльпанів, щеплювались троянди. Площа теплиць для вкорінення перевищувала 0,2 гектара. Продукція розсадника була добре знана в більшості республік колишнього Радянського Союзу та Європі. Навіть під час кризи в 90-х роках вона поставлялася в Чехію і Францію.

З 1983 по 2002 рік підприємство очолював Владислав Броніславович Лісовський, який подбав про будівництво його виробничих об'єктів: споруджений цех лозоплетіння, оновлено адміністративне приміщення лісгоспу, завершено будівництво контори Браїлівського лісництва.

У 2002 році колектив лісгоспу очолив Петро Антонович Стецюк, діяльність якого характеризується введенням на підприємстві інноваційних форм роботи та реконструкції. Він надав йому нового вигляду в час завершення основних обсягів заліснення. Саме в цей час

Хроніки лісового краю

КОЛИ ЩЕ КАМБУЛА НЕ ОСЛІПЛА...

Ще в середині XIX століття мешканці подністровських поселень розповідали легенди про те, що не всі види риб, які водилися у Дністрі та його притоках, зуміли вижити протягом минулих століть. Так зниклою вважали гігантську рибу, яку називали камбулою. В усних розповідях ця міфічна риба наділялася навіть здатністю поглинати людей, які необачно виходили на риболовлю. Якихось подробиць і застережень щодо цієї риби легенди не містили. Окрім однієї: ота ненажерлива «камбула», водячись у водах Дністра, нічим від інших риб не відрізнялася. Тобто, вона мала два ока, розміщених симетрично з обох боків голови.

Чи справді у дністровських водах водилася колись така гігантська риба, чи то просто «геніальний» витвір рибальської уяви, того ми вже ніколи не дізнаємось. Але ще й досі на півдні області можна почути лайливий вислів — «сліпа камбула». Ним «пошановують» зазвичай п'яних сліпців чи просто неповоротких людей, які створюють зайві проблеми оточуючим.

КОРУЧКА ШИРОКОЛИСТА.

освоєно розрахункову лісосіку, організоване відвантаження лісопродукції зі станції Бар, оновлено технічний парк, підвищена ефективність виробництва і проведено його оптимізацію, що вплинуло на підвищення рівня заробітної плати працівників. Для інтенсифікації роботи розсадника, закуплено колекцію декоративного посадкового матеріалу у Польщі, освоєна технологія щеплення штамбових форм декоративних рослин, зріс асортимент вирощуваної продукції. Осучаснились території садиб лісгоспу та виробничих підрозділів.

З 2005 року поновлено виробничу діяльність зі створення нових лісів. На високому рівні проводяться роботи з висадження лісових культур на зрубках. У новітній історії підприємства в період з 2005 по 2012 рік створено 394 гектари захисних лісових насаджень в рамках Державної програми «Ліси України».

Пріоритетним напрямком у роботі підприємства є вирощування новорічних ялинок. Для цього щорічно висаджується на плантаціях велика кількість сіянів ялини європейської.

Як і раніше, державне підприємство «Новоушицький лісгосп» залишається специфічною лісівничою одиницею з широким спектром лісоохоронних та лісозахисних завдань.

На території лісового фонду створені чотири заказники місцевого значення: Глібівський, Данилівський,

ЖАЙВОРОНОК ЛІСОВИЙ.

Дністровський та Калюський. Загальна площа заказників складає 3149 гектарів, що становить 26 відсотків від площі лісів підприємства.

Ліси з участю сосни на схилах Дністра і його приток створюють особливу пожежну небезпеку. Велика кількість відпочиваючих, чисельність яких з року в рік зростає, загрожує перетворити це рукотворне зелене намисто Наддністрянщини на згарище. Під час пожежонебезпечного періоду працівники державної лісової охорони підприємства працюють у напруженому режимі й проводять патрулювання лісових масивів та рейди

ВЕСНЯНІ ЛІСОГОСПОДАРСЬКІ РОБОТИ.

спільно з працівниками органів МВС і МНС. У лісництвах створені пункти зосередження протипожежного інвентарю, запроваджене чергування працівників у конторах лісництв та підприємства, існує об'єктовий резерв паливно-мастильних матеріалів.

Для цивілізованого і безпечного відпочинку людей, уникнення антисанітарії, пожеж, лісівники підприємства облаштували рекреаційні пункти в Струзькому та Браїлівському лісництвах.

Також особливого догляду й охорони потребує унікальна флора чотирьох заказників місцевого значення: Дністровського, Калюського, Данилівського та Глібівського, в яких збереглися до 100 видів рідкісних рослин.

Головним напрямком діяльності державного підприємства «Новоушицьке лісове господарство» є ведення лісового господарства на принципах раціонального, невиснажливого використання лісових ресурсів, забезпечення розширеного відтворення, охорони та захисту лісів. Щорічно заготовляється понад дві тонни лісового насіння, забезпечується вирощування 0,5 мільйона саджанців, з чого власне й починається ліс.

Відповідно до планових завдань, проводяться рубки догляду, спрямовані на формування цінних високопродуктивних деревостанів на площі понад 200 гектарів. Виконуються і санітарно-оздоровчі заходи, забезпечується виконання запланованих показників лісозаготівлі. Річні обсяги реалізації продукції складають понад чотири мільйони гривень. Відсутня заборгованість з платежів до Державного бюджету та Пенсійного фонду.

Серйозна увага приділяється вирощуванню декоративного посадкового матеріалу, тому значні кошти спрямовані на розширення асортименту продукції де-

коративного розсадника, в якому вирощується нині понад 300 найменувань різних видів та форм деревних і кущових рослин, а обсяги реалізації їх складають майже 0,4 мільйона гривень на рік.

Трудовий колектив підприємства нараховує понад 80 працівників, котрі є його найціннішим ресурсом і без праці яких усі здобутки були б неможливими. У цьому аспекті лісгосп відзначає головного економіста М. М. Хрустінську, головного лісничого О. О. Лукомського, лісничого Струзького лісництва В. М. Бондаря і його помічника В. Є. Волощука, помічника лісничого Браїлівського лісництва С. Б. Топоровського, лісника Браїлівського лісництва В. П. Шкроблюка, майстра лісу Зеленокуруловецького лісництва В. І. Козака, робітника Струзького лісництва В. В. Михайловського, сезонну робітницю декоративного розсадника Г. С. Дроздову, які своєю невтомною працею примножують лісові багатства рідного подільського краю.

Роботи по залісненню крутосхилів Дністра упродовж останніх десятиліть перетворили Подільську височину, порізану балками та яругами, в мальовничі курортні місця з усе зростаючими популяціями звірів і птахів.

Хроніки лісового краю

БЕЗ МОГОРИЧУ Й УГОДА — НЕ УГОДА

У книзі «Незнане Поділля» Сергій Єсюнін наводить цікавий документ, у якому йдеться про угоду щодо наймання на роботу якогось парубка Антона з села Хропотова (нині Чемеровецький р-н) до пана Стебнецького. Закінчується цей документ словами: «при том були свідетели — старий Марко на могориче та пан Подзенський так само могоричник». Та й в інших угодах і договорах обов'язково зазначені «могоричники», які були офіційними свідками тієї чи іншої домовленості.

Як би це дивно не виглядало нині, але у ті часи могорич мав окрім хмільної, ще й юридичну силу. Саме він остаточно узаконував угоди, яка набувала непорушності. Аби така угода набула законної сили, обидві сторони на знак згоди випивали (вдома або в корчмі) горілки. Якщо могоричу ще не було, то й перемовини можна було перервати або не визнавати ніяких зобов'язань. Але якщо могорич випили, то будь-який договір визнавався обов'язковим до виконання. Свідки укладення угоди ставали і могоричниками, котрих також пригосщали. У разі виникнення суперечок чи невиконання умов угоди, могоричники виступали посередниками і навіть визнавалися законними свідками в офіційному суді. Ось таку передісторію має могорич. А в що він тепер перетворився, мабуть, немає потреби нагадувати.

РЯБЧИК ГІРСЬКИЙ.

До складу державного підприємства «Новоушицьке лісове господарство», яке займає площу 11718 гектарів, входить п'ять лісництв: Браїлівське — 2167 гектарів, Новоушицьке — 2686, Струзьке — 3892, Зеленокуруловецьке — 2495 та Новоушицький декоративно-квітковий розсадник — 478 гектарів.

БРАЇЛІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Землі цього лісництва характеризуються типологічними умовами лісостепової зони. Тому тут ростуть ялинові ліси з ялини європейської та ялиці, соснові — з сосни звичайної та модрина. Листяні ліси представлені дубовими — з дуба червоного та звичайного, березовими — з берези бородавчастої. Є у лісництві грабові ліси з граба звичайного, дубові ліси з дуба звичайного, ясеневі ліси з ясена звичайного та клена, чорновільхові ліси з вільхи чорної, ліси з акації білої та гледичії, тополі та верби, насадження липи звичайної, горіха і плодкових.

У соснових лісах вересових деревний ярус утворює сосна звичайна з поодинокими деревами берези бородавчастої та дуба звичайного. Чагарниково-трав'яний покрив складає нечуйвітер волохатенький, біловус стиснутий, золотушник звичайний, кунічник очеретяний, котячі лапки дводомні, веснівка дволиста, чебрець звичайний, чорниця та ожика волосиста. У дуже розрідженому мохово-лишайниковому покриві ростуть дикран зморшкуватий, кладонія м'яка і гілокомія блискуучий. До складу Браїлівського лісництва входять дванадцять лісових урочищ: «Куликово» площею 264 гектари, поруч з Джуржівкою; «Глібівський швайн» — 505 гектарів

ДУБ ЧЕРВОНИЙ.

ВИРОЩУВАННЯ В ТЕПЛИЦІ УКОРІНЕНИХ ЖИВЦІВ САМШИТУ ВІЧНОЗЕЛЕНОГО.

довкола сіл Глібів та Майдан Карачієвецький; «Саморіз» — 130 гектарів неподалік Карачіївців; «Гречано-Лозова» — 184 гектари поблизу Говорів; «Парк Дубина» — 187 гектарів; «Говірський ліс» — 176 гектарів; «За церквою» — 44 гектари біля Пилиповець; «Івасів ліс» — 26 гектарів; «Козлівка» — 90

ВЕСНІВКА ДВОЛИСТА.

гектарів біля Заборознівців; «Войцехів» — 47 гектарів; «Якимово» — 217 гектарів; «Романів ліс» — 72 гектари, неподалік Жабинців; «Глибока» — 145 гектарів поруч з Браїлівкою; «Каскадський яр» — 80 гектарів біля смт Нова Ушиця.

У лісовому урочищі «Куликово» переважають дубові ліси з дуба червоного і дуба звичайного. На ці насадження припадає до 67 відсотків площі. Ростуть тут і грабові ліси з граба звичайного та ільмових, які займають до 15 відсотків площі, ясеневі ліси з ясена звичайного і клена — до 7 відсотків площі, осикові ліси з осики та вільхи сірої — до 5 відсотків площі, соснові ліси з сосни звичайної і модрина — до 4 відсотків площі. Ялинові ліси з ялини європейської та ялиці займають відносно невеликі території.

Осикові ліси у лісгосподарському виробництві вважаються малопродуктивними вторинними лісами, що виникли на місці вирубок, згарищ тощо. Проте мало хто знає про народногосподарське значення цієї деревної рослини. Серед 30 видів роду Тополя (*Populus L.*) в дендрофлорі України є чотири види, як інтродуценти ростуть вісім видів та пройшли випробування і мають перспективу бути введеними в культуру понад 20 видів і форм.

Тополя — дерево, що сягає 35 метрів заввишки, з колоновидним стовбуром. Зеленою або зелено-сірватою корою, округлим, жорстким, голим листям на довгих сплюснутих черешках, що чутливо відгукуються на найменший подих вітерця. Чоловічі квітки

зібрані в темно-сірі сережки, які відцвітають раною весною і опадають додола шматками повсті. У жіночих сережках зав'язується і досягає дрібне, жовтувато-біле чи сірувате насіння, яке недовго залишається життєздатним — через один-три місяці повністю втрачає схожість.

Наукова назва осики *Populus tremula L.*, що в перекладі означає «тополя тремтлива або тремтяча».

Деревина осики біла, легка, м'яка, а висушена — досить міцна. Завдяки таким якостям вона використовується для виробництва сірників.

Надзвичайно легка деревина осики — найкращий матеріал для виготовлення човнів. Тепер з відходів осикової деревини виробляють целюлозу, яка має велике значення в народному господарстві.

На жаль, осика дуже уражується грибковими захворюваннями, що проникають через рани, завдані взимку зайцями чи на місці зламу гілок, а також через кореневі паростки, якими осика здебільшого розмножується.

Широко використовується осика і в народній медицині. Так, дітям, які тривалий час не починають ходити, радили качати по ступнях осикові цурпалки.

Нині осика має неабияке значення в озелененні. Гарні крислаті дерева з гладенькою корою — завжди є окрасою парку чи вулиці. А раною весною дерева осики густо обвішані темно-фіолетовими сережками

Хроніки лісового краю

ЯКЩО ВУЛИК НАПОВНЮВАВСЯ ЩІЛЬНИКАМИ...

У кінці XVIII століття на Поділлі пасічники користувалися видовбаними з дерева однодонними вуликами висотою в 1 1/7 аршина (аршин = 71,12 сантиметра) та шириною в піваршина і дещо ширшими. За сприятливих погодних умов з такого вулика за літо вилітало до чотирьох роїв. Але найчастіше їх утворювалося три.

Восени господарі знищували третину роїв як старих ослаблих, так і молодих — слабких, а залишали для розплоду найсильніших старих і молодих бджіл. Меду виходило з одного вулика від 15 до 30 фунтів (фунт = 453,6 грама). Якщо ж в урожайний рік вулик заповнювався щільниками, то під ним викопувалася ямка, аби бджоли могли розширювати щільники і не було їм спекотно.

У багатих поміщиків пасіки склалися зі 100 і більше вуликів. І мали вони їх по кілька. Та й селяни мали по десять і більше вуликів. У чиншової ж шляхти траплялися пасіки і з півсотні вуликів. Така інформація міститься у книзі «Описи Подільської губернії кінця XVIII—початку XIX століття».

МІЦЕНА ЧИСТА.

суцвіть і привертають увагу своєю оригінальністю. Гарна осика і восени, коли листя її стає яскраво-жовтим з червоним відтінком, а нерідко й гаряче-червоним.

Цінна осика й для заліснення ярів, оскільки швидко росте і дає рясну кореневу порість, яка скріплює ґрунт і затримує розвиток ярів. Тому саме такі насадження ростуть у лісництві на терасах річки Дністер.

З численного тополевого роду — близько 30 видів — у нас в озелененні широко використовується тополя канадська. Вона швидко росте, морозо- і посухостійка. Проте має істотну ваду: коли летить її стигле насіння, так званий пух, то у багатьох людей це викликає алергічну реакцію, через що на цю топлю багато нарікань. А вихід тут простий: слід розводити чоловічі екземпляри.

Лісничий Браїлівського лісництва Леонід Станіславович Хоптинський.

ЗЕЛЕНОКУРИЛОВЕЦЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Зеленокуриловецьке лісництво розташоване на південному заході Новоушицького держлісгоспу. У його складі є соснові ліси з сосни звичайної та модрина різних вікових груп — молодняки, середньовікові, пристигаючі, стиглі та перестиглі, ялинові ліси з ялини європейської та ялиці, дубові ліси з дуба червоного і дуба звичайного, грабові ліси з граба звичайного, ясеневі ліси з ясена звичайного та клена, березові ліси з берези бородавчастої. Трапляються у лісництві й ділянки чорновільхових лісів з вільхи чорної, а також акації білої та гледичії, тополі та верби, липи серцелистої, горіха і плодкових.

ЗЕЛЕНОКУРИЛОВЕЦЬКЕ ЛІСНИЦТВО.

ЖУК-САМІТНИК.

Місцеві соснові ліси з сосни звичайної та модрина характеризуються двоярусністю. Деревний ярус утворений сосною звичайною, поодинокі росте береза бородавчаста, ще рідше — дуб звичайний.

Підлісок у такому лісі, зазвичай, не розвинений. Чагарниково-трав'яний покрив утворюють лохина, шучник дернистий, орляк звичайний, дзвоники персиколисті, чорниця, брусниця, перстач гайовий, молінія голуба, вербозілля звичайне, перлівка поникла, ожика волосиста та веснівка дволиста. У моховому покриві зустрічається гілокомій блискучий, сфагнум дібровний, рунянка звичайна.

До складу Зеленокуриловецького лісництва входять лісові урочища «Жадиня»; «Круча» — 91 гектар; «Тимків» — 129 гектарів, поблизу сіл Антонівка й Отроків; «Бучая-Загоряни» — 118 гектарів поруч з Бучаєю; «Сокілець» — 19 гектарів неподалік Загорян; «Шкворнів» — 98 гектарів, біля Садового; «Протасів ліс» — 71 гектар, неподалік Песця; «Стінка» — 199 гектарів біля Борсуків; «Фалюшник» — 159 гектарів,

ОЧЕРЕТ ЗВИЧАЙНИЙ.

поблизу Шебутинців; «Тамарино» — 253 гектари; «Синичина» — 246 гектарів; «Запалатки-1» — 143 гектари; «Запалатки-2» — 85 гектарів; «Площа» — 153 гектари; «Жорновка» — 159 гектарів, поблизу Пижівки; «Хоробрів-2» — 20 гектарів; «Хоробрів-1» — 44 гектари; «Дівичів» — 145 гектарів; «На шахтах» — 58 гектарів; «Покіс» — 212 гектарів.

У лісовому урочищі «Тимків» соснові ліси з сосни звичайної і модрина займають до 95 відсотків площі, чорновільхові ліси з вільхи чорної — два відсотки, насадження акації білої та гледичії — три відсотки площі.

В соснових лісах деревний ярус утворює сосна звичайна з поодинокими деревами берези бородавчастої і дуба звичайного або дуба скельного. У чагарниково-трав'яному покриві переважає верес звичайний, бруслиця, чорниця, ожика волосиста, чебрець звичайний, нечуйвітер волохатенький.

У Зеленокуриловецькому лісництві ростуть соснові ліси з сосни звичайної та модрина. Дубово-грабові ліси з дуба скельного мають двоярусні деревостани, основу яких складає дуб скельний і граб, у домішках зустрічається ясен звичайний, липа серцелиста, черешня, дуб звичайний, береза бородавчата, клен-явір, берека та клен польовий.

Підлісок у такому лісі добре розвинений. У ньому ростуть бруслина карликова, калина цілолиста, дерен справжній, калина гордовина, свидина кров'яна, вишня степова, клокичка периста, клен татарський, глід кривочашечковий, терен колючий, ліщина і бруслина європейська. У трав'яному покриві зустрічаються фіалка лісова, маренка запашна, яглиця звичайна, зірочник лісовий, тонконіг дібровний, трава звичайна, горобейник пурпурово-голубий і осока волосиста.

Є у лісництві і невеликі ділянки ялинових лісів з ялини звичайної та ялиці, а також дубові ліси з дуба

червоного та звичайного. У дубових лісах перший ярус формують дуб звичайний та дуб червоний — високостовбурні. Можна зустріти і грабові ліси з граба звичайного, ясеніві ліси з ясена звичайного та клена, березові ліси з берези бородавчастої, чорновільхові ліси з вільхи чорної, є насадження акації білої та гледичії, тополі та верби, липи серцелистої і горіха та плодови.

Лісничий Зеленокуриловецького лісництва Анатолій Олексійович Сухар.

НОВОУШИЦЬКЕ ЛІСНИЦТВО

У лісництві широко представлені соснові, дубові, ялинові та грабово-дубові ліси з дуба скельного. Трапляються і ділянки, де росте ясенівий ліс, сформований із ясена звичайного і клена, березовий — з берези

Хроніки лісового краю

НЕ ТІЛЬКИ ЗБРОЄЮ, АЛЕ І... МЕДОМ

У давніх джерелах досить часто зустрічаються згадки про те, що на Поділлі були «цілі хмари бджіл», які не маючи можливості знайти собі прихисток у лісі, будували шіпльники в печерах гір, у скелях, обривистих берегах річок і навіть просто в землі. Траплялося навіть так, що перехожий видавлював із землі цілий струмінь чудового меду. Тому у давні часи подоляни вживали медову сити, як щоденний напій, беручи його із собою навіть у далеку дорогу. Про це пише М. Симашкевич у книзі «Историко-географический и этнографический очерк Подолии», яка видана у Кам'янці-Подільському в 1875 році.

Не дивно, що наші далекі предки зуміли використати цей медовий напій навіть у військовій справі. Так польський історик і церковний діяч Мартін Кромер, на якого посилається М. Симашкевич, наводить випадок, пов'язаний із нападом татар на Поділля у 1489 році. Переслідуючи подільське військо, татари біля села Копистирини (нині Вінницька обл.), де перед тим був табір подолян, виявили велику кількість «медової сити». Чи її просто там залишили, чи з метою ослабити вороже військо, нині точно не відомо. Але найімовірніше, то таки була військова хитрість, бо коли татари перепилися ситою, то подільське військо повернулося і без особливих труднощів розгромило нападників. А татар, за свідченням того ж таки Кромера, було аж десять тисяч, і якби вони не захмеліли, то битва була б дуже кровопролитною.

ЛИПА СЕРЦЕЛИСТА.

бородавчатої, чорновільховий — з вільхи чорної, а також тополі та верби, акації білої і гледичії.

Грабово–дубові ліси з дуба скельного характеризуються тим, що перший ярус у них займає граб звичайний і дуб скельний. Підлісок представлений кленом татарським, берекою, бирючиною звичайною, ліщиною, калиною гордовиною, дереном справжнім, клокичкою перистою і глодом п'ятитичинковим.

У трав'яному покриві зустрічаються шоломниця висока, перлівка мальована, згубниця бульбиста, леопольдія тонкокріткова, вальдштейнія гравілатовидна, ряст порожнистий, купина широколиста, чемерник червонуватий, в'язіль стрункий, цибуля гусяча, самосил гайовий, проліска дволиста, гусинець баштовий, холодок тонколистий, підсніжник звичайний, молочай мигдалевидний, анемона дібровна, чина синювата і горобейник пурпурово–блакитний.

Лісничий Новоушицького лісництва Володимир Іванович Самсонюк.

СТРУЗЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Знаходиться на південному сході Новоушицького держлісгоспу. Із лісових культур сформувалися соснові ліси з сосни звичайної та модрини, зустрічаються ялинові ліси з ялини європейської та ялиці, дубові ліси з дуба червоного і звичайного, які мають насадження різних вікових груп.

Ростуть у лісництві і дубові ліси з дуба низькостворного, грабові ліси з граба звичайного, ясеневі ліси з ясена звичайного і клена, березові ліси з берези бородавчатої, чорновільхові ліси з вільхи чорної, трапляються ділянки акації білої та гледичії, тополі та верби, липи серцелистої, горіха та плодкових.

В'ЯЗІЛЬ СТРОКАТИЙ.

СОРОКОПУД СІРИЙ.

Ліси із сосни звичайної та модрини характеризуються тим, що деревний ярус переважно складає сосна звичайна з поодинокими деревами берези бородавчатої та дуба звичайного. Чагарниково–трав'яний покрив формують брусниця, верес звичайний, чорниця, орляк звичайний, ожика волосиста, куничник наземний, нечуйвітер волохатенький, золотушник звичайний, біловус стиснутий, котячі лапки дводомні, чебрець звичайний і веснівка дволиста. У такому лісі мохово–лишайниковий покрив досить розріджений і складається з кладонії м'якої, гілокомія блискучого, плевроція Шребера та дикрана зморшкуватого.

Зустрічаються і дубові ліси з дуба червоного і дуба звичайного, що мають двоярусні деревостани. У першому росте дуб червоний, дуб скельний, ясен звичайний,

ЯГЛИЦЯ ЗВИЧАЙНА.

ліпа серцелиста. У другому — явір, черешня, береза бородавчаста, клен польовий, граб звичайний і берека.

У таких лісах добре розвинений підлісок, який формує бруслина європейська, терен колючий, ліщина, клен татарський, глід кривочашечковий, вишня степова, клокичка периста, калина цілолиста, свидина кров'яна, калина гордовина та дерен справжній. У трав'яному покриві виділяються трава звичайна, чина чорна, зірочник лісовий, тонконіг дібровний, ягиця звичайна, маренка запашна, фіалка лісова і горобейник пурпурово-голубий.

Є у лісництві і соснові ліси з сосни звичайної і модрина, ялинові ліси з ялини звичайної та ялиці, грабові ліси з граба звичайного.

У Струзькому лісництві трапляються ділянки, на яких ростуть ясен і клен, акація біла і гледичія, осика і вільха сіра, тополя і верба, береза бородавчаста, вільха чорна і липа серцелиста, горіх і плодіві.

Із орнітофауни на території лісництва трапляється сорокопуд сірий (*Lanius excubitor* L.). Це найбільший представник цього роду фауни України (маса тіла сягає 65–75 грамів). Забарвлення верхньої частини тіла сіре, нижньої — біле з рожевим відтінком. Через око сорокопуда сірого проходить чорна смуга, над якою тягнеться тоненька біла смужка. Характерними місцями гніздування є відкриті місцевості з окремими чагарниками, заболочені луки з чагарниками та тераси Дністра.

Після осінньо-зимових кочівель сорокопуд сірий на місця гніздування повертається у березні. Гніздо будує на поодиноких відносно невеликих деревах і чагарниках. Повна кладка складається з 3–9 яєць, їх насиджує переважно самиця протягом 14–15 діб. Пташенята виплуплюються на 15–17 добу і знаходяться у гнізді ще 20 діб. Осінні кочівлі починаються у вересні.

КЛЕН ЧЕРВОНОПЛІДНИЙ.

Живиться сорокопуд сірий комахами середніх і великих розмірів, дрібними плазунами, гризунами та птахами.

Сорокопуда сірого занесено до IV категорії Червоної книги України, до II додатку Бернської конвенції, до Червоного списку рослин і тварин Хмельницької області. Головними чинниками, що спричинили скорочення чисельності цього виду, є деградація місць помешкання, в першу чергу внаслідок проведення меліоративних робіт.

Сорокопуд сірий є звичайним пролітним і зимуючим видом на всій території Хмельницької області.

Лісничий Струзького лісництва Валентин Михайлович Бондар.

Хроніки лісового краю

ТАТАРСЬКІ НАБІГИ ТОРГІВЛІ НЕ ПЕРЕШКОДА?

Про постійні татарські напади на Поділля і Волинь історичні документи містять чимало інформації. І в той же час в інших джерелах можна прочитати про чумацькі валки, які привозили в Україну «білу сіль».

Здавалось би, якщо татари з ризиком для життя вирушали у походи за здобиччю, то чому б спокійно не грабувати чумаків у дикому полі, забирати і продавати їх у рабство? Але ж ні! Очевидно у XVI–XVII століттях існували якісь писані чи неписані правила, за якими чумаків татари не чіпали.

Саме тому вони безперешкодно досягали міста Ор на Перекопі, де купували сіль, яка добувалася в озері Талал-Гол. Починався «соледобувний сезон» у травні, а найбільшого розмаху досягав у червні-липні. Але окрім солі, чумаки приганяли і табуни ногайських та турецьких коней, які користувалися особливим попитом на Волині і в Польщі. Про цю сторону чумакування повідомлення в історичних документах трапляються вкрай рідко.

Так, наприклад, у документі за 1581 рік якийсь пан Богдан скаржиться на пана Загоровського, котрий не віддав йому значної суми грошей за турецького коня. А якби пан Загоровський виявився порядною людиною, то ми ніколи б і не дізналися, що разом і соляними валками на Поділля і Волинь прибували і табуни татарських і турецьких коней.

До речі, набіги кримських татар на Поділля і Волинь почалися 1414 року і тривали безперервно до початку XVIII сторіччя. Так, «Архів Юго-Западної Росії» (частина шоста Т. I. — Київ, 1876) містить документи, згідно з якими кримчаки напали на Поділля і Волинь у 1575, 1576, 1577, 1583 та 1589 роках. Тобто, відбувалися саме тоді, коли пан Загоровський і не віддав пану Богдану грошей за турецького коня.

НОВОУШИЦЬКИЙ ДЕКОРАТИВНО- КВІТКОВИЙ РОЗСАДНИК

Розсадник займає площу 478 гектарів. До його складу входять дубовий ліс з дуба червоного і звичайного, ялиновий ліс з ялини європейської та ялиці, ділянки тополі та верби, сосновий ліс із сосни звичайної і модрина, грабовий ліс з граба звичайного, сосновий ліс з сосни звичайної, а також є ділянка, де росте акація біла та гледичія. Деревна рослинність дубових лісів належить до різних вікових груп — молодняків, середньовікових, пристигаючих, стиглих і перестиглих. Їх основу складає переважно дуб червоний, рідше — дуб скельний. У домішках можна побачити дуб звичайний, липу серцелисту, ясена звичайного, черешню, явір, березу бородавчасту, береку, граба звичайного та клена польового. Добре виражений підлісок із калини цілолистої, свидини кров'яної, дерена справжнього, калини гордовини, бруслини карликової, клокички перистої, вишні степової, глоду кривочашечкового, клена татарського, терена колючого, ліщини і бруслини європейської.

Трав'яний покрив формують фіалка лісова, маренка запашна, горобейник пурпурово-голубий, зірочник лісовий, яглиця звичайна, трава звичайна, чина чорна та тонконіг дібровний.

Лісівники Новоушиччини багато років у цьому розсаднику, який, до речі, є одним із кращих в Україні, вирощують сотні видів і форм декоративних рослин.

НОВОУШИЦЬКИЙ ДЕКОРАТИВНО-КВІТКОВИЙ РОЗСАДНИК.

ЗІРОЧНИК ЛІСОВИЙ.

Напрацьовано цінний досвід розмноження рослин живцями, з насіння, шляхом щеплення.

Останнім часом колекція декоративних рослин поповнена великою кількістю цінних видів і форм з асортименту кращих закордонних фірм.

Освоєне щеплення кількох десятків форм клена, горобини, берези. Строкаті, червонолисті, плакучі, кулясті форми вражають незвичною красою.

ВЕДМЕЖА ЦИБУЛЯ.

*Хроніки лісового краю***ТУТ ШУМІЛИ
ПРАДАВНІ ЛІСИ...**

Село Вільховець, що розкинулось на мальовничих суглинистих землях Наддністрянщини, належить до стародавніх поселень Поділля. За народними переказами у давні часи воно було багатолюдним містечком, яке оточували суцільні ліси. Тут з незапам'ятних часів жили люди і працею здобували свій хліб насущний.

Під час одного з раптових татарських набігів поселення було знищене, а більшість його жителів, які з сім'ями відбивались, скільки змогли, стала жертвами розлючених степовиків. На південь від села, навпроти від лісу «Ріжок», по лівому березі річки Вільхавки, є урочище у вигляді великої улоговини, відоме в народі під назвою «Різанівка», з ледь-ледь помітними залишками оборонного земляного валу городища та старовинною криницею, вкритою обтесаними кам'яними плитами. Це саме те місце, де вільхівчани, які з різних причин не втекли і не заховалися у рятівних навколишніх лісах, а були вбиті нападаючими.

А далі — знущання над жінками, яких під страхом смерті гнали до узлісся й змушували вигукувати чоловічі імена, адже в його гущавині ще ховалися ті, кому вдалось втекти. І йшли бідолахи на жіночі поклики крізь ліс назустріч смерті у ворожих засідках.

Лише на кінець XVI століття безлюдне село відродилося, мало самостійний прихід і священника. Але на його жителів, маєтності й навколишні природні багатства знаходилися нові завойовники з Речі Посполитої. У середині XVII століття Вільховець належав Остапу Гоголю, козацькому полковнику з Мурованих Куриловець, згодом наказному гетьману і предку письменника Миколи Гоголя. З тих часів в околицях Вільхівця і навколишніх лісах збереглися залишки добротного викладеної каменем старовинної військової дороги, прокладеної від Бару через дерев'яну козацьку фортецю на «щобві», поза «руським» валом, який закривав дорогу від ворожого «турецького» валу у Матірському (нині — Маціорськ) і далі лісами аж до мосту через Дністер на Буковину. Крім козаків, тут по чергово господарювали й поляки, турки і росіяни.

Та справжньою катастрофою для лісів і місцевих селян, які вперто боронили свою церкву та віру від окатоличення, стали гонорові й жадібні до швидкої наживи шляхтичі, котрі знайшли вигідним для себе вирізання навколишніх лісів та промисел ними за кордоном. Один з них — Мартин Козебродський, який у 60-х роках XVII століття влаштував тут скляні «гути» і перший став сплавляти Дністром з Калюса плоти будівельного лісу і баржі зі склом та борошном у Акерман. Так з'явилися села Стара Гута і Нова Гута.

Незважаючи на те, що для потреб винокурних, скляних, поташевих і селітряних заводів, була вже знищена значна кількість навколишніх лісів, люстрація 1789 року засвідчила, що в околицях села їх залишалося ще досить багато. Мав у цих лісах притулок і Устим Кармалюк, який пробирався у Калюс на гостини до рідної сестри Марії та коханки Маринки.

Приглянулись тутешні ліси і державникам із царської Росії і вивозили деревину для будівництва кораблів імператорського флоту вже нові лісоруби — старовіри, завезені з російських губерній і поселені на околиці в сусідніх Ставчанах. Тільки згадка й залишилася про віковічні діброви у назві лісу «Дубина». А нижче, на правому березі каньйону річки Калюс у XIX столітті ще й фосфорити знайшли і стали їх видобувати в шахтах та вивозити на продаж за кордон.

На місці винищених лісів з'явилися вигони, поля, левади, пасовища і оголені кам'янисті кручі довкола рік. Зникли й вільхові ліси з берегів річки Вільхавки та її приток. В 1871 році за царською казною залишилися тільки частина навколишніх лісів і водяні млини. А в нижній частині «Різанівки» на леваді, вкритій лісом, з'явився пишний маєток царського управителя зі ставом, викладеним по дні й зусібіч дубовими колодами.

Вільховецькі селяни поміщицького кріпацтва не знали, бо були казенними. На зламі XIX–XX століть православних тут числилося 920 чоловіків і 863 жінки, католиків — 144 чоловіки і 148 жінок, а ще в сім'ях євреїв, які жили винятково у Вільхівці окремим містечком, числилося 146 чоловіків і 132 жінки. Відомо, що жили всі в селі у злагоді, допомагаючи один одному у скруті. Євреї продавали коштовності й золото і ділились своїм куснем хліба з сусідами — українцями й поляками, рятуючись від голоду й смерті після громадянської війни і початку безглуздої колективізації, жахливого голодомору в 1932–1933 роках. А в 1941 році, коли німецькі окупанти погнали колону місцевих євреїв до Дністра, поряд з ними під палючим сонцем пішли й вільховецькі жінки і дівчата з коромислами на плечах і відрами води, бо ж не було на їх останньому шляху жодної криниці чи джерела. Потім, скрадаючись, носили їм їжу в гетто навіть під кулями шуцманів. А в 1947-му в селі знову був жахливий голод.

Після спаду лісопромислового буму у Вільхівці, більшість його мешканців стали бідними і малоземельними та й пішли батракувати, хто у місцевих євреїв на тютюнових полях, хто у тамбовських і воронезьких поміщиків, хто за дріб'язок та харчі на «фальшах» у Бессарабії та Буковині.

Сьогодні старовинний Вільховець з трьома діючими християнськими храмами (церква, костел і Дім молитви) замість суцільних лісів оточують поля, надійно розпайовані селянами та здані комусь в оренду. І лише безжально засмічений лісок «Ріжок» із сумнозвісною «Різанівкою» шелестять листям поблизу самого села, а воно — безлюдніє...

ЛІСИ І ЛІСНИЦТВА ДП «СЛАВУТСЬКИЙ ЛІСГОСП»

Славутський край відомий мальовничими озерами, в які вдивляються крони задумливих дерев, де полощуться трави, відпочивають птахи, п'ють воду звірі... Місцеві ліси славляться унікальними породами дерев, розмаїттям лікарських рослин, смачнючих ягід.

Сива давнина зберігає припорошену пилом століть безстрокову пам'ять про Славутські ліси, про їхні цікаві історії минулого та сьогодення. У далекому минулому лісові масиви належали спочатку князям Заславським, потім — Любомирським, а згодом — Сангушкам. Велику роль відіграли вони за час володіння ними князя Р. В. Сангушка.

Ось що повідомляла з цього приводу газета «Києвлянин» від 13 серпня 1898 року: «В маєтку князя Р. В. Сангушка нараховується 60 тисяч десятин земельних угідь, з яких тільки під лісом зайнято понад 39 тисяч десятин». Величезні масиви мішаного і особливо соснового лісу створили сприятливі кліматичні умови для лікування хворих на легені.

На березі річки Горинь у чудовому сосновому бору князь Р. В. Сангушко побудував у 1872 році кумисолікувальний заклад, який почав працювати в 1877 році. До речі, Славутський кумисолікувальний

ОМЕЛЮХ.

заклад («Славутський курорт» — так називали його люди) був єдиним на той час подібним лікувальним закладом у Правобережній Україні.

Ефективне використання лісосировинних ресурсів, оновлення лісів завжди було головною турботою Славутських лісівників. Перше лісовпорядкування проведено 1922 року. В цей же період організоване Славутське лісництво, яке входило до Шепетівського головного окружного лісництва.

У 1930 році на базі Славутського лісництва створюється ліспромгосп «Українліс», який згідно з наказом №502 тресту «Українліс» та об'єднаної інструкції Наркомлісу головного управління з лісоохорони та лісонасаджень від 23 серпня 1936 року реорганізовано в

лісгосп. Славутський лісгосп, площею 27945 гектарів, у своєму складі мав сім державних лісових дач: «Кривинську», «Загоринську», «Стриганівську», «Голлицьку», «Славутську», «Хутірську» та «Жуківську». Під час реорганізації низка діляниць, площею 2141 гектар, були передані колгоспам та іншим організаціям, в результаті чого на 1 січня 1947 року площа лісгоспу зменшилася до 25804 гектарів.

Починаючи з 1929 року і аж до початку Великої Вітчизняної війни на землях лісгоспу у великих обсягах проводилися лісокультурні та лісогосподарські роботи. Особлива увага при цьому приділялася культивуванню лісосік, рубкам догляду за лісом.

У перші роки радянської влади народному господарству країни зі Славуті постачалася першокласна деревина, яка відправлялася на шахти Донбасу та новобудови.

В повоєнний період працівники лісгоспу інтенсивно заліснювали вирубані німецькими загарбниками лісосіки.

1949 року у порядку виправлення меж держлісгоспів і поєднання їх із межами адміністративних районів із Кривинського лісництва передано Ізяславському лісгоспу урочище «Черепки», «Жуківську лісову державну дачу» — Шепетівському лісгоспу, а окремі лісові масиви — Шепетівському військовому лісництву (площею 1744 гектари). Таким чином, загальна площа лісгоспу, за даними першого повоєнного лісовпорядкування, складала 24060 гектарів.

ПІДБЕРЕЗНИК, АБО БАБКА ТЕМНА.

Хроніки лісового краю

НЕ МЕДОМ ЄДИНИМ...

Зараз багато говориться про розширення торгівлі з Західноєвропейськими країнами. Причому досить часто складається враження, що нинішня влада є першовідкривачем таких торговельних стосунків. А насправді українські землі з давніх-давен продавали свою продукцію за кордон.

Традиційним українським експортним товаром у минулому (як, до речі, і нині) було, звичайно ж, зерно та лісові товари, зокрема поташ. Але не менш важливе місце в давній європейській торгівлі посідав віск. І це зрозуміло, адже з воску виробляли свічки для освітлення будинків, його використовували в костелах та церквах. А ще віск був і платіжною річчю, як товар легкий, що не псується і завжди користується попитом на ринку.

Особливо активно вивозився віск із Волинських земель, у яких в XVI столітті вивіз воску був звільнений від мита та промита. За давніми статистичними даними, у 1509 році з Волині до Західної Європи вивезли 4639 каменів воску.

Тільки з 1945 по 1949 рік посаджено 1,4 тисячі гектарів лісових культур, а на площі 1,5 тисячі гектарів проведені рубки догляду за лісом. В 1950–1959 роках у Славутському лісгоспзасі створено 7,5 тисячі гектарів лісових культур із цінних порід — дуба, сосни, ялини.

У травні 1960 року відбулося об'єднання лісових діляниць Хмельницького ліспромгоспу, які заготовляли деревину у лісах місцевого лісгоспу. В цей період року всі роботи зі створення лісів, догляду за ними і використання лісосировинних ресурсів почало вести комплексне підприємство Славутський лісгоспзг. З цього часу роботи, які проводилися у ньому, ставляться на наукову основу. Значна увага приділяється механізації виробничих процесів, концентрації виробництва, покращенню використання матеріальних та трудових ресурсів. На базі лісгоспу створюється деревообробний комплекс. Важливою ланкою лісівників є і мисливське господарство. Загальна площа мисливських угідь становить 12535 гектарів. Розташовані вони на території восьми лісництв. В 2006 році побудований вольєр для утримання та розведення свині дикої з подальшим випуском молодняка в лісову зону.

Проводячи низку біотехнічних заходів та боротьбу з браконьєрством, лісівники досягають високої щільності диких тварин. Основними об'єктами полювання є козуля, свиня дика, бобер, заєць, лисиця.

Дбають лісівники і про свою зміну. Завдяки їхнім зусиллям і турботі, організовані і постійно діють сім учнівських лісництв, у яких фахівці лісового господарства

БЕРЕЗОВИЙ ЛІС.

разом з педагогами наполегливо виховують майбутніх лісгосподарів.

За весь період існування підприємства його очолювали висококласні фахівці — професіонали своєї справи. До початку Великої Вітчизняної війни директорами працювали Крошко, Петрушенко, Дорошенко, Смешко, а у повоєнний час — Латарцев Л. А. (1954 р.), Ючков Г. Г. (1954–1959 рр.), Фоміч П. М. (1960–1963 рр.), Толченніков В. І. (1963–1988 рр. Заслужений лісівник України, кавалер ордена Леніна та інших нагород), Найчук М. С. (1988–1997 рр.).

Нині підприємство очолює Відмінник лісового господарства України, кавалер ордена «За заслуги» III ст. Віктор Вікторович Сапожник.

АПАРАТ УПРАВЛІННЯ І ЛІСНИЧІ.

Славутський лісгосп розташований у так званій Малополіській зоні мішаних лісів. Його територія складає 24 тисячі гектарів.

Грунтові відміни бідні на поживні речовини, тому малопродатні для ведення сільського господарства. Зате вони можуть використовуватися для вирощування сосни і дуба. Напівфабрикати і вироби зі славутського дуба — неповторної, яскраво вираженої світло-жовтої текстури — мають величезний попит.

Тут добре ростуть також береза, вільха, ялина, інші породи дерев. Загальний річний приріст деревини сягає 104 тисячі кубометрів, а вирубують її протягом року в межах 80 тисяч кубометрів.

Працівники лісгоспу на перше місце ставлять завдання збереження та відтворення лісів. Задля цього щороку заліснюють близько 200 гектарів земель ДЛФ та непридатних для сільськогосподарського використання.

Зробивши гігантський крок у технічному переозброєнні, лісгосп не поступається подібним європейським підприємствам, він вийшов на світовий ринок не з сировиною, а з продукцією переробки й завойовує нові рубежі.

Для деревообробного комплексу закуплено імпортерне устаткування, яке дає можливість виготовляти десятки тисяч квадратних метрів паркету. Варто зазначити, що 50 відсотків паркету тут виготовляється з ясена, а попит на цей матеріал постійно зростає.

На замовлення будівельних організацій фахівці держлісгоспу виготовляють ламель для високоякісної підлоги.

Тут постійно вдосконалюються методи господарювання, а переймати досвід роботи приїжджають спеціалісти галузі з усіх регіонів України.

Такі підходи сприяють щорічному зростанню техніко-економічних показників. Це дає змогу виділяти дедалі більші кошти на розвиток господарства.

Чимало уваги приділяється екології та природоохоронній справі. На території ДП «Славутський лісгосп» створено та функціонують 20 об'єктів природо-заповідного фонду, що розташувалися на площі 567 гектарів. А це 467 заказників та 100 пам'яток природи.

Не забуває керівництво держпідприємства і про працівників: зокрема, для них побудована їдальня, яка своїм облаштуванням, інтер'єром не поступається сучасному ресторану. Діє на підприємстві пекарня, підсобне господарство. Після важкого трудового дня можна переключитися на фізичні навантаження в сучасному спортивному залі.

Ветерани підприємства систематично забезпечують дровами, путівками до санаторіїв та будинків відпочинку, їм надається матеріальна допомога.

Славутський лісгосп продовжує активно розвиватися завдяки професійному колективу, який постійно працює над збільшенням виробничих потужностей задля випуску актуальної, конкурентоспроможної продукції. Нею цікавляться не лише на теренах України, а також в Німеччині, Австрії, Чехії, Польщі, Словаччині. Нині площа ДП «Славутський лісгосп» (24055 гектарів) розділена на вісімнадцять лісництв: Кривинське — 1286 гектарів, Комарівське (1543), Нетішинське (1592), Голицьке (1238), Партизанське (1124), «Теребіжі» (1145), Стриганське (1158), Хоровицьке (1448), Варварівське (1304), Славутське (1557), Крупецьке (1301), Ташківське (1290), Миньківське (1357), Хутірське (1050), Романінське (1131), Городецьке (1133), «Кряжова буда» (1164) та Жуківське — площею 2234 гектари.

ГОЛИЦЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Голицьке лісництво, площею 6239 гектарів, реорганізоване у 2010 році. На його базі створено лісництва Партизанське, «Теребіжі», Варварівське, Стриганське та Хоровицьке. На землях ДЛФ цих лісництв переважають соснові ліси лишайникові, вересові,

Хроніки лісового краю

НАЙВИЩЕ ВИЗНАННЯ ВОЛИНСЬКИХ КОНЕЙ

У Відні 1872 року відбувалася світова виставка коней, у якій брали участь і скакуни, вирощені у Заславському повіті на кінних заводах князя Романа Сангушка. Представлені на виставці його коні отримали найвищу нагороду — почесний диплом.

Такий успіх не був випадковістю, адже у володіннях князів Сангушків коней розводили не один десяток років. Справжнім знавцем і фахівцем з конярства був батько Романа Євстахій Сангушко. Саме він і заклав кінні заводи у своїх володіннях.

А Роман Сангушко, повернувшись з каторги у Сибіру, куди від був засланий за участь у польському повстанні 1831 року, та служби рядовим солдатом на Кавказі, продовжив родинну традицію, значно збільшивши батьківський арабський табун, і розпочав тренування коней для перегонів. Більше того, князь Роман збудував під Бачманівкою (нині Славутський район) скакову доріжку та влаштував там перегони.

У 1870–1877 роках коні Сангушка брали участь у престижних змаганнях, які відбувалися у Варшаві, Києві, Львові, Вільно та Москві. Протягом 1842–1871 років він закупив в Аравії 26 жеребців і 2 кобили. У 1881 році його кінний завод у селі Христинівці (нині Ізяславський район) нараховував 190 коней, а в Сатанові — 168.

чорницеві, сосново–дубові ліси зірочникові різних вікових груп, які займають 70 відсотків площі.

Соснові ліси чорницеві характеризуються тим, що перший ярус формує сосна звичайна, поодинокі трапляється дуб звичайний, дуб червоний та береза бородавчаста. Підлісок — не розвинений.

В чагарниково–трав'яному ярусі росте чорниця, брусниця, лохина, щучник дернистий, дзвоники персиколисті, орляк звичайний, молінія голуба, веснівка дволиста, багно звичайне та ожика волосиста. Виділяється добре розвинений моховий покрив, який представлений гілокомієм блискучим, рунянкою звичайною, сфагнумом дібровним.

У соснових лісах вересових перший ярус утворює сосна звичайна з поодинокими деревами дуба звичайного, берези бородавчастої і ще рідше — дуба червоного.

В чагарниково–трав'яному ярусі переважає верес звичайний, чорниця, орляк звичайний, брусниця, кунічник очеретяний, нечуйвітер волохатенький, золотушник звичайний, біловус стиснутий, котячі лапки дводомні, веснівка дволиста, чебрець звичайний і ожика волосиста. Мохово–лишайниковий покрив розріджений, у ньому виділяються — кладонія м'яка, гілокомій блискучий, дикран зморшкуватий.

Сосново–дубові ліси зірочникові займають значні площі, але зустрічаються невеликими масивами на підвищеннях добре дренованих ділянок межиріч з лесовими відкладами, на яких формуються світло–сірі опідзолені ґрунти. Рідше вони займають багаті різновиди дерново–підзолистих ґрунтів, які підстилаються карбонатною мореною. Ці ліси відзначаються високістю і продуктивними деревостанами. Їхню основу складають дуб звичайний та сосна звичайна, що утворюють перший ярус заввишки 22–24 метри,

БОБЕР.

граб звичайний — утворює другий, розріджений ярус. На легких ґрунтах питома вага сосни збільшується, а граба — зменшується.

Окрім цього типу лісу, у лісництві трапляються дубові ліси з дуба червоного і дуба звичайного — до 12 відсотків площі, березові ліси — до 11 відсотків. Ялинові, чорновільхові, грабові та осикові ліси не займають значних площ. Зростають у лісництвах різновікові березові ліси.

На землях ДЛФ лісництв значні площі займають сосново–дубові орлякові ліси, корінні деревостани яких, — двоярусні. Перший ярус представлений сосною звичайною, рідко березою бородавчастою, у другому — росте дуб звичайний.

ДЗВОНИКИ ПЕРСИКОЛИСТІ.

СІЯНЦІ ДУБА ЗВИЧАЙНОГО В РОЗСАДНИКУ ХУТІРСЬКОГО ЛІСНИЦТВА.

Підлісок складають ліщина, зіновать руська, бруслина європейська, дрік фарбувальний, барбарис звичайний, крушина ламка, бузина чорна і горобина звичайна. Чагарниково-трав'яний ярус сформований із орляка звичайного, чорниці, веснівки дволистої, сучиці лісової та брусниці. Моховий покрив розріджений, переважно складається з листяних мохів.

Крушина ламка (Frangula alnus Mill.) — кущ, а іноді невеличке дерево, близько 5–6 метрів заввишки, з черговим, гострим, майже цілокраїм листям, у якого зісподу на жилках є малопримітне опушення. Кора гладенька, темно-бура, із світлими сочевичками у вигляді білястих рисочок. Квітки двостатеві, дрібні, зібрані пучками по 2–7 у пазухах листків, пелюстки всередині білі, а ззовні — зеленкуваті. Плоди — ягоди, спочатку зелені, потім червоніють, при повному досягненні чорніють. Цвіте крушина з травня–червня аж до початку осені й плодоносить усю другу половину літа.

Крушина ламка — дуже невибаглива рослина і росте на різних ґрунтах, навіть на заболочених, по берегах річок. Крушина — примітна рослина, тому в народі має багато різних назв: борлак, бован, жостір, жостер, застір — вказують на проносну дію, а назви кроха, крух, кручина, крушина — підкреслюють крихкість її деревини.

Використовується у промисловості для виготовлення дрібних токарних виробів, у традиційній та народній медицині.

На території лісництв спорадично трапляються березові ліси з монодомінантним деревостаном. Разом із березою повислою значну участь тут беруть сосна

звичайна, дуб звичайний, осика (*Populus tremula L.*), вільха клейка (*Alnus glutinosa L.*), у зниженнях також береза пухнаста (*Betula pubescens Ehrh.*). Зімкнутість деревостану 0,7–0,8, висота 16 метрів. Підлісок сформований із крушини ламкою з домішкою горобини звичайної та верби попелястої (*Salix cinerea L.*).

Трав'яно-чагарниковий ярус середньогустий і різноманітний за видовим складом. Основу складають лісові бореальні види, під світлий намет деревостану проникають також лучні види і види узлісь. Як і всі березняки, березові ліси Славутчини не мають специфічних видів, вони «наслідують» трав'яно-чагарниковий покрив тих угруповань, на місці яких утворилися, і можуть бути орляковими, чорничними, зеленомошними та молінієвими.

На півночі с. Голики розташований геологічний заказник місцевого значення Голицький, площею 6,6 гектара. Охоронний режим встановлено 1994 року. Охороняється місце виходу на поверхню сапонітів (червоної глини) —

Хроніки лісового краю

ОРНАМЕНТАЛЬНИЙ КАЛЕНДАР ІЗ ЛЕПЕСІВКИ

Ця знахідка в долині річки Горинь неподалік села Лепесівка Білогірського району свого часу породила багато запитань, відповіді на які не маємо й досі. Так, є припущення, є обґрунтування, є домисли. Та й чи можемо ми із XXI століття крізь товщу часу, силу-силенну подій розгледіти і зрозуміти, навіщо наші далекі предки ще у III столітті до нашої ери збудували тут свій храм?

Виявляється, дещо можемо. Принаймні, орнамент на одній із чаш, знайдений під час розкопок, чітко вказує на дванадцять місяців. Співставлення орнаментального календаря із назвами місяців із «Велесової книги» дає повне уявлення про те, що зашифрували давні мешканці сучасної Білогірщини. А ось щодо призначення всього храму, єдиної думки дослідників немає і сьогодні. Одні вважають, що це був гадальний храм, де люди займалися чародійством і ворожили на долю, погоду та врожай. Інші припускають, що це не зовсім храм, а своєрідна обсерваторія, оскільки вівтар святилища складався з великих глиняних чаш, призначення та орнаменти на яких досі не зовсім з'ясовані. Навіть тієї, на якій записаний давній календар із дванадцяти місяців. Проте немає ніяких сумнівів у доцільності вибору місця спорудження давнього храму, адже енергетика від нього дивовижним чином і досі впливає на підсвідомість всіх, хто його відвідує. А це означає, що після додаткових досліджень можуть відкритися сакральні таємниці, які досі приховує від сучасників ця давня земля.

ОРЛЯК ЗВИЧАЙНИЙ.

малопоширеної у Хмельницькій області корисної копаліни. Знаходиться на мальовничих, заліснених ялиною звичайною (вік 25–30 років) схилах лівого берега р. Горинь. У заказнику мешкає велика кількість видів тварин, які охороняються на національному і міжнародному рівні, серед них: бджола–тесляр звичайна, джміль моховий, махаон, одуд, вивільга, вівчарики весняний і жовтобровий, вівчарик–ковалик, золотомушка жовтоголова, вільшанка, мухоловка сіра, мухоловка білошия, синиці блакитна та велика, зяблик, костогриз та інші.

Заказник має наукове і природоохоронне значення.

У лісництві «Теребіжі» розташований гідрологічний заказник загальнодержавного значення з однойменною назвою. Заказник «Теребіжі», площею 30,3 гектара давно відомий за межами Хмельниччини. Адже охоронний режим встановлено з 1995 року, сучасний статус — з 2005 року. Охороняється природний комплекс із чотирьох озер, які перебувають на різних стадіях заростання, підвищення ґрунтів між ними та прилеглі соснові ліси. Територія урочища — це колишня долина стоку льодовикових вод.

Своєрідності ландшафту надають озера, на трьох із яких вже утворилися болота різних типів і сформувався рослинний покрив, який характеризується унікальними флористичними особливостями. Тут представлена лісова, болотна, прибережно–водна, фрагментарно — лучна рослинність. Серед болотної рослинності найпоширенішими є угруповання мезотрофних боліт, оскільки три з

ЗОЛОТУШНИК ЗВИЧАЙНИЙ.

ЖАБА СТАВКОВА.

них перебувають на мезотрофній та олігомезотрофній стадіях розвитку. На цих ділянках є ценози асоціації пухнатоплодо–осоково–сфагнової. Вони безлісі, із значним обводненням, місцями являють собою плавні. Тут зростають види з переліку рослин, які потребують охорони у Хмельницькій області — образки болотні, пухівка піхвова, комахоїдна рослина — росичка круглолиста.

На ділянках боліт, які досягли найвищого ступеня розвитку і перебувають на оліготрофній стадії, поширені ценози сосново–пухівково–сфагнової асоціації та угруповання пухівки піхвової на суцільному сфагновому покриві. Вони характеризуються наявністю розрідженого деревного ярусу із берези пухнастої та сосни.

По краях найменш зарослого першого озера, зростають ценози евтрофних боліт. Вони представлені угрупованнями очерету, рогузу вузьколистого, осоки омської, місцями із співдомінуванням лепешняку великого. Тут трапляються регіонально рідкісні види — вовче тіло болотне і ситник розчепірений. Найбільшу наукову цінність заказника становлять виявлені в цих

ОЖИКА ВОЛОСИСТА.

екотопах фрагменти ценозів дуже рідкісного виду — осоки богемської. Це єдине існуюче місце зростання цього виду у Хмельницькій області і друге на рівнинній частині України. Тут проживає велика кількість різноманітних моллюсків, черв'яків, комах і їхніх личинок. Справжніми хижаками є водяні клопи, які полюють на свою здобич як у товщі води, так і на поверхні. Серед рослин чатує на здобич водяний скорпіон (*Nepa cinerea* L.). У воді полює на личинок комарів хребетоплав звичайний (*Notonecta glauca* L.). Цей клоп полює під поверхневою плівкою, видивляючись здобич у товщі води. А на поверхні зграйками бігають вододірки ставкові (*Gerris lacustris* L.) у пошуках комах, які падають у воду, та комарів у період виходу з лялечок.

Раритетну ценотичну складову невеликих ділянок водних плес формують угруповання латаття сніжнобілого, фрагменти угруповань, утворених ситником бульбистим, їжачою голівкою малою і пухирником малим, які охороняються у Хмельницькій області.

Лісова рослинність, яка розміщується на погорбованих підвищених ділянках навколо озер, представлена, в основному, сосновими лісами, угруповання яких розміщуються в залежності від рельєфу. Сухіші підвищені горби займають соснові ліси лишайникові; плескаті вирівняні ділянки та некруті схили — соснові ліси зеленомохові; невеликі зниження у рельєфі зайняті сосновими лісами чорницево-зеленомоховими. Найбільші площі займають соснові ліси зеленомохові, де зростають три види плаунових, занесених

ЧЕБРЕЦЬ ЗВИЧАЙНИЙ.

до Червоної книги України, — дифазіаструм сплюснутий, баранець звичайний та плаун колючий.

Лучна рослинність представлена фрагментарно невеликими ділянками пустищних лук, формації білоуса стиснутого, в якій значну участь беруть мітлиця тонка та щучник дернистий. Має важливе наукове значення як збережена унікальна екосистема.

Хроніки лісового краю

НІЖ «СВЯЧЕНИЙ» ГОСТРЯКОМ УВІГНАТИ?

У відомій фундаментальній праці Миколи Теодоровича «Описание церквей и приходов Вольнской епархии» можна прочитати чимало повідомлень, які не мають прямого відношення до теми книги, яка винесена у заголовок. Так, зокрема, на її сторінках міститься опис давніх прикмет і повір'їв, які були в активному вжитку мешканців сіл і міст на півночі сучасної Хмельниччини. Варто відзначити, що цих повір'їв і засторог ще й досі дотримуються у селах.

Так, вважалося, що не можна підсипати під квочку яйця, знесені курми на Благовіщення, бо вилупляться виродки, яких називали «благівісниками». Пасічники спостерігали за бджолами перед Благовіщенням, бо вважалося, що за скільки днів до цього врочистого свята вилетить Божа комаха, стільки днів потім бджолосім'ї сидітимуть у вуликах, бо саме такий час стоятиме холодна погода.

Аби розігнати грозову чи градову хмару користувалися тричі посвяченим разом із великодніми наїдками гостроконечним ножом. Коли з'являлася хмара, то потрібно було «свяченим ножом» тричі перехрестити її і помолитися за душі «тих, що нізвідки рятунку не мають», тобто, померлих без покаяння і причастя. А тоді ніж «свячений» гостряком увігнати в землю. Після цього хмара обов'язково розійдеться.

А ще розганяли загрозові хмари, які могли вибити градом хліб на полях, б'ючи у той дзвін, яким ніколи не дзвонили за покійником. Але хлібороб міг і задалегідь потурбуватися про збереження урожаю від граду. Для цього в чотирьох кутах поля з посівами зернових закопувалися пляшки, у які вкладалися аркуші паперу з переписаною вручну першою главою Євангелія від Іоанна.

При спорудженні будь-яких будівель не використовували нічого, у що вже раніше влучала блискавка, бо в таку будівлю грім битиме і надалі. Таке повір'я базувалося на перевіреному досвіді: у будь-яку річ, одного разу уражену блискавкою, вона влучатиме при кожній грозі.

Не використовували при будівництві і матеріали з «буреломного» дерева, бо в таких спорудах поселяється нечистий, який пакоститиме господарям.

Лісовий заказник «Дубовий гай» розташований у 2 виділі 39 кварталу. Площа — 19 гектарів. Охоронний режим встановлено 1993 року.

Охороняється високопродуктивне насадження дуба звичайного і сосни звичайної віком близько 140 років з домішкою липи, берези, клена, ясена і граба. Розвинений густий підлісок із ліщини звичайної і крушини ламкої.

У травостої зустрічаються рідкісні для Хмельниччини кадило сарматське і первоцвіт високий. У заказнику мешкає чимало тварин, серед яких комахи, що занесені до Червоної книги України — бджола-тесляр звичайна, джміль моховий та ін.

Багато птахів заказника охороняється на міжнародному рівні — включені до II Додатку Бернської конвенції: одуд, крутиголовка, щеврик лучний, золотомушка жовточуба, вивільга, вівчарики весняний, жовтобровий та вівчарик-ковалик, гаїчка болотяна, вільшанка, мухоловка сіра, мухоловка-білошия, синиці блакитна та велика, синиця довгохвоста, соловейко східний, а також включені до Червоної книги України: лелека чорний та зміїд.

Заказник має важливе лісогосподарське (цінна лісо-насіenneва ділянка), лісозахисне, ґрунтозахисне і рекреаційне значення.

БЕРЕЗОВО-СОСНОВИЙ ЛІС.

СТІФІЛІН ВОЛОХАТИЙ.

У 7 виділі 33 кварталу розташовується лісовий заказник місцевого значення — «Сосновий бір», площею 21 гектар. Охоронний режим встановлено 1993 року.

Охороняється високопродуктивне насадження сосни звичайної віком близько 80 років. У заказнику мешкає багато тварин, які охороняються на національному і міжнародному рівнях: стафілін волохатий, борсук та ін.

Представниками Європейського Червоного списку у заказнику є вовчок горішковий, мурашка руда лісо-

ва. До II Додатку Бернської конвенції занесені такі види тварин заказника: канюк звичайний, жовна чорна, дятли великий, середній та малий, вівчарик жовтобровий, вівчарик-ковалик, вільшанка, кропив'янка чорноголова, мухоловка мала, мухоловка білошя, гаїчка болотяна, повзик, підкоришник звичайний, вівсянка звичайна, синиці блакитна і велика.

Заказник має важливе природоохоронне, лісогосподарське значення та є осередком збереження зоорізноманіття.

На території Голицького лісництва функціонує зона відпочинку «Лісова хата», облаштована згідно з вимогами. Для профорієнтаційної роботи в адміністративній створений спеціалізований клас, а на території — екологічна стежина.

Олександр Володимирович Веремій — лісничий цього лісництва професійну діяльність розпочав у 1985 році робітником із догляду за лісовими культурами. Після закінчення Березнівського лісотехнічного коледжу, переведений на посаду майстра. З 2000 року — помічник лісничого, а з 2002 — лісничий. У 2004 році без відриву від виробництва закінчив Національний лісотехнічний університет України. За високий професіоналізм нагороджений почесною грамотою голови Держагентства лісових ресурсів України.

Лісничими Партизанського лісництва та лісництва «Теребіжі» працюють Віталій Миколайович Климчук та Олег Павлович Момот.

Варварівське лісництво очолює Юрій Михайлович Совік, який після закінчення Чугуєво-Бобчанського лісового технікуму та Житомирського агроєкологічного університету працював егерем, лісником, майстром лісу. На посаду лісничого призначений 2010 року. Відзначений почесною грамотою голови Держагентства лісових ресурсів України.

Стриганське лісництво займає площу 1158 гектарів. Маючи ідентичний породний склад та флору і фауну, воно характеризується тим, що 70 відсотків його площі входить до складу НПП «Мале Полісся». Тому територія, на якій розташовані об'єкти природо-заповідного фонду, гідрологічний заказник «Голубе озеро» та зона відпочинку «Сосновий бір», підлягають особливому контролю.

Лісничий Стриганського лісництва Сергій Миколайович Онопрійчук у 1995 році закінчив Львівський лісотехнічний інститут. Працював майстром лісу Житомирського держлісгоспу. У 1999 році переведений на посаду майстра лісу Голицького лісництва. Працював помічником лісничого, а з 2010 року займає посаду лісничого. Нагороджений Подякою голови Держагентства лісових ресурсів України.

Хоровицьке лісництво займає площу 1148 гектарів. Створене на базі Голицького та Кривинського лісництв. У лісництві переважають соснові насадження. Лісова

типологія ідентична лісовим масивам як сусідніх лісництв, так і всього державного підприємства. На дубові ліси припадає всього 15–20 відсотків вкритих лісом площ. Підлісок складають ліщина, зіновать руська, бруслина бородавчаста, зіновать Цінгера, крушина ламка, бузина чорна, горобина звичайна тощо.

У дубових насадженнях багатий чагарниково-трав'яний ярус. У ньому зростають чорниця, брусниця, орляк звичайний, сон чорніючий, верес, ожика волосиста. Добре виділяється моховий покрив. Очолює лісництво Володимир Миколайович Немец.

ЖУКІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

У межах лісництва, яке займає площу 2234 гектари, є чотири лісових урочища: «Хвощівка», довкола знаходяться села Великий Правутин, Хвощівка, Малий

Хроніки лісового краю

ЗАПАТЕНТОВАНІ ВИНАХОДИ ШКОЛЯРКИ

Юна дослідниця властивостей сапонітових глин Славутичини — хмельницька ліцеїстка Христина Ганзюк — у 2012 році зі своєю конкурсною роботою та зразками лікувально-косметичної продукції для шкіри, виготовленими на основі сапонітів, представляла Хмельниччину у Києві на молодіжному конкурсі Інтел-Еко, а потім — в м. Освего (штат Нью-Йорк, США) на GENIUS Olympiad-2012, де здобула бронзову медаль (понад 700 учасників).

У травні 2013 року Христина, вже як юннатка Хмельницького ОЕНЦУМ, з індивідуальним науково-дослідницьким проектом «Сапоніт — новий мінеральний сорбент багатогалузевого використання», стала абсолютним переможцем Інтел-Еко в Україні і з індивідуальним екологічним проектом «Універсальний сорбент на основі природного мінералу — сапоніту» взяла участь у фіналі міжнародного конкурсу учнівської та студентської молоді I-SWEEP (понад 1000 учасників), який проходив в м. Х'юстоні (штат Техас, США), де результати проведених нею досліджень унікальних властивостей сапонітів і власноручно виготовлену з сапонітової глини продукцію для серійного виробництва, американські організатори конкурсу відзначили срібною медаллю та грошовою премією.

В Україні всі роботи одинадцятикласниці запатентовані як винаходи, а фахівці оцінили проведені Христиною з дитячих років експерименти й науково-практичні дослідження сапонітів на рівні трьох магістерських дипломних робіт з оцінкою «відмінно». Юна дослідниця обрала професію лікаря.

Правутин, Модестівка та Бесідки; «Дятилівка», поруч із селами Соснівка та Дятилівка; «Ногачівка», поблизу сіл Мрачівка, Жуків та Ногачівка; «Сьомаки», неподалік сіл Гориця, Сьомаки та Хоровець.

У лісництві переважають хвойні ліси, які займають до 47 відсотків площі. Великі площі (до 40 відсотків) займають дубові ліси, чорновільхові — займають до 9 відсотків, осикові та грабові ліси розміщені невеликими ділянками.

Дубові ліси характеризуються двоярусністю. У першому ярусі переважає дуб червоний та звичайний, їх супроводжують явір, береза бородавчаста та ясен звичайний. У другому ярусі, досить розрідженому, виділяються граб звичайний, клен польовий, липа серцелиста, в'яз гладенький, берест, осика, черешня і клен гостролистий.

Підлісок досить добре розвинений, у його складі ростуть бруслина бородавчаста, жостір проносний, глід кривочашечковий, терен колючий, клен татарський, ліщина, бузина чорна, черемха, свидина кров'яна, клокичка периста, скумпія та калина гордовина.

Трав'яний покрив складають купина багатоквіткова, конвалія звичайна, ожина сиза, копитняк європейський, медунка маленька, фіалка шершава, яглиця звичайна, перлівка ряба і зірочник лісовий.

На території лісового урочища «Ногачівка» ростуть соснові ліси, які займають до 52 відсотки площі, ялинові — 20 відсотків, дубові — до 22 відсотків, чорновільхові — білизько 4 відсотків, осикові ліси з осики і вільхи сірої — до 2 відсотків площі.

У лісовому урочищі «Дятилівка» значну площу займають чорновільхові, дубові та березові ліси.

Характерними для лісництва є вільшняки з *Alneta glutinosae*, які трапляються тут повсюдно на

ВОДЯНИЙ СКОРПІОН.

зниженнях вододілів, долинах річок, особливо в притерасній частині заплав, які є їхнім класичним місцем розташування.

Часто ці типи лісів утворюються на місці вирубаних дубових, грабово-дубових, а іноді і сосново-дубових свіжих лісів. Саме ці насадження формують так звані вторинні ліси.

Ґрунти під вільшняками від дерново-підзолисто-глеюватих до мулуватоглеєвих. У рельєфі вони поширені нижче соснових і дубово-соснових лісів. Ще нижче в рельєфі їх змінюють вільхові болота. Деревостан переважно одноярусний, утворений з вільхи клейкої, домішкою осики, берези, ясена звичайного (*Fraxinus excelsior* L.), рідше — дуба звичайного, сосни. У цих

ЛАТАТТА СНІЖНО-БІЛЕ.

ВЕРБА ПОПЕЛЯСТА.

умовах деревостан характеризується доброю продуктивністю, є середньощільним і високим.

Підлісок часто формує крушина ламка з домішкою верби попелястої, ліщини звичайної, калини звичайної, черемхи звичайної.

У більшості ценозів вільхових лісів трав'яний покрив високий і щільний. Основне флористичне ядро його утворюють широкоареальні гігрофіти і гелофіти: гадючник оголений, гравілат річковий, осока видовжена, півники болотні та ін. У менш обводнених місцях основу травостою складають лісові і лісоболотні види: квасениця звичайна, веснівка дволиста, безщитник жіночий, щитник чоловічий тощо. Моховий покрив — не виражений.

В деревостані хвойних лісів переважає сосна звичайна, Підлісок — не розвинений.

Чагарниково-трав'яний ярус має розріджений покрив, у якому зустрічаються чебрець звичайний, костриця овеча, верес звичайний, цмин піщаний, булавонісець сіруватий, келерія сиза, золотушник звичайний, нечуйвітер волохатенький і мучниця звичайна. У лишайниковому покриві виділяються кладонії оленяча та лісова.

На території лісництва відсутні мисливські угіддя, тому тут добре розвинений тваринний світ, що характеризується видами, які заселяють малополіську зону.

ІЖАЧА ГОЛІВКА МАЛА.

Для забезпечення ефективного лісовідновлення в лісництві функціонує розсадник площею два гектари, в якому вирощуються сіянці головних лісоутворюючих деревних та чагарникових порід. Крім того, тут вирощуються новорічні ялинки.

З 1998 року лісництво очолює Відмінник лісового господарства України Вячеслав Іванович Свідзінський. За час роботи в державній лісовій охороні, займаючи різні посади, зарекомендував себе як висококваліфікований фахівець. Він є наставником мо-

Хроніки лісового краю

БУЛА Б ІЗЯСЛАВСЬКА ГУБЕРНІЯ...

А вона таки була, хоч Заслав губернським містом так і не став. Російські війська перейшли кордони Речі Посполитої у травні 1792 року і до кінця літа окупували Правобережну Україну й Західну Білорусію. А 8 грудня вийшов указ Катерини II, який визначав план губернського поділу приєднаних від Речі Посполитої земель: на литовських територіях створювалася Мінська губернія, на Волині — Ізяславська, центром якої мав стати Заслав (Ізяслав) або Костянтинів, та Брацлавська, до складу котрої повинна була ввійти частина Подільського воєводства. Губернатором Ізяславської губернії призначався генерал-майор В. С. Шереметєв.

Указом від 13 квітня 1793 року головнокомандувача російськими військами М. М. Кречетнікова призначили генерал-губернатором новоприєднаних областей і доручили, окрім всього іншого, заснувати адміністративні установи (присутственні місця) у Мінській, Брацлавській та Ізяславській губерніях. Так, східна частина Волинського воєводства стала складовою Ізяславської губернії. Губернським містом призначався Ізяслав, але у ньому не виявилось достатньої кількості будинків, у яких могли б розміститися адміністративні установи, тому губернське правління тимчасово розмістилося у Житомирі.

А 1 травня 1795 року з'явився указ про впровадження нового адміністративно-політичного устрою, за яким до Ізяславської губернії відійшли міста: Житомир, Ямпіль, Базалія, Острог, Старокостянтинів, Чуднів, Радомишль, Корець, Лабунь, Дубровиця, Овруч та Рівне. 5 липня 1795 р. вийшов новий указ про створення Волинської губернії з 13 повітів: Новоград-Волинського, Лабунського, Заславського, Острозького, Рівненського, Домбровицького (Дубровицького), Овруцького, Радомишльського, Житомирського, Чуднівського, Володимирського, Луцького і Ковельського. На цьому «губернська» історія Заслава скінчилася і розпочалася повітова...

лодих працівників та спеціалістів. Нагороджений відзнакою Президента України — ювілейною медаллю «20 років незалежності України», нагрудним знаком «За бездоганну службу в державній лісовій охороні — 20 років», іменним годинником голови Державного агентства лісових ресурсів України. Неодноразово заносився на Дошку пошани лісгоспу, має подяки Хмельницького управління лісового та мисливського господарства. Лісничий I класу. Депутат районної ради чотирьох скликань.

КРИВИНСЬКЕ ЛІСНИЦТВО (КОМАРІВСЬКЕ)

До реорганізації лісництво займало площу 5383 гектари. В результаті реорганізації на цій площі утворилися Нетішинське та Комарівське лісництва. Тепер площа Кривинського лісництва 1286 гектарів. У його насадженнях переважають квартали соснових лісів лишайникових різних вікових груп, в деревостані яких виділяється сосна звичайна. Підлісок — не розвинений.

Чагарниково-трав'яний покрив сформований видами характерними для більшості лісництв. Тут пе-

КРУЩИНА ЛАМКА.

ДЖМІЛЬ МОХОВИЙ.

реважують чебрець звичайний, костриця овеча, нечуйвітер зонтичний, мучниця звичайна, келерія сиза, золотушник звичайний, булавоносець сіруватий, верес звичайний і цмин піщаний.

Окрім сосняків, на території лісництва зустрічаються соснові ліси з дубом — мішані ліси. Ці ліси екологічно і ценотично пов'язані з дубовими лісами і збагачені неморальними видами. Розміщуються вони на пагорбах, рівнинних або слабознижених ділянках. Деревя розташовують свої крони у два яруси: верхній утворює сосна звичайна, іноді з домішкою берези повислої, а нижній — дуб звичайний. Його ярус менш густий і бонітет дуба нижчий, ніж сосни, яка в таких місцях розвивається дуже добре і має найвищу життєвість.

ПЕРСТАЧ БІЛИЙ.

У підліску домінує крушина ламка, зустрічається ліщина звичайна. Залежно від того, які види переважають, виділяють ліщинові та крушинові субори. Трав'яно-чагарниковий ярус також відрізняється видовим багатством. Основу флористичного ядра складають переважно бореальні види з домішкою неморальних. В складі видів — чорниця, щитник шартрський, ожика волосиста, веснівка дволиста, ортілія однобока. Групу неморальних видів тут утворюють зірочник ланцетовидний, купина пахуча, перлівка поникла, яглиця звичайна.

У цих лісах можна побачити червонокнижні види — лілію лісову (*Lilium martagon* L.), любку дволисту (*Platanthera bifolia* L.) та деякі інші.

Зростають тут і чорновільхові ліси. За наявності деревостану можна побачити чисті чорновільшняки, у складі яких домішка з інших порід і чагарників незначна, та мішані, зі значною домішкою різних деревних порід і досить добре розвиненим підліском.

На території лісництва часто трапляються соснові ліси чорницею. У межах лісництва розташоване урочище «Кривинська дача».

Землі Комарівського лісництва характеризуються ідентичним породним складом із лісництвом Кривинським. На території «Комарівської дачі» домінують со-

снові ліси з сосни звичайної і модрини — до 65 відсотків площі, розкинулися також у кварталах дубові ліси з дуба звичайного і дуба червоного — до 18 відсотків, чорновільхові ліси з вільхи чорної — до 10 відсотків, грабові ліси з граба звичайного та ільмових — до 3 відсотків, ялинові ліси з ялини європейської та ялиці — до 4 відсотків площі.

Рід модрини (*Larix Mill.*) нараховує 24 види. В Україні (Карпати), в дикорослому стані зустрічається лише один вид — модрина польська. Культивуються такі види, як модрина сибірська, європейська, модрина Сукачова та завезені з Америки модрина східна і американська. В зеленому будівництві в Україні найпоширеніша модрина європейська (*Larix deciduas Mill.*). Це

Хроніки лісового краю

ЄВРОПЕЙСЬКІ КОЛОНІСТИ

Є відомості, що першими заснували свою колонію поблизу Бердичева у 1891 році голландці. Через десять років на Волині з'явилися перші німці: пруські меноніти, рятуючись від релігійного переслідування на батьківщині, оселилися у 1801 році поблизу Острога (колонія Карлосвальд) та у 1804-му у трьох кілометрах від містечка Кунєва (колонія Антонівка). А в 1833 році 52 родини пруських ремісників та фабричних робітників з'явилися у Дунаївцях та Могилівці. Але якщо їхнім попередникам на Волині місцеві землевласники виділили землі не лише під забудову, але й для сільськогосподарського виробництва, то на Поділлі німцям відвели тільки ділянки під забудову. Але вони цим особливо й не переймалися, швидко налагодивши ручне виробництво сукна та різних ремісничих виробів. Протягом наступних сорока років до них додалися ще 1790 родин із Пруссії, 47 — з Австрії, 28 — із Царства Польського, 11 — з Німеччини, 5 — з Прибалтики.

З 1840 до 1860 року на Волині іноземні колоністи викупили у поміщиків три тисячі десятин землі на загальну суму понад 300 тисяч рублів сріблом, заснувавши шість нових поселень, у тому числі і в Заславському повіті Мар'янівку та Костоївщину. Але якщо чисельність німецьких колоністів у 1870 році на Волині не перевищувала 40 тисяч, то через двадцять років їх нараховувалося уже більше чверті мільйона, що складало 16,3 відсотка сільського населення губернії (у Подільській губернії — 0,14 відсотка). За цей час вони заснували 709 нових поселень, обробляючи більше 500 тисяч десятин землі. На Волині переселенці займалися переважно землеробством, а на Поділлі — ремісництвом.

ПІДМАРЕННИК СПРАВЖНИЙ.

струнке дерево до 30–40 метрів заввишки та до одного метра в діаметрі. До 50–70-річного віку крона модрина має конусовидну форму. Росте дуже швидко, особливо на пухких, суглинкових ґрунтах різного складу і навіть на кам'яних осипах. Цвіте модрина рано навесні, одночасно з розпусканням листяних бруньок. Насіння дрібне, висипається із шишок раною весною. Якщо врахувати, що схожість насіння не перевищує 50 відсотків, то стане зрозумілим, що природне поновлення модрина в наш час утруднене. Вражає довговічність модрина: вона часто доживає до 600 років.

Та чому ж модрина щороку восени скидає свою хвою? В наших широтах листя дерев і більшості кущів восени змінюють колір, вмирають і опадають. Цим дерева уберігають себе від надмірної втрати вологи під час зимової посухи. Це, повною мірою, стосується й модрина.

Модрина дуже світлолюбна рослина і може зростати тільки у першому ярусі. Зустрічаються лише невеликі ділянки соснових лісів, де модрина зростає у другому ярусі.

Тваринний світ лісництва представлений видами — характерними для зони Малого (Шепетівського) Полісся.

ЗОЗУЛЯ ЗВИЧАЙНА.

Лісничий Кривинського лісництва Олександр Петрович Кравчук розпочав свою професійну діяльність після закінчення Львівського лісотехнічного інституту у 1992 році, на посаді майстра лісу. Працював помічником лісничого, а з 2006 року — лісничим. Нагороджений іменним годинником голови Держагентства лісових ресурсів України.

ПОРОСЛІ ЛІСОМ БЕРЕГИ РІЧКИ ГНИЛИЙ РІГ.

На посаді лісного Комарівського лісництва працює Роман Миколайович Шпак.

НЕТІШИНСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Створене в результаті розукрупнення Кривинського лісництва. Займає площу 1592 гектари.

На території лісництва переважають соснові ліси лишайникові різних вікових груп, у деревостані яких виділяється сосна звичайна. Проте трапляються соснові ліси чорницеві, у деревостані яких, крім сосни звичайної, поодинокі зустрічаються береза повисла та дуб звичайний. У соснових лісах Підлісок — не розвинений.

Чагарниково–трав'яний ярус сформований із видів рослин, характерних для малополіської зони. У таких лісах добре розвинений моховий покрив. Із листяних порід домінують насадження дуба звичайного.

Багатий рослинний світ сприяє тваринам. Зообіота представлена різними видами земноводних, плазунів, птахів та ссавців.

Велику увагу приділяють лісівники і заповідній справі. На території лісництва функціонують два об'єкти природо–заповідного фонду — ботанічний заказник місцевого значення «Дорогоща» та лісовий заказник місцевого значення «Праліс».

Пишаються місцеві лісівники заповідними територіями. У 15 кварталі розташований лісовий заказник місцевого значення «Праліс», площею 39,5 гектара (на півдні від м. Нетішина). Охоронний режим встановлено 1998 року. Охороняється ділянка старого дубово–грабового лісу, більша частина якого нині вирубана. Вік збережених старих дубів, які складають основу деревостану, близько 200 років. Їхня висота сягає 22–24 метри, середній діаметр стовбура

ПЕРВОЦВІТ ВИСОКИЙ.

— 90–92 сантиметри і більше. Є окремі дуби–велетні з діаметром 110 сантиметрів. Крім дуба, у першому ярусі ростуть старі сосни та поодинокі берези. Граб утворює густий другий ярус висотою 14–16 метрів. Численний підріст дають граб та клен гостролистий.

Внаслідок значної затіненості Підлісок — не розвинений, а трав'яний ярус розріджений. У ньому переважають види як широколистяних лісів, так і північні види, характерні для хвойних лісів. Домінують зеленчук жовтий та квасениця звичайна. Поодинокі трапляється зірочник лісовий, веснівка дволиста. На узліссях заказника рясно квітують перстач гайовий, наперстянка великоквіткова, воловик високий, в'язіль різнобарвний. Виявлено зростання трьох видів рослин із Червоної книги України: лілії лісової, коручки чемерниковидної, коручки темно–червоної та малопоширених в регіоні видів — печіночниця благородної, папороті австрійської, шипшини травневої, холодків лікарського та багатolistого.

Ділянка старого грабово–дубового лісу, яка збереглася, має високу наукову цінність. Це лісове насадження — еталон пралісів, яких в цьому регіоні вже немає. Такі ліси занесені до Зеленої книги України.

Хроніки лісового краю

НЕ ТІЛЬКИ ДО КРИМУ

Уже давно склалася думка, що чумаки у минулому їздили тільки по сіль, і тільки до Криму.

Насправді ж цей небезпечний промисел, хоч і виник як спосіб доставки в Україну солі (її поклади в Україні були виявлені значно пізніше), але мав за мету він і перевезення багатьох інших товарів. Так, до Криму чумаки не гнали порожняк, а везли на продаж зерно. Та й подорожували вони не лише до Чорного чи Азовського морів, але навіть до Каспію.

Перші відомості про чумацькі валки є у документах XV століття. Але справжнього розквіту чумацтво досягло у XVII столітті. Саме тоді чумацькі вози — мажі — за один сезон із травня до вересня, рідше — до середини жовтня (протягом 130–150 днів) доправляли в Україну кілька мільйонів тонн солі! І рухалися вони тодішніми «магістралями» — чумацькими шляхами: Чорним, Кучманським, Муравським, Молдавським, Бакаєвим. Два із цих шляхів — Кучманський (повз Зіньків, Ярмолинці, Сутківці) і Чорний (поблизу Пиляви і Старокостянтинова) — проходили через територію сучасної Хмельниччини.

Головною транспортною одиницею чумаків був напівсферичний глибокий віз, який робили з липового кряжа. На нього можна було завантажити більше 60 пудів солі. Але для такої ваги потрібні відповідні «двигуни», якими й були воли. Причому насамперед цінувалися такі якості волів як потужність і надійність.

Ботанічний заказник місцевого значення «Дорогоща» розташований у 26–27 кварталах неподалік водойми–охолоджувача Хмельницької АЕС. Площа — 78,5 гектара.

Це слабогорбована територія, вкрита майже суцільним масивом середньовікового та пристигаючого лісу. На цій ділянці переважає грабово–сосновий ліс рідкотравний з участю дуба, берези, у зниженнях — вільхи. Підлісок виявлений слабо, він представлений ліщиною, бруслиною бородавчастою. Травостій у цих тінистих лісах розріджений, в ньому переважають зеленчук жовтий, копитняк європейський. У травостої є чимало рідкісних та малопоширених видів. Тут виявлений баранець звичайний. Він зростає двома великими куртинами у природному зниженні вільхово–грабово–соснового лісу рідкотравного. В деревостані є домішка клена гостролистого, клена–явора. В заказнику виявлене також зростання лілії лісової та коручки чемерниковидної. У зниженнях великі плями утворює плаун колючий — бореальний вид із Червоної книги України, який знаходиться на південній межі ареалу. В заказнику є великі популяції кадила сармат-

ЛІСОВИЙ ЗАКАЗНИК «ПРАЛІС».

ЧЕРЕПАХА БОЛОТЯНА.

ського та вовчих ягід звичайних. Вони занесені до списку видів, що охороняються в Хмельницькій області.

Заказник є осередком збереження фіторізноманіття краю.

Лісничий Нетішинського лісництва Андрій Петрович Ткачук. Після закінчення Кременецького лісотехнічного технікуму свій трудовий шлях розпочав у 1995 році лісорубом Кривинського лісництва. Працював лісником, майстром лісу. У 2005 році без відриву від виробництва закінчив Національний ЛТУ України. З 2007 року — інженер лісового господарства, інженер охорони лісу. Посаду лісного займає з 2010 року. У 2012 році нагороджений Подякою голови Держагентства лісових ресурсів України.

СЛАВУТСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Славутське лісництво займає площу 1557 гектарів. На його базі створені Миньківське, Ташківське та Крупецьке лісництва. Лісові масиви розміщені довкола сіл

БРУСЛИНА ЄВРОПЕЙСЬКА.

Крупець, Улашанівка, Хутір Шевченка, Кам'янка та міста Славути. У них переважають соснові ліси різних вікових груп, на які припадає 80 відсотків площі. Крім цього, тут можна зустріти березові ліси, які займають до 15 відсотків площі. На чорновільхові, ялинові і ясеневі ліси припадає трохи більше 5 відсотків площі на кожний тип.

У соснових лісах перший ярус утворює сосна звичайна і модрина, поодинокі — береза бородавчаста та дуб звичайний. Підлісок — не розвинений. Чагарниково-трав'яний покрив складає брусниця, орляк звичайний, чорниця, верес звичайний, лохина, щучник дернистий, дзвоники персиколісті, перстач гайовий, молінія голуба, перлівка поникла, вербозілля звичайне, ожика волосиста, веснівка дволиста та багно звичайне.

В околицях Славути трапляється рослина Чорної книги — дурман звичайний (*Datura stramonium* L.). Родина пасльонові — *Solanaceae*. Однорічна рослина з прямостоячим або вилчаторозгалуженим стеблом заввишки 50–150 сантиметрів. Гілочки його разом із черешками листків м'яковолосисті. Листки яйцеподібні або видовжено-яйцеподібні, при основі — клиновидні, на верхівці — загострені, великовийчасто-зубчасті, до 25 сантиметрів завдовжки. Черешки верхівкових листків більш-менш зростаються зі стеблом. Квітки на коротеньких, 7–12 міліметрів завдовжки, ніжках, поодинокі в розгалуженнях стебла. Чашечка трубчаста, п'ятигранна, 3–5 сантиметрів завдовжки, з трикутними загостреними зубчиками, віночок білий, до 10 сантиметрів завдовжки, удвоє перевищує чашечку. Лопаті віночка тонко загострені. Коробочка прямостояча, 3,5–4,5 сантиметра завдовжки, вкрита шипами. Насінини ниркоподібно-округлі, 3–3,5 міліметра завдовжки, близько 1,5 міліметра завширшки, чорні, з сітчастою поверхнею, матові. Цвіте в липні-вересні, плодоносить у вересні-жовтні. Сучасний ареал — євразійський.

Всі частини рослини містять отруйні алкалоїди — гіосціамін, скополамін, атропін. Насіння, крім алкалоїдів, містить отруйну жирну олію. Симптоми отруєння:

СВИДИНА КРОВ'ЯНА.

сухість слизових оболонок, спрага, нудота, блювання, розширення зіниць, розлад діяльності серця, психомоторне збудження, галюцинації.

Соснові ліси лишайникові займають західну і центральну частини. Перший ярус у них формує винятково сосна звичайна. Підлісок — не розвинений. В основі розрідженого чагарниково-трав'яного покриву виділяється костриця овеча, золотушник звичайний, нечуйвітер волохатенький, чебрець звичайний, келерія сиза, мучниця звичайна, цмин піщаний, верес звичайний і булавоносець сіруватий. У лишайниковому покриві росте — кладонія лісова та кладонія оленяча.

На сході та південному сході ростуть переважно березняки з берези повислої, які сформувалися на місці вирубаних або вигорілих корінних соснових і дубово-соснових лісів.

Багатий у лісництві і тваринний світ. Орнітофауна представлена такими видами: берестянка звичайна, вічарик весняний, волове око, яструб малий, щиглик, щеврик лісовий, шуліка чорний, чикотень, чечітка звичайна, сорока, соловей східний, сова сіра, синиця довгохвоста, снігур, підорлик малий, омелюх, лелека чорний і дятел малий.

Хроніки лісового краю

ХОЧ СТЕПИ — НЕ ПРЕРІЇ, А Й В НАС ГОНИЛИ ЧЕРЕДИ

І не просто так, на випас, а на продаж. І не з власних хлівів до найближчого базару, а з Молдавії на Волинь і навіть далі, до Західної Європи.

Торгівлі на Волині молдавською худобою сприяло те, що в Західній Європі постійно зростали ціни на м'ясо. Так, в Австрії з 1566 по 1611 рік ціни на м'ясо підскочили вдвічі. У Празі за цей же час велика рогата худоба подорожчала на 16–26 відсотків, а телятина — на 66 відсотків. Ще разючіше стрибнули ціни на худобу за період 1530–1590 років у Гданьську — на 280 відсотків! У Польщі в 1552 році бика продавали за три злотих. А через вісім років за такого ж бика правили вже шість злотих. Бачачи такий зиск, купці з південної Волині почали масово скуповувати худобу у Молдавії і переганяти її на продаж до Польщі.

Особливо тісні стосунки встановилися між волинськими купцями з Костянтинова, Збаража, Заславля, Острога із молдавськими торговими людьми з міст Ясси, Бирлада, Романа, Сирет, Ботошани. Контракти на купівлю худоби між волинськими та молдавськими купцями укладалися на переправах через р. Прут, у напрямку Снятина, та через р. Дністер — у напрямку Кам'янця-Подільського.

Із земноводних найчастіше трапляються часничиця, квакша, жаби трав'яна та озерна, тритон звичайний, ропуха сіра, кумка червоночерева та ропуха зелена.

Серед плазунів можна зустріти веретільницю, вузів звичайного та водяного, гадюку звичайну, мідянку, ящірку прудку, жабу ставкову, черепаху болотяну.

На території лісництва розташована гідрологічна пам'ятка природи «Свята криниця», яка входить до природо-заповідного фонду України. Охороняється як національне надбання і є складовою частиною світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною. Це джерело цілющої води з підвищеним вмістом сірководню.

Поблизу автотраси Рівне–Шепетівка функціонує рекреаційна зона «Лісовичок». У зоні відпочинку розташована стоянка для автотранспорту, альтанки, рекреаційно-просвітницька стежка та торговельний павільйон «Лісовичок», в якому можна придбати все необхідне для відпочинку.

Лісничий Тарас Володимирович Нерода професійну діяльність розпочав після закінчення Національного ЛТУ України у 2005 році на посаді помічника лісничого Омелянівського лісництва ДП «Коростенське ЛМГ». Посаду лісничого займає з 2009 року.

Миньківське лісництво займає площу 1357 гектарів. Створене в результаті реорганізації Славутського лісництва. Межує із селами Миньківці та Романіни.

ПІВНИКИ БОЛОТНІ.

СНОТОВИДНИЙ СОБАКА.

На землях державного лісового фонду переважають листяні ліси, на які відведено до 55 відсотків площі. Серед листяних лісів можна побачити дубові, березові, чорновільхові та осикові.

Соснові ліси, які належать до різних вікових груп, займають 45 відсотків площі.

Ліси Миньківського лісництва — двоярусні. Деревні яруси у різнотипових лісах формують головні лісоутворюючі породи.

У листяних лісах підлісок добре розвинений. У ньому зростають типові для малополіської зони рослини. В лісах соснових — підлісок не формується.

Чагарниково-трав'яний покрив представлений бруслицею, орляком звичайним, чорницею, вересом звичайним, лохиною, щучником дернистим, молінією голубою, перлівкою пониклою, вербозіллям звичайним, ожикою волосистою тощо.

Лісничий Андрій Анатолійович Шпаченко. Професійну діяльність розпочав 1999 року майстром лісу Жуківського лісництва. Працював на посадах маркувальника нижнього складу, майстра лісозаготівель. У 2002 році закінчив Національний ЛТУ України. З 2011 року — по-

ФІАЛКА ШЕРШАВА.

мічник лісного Романінського лісництва. В 2014 році призначений лісничим Миньківського лісництва.

Лісові угіддя Крупецького лісництва характеризуються найбільш поширеними лісоутворюючими породами. Багатий у лісництві і тваринний світ. Керує лісництвом Сергій Анатолійович Смичок.

Ташківське лісництво займає площу 1290 гектарів. У лісництві переважають соснові насадження, на які відведено 91 відсоток вкритих лісом площ. Незначні території насаджень припадають на ялину європейську, вільху чорну, березу повислу. Зооценози представлені найпоширенішими видами ссавців, плазунів, птахів та земноводних.

Лісничий Ташківського лісництва Юрій Вікторович Дідушок. Після закінчення Березнівського лісового коледжу у 2003 році працював лісорубом Голицького лісництва, згодом лісником. З 2005 року займав посаду менеджера зі збуту продукції. На посаді лісного працює з 2010 року.

ХУТІРСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Займає площу 1050 гектарів. Довкола нього знаходяться села Романіни, Миньківці, Хутір Шевченка та Пашуки. У лісництві переважають дубові ліси з дуба червоного і дуба звичайного на які відведено до 60 відсотків площі, соснові ліси з сосни звичайної і модрина займають — до 23 відсотки, березові ліси охоплюють — до 10 відсотків площі. Ялинові, чорновільхові та

КУПИНА БАГАТОКВІТКОВА.

ясеневі ліси займають невеликі площі. Лісові культури належать до різних вікових груп.

Під листяними та мішаними лісами сформувалися дерново-підзолисті супіщані та ясно-сірі і сірі опідзолені ґрунти. Дерново-підзолисті ґрунти утворилися на пісках, супісках, суглинках різних за механічним складом і потужністю.

Сосново-дубово-грабові ліси представлені переважно асоціаціями лісів квасинецевих та зірочникових. Мають нерівномірне поширення. Високоповнотні і високопродуктивні деревостани утворюють дуб і сосна, які переважають у першому ярусі, та граб — у другому.

Для цих лісів характерна постійна участь бореальних видів — веснівки дволистої, одинарника європейського, квасениці звичайної. Внаслідок рубок, ліси зазнали змін. Цілеспрямована вирубка дуба призвела до утворення похідних грабово-соснових або соснових лісів з підліском із ліщини звичайної.

Хроніки лісового краю

СЕЛА ФЕНІКСИ

Один із найбільш спустошливіших нападів вчинили татари 1593 року. Скориставшись відсутністю польського короля Сигизмунда III, який поїхав до Швеції, вони розбили польське військо, яке прикривало кордони Волині, і доценту поруйнували міста і села. До Кременецького міського правління службовець князя Острозького подав заяву про розорення татарами декількох волостей: у володіннях князя Острозького спалено 115 сіл у Старокостянтинівській, Красилівській, Остропільській та Любарській волостях і взято в полон 17103 людини. Зокрема у Старокостянтинівській волості були спустошені 67 сіл, розорено і спалено місто Старокостянтинів, а в полон забрано 11 110 чоловік.

Найбільших людських втрат зазнали села Сквородки — 1500 та Губин — 1005. Від 500 до 1000 людей захопили у полон татари в Чернелівці, Волиці, Старокостянтиніві, Лажевій, Мотовилівці, Новосіліці, близько півтисячі селян стали бранцями у Калинівці, близько 400 — Самчинцях, від 200 до 300 людей — у 15 селах, від 100 до 200 — у 29 селах, від 50 до 100 — у 27 селах, та від 20 до 50 чоловік — у 18 селах. А такі села як Пашківці, Чернятин, Сквородки, Новоселиця, Погоріла, Жеребки, Самчинці, Самчики (Замчики), Семереньки, Демківці, Баглаї, Лажева, Свинна, Красносілка, Остриківці, Писарівка, Жабче, Попівці, Старий і Новий Капустини, Бутівці навіть через вісім років виявилися незаселеними.

Викликає подив чисельність населення спустошених сіл. Напевно, багато з них і нині не мають стільки жителів, скільки у кінці XVI століття татари захопили у полон і продали в рабство.

Трав'янисто–чагарниковий покрив розріджений. Тут переважають: чорниця, орляк, квасениця звичайна. Як домішка, часто трапляються зірочник ланцетовидний, грушанка круглолиста, живучка повзуча та інші.

На землях лісництва функціонує ботанічний заказник місцевого значення «Хутірський», площею 46,8 гектара. Охоронний режим встановлено 1998 року.

Охороняється рідкісний для регіону лісоболотний комплекс, де болота досягли високого ступеня розвитку. Оліготрофні та олігомезотрофні болота тут утворилися на місці водойм і є системою кількох заболочених знижень у лісовому масиві. Болота на більшій частині площі перебувають на олігомезотрофній стадії і тільки окремі їхні частини досягли найвищого ступеня розвитку. Це лісові, досить обводнені, болотні ценози із суцільним сфагновим покривом, які зберігають цілу низку рідкісних бореальних та реліктових болотних видів. Рослинний покрив боліт характеризується різноманітним складом рослинних угруповань. Серед угруповань мезотрофних ділянок найбільш поширеною є асоціація березово–сосново–пухнатоплодоосокова. Деревостан тут розріджений, в досить густому трав'яному покриві (80 відсотків), крім домінантів, значну домішку утворює кунічник сіруватий, місцями очерет і вовче тіло болотне. Крім типових болотних видів, в цих ектопах виявлений такий реліктовий вид як верба чорнична, занесена до Червоної книги України, та малопоширений бореальний вид — осока багнова, який охороняється в області. Ці види утворюють великі популяції і мають добру життєвість.

Серед інших угруповань мезотрофного типу слід назвати ценози асоціації березово–сосново–осоко-

ВЕДМЕДИЦЯ ГЕРА.

во–сфагнувої (з осоками пухнатоплодою та чорною), березово–сосново–очеретяно–сфагнувої, березово–сосново–очеретяно–вовчетілово–сфагнувої та деякі інші. На всіх ділянках цих угруповань сфагновий покрив дуже насичений водою, покриття його складає 80–90 відсотків. На ділянках, які досягли більш високого ступеня розвитку, панують сосново–піхвопухівково–осоково–сфагнові ценози. Тут значну домішку утворює осока пухнатоплодна, є багно болотне, лохина. Ці болотні види охороняються в області. Серед угруповань оліготрофних боліт слід назвати і такі асоціації як сосново–пухівково–журавлино–сфагнова та

НЕЧУЙВІТЕР ВОЛОХАТЕНЬКИЙ.

КЛЕН ПОЛЬОВИЙ.

березово–пухівково–журавлино–сфагнова. Ці болотні угруповання є рідкісними для області.

Серед лісової рослинності, прилеглої до боліт, переважають сосново–дубові та соснові ліси типового складу та набору рослинних угруповань. На екоотпних смугах між болотом та лісом виявлений плаун колючий, занесений до Червоної книги України. Серед багатого зоорізноманіття зустрічаються тварини, занесені до червоного списку та Червоної книги України, зокрема: ведмедиця Гера, вовчок горішковий, жук–олень та інші.

На міжнародному рівні охороняються такі тварини: квакша звичайна, канюк звичайний, крутиголовка, вівчарик–ковалик, синиці блакитна та велика, гачка болотна тощо.

Заказник має велике наукове, водорегулююче значення, є осередком збереження ландшафтного та біологічного різноманіття східної частини Малеого Полісся.

На території лісництва функціонує лісовий розсадник, декоративна шкілька та теплиця. Тут вирощуються туя колоновидна, туя шаровидна, кипарисовик горохоплодий, самшит вічнозелений, ялівці, декоративні кущі тощо.

Лісничий Хутірського лісництва Білецький Юлій Цезарович, продовжуючи сімейну традицію, його дід та батько — також лісівники, свій трудовий шлях розпочав у 1990 році на посадах майстра заготівель, помічника лісничого. Посаду лісничого займає з 1991 року. Нагороджений почесною грамотою голови Держагентства лісових ресурсів України. Його портрет неодноразово заносився на Дошку пошани підприємства. Зарекомендував себе вмілим організатором та наставником молоді.

Романінське лісництво розташоване на площі 1131 гектар. Дубові та соснові ліси займають рівновеликі площі. Вони розкинулися на 80 відсотках площі земель ДЛФ. Ще на 15 відсотках площ ростуть березові ліси.

ГАДЮЧНИК ОГОЛЕНИЙ.

П'ять відсотків площі займають ялинові, чорновільхові та ясеневі насадження. Під лісами сформувалися дерново–підзолисті супіщані ґрунти, які дають можливість вирощувати головні лісоутворюючі породи.

Багатий і тваринний світ. Із великих ссавців тут часто зустрічаються свиня дика, козуля, лось. Орнітофауна представлена дроздом співочим, дрімлюгою, яструбом малим, совою сірою та ін.

Для збільшення поголів'я звірів у лісництві функціонує вольєр, в якому живе і розмножується понад два десятки диких свиней.

Із природоохоронних територій виділяється ботанічна пам'ятка природи місцевого значення «Підсніжник звичайний», площею 7,3 гектара.

Охоронний режим встановлено 1994 року. Охороняється велика популяція підсніжника звичайного — виду, який занесений до Червоної книги України. Зростає у ду-

Хроніки лісового краю

ВАСЬКО, ГРИЦЬКО І АРЦЮТА З ЯРМАКОМ

Цікавим джерелом інформації про імена наших далеких предків, котрі мешкали на землях Волині і Поділля, які тепер входять до складу Хмельниччини, можуть служити поборові реєстри. Вони склалися досить часто, і тому й до наших днів збереглися їх порівняно велика кількість.

А зустріти у них можна досить незвичні імена. Так, у поборових реєстрах 1583 та 1589 років серед жителів села Кривин (тепер Старий Кривин Славутського району), де тоді проживало близько 120 родин, поряд із традиційними іменами шинкаря Мартина, отамана Андрія та соцького Кіндрата, гайдука Андрія, мельника Мися, шевця Андрія та коваля Івана, зустрічаються і досить рідкісні. Чи то зі слів самих власників імен, чи односельці підказали, але писар записав до реєстру Арцюту, Гусида, Дила, Куця, Невдачу, Панюту, Радка, Супруна, Томила, Хацька та Ярмака.

Тепер важко судити про те, чи це справжні імена, чи прізвиська. Одне можна сказати з повною певністю, що це не були прізвища у нашому сучасному розумінні, адже селян за прізвищами стали записувати наприкінці XVIII — на початку XIX століть. Та все-таки у реєстрі значно частіше зустрічаються імена традиційні, такі як Іван (Іванко, Івашко), Васько, Федір (Хведір, Хведько), Андрій, Михайло (Мисько, Мись, Михно, Мишута), Грицько та Яків (Яцько). Так іменували людей, які нічим особливим не вирізнялися із загальної маси. І лише окремі особи, які проявляли індивідуальність характеру чи мали якісь особливі заслуги перед громадою, отримували й неповторне прізвисько.

бово–сосновому лісі з домішкою ялини звичайної, граба звичайного, берези повислої; вік дерев — 55–60 років.

Підсніжник утворює суцільні зарості. Відсутність поблизу населених пунктів і бездоріжжя сприяють хорошому поновленню рослин. Серед тваринного різноманіття зустрічаються види, що занесені до Додатку II Бернської конвенції, зокрема: дятел великий, крутиголовка, вівчарик жовтобровий, вівчарик–ковалик, вільшанка, кропив'янка чорноголова, мухоловка сіра, мухоловка білошия, повзик, зяблик, костогриз та ін.

Має природоохоронне, наукове та естетичне значення.

Лісничий Романінського лісництва Олександр Валерійович Кірічок свій трудовий шлях розпочав у 1991 році робітником по підсочці лісу Славутського лісництва. Після закінчення Національного аграрного університету у 1996 році працював майстром лісу Славутського лісництва. З 2007 року — помічник лісного Хутірського лісництва, а в 2009 році став керівником Романінського лісництва.

При реорганізації Хутірського лісництва утворилося ще й Городецьке, яке займає площу 1133 гектари.

У лісництві домінують соснові ліси з сосни звичайної. Вони займають до 40 відсотків вкритих лісом площ. Ще 30 відсотків площ відведено під дубові насадження, в яких формуються особини дуба звичайного високоствовбурного. Двадцять відсотків площ займають березові ліси і всього на 10 відсотках земель ДЛФ ростуть ялинові, чорновільхові та ясеневі ліси. Лісівники, постійно дбаючи про лісорозведення та лісовідновлення на високому науковому рівні, вчасно проводять всі лісгосподарські заходи.

Володимир Андрійович Бережний — лісничий Городецького лісництва, пройшов непростий шлях випробувань. Після закінчення Кременецького лісотехнічного технікуму трудовий шлях розпочав у 2004

КРОПИВ'ЯНКА РЯБОГРУДА.

році верстатником деревообробного комплексу Славутського держлісгоспу. З 2008 року працював помічником лісного Кривинського лісництва. У 2010 році призначений на посаду інженера з відведення та запровадження електронних методів таксації. 2008 року, без відриву від виробництва, закінчив Національний лісотехнічний університет України. В 2013 році призначений на посаду лісного.

ЛІСНИЦТВО «КРЯЖОВА БУДА»

Лісництво утворилося в результаті реорганізації лісництв. Займає площу 1164 гектари. В лісництві переважають листяні (дубові — 30 відсотків, березові — 20 відсотків, чорновільхові — 15 відсотків) ліси. На хвойні сосново–ялинові ліси відведено 35 відсотків площі.

У лісництві функціонує дві гідрологічні пам'ятки: «Три дуби», «Вітик річки Утка» та ботанічна пам'ятка природи «Дуб черешчатий».

ПЛАУН КОЛЮЧИЙ.

ПЕРЛІВКА РЯБА.

«Вітик річки Утка» — гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення. Площа — 20 гектарів. Охоронний режим встановлено 1993 року.

Охороняється заболочене верхів'я річки Утка (права притока р. Горинь). Серед болотної рослинності найпоширенішими є угруповання мезотрофних боліт, оскільки три з них перебувають в мезотрофній та олігомезотрофній стадіях розвитку. На цих ділянках є ценози пухнато-плодоосоково-сфагнові, вони безлісні. Тут зростають види, які охороняються в Хмельницькій області: образки болотні, пухівка піхвова, пухівка багатоклоскова, росичка круглолиста.

На ділянках боліт поширені ценози сосново-пухівково-сфагнкової асоціації та угруповання пухівки піхвової на суцільному сфагновому покриві. Вони характеризуються наявністю розрідженого деревного ярусу із берези пухнатої та сосни. Також трапляються угруповання очерету, рогузу вузьколистого, осоки омської, місцями з співдомінуванням лепешняку великого. Тут зростають регіонально рідкісні рослини — вовче тіло болотне, ситник розчепірений, багно звичайне, журавлина болотна. Раритетну ценотичну складову невеликих ділянок водних плес формують угруповання латаття сніжно-білого, латаття білого, глечиків жовтих, які занесені до Зеленої книги України.

Лісова рослинність, яка розміщується на погорбованих підвищених ділянках навколо озер, представлена, в основному, сосновими лісами. Найбільші площі займають соснові ліси зеленомохові (Зелена книга України). Трапляються асоціації грабово-дубового лісу волосистоосокового та яглицевого.

У пам'ятці природи зростають рослини, які занесені до Червоної книги України: верба чорнична, лілія лісова, пальчатокорінник плямистий.

ВЕРЕС ЗВИЧАЙНИЙ.

Різноманітність ландшафтних умов, багатий рослинний світ сприяють великому розмаїттю зообіоти. Серед видів тваринного світу до Червоної книги України занесені бджола-тєсляр звичайна, махаон і райдужниця велика. Представником Європейського Червоного списку є деркач, а Додатку II Бернської конвенції — квакша звичайна, ропуха зелена, ящірка прудка, лелека білий, лунь очеретяний, волове око, гаїчка болотяна, зеленяк, зяблик та ін.

Має наукове, природоохоронне, водорегулююче значення, є осередком збереження біологічного і ландшафтного різноманіття.

У цьому ж лісництві на площі 1,2 гектара розташована гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення «Три дуби». Охоронний режим встановлено 1998 року.

Охороняється природне лісове озеро, яке утворилося у видовженій улоговині. Озеро тягнеться на 250–300 метрів і має ширину близько 40 метрів, загальна площа озера близько одного гектара. Воно оточене з усіх боків лісом, який утворює з озером лісоозерний комплекс. Озеро має оригінальний для регіону еумезотрофний хід заростання. Еумезо-

Хроніки лісового краю

СТАРОДАВНІ ІРЛАНДЦІ ПОХОДИЛИ З... УКРАЇНИ

Вчені з Трінті-коледжу в Дубліні спільно з археологами Королівського університету Белфаста досліджували останки стародавніх жителів Ірландії і дійшли висновку, що предками сучасних жителів країни були вихідці з території сучасної України.

Дослідники вивчили ДНК останків трьох чоловіків, які жили на острові Ратлін чотири тисячі років тому. Результати дослідження показали, що у ДНК чоловічих останків часів Бронзового віку третина генома успадкована від вихідців з сучасної України.

«Під час Бронзового віку Європу охопила хвиля геномних змін. Вона пройшла від Чорного моря до берегів найдальшого її острова. Цей ступінь змін дає можливість припустити, що мали місце й інші пов'язані зміни. Зокрема, поява мови, що стала джерелами для західно-кельтських мов», — заявив професор Трінті-коледжу Ден Бредлі.

За словами вчених, останки чоловіків мають сильну генетичну схожість з сучасними ірландцями, шотландцями і валлійцями. Дослідники відзначають, що ця подібність була згодом ослаблена через появу англосаксів та інших народів на цій території.

трофні рослинні угруповання розміщені вузькими смугами по боках озера. Найбільш інтенсивний процес заростання виявлений у східній частині, де глибина найменша. Саме тут утворилися болотні угруповання значної площі. В цій частині переважають угруповання рогозу широколистоного зі співдомінуванням бореального виду — вовчого тіла болотного (охороняється в Хмельницькій області). Характерною їх особливістю є наявність сфагнового покриву, проективне покриття якого сягає 50 відсотків. Флористичне ядро в цих ценозах утворюють типові болотні види — смовдь болотна, кисляк китицецвітій, півники болотні, ситник розлогий. Виявлені тут і такі малопоширені в регіоні види як образки болотні та пухирник малий. В нешироких прибережно-водних смугах, які оточують озеро, переважають угруповання сунічника сіруватого, місцями зі співдомінуванням вовчого тіла болотного на сфагновому покриві.

Лісова рослинність в прилеглих до озера смугах представлена сосновими та сосново-дубовими лісами, місцями — сосново-грабово-дубовими лісами. На більш знижених, прилеглих до озера ділянках, переважають соснові ліси чорницеві та чорницево-зеленомохові, в яких виявлені великі популяції плауна колючого, занесеного до Червоної книги України. Вище в рельєфі розміщуються сосново-дубові ліси, другий ярус утворює дуб звичайний, інколи — з грабом звичайним. В трав'яно-чагарниковому покриві переважає чорниця. Тут зростає ожика лісова, дуже рідкісний на рівнині вид, який в Україні поширений, в основному, в Карпатах.

Пам'ятка природи «Три дуби» за своїм рослинним покривом та флорою є типовою для Малого Полісся. Водночас у зв'язку з переважанням у заростанні водойми еумезотрофних ценозів із сфагновим покривом вона має специфічні бореальні види. В складі флори є

В'ЯЗ ГЛАДЕНЬКИЙ.

КОСТОГРИЗ.

види із Червоної книги України (плаун колючий, пухирник малий) та низка регіонально рідкісних — образки болотні та ожика лісова.

Має гідрологічне, ґрунтозахисне, естетичне, рекреаційне значення, є осередком збереження ландшафтного і біологічного різноманіття східної частини Малого Полісся.

Лісничий Віталій Юлійович Білецький. Після закінчення Малинського лісотехнічного технікуму у 1999 році працював майстром лісу Хутірського лісництва. Навчаючись без відриву від виробництва у 2003 році закінчив Львівський лісотехнічний університет. З 2004 до 2007 року працював інженером-лісопатологом. У 2014 році призначений на посаду лісничого.

ЛЕПЕШНЯК ВЕЛИКИЙ.

Хроніки лісового краю

СТАРІ УКРАЇНСЬКІ СОРТИ ПОХОДЯТЬ ІЗ ФРАНЦІЇ Й ІТАЛІЇ. І НЕ ТІЛЬКИ...

Нині досить часто можна почути розмови дачників про якісь таємничі старі українські сорти фруктових дерев, які, на відміну від сучасних, і стійкі до хвороб, і плоди їхні смачні, і не потребують ніякого особливого догляду. Ось тільки дізнатися, що ж то за старі українські сорти і де й коли вони у нас взялися, немає ніякої можливості.

А виявляється, що і в минулому у нас росли не тільки місцеві сорти плодівих дерев, але й «мігранти» заледве не зі всього світу. З часом вони акліматизувалися, втратили «чужинські» назви, набули місцевих найменувань і, перекочовавши від поміщиків у селянські сади, так «зукраїнізувалися», що стали «старими українськими».

Так, М. Симашкевич у своїй книзі «Историко-географический и этнографический очерк Подолии», виданій у Кам'янці-Подільському 1875 року, пише про те, що на Поділлі протягом XVIII та першої половини XIX століть було акліматизовано понад півтисячі сортів груш та яблунь. Лише перелік та коротка характеристика деяких із цих сортів займає в книзі три сторінки. Особливо розкішними були сади в Калині на Кам'янецьчині, Дашківцях на Вінковеччині, Миньківцях на Дунаєвеччині, Михалківцях та Глушківцях на Ярмолинеччині.

Але найцікавіше у переліку, наведеному автором, те, що є можливість простежити, звідки у наших садах взялися й нині добре відомі сорти. Так, наприклад, англійські груші Biscoop Peer та Veure якимось дивовижним чином стали добре відомими «дулями», а французькі Bonchretien d'automne стали «християнками». Інші «французженки» — Orange musque та Petit rousselet — стали відповідно «мускатками» і «руслетками». А «німкеню» Poire Demoisile подоляни «охрестили» «паненкою». Отримали свої українські імена і груші чеські та голландські, іспанські та італійські, мальтійські та сирійські.

Такі ж метаморфози трапилися і з яблунями. Так, французька Calville rouge d'automne стала «кальвієм червоним», а Reinette d'or — «ранетом золотим». Німецькі Paradis rouge стали просто «райками». І давно загубилися первісні назви у яблунь, предки яких потрапили на Поділля з Італії, Китаю та Америки. Їх у селах називають просто яблука солодкі чи кислі, зимові чи літні. Правда, ще й досі можна почути назви «тирольки» і «татарки», хоч це зовсім не означає, що їхнє коріння з Тіролю чи Криму.

Окрім яблунь і груш, потрапили до нас і закордонні вишні та черешні. Їх за інформацією М. Симашкевича, на Поділлі акліматизувалося аж 37 сортів. Одні із них — *Cerasus dulcis Hortorum* — стали просто «литовками». Тільки деякі із 44 сортів слив нині широко відомі під своїми українськими назвами. Так, венгерки свого часу прибули до України під назвою «*Prunus hungarika*», а «кобилехи» — «*Prunus insifitia Subiana*». Далекі предки наших «синюх» примандрували аж із Дамаска і мають сирійське коріння, а лутіві вишні насправді в далекому минулому вигрівали щічки під турецьким сонцем. Однак не так вже й важливо нині, звідки походять смаколики наших садів. Головне, щоб радували вони ще не одне покоління нинішніх і майбутніх подолян.

БУВ БІЦИКЛ — СТАВ ВЕЛОСИПЕД

Лише через три роки після того, як 1864 року ліонські промисловці брати Олів'є разом із каретним інженером П'єром Мішо і майстром дитячих візочків П'єром Лалманом почали масовий випуск велосипедів, чи як тоді їх називали, — біциклів, ця дивовижа потрапила до Львова.

Правда, Міхал Мрозовський (можливо, навіть власник першого велосипеда в Україні) так і не зміг його приручити: постійно падав і врешті вирішив збутися тої напасті та подарував двоколісного коня спортивному товариству «Сокіл». Хоч варто відзначити, що тоді дерев'яний велосипед був дуже дорогим, бо коштував цілих 600 франків. Аби мати уявлення про товарне наповнення тих шести сотень франків, у літературі постійно наводять приклад, що за ці кошти у Парижі можна було харчуватися півтора року.

Отож першим велосипедистом Галичини, а можливо, й України, став Пшибилінський, осідлавши непевний транспорт у квітні 1867 року. Але ж одному ганяти вулицями Львова було нудно, тому він замовив у знайомого коваля копію велосипеда: так у Львові з'явилося два біцикли.

Коли ж біцикл з'явився на Поділлі, достеменно не відомо. Однак можна стверджувати, що жителі Кам'янця-Подільського вперше побачили двоколісну дивовижу влітку 1898 року, коли до міста над Смотричем біциклом приїхав зі Львова Ярослав Пеньонжка. І хоч пан Пеньонжка до Ворохти дістався потягом, а вже потім пересів на біцикла, свої пригоди він детально описав у книжці під назвою «Львів — Кам'янець-Подільський. Нотатки з подорожі цикліста». Місто вразило мандрівника своєю архітектурною вишуканістю та оригінальністю. А ось що йому дуже не сподобалося, то це місцева бруківка. Та, мабуть, у велосипедистів вона й нині захоплення не викликає.

ЛІСИ І ЛІСНИЦТВА ДП «СТАРОКОСТЯНТИНІВСЬКИЙ ЛІСГОСП»

Своєрідну, особливу привабливість має лісостеповий ландшафт, у якому відкритий простір чергується з залісненими «островами», що є невід’ємною складовою природного комплексу. Ліси є також надважливою часткою регіональної економіки.

Лісогосподарське підприємство розташоване в центральній частині області на території Шепетівського, Полонського, Теофіпольського, Красилівського, Старосинявського та Старокостянтинівського районів. Воно має площу 17485 гектарів, з яких лісом вкриті 15253 гектари.

Господарство має унікальні лісонасінневі плантації дуба черешчатого та модрина європейської, а також сім лісових заказників загальною площею 887 гектарів, де закладаються основи лісонасінної справи, та 26 пам’яток природи.

До складу лісгоспу входять шість лісництв, деревообробний комплекс, автопарк і ремонтно-технічні майстерні. Основними напрямками діяльності підприємства

СПАРТАКІАДА ЛІСІВНИКІВ.

є проведення заходів з відтворення лісів, підвищення їх продуктивності та якості, створення насаджень із швидкокорослих порід дерев, які в найкоротший термін дадуть велику кількість деревини, забезпечення раціонального використання земель лісового фонду, а також безперервне і невиснажливе лісокористування, охорона лісів, ведення мисливського господарства, заготівля деревини. У відповідності з Державною цільовою програмою «Ліси України», щорічно на землях підприємства насаджується 150–180 гектарів лісових культур та створюється майже 100 гектарів захисних насаджень.

Структура лісосічного фонду забезпечує безперервне довгострокове лісокористування в обсязі розрахункової лісосіки 33000 кубометрів.

Особлива увага приділяється штучному лісорозведенню, а для вирощування посадкового матеріалу закладаються власні розсадники.

Природний склад деревостанів підтримується рубками формування та оздоровлення лісів, які щорічно проводяться на площі близько 550 гектарів, із яких освітлення і прочищення виконується на площі понад 300 гектарів.

Щороку працівники підприємства заготовляють майже 50000 кубометрів деревини, яка реалізується на внутрішньому та зовнішньому ринках, зокрема, постачається до Німеччини, Угорщини, Іспанії, Польщі, Великобританії та США.

Інтенсивний розвиток підприємства розпочався у післявоєнний час. Із 1947 до 1950 року лісгосп очолював Василь Дем'янович Байтала, якому було присвоєне звання заслуженого лісівника Української РСР, а з 1980 до 1987 року він займав посаду міністра лісового господарства України.

У 1946–1948 роках старшим лісничим працював Борис Миколайович Лук'янов, який згодом був призначений на посаду міністра лісового господарства УРСР, автор та головний доповідач нової редакції Лісового кодексу, прийнятого на сесії Верховної Ради УРСР у грудні 1979 року.

Працював тут головним інженером і майбутній заступник міністра лісового господарства України Роман Іванович Миколайчук.

З 1950 до 1951 року обов'язки директора лісгоспу виконував Зиновій Андрійович Жуков.

У 1952 році директором лісгоспу призначений Микола Адріанович Задоя, який очолював підприємство 1958 року. А з 1958 до 1966 року цю посаду обіймав Юхим Гаврилович Фертюк. Він пізніше, в 1966 році, переве-

рився на іншу посаду.

Хроніки лісового краю

БУРЛАКИ НА... СЛУЧІ

Нині важко уявити, що у середині позаминулого століття річка Случ мала досить-таки інтенсивне судноплавство, у якому брали участь... бурлаки.

На відстані 170 верст, від гирла і майже до Новограда-Волинського, ходили баркаси. А ще 100 верст до містечка Острополя, що на Старокостянтинівщині, товари сплавлялися з допомогою плотів. За даними, які наводить «Военно-статистическое обозрение Российской империи», в середині XIX століття щороку по Случі сплавлялося від 350 до 500 плотів, якими транспортувалося товарів на загальну суму від 100000 до 175000 рублів сріблом. І це лише за час так званої «високої води», бо ж коли її рівень падав, то відкривалися і піщані мілини, і кам'яні пороги. На думку укладачів «Обозрения...» «недостатки судоходства происходят также от нерасчищенного бичевника» (бичевник — сухопутна дорога вздовж берега, призначена для буксирування суден на канатах людьми (бурлаками) чи кіньми). Ось і виходить, що бурлаки були не лише на Волзі, але й на Случі.

МЕДУНКА М'ЯКА.

дений у м. Рівне, де до 1988 року очолював Рівненське обласне управління лісового господарства, а пізніше працював інженером побічного користування Хмельницького управління лісового господарства.

Директорами лісгоспу працювали Дмитро Андрійович Лахтадир — з 1966 до 1975 року, в 1975 році обов'язки директора лісгоспу виконував Володимир Степанович Когут, а в 1975–1983 роках лісгосп очолював Феоктист Вікторович Никонюк, пізніше призначений начальником Хмельницького облуправління. На цій посаді він працював з 1983 до 1997 року.

У період з 1983 до 2001 року лісгосп очолював Микола Володимирович Бородій. Під його керівництвом побудована нова адміністративна будівля (1990 р.), а свою любов до лісу він передав одному зі своїх синів — Ігорю Миколайовичу Бородію, який тепер працює головним лісничим Старокостянтинівського лісгоспу.

З 2001 до 2003 року директором лісгоспу працював Микола Павлович Кулик.

З 2003 року лісгосп очолює Відмінник лісового господарства України Юрій Дмитрович Грачук. Під його керівництвом колектив, застосовуючи інноваційні технології ведення лісового господарства, багато років виконує та перевиконує планові завдання, покращує матеріально-технічну базу.

АНТОНІНСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Лісництво займає площу 2887 гектарів. Воно включає в себе дев'ять лісових урочищ — «Пеньки» або «Васьківці», площею — 173 гектари; «Кучманівка» — 299 гектарів; «Колки» — 309 гектарів; «Терешки» — 516 гектарів; «Кульчини» — 500 гектарів; «Антоні-

КУТОЧОК ВІДПОЧИНКУ.

ни-1» — 461 гектар; «Антоніни-2»; «Замчисько» — 5 гектарів; «Чернятин» — 624 гектари.

Лісове урочище «Чернятин» сформоване дубовими лісами із дуба червоного і дуба черешчатого — до 60 відсотків площі, ялинових лісів з ялини європейської та ялиці — до 25 відсотків, соснових лісів з сосни звичайної і модрина — до 5 відсотків, грабових лісів з граба звичайного та ільмових — до 5 відсотків, ясеневих лісів з ясена звичайного і клена — до відсотка, а також чорновільхових лісів з вільхи чорної — до відсотка площі. Є тут і насадження акації білої та гледичії, тополі та верби.

Сосновий ліс характеризується тим, що деревний ярус утворює сосна звичайна, поодинокі зустрічається береза бородавчата, дуб звичайний або дуб червоний. Підлісок — не розвинений.

Чагарниково-трав'яний покрив представлений брусницею, чорницею, орляком звичайним, лохиною, щучником дернистим, дзвониками персиколістими, вересом звичайним, ожикою волосистою, веснівкою дволистою, багном звичайним, перстачем гайовим, молінією голубою, перлівкою пониклою та вербозіллям звичайним.

У моховому покриві, який добре розвинений, виділяються рунянка звичайна, сфагнум дібровний, гілокомій блискучий і плевроцій Шребера.

Лісництво характеризується різноманітністю тваринного світу. На ділянках лісу з молодими насадженнями концентруються зайці-русаки, лисиці, козулі.

У середньовікових насадженнях живе чимало видів птахів: берестянка звичайна, вівчарик весняний, вільшанка, вивільга, ворона сіра, горихвістка звичайна, грак, дрізд співочий, дятел великий, жайворонок лісовий, зяблик і кропив'янка рябогруда.

Ссавці представлені білкою звичайною, куницею лісовою, бурозубкою, снотовидним собакою, їжаком звичайним, кротом, ласкою та мишою лісовою.

МОЛОДІ НАСАДЖЕННЯ.

У річкових долинах та болотах живуть жаби гостроморда, зелена та трав'яна, кумка червоночерева, ропуха звичайна. А ще трапляються тритони гребінчасті та звичайні, які тут і зимують.

У лісових зооценозах зустрічаються плазуни: ящірка прудка, веретільниця, ящірка живородна, вуж звичайний і спорадично мідянка.

Тривалий час лісництво очолював Микола Іванович Ганжій (1966–1998 рр.), пізніше — Володимир Миколайович Балух (1998–2002 рр.). Лісничий Антонінського лісництва Сергій Вікторович Бакула.

ГРИЦІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Лісництво має 88 кварталів загальною площею 4061 гектар. Характерним є те, що лісництво знаходиться на межі Малого Полісся і Лісостепу. Тому його лісові типологічні умови особливо не різняться від інших лісництв. Тут частіше трапляються соснові ліси сфагнові та лишайникові.

У лісовому урочищі «Вербівці», площа якого 1088 гектарів, виділено 39 кварталів, довкола яких розкинулись села Чепці, Ліщани, Вербівці та Чотирбоки.

На території лісового урочища «Лабунь», яке має площу 1174 гектари, знаходяться: на півночі — села Новолабунь та Троєщина, на півдні — Кустівці та Качанівка, на заході — Карпилівка, Микулин і Сасанівка, на сході — Онацьківці і Храбузна.

Лісове урочище «Тростянець» має площу 583 гектари. Навколо нього знаходяться населені пункти: Гриців — на заході, Карпилівка — на півночі, Сасанівка і Микулин — на сході та Онишківці — на півдні. Тут можна побачити сосновий, ялиновий, дубовий, грабовий, ясеневий, березовий ліси, осиковий ліс з осики та вільхи

ЦМИН ПІЩАНИЙ.

сірої, чорновільшняки з вільхи чорної. Однак різні типи лісу в урочищі «Тростянець» переважно представлені невеликими ділянками.

Такий же породний склад лісу характерний для лісового урочища «Гостра Брама», яке має площу 1049 гектарів, але у ньому переважає дубовий ліс з дуба червоного і звичайного, а також ялиновий ліс з ялини європейської та ялиці.

Ще більш схоже за типом лісу і розмірами ділянок урочище «Шкарівка», площа якого 167 гектарів. Довкола нього знаходяться села Шкарівка, Партиці та Губча.

Тваринний світ лісництва — типовий для лісостепової зони.

Тривалий час, з 1979 до 2010 року, на посаді лісного Грицівського лісництва працював Дмитро Федо-

Хроніки лісового краю

ОСТРОПІЛЬСЬКІ СОТНИКИ ШАБЛЯМИ НЕ МАХАЛИ

Як би дивно це нині не виглядало, але інвентар володіння князів Острозьких за 1620 рік засвідчив наявність в Острополі 1250 «пляцових» і «напівпляцових» садиб. За їхньою кількістю Остропіль був одним із найбільших міст Волині.

Місто вже тоді складалося із двох частин — Старого, у якому разом із передмістям нараховувалося 986 садиб, і Нового Острополя, в якому було 264 садиби. За плануванням воно мало українську середньовічну садибно-дворову забудову, в основі якої лежали традиційні давньоруські містобудівні засади, випробувані багатовіковою практикою. Її особливістю було те, що на окремих ділянках — «пляцах» чи «півпляцах» — зводилися не лише житлові будинки, але й всі необхідні господарські споруди.

Остропіль мав сотенно-десяткову систему поселення. Міщани поділялися на десятки, яких було 26 і які очолювали десятники, і сотні, на чолі яких стояли сотники. До кожної сотні входило від чотирьох до шести десятків. Проте сотні й десятки — то узагальнені назви, бо в десятках було від 17 до 40 садиб. Так, десяток Малого мав 25 садиб, Гаврилів — 17, Яськів — 23, Івана Босого — 31, Петра Парканного — 27, а десяток Йовця — 38. Відповідно сотня складалася із 161 садиби. А Новий Остропіль мав всього одну сотню, до якої входило 264 двори.

Десятники і сотник відповідали за сплату податків, виконання обов'язкових міських повинностей, а ще стежили за порядком у десятках і сотнях. За відомостями, які містить інвентар, Старий Остропіль ділився на шість сотень, якими управляли сотники Харко Соколик, Ярмол, Петро, Кость, Кривошия та Копець.

рович Грачук, котрий виховав цілу плеяду працівників лісового господарства, прищепивши любов до лісу і своєму синові, який працює директором ДП «Старокосянтинівське лісове господарство».

Лісничий Грицівського лісництва — Олександр Антонович Доманський, який тривалий час працював помічником лісничого цього ж лісництва.

КРАСИЛІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Лісництво займає площу 3131 гектар. До його складу входять десять лісових урочищ: «Шмирки», «Волиця», «Осичина», «Довжок», «Баймаки», «Михайлівці», «Запуст», «Адамівка», «Липник», «Гайдучино».

В урочищі «Шмирки», площею 478 гектарів, переважає дубовий ліс з дуба червоного і дуба звичайного. Але є й ясеневий, грабовий, березовий ліси, чорновільховий ліс з вільхи чорної, ялиновий ліс з ялини європейської та ялиці, сосновий ліс з сосни звичайної та модрини. Трапляються тут і насадження осики та вільхи сірої, липи серцелистої, горіха та плодкових.

Сосновий ліс характеризується тим, що перший ярус утворює сосна звичайна, а також поодинокі дуб звичайний і береза бородавчата. Підлісок — не розвинений.

Основу чагарниково-трав'яного покриву складають види, характерні для більшості лісових ценозів господарства. У моховому покриві переважають рунянка звичайна, гілокомій блискучий, сфагнум дібровний.

Урочище «Довжок» характеризується сосновим лісом із сосни звичайної та модрини. У ньому перший ярус утворюють сосна звичайна, береза бородавчата, дуб червоний, дуб звичайний. Підлісок — не розвинений.

Чагарниково-трав'яний покрив складають орляк звичайний, чорниця, брусниця, дзвоники персиколіс-

ЛІСОВОЗНА ДОРОГА, КРАСИЛІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО.

ті, верес звичайний, лохина, щучник дернистий, молінія голуба, багно звичайне, веснівка дволиста, вербозілля звичайне, перстач гайовий і перлівка поникла. Добре розвинений моховий покрив.

Окрім цього, в лісовому урочищі «Довжок» зростають насадження різних вікових груп, зімкнуті дубові ліси з дуба червоного і дуба черешчатого, ялинові, грабові, ясеневі та березові ліси. Є й ділянки тополі, верби та чагарників.

На теренах лісництва розкинулося заповідне урочище «Михайлівецьке» площею 253 гектари. Місцевість, у якій воно знаходиться, характеризується густою мережею ярів, широких і пологих балок з водотоками, які належать до басейну Південного Бугу і прилеглих горбів. Саме вони створюють своєрідний та мальовничий ландшафт.

У рослинному покриві переважають дубово-грабові (з переважанням граба) та похідні від них грабові ліси, в основному — середньовікові. Вони поростевого походження, трапляються також ділянки лісових культур. Крім дуба і граба, в деревостані досить значну домішку утворюють липа та черешня, меншу — ясен, береза та осика. У зволжених ярах зростають вільха, верби ламка та козяча.

У зв'язку з великим затіненням влітку, підлісок у них не виявлений. Поодинокі трапляються ліщина, бруслина європейська та бородавчата, свидина кривавочервона. Влітку у трав'яному покриві переважають зірочник ланцетовидний, зеленчук жовтий, а по днищах та в нижній частині схилів — яглиця. Значну участь у травостой беруть підмаренник запашний, жовтець кашубський, копитняк європейський. Тут можна побачити також просянку розлогу, чистець лісовий, осоку лісову, лісові папороті — щитники чоловічий та шартрський, щавель лісовий. Невисокі, часто цікаві види ховаються в нижньому ярусі травостою. Це адакса мускусна, воро-

НАСАДЖЕННЯ МОДРИНИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ.

няче око, медунка темна, веснівка дволиста та інші. По днищах балок трапляються вологолюбні лучні та лучно–болотні види. Смуги навколо струмків утворюють пшінка весняна та жовтяниця черговолиста, трапляються калюжниця болотна, гадючник в'язолистий. На схилах ярів можна побачити зарості хвоща зимуючого — малопоширеного в регіоні виду.

Навесні в урочищі виявлені синузії весняних ефемероїдів. Найбільшу площу займають синузії рясту ущільненого та анемони дібрової. Окремі куртини утворює високий ряст порожнистий з білими та бузковими квітами. Такі синузії загалом характерні для дубово–грабових лісів. Значні площі займають синузії центральноєвропейських видів. Це стосується синузій рівноплідника рутвицелистого з ніжними білими квітами. Місцями, особливо на схилах ярів, вони переважають у рослинному покриві. Нерідко тут можна побачити підсніжник звичайний, занесений до Червоної книги України. Частіше він трапляється окремими куртинами. Із ефемероїдів тут відмічені проліска дволиста, гусячі цибульки жовта та маленька.

Заповідне урочище «Михайлівецьке» — мальовнича, типова за рослинним світом для регіону ділянка переважно грабового лісу з досить багатую флорою, яка потребує охорони.

У 9 виділі 83 кварталу розташоване урочище «Гайдучино–1», що характеризується насадженням дугласії зеленої. Охоронний статус отримало в 1969 році.

ЦИТНИК ЧОЛОВІЧИЙ.

У цьому ж лісництві, в урочищах «Баймаки–1», «Волиця» та «Липник» на площі 2,2 гектара зростає горіх Зібольда — *Juglans ailantifolia* Carr. Охоронний статус ці урочища отримали, відповідно, у 1969 та 1982 роках.

Тваринний світ лісництва — типовий для лісостепової зони.

Тривалий час посаду лісного обіймав (1958–1984 рр.) кандидат сільськогосподарських наук Олександр Іванович Черногор. Під час його роботи — в 1974 році створено першу лісонасінневу плантацію модрини, яка донині забезпечує насінням не лише господарство, а й лісогосподарські підприємства держави.

Пізніше посаду лісного обіймали Валерій Вікторович Шевчук (1982–1992 рр.), Василь Іванович Замрій (1998–2001 рр.), Іван Євгенович Магмет (2001–2003 рр.), Юрій Павлович Яков'юк (2004–2010 рр.).

З 2011 року на посаді лісного працює Іван Олександрович Степанюк.

САМЧИКІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

У межах лісництва, яке має загальну площу 2132 гектари, є чотирнадцять лісових урочищ: «Новики», площею 300 гектарів, довкола сіл Попівці та Новаки; «Самчики» — 308 гектарів, неподалік сіл Решнівка, Самчики, Сахнівці та Киселі; «Калинівка» — 375 гектарів, поблизу сіл Калинівка й Губин; «Мацевичі» — 140 гектарів, біля сіл Огівці, Демківці та Круча; «Чорна» — 103 гектари; «Райки» або «Райцька Дубина» — 16 гектарів; «Градилева Дубина» — 57 гектарів, поруч із Старим Остроподем; «Ладизька Дубина» — 113 гектарів, поблизу села Ладиги; «Руда» — 143 гектари, неподалік Лажевої; «Баглан», або «Баглаї» — 214 гектарів, довкола сіл Баглаї, Ємці та Лажева; «Хутор» — 37 гектарів; «Хвоса» — 65 гектарів; «Гнатки» — 86 гектарів, поблизу Ілляшівки; «Вербородинці» — 174 гектари, поруч із Берегелями.

В усіх лісових урочищах переважають листяні дубово–грабові ліси. Їм властивий двоярусний деревостан з високою зімкненістю крон. Перший розріджений ярус утворює дуб звичайний, другий, значно нижчий, але густіший, — граб звичайний. В деревостані зростають липа серцелиста, клен гостролистий, клен–явір, в'яз гладенький. Внаслідок високого затінення підлісок не формується, а травостій розріджений. Для травостою характерне поширення видів широколистяних лісів. В результаті вирубування, дуб витісняється тіньовитривалішим грабом.

На території лісництва функціонує низка природозаповідних територій. Так, Калинівський заказник площею 66 гектарів, що розташований у кварталах 16–21, сформований із насаджень граба звичайного і виконує водоохоронну роль на берегах Случі. В 37 кварталі урочища

«Баглаї», на площі 0,9 гектара зростають особини бука європейського віком 145 років. Загальна площа букових насаджень на землях підприємства складає майже 50 гектарів. Буки можна помітити у складі невеликих насаджень, або у вигляді алей. 143-гектарний заказник «Ладжинський» — це дубово-грабова діброва.

Фауна цього лісництва включає абсолютну більшість видів типових для інших лісових угідь.

Тривалий час на посаді лісного Самчиківського лісництва працював Казимир Тимофійович Лисаківський (1966–2004 рр.), пізніше на посаду лісного був призначений Анатолій Казимирович Лисаківський (2004–2008 рр.). З 2008 року очолив лісництво Микола Степанович Бондар, котрий тривалий період працював помічником лісного Самчиківського лісництва.

СКОВОРОДЕЦЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Воно займає площу 3130 гектарів. До його складу входить лісове урочище «Жеребки» площею 254 гектари. У першому кварталі переважає за площею зімкнутий дубовий ліс. Росте тут пристигаючий і середньовіковий сосновий ліс з сосни звичайної і модрини, а також чорновільховий ліс з вільхи чорної. У другому кварталі до цих типів лісу домішується — зімкнутий ялиновий ліс з ялини європейської та ялиці, березовий ліс з берези бородавчастої, ясеневий ліс з ясена звичайного і клена. У третьому кварталі 80 відсотків площі займають зімкнуті пристигаючі дубові ліси, невелику ділянку займають березовий та ясеневий ліс з ясена звичайного і клена. Є насадження акації білої і гледичії. Таким видовим складом характеризується четвертий та п'ятий квартали. У шостому кварталі можна побачити березовий ліс з берези бородавчастої, який займає до 15 відсотків площі, дубовий ліс — до 65 відсотків, ясеневий ліс — до 15

СВІТЛА ДІБРОВА.

ОДУД.

відсотків, ялиновий ліс з ялини європейської та ялиці — до 5 відсотків площі.

У 14 кварталі лісництва, на площі 0,5 гектара є високопродуктивні насадження бука європейського. Охоронний статус території надано 1992 року.

На схилах річки Іква, в третьому кварталі, на площі 38 гектарів, знаходиться заказник місцевого значення «Підгірнянський». Тип лісу дубово-грабова діброва. Характерним є те, що такі ліси зустрічаються невеликими ділянками. Для них характерний двоярусний деревостан з високою зімкненістю крон. Перший розріджений ярус утворює дуб звичайний, який досягає висоти 24–26 метрів. Другий, значно нижчий, але густіший, формує граб звичайний. Поодинокі в деревостані зростають липа серцелиста, клен звичайний та ясен звичайний. Підлісок — не розвинений. Чагарниково-трав'яний покрив сформований типовими видами.

Понад три десятиліття (1967–2001 рр.) посаду лісного Сковородецького лісництва обіймав Алім Вікторович Новоселецький, після якого тут на посаді лісного працює Михайло Петрович Войтко.

СТАРОСИНЯВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Лісництво займає площу 1668 гектарів. До його складу входять три лісових урочища: «Чарівська дача», площею 1309 гектарів, довкола сіл Подоляни, Залісся, Йосипівка та Нова Синява; «Щербані» — 269 гектарів, поруч із Чехами; «Березна» — 111 гектарів, поблизу сіл Мисюрівка, Івки та смт Стара Синява.

У лісовому урочищі «Щербані» у 22 кварталі переважають ялинові ліси, які займають близько 50 відсотків площі, дубові — 25 відсотків, соснові — 20 відсотків, осикові та ясеневі не займають значних площ.

У 23 кварталі до 40 відсотків площі займають молодняки. Тут можна побачити грабові ліси з граба звичайного та ільмових — 39 відсотків площі, ялинові ліси з ялини європейської — 5 відсотків, осикові ліси з осики та вільхи сірої — 14 відсотків, дубові ліси з дуба червоного і дуба високостовбурного — 2 відсотки площі.

У 24 кварталі домінує ялиновий ліс з ялини європейської — 41 відсоток, дубовий ліс з дуба червоного і дуба звичайного — 15 відсотків, грабові ліси з граба звичайного та ільмових — 22 відсотки, соснові ліси з сосни звичайної і модрина, осиковий ліс з осики та вільхи сірої займають невеликі території. Вісім відсотків площі займають насадження з акації білої та гледичії.

У 25 і 26 кварталах переважають дубові ліси. Є тут грабові ліси з граба звичайного та ільмових, ялинові ліси з ялини європейської та ялиці, насадження акації білої і гледичії, тополі та верби.

В урочищі «Чарівська дача» переважають різновікові насадження з дуба червоного і дуба звичайного. Крім цього типу лісу, тут можна побачити — березові, ясеневі, грабові, ялинові, осикові ліси. Є на території лісництва насадження тополі, верби, липи серцелистої, горіха та плодих.

Дубові ліси характеризуються двоярусністю. У першому ярусі переважає дуб червоний, а його супроводжують явір, береза бородавчата та ясен звичайний. Добре розвинутий підлісок, трав'яний покрив створює оптимальні умови для існування тваринного світу.

З 1985 року посаду лісного обіймає відмінник лісового господарства України Петро Володимирович Сідлецький.

РОБІНІЯ.

Хроніки лісового краю

ПРАДІД ЛЕНІНА ТОРГУВАВ ГОРІЛКОЮ У СТАРОКОСТЯНТИНОВІ

Багато лісів у нашому краї пішли за димом на гуральнях та у шинках, власники яких примножували свої статки на сльозах, горі й прокльонах людських. Одним із таких шинкарів з 1795 року був у Старокостянтинові Мойша Бланк, котрий пошлюбив заможну молодичку Мар'ям, з якою вирощував цибулю на п'яти моргах землі, а в її будинку утримував шинок, де незаконно приторговував низькоякісною «простою» горілкою і тому час від часу мав серйозні проблеми з законом.

Цікаво, що навіть в архівних документах, які в часи СРСР не зуміли відшукати й вилучити завбачливі та запопадливі «вірні лєнінці», цей одіозний персонаж постійно фігурує у кримінальних справах про шахрайство, вимагання, шантаж, підпал ним 23 будинків у місті, або в скаргах на нього міщан та його власних доносачів на сусідів. Після неодноразових звинувачень у суді за крадіжки сіна, незаконну торгівлю «простою» горілкою замість «фруктової», образ єврейської громади і небезпечних конфліктів з місцевими жителями, Мойша Іцкович, рятуючи себе й сім'ю, кинув свій горе-бізнес та майно, нажите родиною Мар'ям, і 1809 року чкурнув у Житомир. Там згодом вихристився і став уже Дмитром Івановичем Бланком.

Його сини Абель та Ізраїль (Сруль) також вихристилися й стали, відповідно, Дмитром і Олександром Дмитровичами Бланками та й подалися до столиці російської імперії здобувати лікарську освіту в медико-хірургічній академії.

Абель (він же — Олександр) одружився з купецькою донькою Анною Гросшопф, яка народила доньку Марію — майбутню фрейліну царської сім'ї та матір ворога роду Романових і світового капіталізму — Володимира Ілліча (Ульянова) Леніна. В Росії доля звела майбутнього «вождя пролетарів усього світу» з Надією Костянтинівною Крупською, родинне коріння якої теж з-під Старокостянтинова, бо ж дідусь її — уродженець села Великі Пузирки, що на Ізяславщині. Дітей цим революціонерам Бог не дав. Може, так і на краще... Бо хто ж його знає, у що б це вилилося згодом...

А що ж до нинішніх гуралень — великих та малих, законних і незаконних, та рік, джерел і потічків їхньої оковитої «продукції», що з них щодня витікають та вливаються в горлянки пересічних і непересічних українців, якби злити їх воєдино — то, мабуть, турбіну Дніпрогесу змогла б ця потужна вітчизняна ріка щодня крутити та ще й мегавати електрики Україні давати.

ЛІСИ І ЛІСНИЦТВА ДП «ХМЕЛЬНИЦЬКЕ ЛІСОМИСЛИВСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО»

*Бринять
живою радістю ліси,
як ранок
спалахне на небокраї,
як сонце огняне
завісу піднімає
із їх первісної та
чистої краси...*

Державне підприємство розташоване в центральній частині області і опікується площею у майже 13 тисяч гектарів, з них 9400 гектарів — вторинні ліси. До його складу входять Михайлівське, Пархомівське, Хмельницьке, Прибузьке (Червонозірське) лісництва, які розташувалися на теренах п'яти районів області: Хмельницького, Деражнянського, Лещинського, Виньковецького та Ярмолинецького.

Діяльність лісопромислового господарства спрямована на якісне поліпшення лісового фонду, підвищення продуктивності лісових насаджень та ефективне використання лісових ресурсів. Із загальної площі лісів майже тисячу гектарів займають ліси природо-

ПРОМИСЛОВА ДІЯЛЬНІСТЬ.

заповідного фонду. У них переважають твердолистяні породи — 91 відсоток. Вони утворені переважно дубом звичайним (80 відсотків) та ясенем звичайним (7 відсотків). На хвойні породи припадає 4,5 відсотка, серед яких переважає сосна звичайна (2,3 відсотка).

Загальний запас деревини становить 2,5 мільйона метрів кубічних, середній запас лісом вкритої площі — 212 метрів кубічних на гектар, середній вік насаджень — 58 років. Під молодняки відведено 3000 гектарів, або 26 відсотків. Частка стиглих і перестиглих лісів становить близько 1000 гектарів, або 13,4 відсотка вкритої лісом площі з середнім запасом деревини 316 метрів кубічних на гектар. Родючі ґрунтові відміни та помірний клімат сприяють вирощуванню високопродуктивних насаджень, відтворенню та збереженню мисливської фауни.

Підприємство першим серед лісгоспів області запровадило прогресивну схему догляду за лісовими культурами з використанням кущоріза. Завдяки цьому лісові культури є одними з найкращих в області.

ВОВЧІ ЯГОДИ ЗВИЧАЙНІ.

У господарстві щорічно насаджується майже 50 гектарів лісових культур на землях, непридатних для сільськогосподарського використання. Проведено роботу щодо приймання земель під заліснення на площі 1273 гектари.

У розсадниках вирощується близько мільйона сіянців, у тому числі в теплицях майже 50000 штук, з яких 30000 сіянців ялини та модрина.

Хроніки лісового краю

...І БАГАТО САМОТНІХ ЖІНОК

Інвентарний опис володінь князів Острозьких, зроблений у 1620 році, містить інформацію про садиби жителів міст і сіл величезної території, яка належала цим землевласникам. Та в цьому інвентарі особливе місце посідає місто Остропіль (нині село Старокостянтинівського району).

І хоч опис міста важко назвати точним, він дає уявлення про те, яким був Остропіль на той час. Так, у ньому працювало десять ковалів, сім кушнірів, сім шевців, п'ять ткачів, три грабарі, три пушкарі, три скрипалі, два дударі, два шаповали, два римарі, два різники, два стельмахи, два «воляники» (валальники), два крамарі, два солодовники, два пастухи, два рибалки, два пекарі (один із них «пекар замковий»), чотири мельники, три стадники, калачник, колесник, корбольник, кравець, гонтик, бондар, слюсар, бортник, каламар і бальвер (цирюльник). Сумніви, що це не повний перелік ремісників, у дослідників виникають тому, що в той же час у місті були зареєстровані чотири цехи: кушнірський, шевський, кравецький і різників. А цех, напевно ж, не міг складатися з семи чи, тим більше, із двох ремісників. До того ж в інвентарі сказано, що у цехів навіть було своє важке озброєння: різники мали гаківницю, кушнірі, шевці і кравці — по дві гаківниці. А ці довгі і важкі рушніці були не дешевим видом озброєння. Отож утримання і забезпечення їх вогневими припасами та набоями також влітало ремісникам у чималу копійчину.

Але є в інвентарі і зовсім несподівана інформація. Стосується вона того, що в Острополі у той час мешкало 62 самотні жінки, котрі записані як господарки своїх садиб. У жодному місті, якими володіли Острозькі, такого не зафіксовано. До того ж із 1250 міських садиб 257 стояли пустками. Пояснити це можна тільки тим, що Остропіль зазнав значних втрат населення під час спустошливих набігів татар, які відбулися у 1616, 1617 та 1618 роках, і до 1620 року так і не оговтався. Ось тому—то 62 садиби не мали господарів—чоловіків, а мешканці 257 садиб або ж загинули, або були захоплені у полон, або самі подалися з міста.

Пріоритетним напрямом у роботі підприємства є вирощування новорічних ялинок. Для цього щорічно висаджується на плантаціях близько 20000 сіянців ялини європейської.

Рубки головного користування проводяться в обсязі 21000 кубометрів, а рубки догляду за лісом — понад три десятки тисяч кубометрів. Кошти спрямовуються на ефективне ведення лісового господарства.

Значна увага приділяється веденню мисливського господарства. Загальна площа мисливських угідь сягає майже 16000 гектарів. Розташовані вони на територіях Хмельницького, Волочиського, Летичівського, Ярмолинецького, Деражнянського та Вінковоцького районів. У збереження і відтворення поголів'я мисливських тварин щорічно вкладаються кошти в розмірі 150000 гривень. Працівники державної лісової охорони постійно проводять рейди з метою запобігання браконьєрству, тому чисельність основних видів дичини поступово збільшується. У мисливських угіддях живе кілька сотень оленів, диких свиней, косуль.

Близько 4000 гектарів лісу підприємства знаходяться в межах 20-кілометрової зони від м. Хмельницького та віднесені до категорії рекреаційно-оздоровчих лісів. Ці лісові масиви є чудовим місцем відпочинку, збору грибів та ягід для жителів обласного центру і

ОЦІНЮВАННЯ ДЕРЕВОСТАНУ.

прилеглих населених пунктів. З метою недопущення лісових пожеж і засмічення лісу працівниками лісової охорони регулярно проводиться патрулювання лісів.

Для культурного відпочинку у підрозділах створені рекреаційні пункти, екологічно-просвітницькі стежки, а декоративні сквери постійно поповнюються рідкісними інтродукованими рослинами.

У головному підприємстві Державного лісогосподарського об'єднання «Хмельницькліс», яке має загальну площу 12990 гектарів, розташовані чотири

ПРАЦІВНИКИ ЧЕРВОНОЗІРСЬКОГО ЛІСНИЦТВА З ЛІСНИЧИМ ІВАНОМ ПЕТРОВИЧЕМ ПРУНЯКОМ (2003 РІК).

лісництва: Михайлівське площею 4222 гектари, Пархомівське — 3429, Хмельницьке — 2421, Прибузьке (Червонозірське) — 2918 гектарів.

МИХАЙЛІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

У лісництві переважають дубові ліси різних вікових груп. Вони утворені дубом звичайним та ясенем звичайним, які формують перший ярус. Соснові та ялинові ліси не займають значних площ. На території лісництва трапляються грабові та березові насадження.

Ростуть у Михайлівському лісництві і вторинні ліси з ясена звичайного, клена-явора, акації білої, гледичії, тополі, верби та вільхи чорної. Поодинокі трапляються липа серцелиста, а також плодови.

Грабові ліси переважно вторинні, одноярусні. Основу деревостану складає граб звичайний, до нього зрідка домішуються клен польовий, берест, осика, на галявинах — яблуня лісова, груша звичайна та черешня. Вони сформувалися на площах із родючими ґрунтами: сірими, світло-сірими і темно-сірими, чорноземами, а також торфовими ґрунтами, які мають постійний приток ґрунтових вод. За механічним складом дані ґрунти суглинисті або глинисті. У грабових лісах Хмельниччини трапляються ацидофільні варіанти, у мокрих і сирих умовах — нітрофільні та нітрофільно-кальцієвофільні варіанти.

У лісах такого типу зростають високопродуктивні дубово-грабові насадження, в яких супутніми породами є липа дрібнолиста, клен гостролистий, ільмові. Крім вищеназваних деревних порід, тут зростають вільха чорна, осика та береза повисла.

Підлісок сформований бруслиною бородавчастою, калиною звичайною, клокичкою перистою, глодом одноматочковим, ліщиною, свидиною, кленом татар-

ським, черемхою звичайною, бузиною чорною, жостіром, жимолостю пухнатою, шипшиною щитконосною і вовчими ягодами звичайними.

Живий надґрунтовий покрив складається з вибагливих до багатства ґрунту рослин.

Із весняних ефемероїдів часто трапляється анемона дібровна (Anemone nemorosa L.). Вона розпочинає цвісти, як тільки закінчить квітання ліщина і трохи підігріється земля, створюючи на цілий місяць суцільний мальовничий білий килим.

Анемона дібровна — багаторічна рослина 10–25 сантиметрів заввишки, з довгими підземними корене-

Хроніки лісового краю

КАМ'ЯНЕЦЬКИЙ СЛІД ТУРЕЦЬКОЇ СУЛТАНШІ

У дослідженні «Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі» Ольга Пламеницька згадує про те, що «матері султана, Турхан Хатідже, була присвячена мечеть, яку джерела не ідентифікують, хоча її існування не викликає сумнівів. За рахунками на будівництво відомо, що у 1680 році до неї був прибудований мінарет». Вона припускає, що «цією мечеттю був францисканський костел Успіння Діви Марії».

Нині важко сказати, з яких міркувань виходив султан Мехмед IV, переобладнуючи костел під мечеть імені своєї матері-українки. Чи то у такий спосіб намагався віддати данину її батьківщині? Чи бажав увіковічити її ім'я у єдиному за всю історію Туреччини українському місті, яке було складовою частиною Османської імперії?

Про український період життя Турхан Хатідже відомо дуже мало. Народилася вона у 1627 році, а у 12-річному віці її захопили у полон татари під час одного з набігів. Мати турецького султана Ібрагіма I подарувала Надію як бранку у його гарем. 2 січня 1642 року 15-річна Надія, яка вже мала турецьке ім'я Турхан, народила сина — майбутнього султана Мехмеда IV. Коли Мехмеду виповнилося шість років, помер Ібрагім I. Як регентша, вона правила Османською імперією до повноліття сина.

В історію Туреччини Турхан увійшла як великий «будівельник». Її перший проект почався у 1658 році, коли Турхан Валіде побудувала дві фортеці — одну на європейському боці, другу — на азіатському — поблизу входу до протоки Дарданелли. Вони збереглися й донині.

Та найважливішою справою Хатідже Турхан вважається ліквідація жіночої диктатури в Османській імперії: саме вона зуміла запровадити закон, згідно з яким жінкам заборонялося втручатися в державні справи. Отож період жіночого султанування в Османській імперії починали і закінчили дві українки — Настя-Роксолана та Надія-Турхан Hatice.

КВАСЕНИЦЯ ЗВИЧАЙНА.

вищами. Листки пальчатороздільні. Квітки поодинокі, з 3–7 білих або рожевуватих з нижнього боку листочків оцвітини. Тичинок і маточок багато. У верхній третині квітконоса розміщується покривальце з трьох трійчаторозсічених листків. Плоди — багатогорішки, з короткими носиками. Цвіте у квітні–травні.

Латинська назва роду походить від грецького слова, що означає вітер (час цвітіння рослини збігається з періодом весняних вітрів). Видова назва в перекладі з латинської мови — «дібровна».

Квітки анемони закриваються на ніч і перед дощем — це спосіб захисту пилку від вологи. Розмножується кореневищами і насінням. Цвіте на 10–12 рік після висівання насіння.

Анемона дібровна не тільки гарна весняна рослина, вона ще й цілюща.

Лікувальна цінність визначається наявністю в ній великої кількості біологічно активних речовин. Вся рослина містить камфору — анемонал, при розпаді якого виділяється анемонін. Він є добрим знеболюючим і протиспазматичним засобом. Окрім того, в рослині є ще сапоніни, вітамін С.

Протоанемонін — речовина отруйна, про що відомо давно, але його бактерицидна і фунгіцидна дія з'ясована недавно. Він убиває хвороботворні стафілококи й інші бактерії та плісняві гриби, через що придатний до застосування у ветеринарії при гнійних і важкозагоювальних ранах та гнійних процесах.

Листки анемони мають наркотичні властивості і здавна використовуються у народній медицині як потогінне та як засіб, що стимулює діяльність нирок і легень. Вживають також їх від паралічу, болі у шлунку, коклюшу, рахіту. Свіже листя чи сік анемони виявляє наривну дію, тож цією метою ним послуговуються при лікуванні лишаїв.

ШИШКОВИЙ РАЙ ДЛЯ БІЛОК.

ЯЩІРКА ПРУДКА.

Збирають наземну частину рослини під час цвітіння. Сушать у добре провітрюваних приміщеннях.

Анемона дібровна ще й медоносна та декоративна рослина, легко дає махрові форми і використовується у квітникарстві та озелененні як ранньовесняна рослина масового цвітіння.

До Михайлівського лісництва Хмельницького держлісгоспу, яке займає площу 4222 гектари, входить дев'ять лісових урочищ: «Городисько», «Королівка», «Загінці», «Підлісне», «Андріїв ліс», «Гармидер», «Березина», «Дубина», «Семенів».

У лісовому урочищі «Підлісне», площею 553 гектари, домінують дубові ліси. Крім цього, тут ростуть грабові, ялинові, березові, соснові, осикові, ясеневі, чорновільхові ліси. Всі лісові урочища характеризуються переважанням листяних порід та двоярусністю. На видовий склад і домінанти рослинного угруповання впливають локальна вологість ґрунту, експозиція

АНЕМОНА ЖОВТЕЦЕВА.

схилу та деякі інші фактори. У травостої часто домінує осока волосиста, безщитник жіночий, фіалка запашна, перлівка ряба, зірочник лісовий, ожина сиза, конвалія травнева, купина багатоквітова, копитняк європейський, яглиця звичайна тощо.

Орнітофауна представлена такими видами птахів: жовна зелена, яструб малий, щиглик, зеленяк, щеврик лісовий, шуліка чорний, чикотень, чечітка звичайна, сорока, соловей східний, сова сіра, синиця довгохвоста, снігур, підорлик малий, омелюх і дятел малий.

Серед земноводних найчастіше трапляються часничниця, квакша, жаба трав'яна, тритон звичайний, ропуха сіра та зелена, кумка червоночерева, жаба озерна.

У теплу пору року в місцевих лісах можна побачити веретільницю, вужів звичайного та водяного, гадюку звичайну, мідянку, ящірку прудку, черепаху болотяну.

Ссавці представлені типовими для лісостепової зони видами.

Лісничий Михайлівського лісництва Юрій Миколайович Луцьков.

ПАРХОМІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Лісовий фонд Пархомівського лісництва характеризується переважанням листяних лісів різних вікових груп — від молодняків до перестиглих. Серед листяних порід домінують дуб звичайний та червоний, ясен звичайний, береза бородавчата тощо.

Деревостани дубових лісів двоярусні. Перший ярус формує дуб звичайний та червоний, в ньому часто трапляється береза бородавчата, клен-явір. Другий ярус утворюють липа серцелиста, клен польовий, граб звичайний, черешня, в'яз шорсткий, осика, берест, клен гостролистий.

РОЗСАДНИК ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
ЛІСОМИСЛИВСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА.

Світлі діброви характеризуються добре розвиненим підліском, у якому ростуть клен татарський, терен, бруслина бородавчата, жостір, глід кривочашечковий, бузина чорна, черемха, ліщина, калина гордовина, дерен справжній, скумпія, свидина кров'яна, клокичка периста та ін. На багатих ґрунтах трав'яний покрив утворюють безщитник жіночий, яглиця звичай-

Хроніки лісового краю

«...ПРОЧИТАТИ СІМ РАЗІВ «ОТЧЕ НАШ»

Нечасто доводиться зустрічати в історичних документах свідчення про стихійні лиха минулих століть, хоч траплялися вони тоді не так уже й рідко. Про один такий випадок написав у приватному листі подільський земський суддя Лукаш М'ясківський 21 квітня 1650 року.

Проживав він тоді у Кам'янці, але його повідомлення не містить якихось додаткових деталей. Очевидно, землетрус так вразив пана Лукаша, що він спочатку описує цей природний катаклізм, а вже потім веде мову про події національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, яка тоді тривала в Україні. А про силу землетрусу суддя М'ясківський пише так: «Минулої ночі о п'ятій годині ночі земля і скелі дуже тряслися і це тривало так довго, що можна було прочитати сім разів «Отче наш» і «Zdrowas, Maria». Я спочатку подумав, що то піді мною ворухнуться ліжко...».

Якщо врахувати, що молитва «Отче наш» читається протягом 25–30 секунд, то можна зробити висновок, що землетрус тривав близько 3–3,5 хвилини. І мабуть, М'ясківський у той час справді встиг прочитати молитву сім разів, інакше про це у листі не писав би.

Чи то пан суддя ще не знав на час написання листа про руйнування, яких заподіяв землетрус, чи то будівлі тоді зводили так, що вони витримували подібні коливання земної поверхні, але він і словом не обмовився про наслідки стихійного лиха. Натомість без будь-якого переходу одразу ж описує наслідки перебування на Поділлі німецьких найманців: «Ці німці, котрі знаходяться у Барі, знову розтривожили всю Дністрову і Бузьку Україну після немилосердного пограбування наших сіл. То ж і вони (маються на увазі козаки) збираються на війну. Вже до Чару, містечка його милості воеводи Белзького, прийшло до десяти хоругв і всіх підданих звільняють від послушництва, зганяють їх з плугами з землі, щоб не орали землю панам. Оце і є ягідки дій іноземних військ...». Загалом суддя дуже неприхильно ставився до козаків і повстанців, але й він не міг не визнати, що найманці своїми безчинствами викликають ще більшу хвилю повстання.

на, фіалка запашна, перлівка ряба, зірочник лісовий, конвалія травнева, купина широколиста, ожина сиза, медунка темна і копитняк європейський.

Також у лісництві трапляються невеликі ділянки сосни звичайної і модрина через те, що це для Лісостепу — азонна рослина.

У лісництві зустрічаються ділянки граба звичайного, клена, ясеня, акації, гледичії, берези, тополі, верби, вільхи чорної, липи та горіха.

На території Пархомівського лісництва розкинулося п'ять лісових урочищ: «Волосовецька дача», площею 1147 гектарів, довкола сіл Волосівці і Гнатівці; «Пилявецько–Дудниково» — 342 гектари; «Шкуропатове» — 192 гектари; «Комашня» — 427 гектарів; «Переймська дача» — 783 гектари, неподалік сіл Терешківці, Пархомівці, Ярославка, Требухівці та смт Меджибіж.

СОСНОВИЙ БІР.

СПОРТИВНЕ ДОЗВІЛЛЯ.

У лісовому урочищі «Волосовецька дача» виділено 21 квартал як насінневу ділянку, де переважають дубові ліси з дуба червоного і дуба звичайного різних вікових груп.

Великого значення в лісництві надають і розвитку мисливського господарства. На землях ДЛФ створені підгодівельні майданчики, інші біотехнічні споруди.

Тваринний світ лісництва — багатий. У ньому живуть тварини різних класів і груп, які характерні для зони Лісостепу.

Лісничий Пархомівського лісництва Людмила Вікторівна Шевчук.

ХМЕЛЬНИЦЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Лісництво займає площу 2421 гектар. До його складу входять дев'ять лісових урочищ: «Черепівка», площею 185 гектарів, поруч із селом Черепівка; «Огурково»

ОСОКА ВОЛОСИСТА.

— 172 гектари, неподалік села Пашківці; «Чагарі» — 360 гектарів, поблизу села Юхимівці; «Осташки» — 222 гектари, довкола сіл Грузевиця та Осташки; «Грузевиця» — 265 гектарів; «Стуфчинці» — 484 гектари, поруч із селами Шпичинці та Стуфчинці; «Давидківці» — 503 гектари, біля сіл Давидківці та Червона Зірка; «Лісові Гринівці» — 110 гектарів, поблизу села Лісові Гринівці та міста Хмельницький; «Лезневе» — 85 гектарів, біля однойменного мікрорайону обласного центру.

Лісове урочище «Лісові Гринівці» розміщене поруч із обласним центром. Воно характеризується грабовими лісами, які займають до 85 відсотків площі, коли на соснові ліси відведено тільки 10 відсотків. Зовсім мало припадає на дубові ліси. Грабові ліси — вторинні, одноярусні, з неподільним пануванням у них граба звичайного.

У лісовому урочищі «Осташки» переважаючими лісами є дубові ліси, які займають до 60 відсотків площі. Крім цього, тут ростуть березові, ясеневі, ялинові, осикові ліси. Трапляються у лісництві насадження липи, горіха, плодових.

Понад 8 відсотків площі займають луки. Ці трав'яні ценози займають більш зволожені ґрунти. Більша частина лук знаходиться у заплавах річок. Є і суходільні луки. Колись площі, зайняті в наш час луками, були переважно вкриті лісами. З ростом чисельності населення і розвитком тваринництва ці ліси були вирубані, а землі залучені до сільськогосподарського виробництва як пасовища та сіножаті. Луки на рівнинних територіях є нестійкими ценозами. При відсутності випасання або викошування лучні ділянки, як правило, швидко заростають деревами і чагарниками.

На луках формуються трав'яна рослинність з домінуванням райграсу високого, тонконогу лучного, трищетинника жовтуватого, грястиці збірної, костриці лучної. Звичайними видами цих лук є трясучка середня, конюшини лучна та повзуча, горошок плотовий, де-

ревій звичайний, жовтець їдкий, підмаренник м'який. За межами заплав, на лесових сірих лісових ґрунтах формуються луки, видовий склад яких відображає менше багатство ґрунтів і менше зволоження. Домінують тут кунічник наземний та мітлиця тонка. Іншими характерними видами є відкасник Біберштейна, ожика рівнинна, пахуча трава звичайна, перстач неблискучий.

На невеликих територіях торф'янистих лук домінують щучник дернистий, тонконіг лучний, мітлиці соба-ча і повзуча, осока чорна, ситник скупчений.

Деревостани дубових лісів характеризуються дво-ярусністю з добре розвиненим підліском. Перший ярус утворюють дуб червоний, ясен звичайний, явір, клен гостролистий. Другий — граб звичайний, клен польовий, липа серцелиста, берест, черешня, осика, яблуня лісова та груша звичайна.

У підліску ростуть черемха звичайна, свидина кров'яна, бузина чорна, жостір, шипшина собача щитконосна, вовчі ягоди звичайні, жимолость пухната, клен татарський, бруслина бородавчата, ліщина, глід одноматочковий, клокичка периста і дерен.

Трав'яний покрив формують копитняк європейський, маренка звичайна, зірочник лісовий, підлісник європейський, грястиця збірна, перлівка поникла, безщитник жіночий та яглиця звичайна.

На землях ДЛФ лісництва розташовано декілька заказників місцевого значення.

Хроніки лісового краю

ОСЬ ТАКІ КРІПАКИ...

У ревізській сказці із маленького присілка Заставки (нині Красилівський район) є відомості, що два тамтешніх кріпацьких господарства мали наймитів.

Ще більш вражаючий факт наводить у своїй монографії «Магнатское хозяйство на юге Волини в XVIII веке» О. І. Баранович. За його відомостями, у Терешках (Красилівщина) млином володів кріпак Петро із Мончинець. Та якщо мірошництво кріпака ще можна якось зрозуміти і сприйняти, то те, що він займався торгівлею, візникуванням і... лихварством вже здається зовсім неймовірним. Невідомо, в яку суму обраховувалися всі статки кріпака-багатія, якщо у день його смерті з'ясувалося, що торговці, орендатори корчмів, шляхтичі і селяни заборгували йому немало-небагато, а 3588 злотих, або приблизно 240 рублів. Якщо врахувати, що полковник царської армії на той час отримував 1200 рублів у рік, винаймання квартири у Петербурзі коштувало до 1,3 рубля за місяць, фунт (453 грами) найкращого м'яса — до 6 копійок, відро горілки — 15 копійок, то це для кріпака були дуже великі гроші...

КОНВАЛІЯ ТРАВНЕВА.

Лісовий заказник «Давидковецький», площею 506 гектарів, знаходиться в Хмельницькому районі поруч із обласним центром, на схід від нього. Територія являє собою плакорний широколистяний масив. У деревостані переважає граб. Як правило, з ним співдомінують інші широколистяні види — дуб звичайний, ясен. Тут можна побачити ділянки чистих грабових лісів, з невисокою участю в деревостані присутні липа серцелиста, в'язи гірський та граболистий, черешня, клени гостролистий та польовий. В трав'яному ярусі влітку переважають копитняк європейський, підмаренник запашний, зірочник ланцетовидний, зеленчук жовтий, яглиця. Навесні в трав'яному покриві домінують ефемероїди — пшінка весняна, ряст ущільнений, анемона жовтецева. З інших видів у лісі найчастіше трапляються бруслина європейська, медунка темна, рівноплідник рутвицелистий, зірочки жовті, купини широколиста та багатоквітова, фіалка Рейхенбаха. В заказнику виявлено два види рослин із Червоної книги України — гніздівка звичайна і лілія лісова.

Розташування заказника поруч із великим містом, поблизу автотраси разом з невисокою лісистістю ре-

ЗОНА ВІДПОЧИНКУ.

гіону, призводять до високого рекреаційного навантаження на його територію. Наслідком цього є значна участь в ценозах на деяких ділянках лісу таких видів як підмаренник чіпкий, глуха кропива плямиста, пшінка весняна. Незважаючи на це, тут зберігається багата лісова флора. Рослинність заказника типова для Поділля. Охоронний режим встановлено 1994 року.

Крім цього, на території лісництва у кварталах 12–15, на площі 222 гектари розмістилася типова Подільська діброва з високопродуктивними дубом, сосною та ялиною. Заказник місцевого значення «Осташки» охоронний режим отримав також 1994 року.

У 35–36 кварталах, на площі 109,4 гектара розташований заказник «Лісові Гринівці». Охороняються з 2010 року насадження великого ґрунтозахисного значення в урочищі «Лезнівецьке».

БЕРЕЗОВИЙ ГАЙ.

ЗІРОЧНИК ЛАНЦЕТОВИДНИЙ.

Лісничий Хмельницького лісництва Вадим Вікторович Бурковський.

ПРИБУЗЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Лісництво займає площу 2918 гектарів. До його складу входять два лісових урочища — «Стражевська дача» площею — 1485 гектарів, довкола якого розташовані села Давидківці, Бахматівці, Червона Зірка, Копистин та місто Хмельницький, і «Масівці» — 1433 гектари, поруч із селами Масівці, Богданівці, Колибань та Івашківці.

У лісовому урочищі «Стражевська дача» переважають дубові ліси, хоча тут можна побачити і ясеневі ліси з ясена звичайного і клена, грабові ліси з граба звичайного та ільмових, березові ліси з берези бородавчастої, чорновільхові ліси з вільхи чорної, ялинові ліси з ялини європейської та ялиці, соснові ліси. Як і у всіх лісництвах підприємства дубові ліси мають двоярусні деревостани. У першому ярусі переважає дуб червоний, його супроводжують — дуб звичайний, береза бородавчаста, явір і ясен звичайний.

У другому ярусі росте — липа серцелиста, граб звичайний, клен гостролистий, черешня та берест.

КУНИЧНИК НАЗЕМНИЙ.

Підлісок у цих лісах добре розвинений. У ньому виділяється терен, ліщина, черемха, бузина чорна, глід кривочашечковий і калина гордовина. У трав'яному покриві виділяються фіалка шершава, перлівка ряба, конвалія травнева, копитняк європейський, медунка маленька, ожина сиза, купина багатоквіткова та зірочник лісовий.

У лісовому урочищі «Масівці» домінуючим типом лісу є дубові ліси різновікових груп, на які припадає 76 відсотків площі. Крім цього, тут поширені типові подільські листяні ліси в насадженнях яких переважають ясен звичайний, клен гостролистий, граб звичайний, береза бородавчаста.

Ясен звичайний (Fraxinus excelsior L.) — високе дерево до 40 метрів заввишки і 1,5 метра у діаметрі.

Хроніки лісового краю

ФОСФОРИТИ ДЛЯ АНГЛІЙЦІВ І НІМЦІВ

Інформацію про подільські фосфорити ще й нині можна зустріти у різних історичних джерелах. Так, досить відоме серед краєзнавців енциклопедичне видання «Słownik geograficzny królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich» у ІХ томі, виданому 1888 року у Варшаві, в статті про Проскурів повідомляє, що «З копалин добуваються над берегами Ушиці і Кадійовечки фосфорити, зокрема село Борбухи (за 12 верст від Ярмолинець) має одну з найкращих копалень. Щорічно тут видобувається до 150000 пудів фосфоритів, які вивозять до Англії та Німеччини. Копальня у сусідній Беднарівці давала заледве до 30000 пудів. Через накладання вивізного мита ціна на місці впала наполовину, і багато копалень закрилося».

У 1911 році поклади фосфоритів у Проскурівському, Летичівському, Могилівському та Ушицькому повітах оцінювалися за хімічним складом як одні з найкращих у Російській імперії.

Як свідчить «Памятная книжка Подольской губернии на 1911 год», добували їх біля сіл Григорівки, Корначівки, Кучі і Куцької Слобідки та Джуржівки Ушицького повіту, біля містечка Яришівки та сіл Текелівки, Жвана, Бернашівки, Липчан і Лядової Могилівського повіту, біля Крутобородинця і Кавалівки Летичівського повіту та Борбухів і Бондарівки Проскурівського повіту.

За інформацією, наданою окружним інженером південно-західного гірничого округу, у 1909 році у Проскурівському повіті фосфоритів видобувалося на 1120 рублів, у Летичівському повіті — на 16122 рублі та в Ушицькому — на 85457 рублів. Усього ж фосфоритів у Подільській губернії було добуто на 110855 рублів.

трі з ажурною, високо піднятою кроною і струнким стовбуром з ясно-сірою гладенькою корою. Листя супротивне, непарноперисте. Квітки дрібні, непримітні, зібрані в густі волоті. Плід — крилатий горішок видовжено-округлої форми.

Плоди ясена починають опадати наприкінці зими.

Росте ясен невеликими групами, але найчастіше — поодинокі. Деякі фахівці вважають, що ясен виділяє в ґрунт специфічні речовини, котрі пригнічують його сіянці. Певно, через те й не утворює він чистих ясеневих лісів, хоч і трапляються в мішаних лісах поодинокі величезні дерева, які щороку дають багатий урожай насіння. З цих же причин у суцільних посадках ясена молоді деревця погано ростуть. А коли ті посадки прорідити та ще й підсадити інші деревні рослини, то ясени утворюють чудові гаї.

Здавна український народ високо цінує ясеневу деревину. Вона тверда, міцна, малопориста, добре полірується, пружна. Із деревини ясена виготовляються спортивні луки, лижі, весла, ракетки, бруски та інше спортивне і циркове обладнання. Широко використовується деревина ясена в домашньому господарстві. Меблі з ясеневі деревини добротні і майже вічні: стіл, лавка, ручки для інструментів не мають зносу.

Він посів чільне місце серед декоративних дерев в озелененні міст. Ясен витримує загазованість і задимленість повітря, збагачує атмосферу киснем. Усе це надає ясену особливої цінності в зеленому будівництві. Його визнано кращим парковим і алейним деревом. Вже давно виведені садівниками численні садові форми: плакуча — з пониклим гіллям, пірамідальна, з біло- та жовтооблямованим листям. Розмножуються вони шляхом щеплення.

Ясен полюбить вологий ґрунт. Зростає на всій території лісостепової зони.

ОЛЕНЬ.

ЧАПЛЯ СІРА.

Місцеві соснові ліси сформовані сосною звичайною та модриною, ялинові — ялиною європейською, ялицею білою та псевдотсугою Мензіса.

На зниженнях рельєфу, у заплавах річок ростуть чорновільхові ліси з вільхи чорної. В 16 кварталі лісництва розташований заказник місцевого значення «Бахматовецька колонія сірої чаплі» площею 4,7 гектара. Охоронний режим встановлено 1974 року.

РАЙГРАС ВИСОКИЙ.

Чапля сіра (*Ardia cinerea* L.) — великий, довгоногий і довгоший птах. Тримається поодиноці, парами і групами біля водойм з дерев'янистою рослинністю на берегах. Живиться дрібною рибою, земноводними, плазунами, комахами та деякими гризунами. Тому серед представників тваринного світу переважають саме ці види.

У заплавах приток Південного Бугу ростуть чорновільхові ліси, з одноярусним деревостаном, утвореним вільхою клейкою, до якої домішуються осика, береза, ясен звичайний.

Підлісок формує крушина ламка з домішкою верби попелястої, калини звичайної, черемхи звичайної.

Трав'яний покрив сформований гадючником оголеним, калюжницею болотною, квасеницею звичайною, веснівкою дволистою тощо.

Через велике антропогенне навантаження тваринний світ лісництва менш різноманітний, аніж на інших територіях.

Лісничий Прибузького (колишнього Червонозірського) лісництва Віктор Іванович Топольський.

Псевдотсуга Мензіса (дугласія зелена) — Pseudotsuga menziesii Franco росте у Північній Америці вздовж берегів Тихого океану. Відкрита в 1791 році корабельним хірургом А. Мензісом.

Псевдотсуга Мензіса — дерево висотою до 50–75 (115) метрів, діаметром до 1,5–2(4) метри. Стовбур циліндричний. У молодому віці кора гладка, тонка, сіра, у старшому — товста, оскільки з віком формується незначний корковий шар. Крона пірамідальна, з повислими гілками. Хвоя плоска, довжиною до 3 сантиметрів. Швидкоросла, світлолюбна, середньовибаглива до родючості ґрунту. Високопродуктивна, запас деревини може сягати до 1000 кубічних метрів з одного гектара.

ПСЕВДОТСУГА МЕНЗІСА.

Хроніки лісового краю

ПЕРША ДРУКОВАНА КНИГА УКРАЇНЦЯ

7 лютого 1483 року відомий український вчений Юрій Котермак з Дрогобича у видавництві відомого італійського друкаря Еухаріуса Зільбера у Римі видрукував книгу «Прогностична оцінка поточного 1483 року», яка є першою відомою друкованою книгою українського автора. Вона невелика за обсягом — лише 10 сторінок формату 18,5х13 сантиметрів, а наклад кількесот примірників. З них донині збереглося лише два: один у бібліотеці Ягеллонського університету у Кракові, а другий у бібліотеці богословського факультету Тюбінгенського університету. За змістом і оформленням ця книга стоїть на одному рівні з іншими аналогічними західноєвропейськими виданнями того часу. Наприкінці 80-х рр. XV ст. Юрій Дрогобич викладав астрономію та медицину в Краківському університеті (його учні Н. Коперник та К. Цельтіс).

ЕВОЛЮЦІЯ СКОВОРІДКИ

Сковорідка, відома з давніх часів, починаючи з середини XIII століття, на Волині була суттєво вдосконалена. Причому дослідники наголошують на тому, що удосконалення ці позбавлені впливу західних традицій гончарства і виготовлені та оздоблені за місцевими технологіями. Зміни торкнулися у першу чергу посуду з горизонтальним дном, що використовувався не на відкритому вогні, а у варних печах, які мали рівний черінь. Печі акумулювали та поступово віддавали тепло, створюючи умови для тривалої термічної обробки продуктів під дією відносно невисокої стабільної температури, тобто для тушкування.

Давньоруські сковорідки мали плоске дно діаметром в середньому 20 сантиметрів з вертикальними, дещо розхиленими бортиками висотою 2,5–5 сантиметрів. У XIV столітті їхній об'єм збільшується завдяки зростанню глибини. А поява пустотілої ручки, у яку вставлявся дерев'яна ручка, призвела до збільшення мобільності сковорідок, що, у свою чергу, полегшило контроль за процесом приготування їжі. До того ж у нових сковорідок з'явилися три ніжки, що дало можливість готувати в них їжу не тільки на черені, але й на вугіллі. Таке удосконалення скоротило тривалість приготування їжі та оптимізувало використання тепла печі. Крім того, в окремих сковорідках (із внутрішнього боку), з'явилися ще й вінчики із заглибленнями для покритишки.

ЛІСИ І ЛІСНИЦТВА ДП «ШЕПЕТІВСЬКИЙ ЛІСГОСП»

*Цей ліс живий.
У нього добрі очі.
Шумлять вітри
у нього в голові.
Старезні пні,
кошлаті поторочі,
Літопис тиші
пишуть у траві.
/Ліна Костенко/*

Державне підприємство «Шепетівське лісове господарство» розташоване у найбільш залісненій північно–східній частині Хмельницької області на території Шепетівського і Полонського адміністративних районів та землеволодіння міста Шепетівки, що входить до природної зони Малого Полісся.

Землі підприємства займають 35959 гектарів. Лісистість адміністративних районів, на яких розміщений лісгосп, складає 29,2 відсотка.

У лісовому фонді переважають природні ділянки та культури сосни звичайної — 40,9 відсотка, дуба звичайного — 28 відсотків, берези повислої — 15,4 відсотка, вільхи чорної — 8,9 відсотка, ялини європейської — 4,6 відсотка. Менше одного відсотка займають насадження з переважанням ясена звичайного, граба звичайного, липи серцелистої. Із заходу на схід площі соснових і дубово–соснових лісів скорочуються, грабово–дубових і дубових зростають.

ЛІСНИЧІ ШЕПЕТІВСЬКОГО ЛІСГОСПУ
З ДИРЕКТОРОМ В.М.САСЮКОМ ПІД 500-ЛІТНІМ
ДУБОМ У РОМАНІВСЬКОМУ ЛІСНИЦТВІ.

В околицях міста Шепетівки рослинний покрив відзначається значною мозаїчністю, строкатістю та більш неморальним характером. Тут переважають широколистяні ліси, в травостой яких домінують осоки трясучковидна та волосиста. Далі на схід від Шепетівки (Мальованське та західна частина Полонського лісництва) в рослинному покриві зростає відсоток соснових лісів.

Ближче до сіл Романова і Буртина характер лісів змінюється, посилюється участь дуба, зростають площі мішаних та широколистяних лісів. Частіше трапляються дубові ліси крушиново–трясучковидноосокові

ВІЛЬХА КЛЕЙКА.

та сосново–дубові ліщиново–трясучковидноосокові. В Романівському, Хмельівському, Полонському, Понінківському лісництвах характер лісів у значною мірою нагадує Житомирське Полісся. Найпоширеніші дубово–соснові, дубово–грабово–соснові та їхні похідні — грабово–соснові ліси.

Дубово–соснові ліси розміщуються на рівнинних або слабкознижених елементах рельєфу з відносно бідними дерновослабкопідзолистими ґрунтами глинисто–піщаного і легкосупіщаного механічного складу. Переважають угруповання дубово–соснових лісів чорницевих, чорницево–зеленомохових, зеленчукових, зірчаникових, значно рідше зустрічаються угруповання дубово–соснових лісів орлякових. У підліску цих лісів переважають крушина ламка, жостір проносний та ліщина звичайна, але трапляються й окремі площі, де підлісок не виявлений.

Дубово–грабово–соснові і їхні похідні — грабово–соснові ліси займають ділянки з дерново–слабкопі-

Хроніки лісового краю

ЗАКРИЛИ ШИНОК НА ШІСТЬ РОКІВ

У 1890 році парафіяльний священик села Рожична (нині — Шепетівський район) Василь Михайлович разом із сином, учителем церковно–парафіяльної школи, студентом семінарії Володимиром, почали проводити по неділях і святкових днях релігійно–моральні бесіди.

Вони роз'яснювали сутність Євангелія і розповідали про події і осіб, яких вшановує Церква. Матеріалом для співбесід слугували переважно публікації «Почаївського Листка», який безкоштовно отримувала Рожичнянська школа, а також книги церковної та шкільної бібліотек. А в самому «Листку» друкувалися тексти деяких оригінальних рожичнянських співбесід. На зібрання, окрім учнів школи, зазвичай приходило і чимало селян. Вони дуже прихильно поставилися до цієї справи і з бажанням відвідували співбесіди, часто переривали читця запитаннями і пропонували навіть свої послуги «почитати від божественного». А детальний звіт про позабогословські зібрання у Рожичній та їхню програму надрукував у №13 за 1891 рік «Почаївський Листок».

Ці співбесіди дали несподіваний результат, посприявши викоріненню шкідливих звичок. Із початком співбесід, прихожани почали активніше відвідувати храм Божий. А у відповідь на заклик священика створити товариство тверезості, селяни ще й вирішили на шість років закрити у селі шинок. То вже був другий випадок у Рожичній: попередній раз шинок місцеві жителі закривали на три роки.

дзолистими глейоватими легкосупіщаними та супіщаними, дерновими опідзоленими легкосуглинистими, дерновими карбонатними потужними супіщаними ґрунтами. Переважають угруповання дубово–грабово–соснових лісів зірочникових.

Досить поширені й соснові ліси. Вони розміщуються на вирівняних сухих ділянках, або невисоких підвищеннях із слабкопідзолистими піщаними ґрунтами. Найчастіше представлені угрупованнями соснових лісів чорницево–зеленомохових, спорадично–чистими зеленомоховими лісами, зрідка — з переважанням чорниці. У соснових лісах біля населених пунктів в трав'яному покриві часто переважає мітлиця тонка, спорадично — ожина шорстка.

Невеликі площі займають соснові ліси сфагнові, представлені угрупованнями соснових пухівково–сфагнових, багново–сфагнових і молінієво–сфагнових лісів. Найменші площі серед соснових лісів займають соснові ліси лишайникові.

Ялина європейська в природних деревостанах фрагментарно зустрічається на суглинистих та супіщаних вологих ґрунтах і найчастіше формує угруповання ялиново–соснового лісу рідкотравного.

Дубові ліси не займають значних площ. Вони формуються на ділянках з дерново–підзолистими глейовими легкосупіщаними ґрунтами і зосереджені переважно в Романівському, Климентовицькому та Полонському лісництвах.

ВОДНО–БОЛОТНІ УГІДДЯ.

ДРІЗД ЧОРНИЙ.

Основними угрупованнями цих лісів є дубові ліси крушиново–трясучковидноосокові, що розміщуються на знижених ділянках. Дещо вище в рельєфі розміщені дубові ліси ліщиново–трясучковидноосокові. Світлі дубові ліси представлені ліщиново–зірочниковими угрупованнями. На плескатих підвищеннях формуються крушиново–конвалієві та ліщиново–орляково–конвалієві.

Серед дубових лісів на деяких ділянках наявні дубові ліси чорницеві та молінієво–чорницеві. Це, в основному, середньовікові насадження із поростевим дубом та переважанням бореальних видів у травостої.

Значні площі на найбагатших ґрунтах займають грабово–дубові ліси, представлені невеликими угрупованнями грабово–дубових лісів трясучковиднооскових, грабово–дубових лісів зеленчукових та грабово–дубових лісів ялицевих.

Фрагменти ценозів липово–дубових лісів трапляються у Климентовицькому лісництві в заплаві річки Цвітохи. Рівномірно поширені вільхові ліси. Переважають угруповання гадючникові, безщитникові, щучникові, малинові.

На території підприємства зростає і охороняється понад 20 видів рослин, занесених до Червоної книги України. Один із них — осока Буксбаума — голарктичний вид, що зростає на заболоченій торф'янистій луці в контактній лучно–болотній смузі з щучниково–сфагновим травостоєм і утворює невеликі популяції.

Окрім нього, тут зустрічаються: підсніжник звичайний, пальчатокорінник плямистий, осока затінкова, лілія лісова, багатоніжка звичайна, гвоздика Фішера, астранція велика та багато інших.

Мале Полісся характеризується високим заляганням підґрунтових вод і утворенням у зв'язку з цим боліт, а в результаті торфорозробок — штучних озер та баюр. Наклала на рельєф свій слід і меліорація, утворивши канали. Зробили свою справу бобри, перегородивши русла річок та потічків. В результаті цього, у водоймах та болотах лісгоспу зросла кількість безхребетних. Це п'явки, водяні клопи, личинки бабок і водяні жуки.

У водоймах зареєстровано 34 види кісткових риб, що об'єднані у шість рядів. Найчисленнішими видами є карась сріблястий, короп, плітка, лящ, головень, пічкур звичайний, карась звичайний, щука, окунь річковий та ін.

Серед земноводних, яких налічується 12 видів, найпоширенішими є жаба озерна та ставкова, жаба їстивна, кумка звичайна, жаба трав'яна, ропуха сіра і квакша звичайна. Рідкісними у деяких лісництвах є жаба гостроморда, часничниця та ропуха зелена.

Клас Плазуни представлений такими видами: ящірка прудка, вуж звичайний, ящірка живородна, гадюка звичайна. Рідкісними є вуж водяний, ящірка зелена, веретільниця ламка, черепаха болотяна.

Найбільш різноманітною та численною групою хребетних тварин у видовому відношенні є птахи. З 217 видів, що належать до складу орнітофауни регіону, осілими є 39 видів, гніздяться та зустрічаються під час перельотів — 116, спостерігаються під час міграції — 48, прилітають на зимівлю — 7 видів.

Найбільш поширеними лісовими птахами є синиця велика, вівсянка звичайна, кропив'янка чорноголова, вівчарик–ковалик, мухоловка білошия, дрізд чорний, соловейко східний, крук, боривітер звичай-

ний, яструб великий, канюк звичайний, підсоколик малий, сапсан, чапля сіра, чапля руда, бугай, тетерук, орябок, рибалочка, бджолоїдка, дятли малий, середній та звичайний тощо.

На території лісгоспу зустрічається 39 видів ссавців. Найбільш поширеними є білка звичайна, вовчок горішковий, лисиця звичайна, борсук, куниця лісова, тхір чорний, собака єнотовидний, видра річкова, бобер річковий, ондатра, ласка, їжак звичайний, білозубка білочерева, мідниця звичайна, ко-

Хроніки лісового краю

ЗАПИШІТЬ У ТАТАРИ. ПОЛОНСЬКІ...

У книзі «Володіння князів Острозьких на Східній Волині (за інвентарем 1620 року)», яку упорядкувала Ірина Ворончук, міститься, «Інвентар 1620 року списаний ревізорами для поділу між дочками князя Олександра Острозького — Любомирською, Замойською, Ходкевичевою». З'явився цей документ після смерті 1620 року останнього князя Острозького — Януша Костянтиновича, коли його володіння Анна Острозька поділила між трьома своїми доньками. У цьому інвентарі містяться й ось такі відомості про полонських татар: «Полонські татари на службі княгині її милості, списані на Підлужжі, мають під собою сімнадцять волок. Там же придано сім нив. До цього їм надані нові поля й волоки, котрі, зревізовавши, треба перемеріяти, бо самі собі розкопали.

Імена цих татар: Касион гетьман; Касана Йозера (Јозера) взяли татари, жона є; Сулиня, його брат; Ясько, Якубів син; Алей Старий; Олик Ердици, вдовин син; Ждан Текухенич: Яхно; Богдан; Ярка, Кирайха жона; Яхно у Ждана купив; Миколай; Яхно, братанич Алезмів; Мозол Смольський; Сеін; Сехен другий Малий; Богдан, Тетрин син; Олесь; Бахтер; Махмек; Ялковський; Йозеп Понутовський; Абрагім; Сцесний (Scesny); Хазар; Богдан Краса; Милна, татарський піп; Алей Бізак; Ісахун; Ясько Щербич.

Повинні ставати на кожну оборону ґрунтів, лісів, границь і де їм староста накаже, також і на сторожу під час набігів, тільки з листами не їздять. З листами не їздять».

Не важко помітити, що серед справді татарських імен трапляються й українські. Можна припустити, що комусь із українців якимось чином вдалося вписатися у «татари» й стати вільною людиною. Адже татари лише збройно служили князеві. Як не прикро це усвідомлювати, але наші далекі предки на своїй землі намагалися отримати такі ж права і вольності, які мали чужоземці. Під час селянсько–козацьких повстань досить часто ставилися і вимоги прирівняти у правах українців з татарами.

зуля звичайна, свиня дика, лось. Іноді в перестиглих лісових угіддях зустрічається вовк.

Велике різноманіття рослинності та тваринного світу сприяє промисловій діяльності та веденню лісового і мисливського господарства, якому в різні часи приділялася посилена увага, проте на стан його розвитку наклав свій відбиток кожен період історії.

Шепетівське головне лісництво створене в 1931 році й об'єднало ліси Ізяславського, Славутського і Шепетівського лісгоспів. У 1936 році головне лісництво реорганізовується в радлігоспи і райлігоспи, котрі ліквідували напередодні війни.

Шепетівський радлігосп складався з 12 лісництв: Славутського, Кунівського, Плужанського, Кривинського, Заславського, Голицького, Хутірського, Романівського, Кам'янківського, Климентовицького, Купинського і Шепетівського.

Того ж року, під час утворення «Головлісоохорони», Шепетівський радлігосп розділили на 3 лісгоспи (Шепетівський, Славутський і Ізяславський). До Шепетівського лісгоспу відійшли Романівське, Кам'янківське, Шепетівське, Купинське і Климентовицьке лісництва.

Директором був призначений М. В. Лисак–Мельник, якого радянська влада репресувала в 1938 році.

В 1939 році на базі Полонського райлісгоспу створили Полонське лісництво. У цей період, лісопромисловою діяльністю у лісах лісгоспу проводив Шепетівський ліспромгосп.

У 1949–1950 роках був проведений післявоєнний лісоустрій Шепетівського лісгоспу по першому розряду, під час якого ліквідували Шепетівське і утворили Мальованське лісництво, а зі Славутського лісгоспу до Романівського лісництва передали «Жуківську дачу»,

ВИРОБНИЧА НАРАДА ПРАЦІВНИКІВ ЛІСГОСПУ.

ПОСАДКА ЛІСУ.

котру в 1961 році знову повернули Славутському лісгоспу. Новим лісоустроєм була введена і нова нумерація лісових кварталів, що діє й донині.

З 1938 до 1941 року та з 1944 до 1952 року директором лісгоспу працював Іван Семенович Лінник.

Наказом Кам'янець–Подільського обласного управління лісового господарства і лісозаготівель від 25 лютого 1952 року директором Шепетівського лісгоспу призначений Іван Ульянович Хоронжук, який потім протягом 30 років очолював підприємство. Роки його керівництва відзначилися значним розвитком матеріальної бази підприємства, запровадженням у виробництво передових технологій і методів лісогосподарювання. Колектив лісгоспагу займав лідируючі позиції у всіх сферах своєї діяльності не тільки серед споріднених підприємств України, а й СРСР.

Лісівники Шепетівщини були щорічними учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки, під час проведення якої сім працівників нагороджено великою і малою срібними медалями. В період з 1970 до

МАГОНІЯ ПАДУБОЛИСТА.

1982 року колектив підприємства постійно нагороджувався почесними грамотами, Перехідним Червоним прапором Державного Комітету СРСР і Міністерства лісового господарства УРСР та іншими відзнаками, а директору лісгоспу І. У. Хоронжуку — присвоєно почесне звання Заслужений лісівник України.

У 1984–1986 роках директором лісгоспагу працював Леонід Йосипович Драчук, а з 1986 до 1998-ого — Заслужений лісівник України Карл Йосипович Бачинський.

І сьогодні лісівники Шепетівщини вдячні йому за будівництво переробних цехів, гаража, лісових доріг і, перш за все, за людське ставлення до них. Адже за плечима керівника сотні людей, які зверталися з різними питаннями та проблемами і котрі вдало розв'язав для них Карл Йосипович.

Згідно з наказом Міністерства лісового господарства України від 31.10.1991 року та наказом обласного виробничого лісгосподарського об'єднання «Хмельницькліс» від 12.11.1991 року Шепетівський лісгоспаг перейменовується в Шепетівський держлісгосп. З 29.09.1998 року підприємство очолює Володимир Михайлович Сасюк.

На підприємстві, яке працює стабільно та ритмічно багато років, створено 204 робочих місця. Тут щорічно виконуються і перевиконуються плано-

ві завдання. Так, загальна реалізація продукції при рентабельності 10 відсотків, складає 58394 тисячі гривень, щорічно заготовляється 85846 кубічних метрів деревини при середній ціні 651 гривня за метр кубічний. Крім того, на підприємстві постійно створюються насадження лісових культур на площі 120–130 гектарів, а лісництва повністю забезпечують себе посадковим матеріалом, вирощуючи 800 тисяч саджанців.

Особлива увага на підприємстві приділяється кадровому забезпеченню його виробничих підрозділів висококваліфікованими фахівцями. Сьогодні інженерне забезпечення виробничих та технологічних процесів здійснює головний інженер підприємства Сергій Анатолійович Кутасевич, який зарекомендував себе високопрофесійним фахівцем, керівником і організатором.

Керівництво лісовим господарством підприємства забезпечує уродженець сусідньої Славутчини Олек-

Хроніки лісового краю

ДЕРЕВА—ПАТРІАРХИ?

За даними Київського еколога-культурного центру, на Хмельниччині є ще з десяток дуже старих дерев.

Дуб: обхват 5,3 метра, висота — 22 метри, вік — більше 400 років. На висоті п'яти метрів розділяється на потрійний стовбур. Рoste в селі Плужне Ізяславського району на території парку поблизу музичної школи.

Дуб: обхват 5,62 метра, висота — 30 метрів. Вік — 500 років. Рoste в кварталі 26 Романівського лісництва Шепетівського лісгоспу.

Горіх Зібольда: обхват 4,37, висота 19 метрів, вік більше 100 років. Має одне дупло. Рoste на території сільради в селі Поліське Ізяславського району.

Груша: обхват — 5 метрів, висота — 12 метрів, вік близько 200 років. Має подвійний стовбур. Рoste на території школи в с. Підгірне Старокостянтинівського району.

Ясен: обхват близько 4 метрів, а висота близько 14 метрів. Вік — близько 200 років. Рoste в селі Велика Медведівка Красилівського району. На зламаний вітром гілці місцеві жителі виявили лик Ісуса Христа. Зараз дерево є об'єктом паломництва.

Грaб: обхват — 5,9 метра, а висота — 15 метрів. Вік — близько 500 років. Рoste в селі Половинники Старокостянтинівського району. У дерево влучила блискавка, віддерла кору, в результаті чого зріз деревини став схожим на образ Ісуса Христа. Дерево користується великою пошаною у місцевих жителів, які обвили дерево гірляндами квітів і здійснюють до нього паломництво.

СМІЛКА ПОНИКЛА.

сандр Васильович Заблоцький, котрий працював й на посадах майстра лісу, помічника лісного Романівського лісництва, інженером охорони лісу, провідним інженером лісового господарства, а в 2010 році призначений на посаду головного лісного.

Нині у структуру лісгосподарського підприємства входить 11 лісництв, на території яких розміщено 6 лісових розсадників загальною площею 11,4 гектара, лісокомплекс, автопарк з ремонтно-механічною майстернею, деревообробний та столярний цехи.

Для покращення побутових умов і здоров'я працівників тут функціонують лазня, медичний пункт, тренажерний зал, кімната відпочинку.

На території підприємства створено кілька природо-заповідних об'єктів загальною площею 9314 гектарів. Пишаються природоохоронці регіональним ландшафтним парком «Мальованка», в якому зростають рідкісні рослини, занесені до Червоної книги України та Європи, вікові дерева дуба звичайного та сосни звичайної.

Виробнича діяльність державного підприємства «Шепетівське лісове господарство» поставлена на сучасну високопрофесійну та наукову основу. Господарську діяльність колектив підприємства спрямовує на зростання продуктивності насаджень, поліпшення санітарного стану лісів, систематичне лісовідновлення і підвищення якісного складу лісового фонду, помірну лісоексплуатацію та раціональну переробку деревини.

Фахівці лісгоспу освоїли виробництво високорентабельних ламелей, що принесло додаткові кошти, які ефективно використовуються. При цьому налагоджено взаємовигідну співпрацю, зокрема зі словацькими, німецькими, турецькими, болгарськими фірмами. На внутрішньому ринку хороші ділові стосунки встановлені з підприємствами Рівненщини, Вінниччини, Донеччини, не кажучи вже про місцеві.

Сьогодні у складі лісгоспу працюють Кам'янківське, Климентовицьке, Мальованське, Плесенське, Пліщин-

ВІДПРАЦЮВАННЯ НАВИКІВ З ГАСІННЯ ЛІСОВОЇ ПОЖЕЖІ.

ське, Понінківське, Полонське, Романівське, Рудня-Новеньське, Хмельівське та Шепетівське лісництва.

КАМ'ЯНКІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Одним із кращих виробничих підрозділів господарства та області є Кам'янківське лісництво. На його території, що має площу 2371 гектар, є два лісових масиви: північно-західний (поблизу сіл Кам'янка і Пліщин) та північно-східний (довкола села Кам'янка та міста Шепетівки). За минулий ревізійний період на його базі були створені Пліщинське й Плесенське лісництва.

У лісових масивах домінують соснові насадження із сосни звичайної, які займають 73 відсотки площі,

ДЕРКАЧ.

РОЗСАДНИК СОСНИ ЗВИЧАЙНОЇ.

твердолистяні ліси, в яких переважають посадки дуба червоного та дуба звичайного, що займають 10 відсотків. На решті території ростуть ялина, модрина, осика, береза, вільха та ін.

У соснових лісах підлісок не виявлений. Подекуди в деревостані зустрічаються береза повисла та дуб звичайний. Поодинокі зростають горобина звичайна та крушина ламка. Основу флористичного ядра складають бореальні види: ожика волосиста, одинарник європейський, щитник шартський, чорниця, брусниця, верес звичайний.

Підлісок дубових лісів представлений ліщиною звичайною, крушиною ламкою, бузиною чорною, малиною звичайною, ожиною сизою. Із трав'янистого покриву переважає зеленчук жовтий, дзвоники персиколісті, конвалія травнева, буквиця лікарська, рутвиця. Трапляється лілія лісова та перстач білий. У старих листяних, рідше мішаних лісах виявлено масове зростання первоцвіту весняного. Вид має високу життєвість, квітує та плодоносить.

На території лісництва у гніздовий період зареєстровані: лелека чорний, канюк звичайний, деркач, зозуля, очеретянка чагарникова, припутень, мухоловка мала, повзик, гаїчка болотяна, вівсянка, вівчарик-ковалик та ін.

Ссавці у лісових біотопах представлені такими видами: їжак звичайний, кріт звичайний, лисиця, борсук, куниця лісова, ласка, тхір чорний, кабан звичайний, козуля європейська, лось, заєць-русак та вивірка. З великою відповідальністю виконують свої обов'язки з охорони рослин і тваринного світу всі працівники лісництва.

Окрім виконання планових завдань, дбають у лісництві і про естетичне оформлення адміністративних та господарських приміщень. Прибудинкову територію адміністративного приміщення лісництва прикрашає дендропарк, який нараховує близько 100 видів релік-

тових та ендемічних видів дерев і кущів. Зір радують горіхи маньчжурський, чорний та Зібольда, платан східний, тис ягідний, липа американська, магонія падуболиста, сумах пухнастий та ін.

Сумах пухнастий (Rhus typhuna L., оцтове дерево) — сягає висоти до 7–12 метрів. Крона яйцеподібна. Пагони у молодому віці, черешки листків, супліддя покриті багаточисельними темно-червоними липкими ворсинками і залозами. Листки складні, непар-

Хроніки лісового краю

«МІСТЕЧКО ШЕПЕТІВКА АНТОНІНСЬКОЇ ВОЛОСТІ...»

Погодьтеся, дивно сьогодні читати про такий ось парадокс. Бо ж і справді де ті Антоніни, а де Шепетівка. А ось для початку XIX століття то було цілком нормальне явище.

І такий стан справ зафіксований у поважному документі — дарчій старого князя Евстахія Геронімовича Сангушка своїй онуці Марії-Клементині-Анні-Богданні Сангушко від 16 липня 1838 року. Досить цінним у цій дарчій є перелік населених пунктів сучасної Хмельниччини, які тоді належали Сангушкам, та кількість мешканців-чоловіків у них. Отож відповідно до тексту дарчої кріпосних чоловіків-селян проживало: в Антонінах — 326, Мазепинцях — 194, Орлинцях — 216, Закриниччі — 318, Булаївці — 117, Чернятині Малому — 137, Чернятині Великому — 373, Оріхівці і Вербівці — 170, Юначках Великих — 206, Метцях — 147, Кременчуках — 152, Волиці Татарській — 90, Юначинцях — 168, Салихах Великій і Малій — 221, Підлящиках — 118, Пузирках Великих — 431, Свиридах — 194, Даньківцях — 124, Сахнівцях — 276, Улашанівці — 215, Новому Селі — 606, Рублянці — 211, Зеленій — 165, Якимівцях і Трісках — 240, Пузирках Малих Антонінських — 210, Федорівці — 93, містечку Шепетівці — 700, Жилинцях — 110, Соснівці — 130, Плесні — 272 та «нешодавно заснованих в лісах» Клементовичах — 24. Всього ж за ревізією 1834 року в Антонінській волості князів Сангушків числилося шість тисяч дев'ятсот п'ятдесят чотири чоловічих кріпосних душі. Крім того, у власність малолітньої Марії-Клементині-Анні-Богданні Сангушко переходили всі повинності селянські, землі орні на неорні, сінокоси, ліси, води, стави, болота, пасовиська, «і всілякі угіддя з хутором Садки». А ще у цьому документі згадуються назви конкретних місць, зокрема ліс Цвіт, що прилягав до Шепетівки і Плесні, урочища Крим'яни, Піщанка Велика і Мала, Багно, Вовчі Могили, Переїзд, Грабова Буда, Криянова Буда, Крияник, Судилківська Границя, річка Штрихавка, Клементовицький канал та Антонінський пришлюз.

СУМАХ ПУХНАСТИЙ.

ноперисті, до 40–50 сантиметрів довжиною, з 9–27 ланцетних, сидячих, зверху темно-зелених, знизу сизих листочків, розміром 11–15х3–4 сантиметри, з загостреною верхівкою та пилчастими краями. Рослини дводомні чи полігамні. Квітки зеленувато-жовті, зібрані в густих, пірамідальних, продовгуватих волотях до 12–23 сантиметри довжиною. Розпускаються у червні.

Плоди — кістянки, дрібні, кулясті, червоні, густо покриті червоними залозистими ворсинками, зібрані у супліддя, подібні на шишку, довжиною 15–25 сантиметрів. Дозрівають плоди у вересні і можуть залишатися на рослині всю зиму. Насінини дрібні, кислі на смак (звідси й інша назва виду — оцтове дерево).

Походить з Північної Америки. Світлолюбна, швидкоросла, середньовибаглива до родючості ґрунту, посухостійка рослина. Розмножується насінням, вегетативно, забруднює територію кореневими відростками. Технічна рослина, оскільки в листках міститься 12–24 відсотки таніну. Цінна дубильна і лікувальна рослина. Плоди використовують для отримання оцту і спецій. Застосовується в озелененні, особливо форма «розсіченолиста» з перисто-розсіченими листками.

А заклав і доглядав цю перлину Василь Федотович Трач у сувору повоєнну пору, адже працював він лісничим з 1944 до 1975 року.

Так на території Кам'янківського лісництва з'явився лісовий розсадник, який складається з теплиці та школок декоративних дерев і кущів. Тут вирощуються туї західна та східна, кипарисовик горохоплодий, самшит вічнозелений, ялівці, модрина, ялина колюча, гінкго дволопатево тощо.

Збереглася на території лісництва ботанічна пам'ятка природи місцевого значення «Дуб черешча-

ВИВОДОК ДИКОЇ СВИНІ.

тий» площею 9,1 гектара. Охоронний режим встановлено 1986 року. Охороняється генетичний резерват високопродуктивного дубового насадження віком понад 100 років. Має селекційне, лісгосподарське (цінна лісонасіннева ділянка), лісоохоронне значення, є осередком збереження тваринного світу.

Серед типової для регіону фауни зустрічаються занесені до Додатку II Бернської конвенції канюк звичайний, дятел великий, крутиголовка, вивільга, вівчарик жовтобровий, вільшанка, кропив'янка чорноголова, мухоловка сіра, мухоловка-білошия, зяблик, костогриз та ін.

Гордістю лісництва є зона відпочинку «Дубки», в якій побудовані відпочинкові комплекси — окремі бу-

ДЯТЕЛ ВЕЛИКИЙ СТРОКАТИЙ.

ОГЛЯДОВА ВЕЖА ШЕПЕТІВСЬКОГО ЛІСГОСПУ.

диночки, альтанки, ігрові майданчики для дітей, а для забезпечення відпочиваючих усім необхідним — ласкаво відкриває двері магазин «Лісовичок».

Дбають у лісництві і про лісівничу зміну. Для профорієнтаційної роботи в адміністративному приміщенні обладнано спеціалізований клас для школярів та вихованців учнівських лісництв. Тут часто проводять навчальні заняття юні лісівники з Пліщинської та Цвітоської загальноосвітніх шкіл, а спеціалісти лісництва, в свою чергу, — часті гості школярів.

Понад 25 років лісництво очолює Відмінник лісового господарства України Юрій Володимирович Мартинюк.

КЛИМЕНТОВИЦЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Лісництво має 2629,6 гектара загальної площі лісових масивів. Межує: на півдні — з землями Судилківської сільської ради, на сході — з Мальованським лісництвом, на півночі — з лісовими масивами Рудня–Новеньського лісництва та землями Городнявської сільської ради, а на заході — з Шепетіським лісництвом. Частина земель державного лісового фонду Климентовицького лісництва розміщена на землях Городищенської сільської ради і знаходиться в найпівденнішій частині лісгоспу.

Переважаючими породами є сосна звичайна та дуб звичайний, на які припадає понад 70 відсотків відкритої лісом площі. Чорновільхові ліси утворюють віковічні бори та діброви, у яких переважає підлісок, сформований із ліщини звичайної, калини звичайної, крушини ламкої. Великі площі насаджень формує береза повисла, незначні площі зайняті дубом червоним, ялиною європейською, грабом звичайним,

КОТЯЧІ ЛАПКИ ДВОДОМНІ.

ясенем звичайним, акацією білою, осикою, липою дрібнолистою, тополею канадською та каштаном звичайним. У деревостані хвойних лісів переважає сосна звичайна, поодинокі трапляється береза бородавчаста, рідше — дуб звичайний.

Климентовицьке лісництво характеризується наявністю ценозів липово–дубових лісів, що поширені в заплаві річки Цвітохи. Серед них переважають гадючникові (з гадючником в'язолистим), безщитникові, щучникові, малинові.

Підлісок — не розвинений. Чагарниково–трав'яний покрив представлений чорницею, орляком звичайним, брусницею, щучником дернистим, дзвониками персиколістими, вересом звичайним, веснівкою дволистою, молінією голубою, багном звичайним, ожикою волосистою, перстачем гайовим, перлівкою пониклою та вербозіллям звичайним. У досить добре розвиненому килимі мохів виділяється рунянка звичайна, сфагнум, плевроцій Шребера та гілокомій блискучий.

Орнітофауна найбільш представлена такими видами птахів: яструб малий, щиглик, щеврик лісовий, шуліка чорний, чикотень, чечітка звичайна, сокола східний, сова сіра, синиця довгохвоста, снігур, підорлик малий, омелюх, лелека чорний і дятел малий, чапля сіра, гуска сіра, чернь чубата, лунь очеретяний, мартин звичайний, крячок річковий, очеретянка велика тощо.

Через територію лісництва протікає річка Цвітоха, завдяки чому тут багатий світ земноводних, серед яких

Хроніки лісового краю

ХОНЯКІВСЬКИЙ СКАРБ

1823 року біля села Хонякова, що на Славутчині, було знайдений скарб, до складу якого входили: велика срібна посудина, що мала форму голови антилопи з довгими рогами; плоска овальна срібна чаша з рельєфними зображеннями лева, двох сплетених хвостами драконів та дерева, на яке спинаються дві антилопи; багато інших срібних предметів: тарілок, ножів, кубків тощо, а також золотих монет. Усі ці предмети належали, за переказами, польському королеві Станіславу Лещинському, котрий 1709 року захворів у Хоняках (один з варіантів назви села). Речі були вкрадені його камердинером, котрий по одужанні короля нібито закопав їх і втік.

Дослідник історії Волині Олександр Цинкаловський називав цей скарб одним з найбільших і найцінніших скарбів Волині, датував його VI–VII сторіччям і вважав, що скарб, ймовірно, походить з Ірану. Він також повідомляв, що в околицях Хонякова є інші пам'ятки періоду переселення народів.

зустрічаються часничниця, квакша, жаба трав'яна, тритон звичайний, ропуха сіра, кумка червоночерева, ропуха зелена, а в лісових озерцях — жаба озерна.

У водоймах зустрічається щука, плітка, пічкур звичайний, лящ, карась звичайний, в'юн звичайний, окунь річковий.

Із плазунів найбільш поширені черепаха болотяна та вуж водяний.

Ссавці у лісових біотопах представлені такими видами: миша лісова, кріт, пацюк сірий, їжак звичайний, нічниця велика, вовчок лісовий, ласка, куниця лісова, заєць—русак, лисиця, бобр, козуля європейська, свиня дика.

Природо—заповідні території місцевого значення представлені гідрологічним заказником «Купинський» та орнітологічним — «Червоноцвітським».

Купинський заказник розташований на північній околиці села Купино Шепетівського району. Площа — 12 гектарів. Охоронний режим встановлено з 1992 року. Охороняється рідкісне для Хмельниччини болото округлої форми. Ймовірно, воно виникло шляхом заростання озера, можливо, карстового. Рослинність його змінюється від центру до периферії. В його трав'яному покриві переважають рослини, що зуміли пристосуватися до умов малопоживного і кислого торфу. Поверхня майже суцільно вкрита сфагновими мохами. В заказнику на сфагновому покриві переважає

ЖАБА ЇСТІВНА.

пухівка піхвова, поміж її купинами по моху стелиться журавлина болотна. Тут зростають типові рослини сфагнових боліт — андромеда багатоліста, лохина (буяхи), багно болотне.

Всі ці рослини є рідкісними для Хмельницької області. В обводнених зниженнях трапляються вовче тіло болотне, вербозілля болотне, осока сірватата. В заказнику виявлений пальчатокорінник м'ясочервоний — лучно—болотна орхідея, занесена до Червоної книги України. Тут можна побачити і льодовиковий релікт — вербу чорничну. Ця рослина занесена до Червоної книги України. Досі в Хмельницькій області було відоме лише одне її місце-

ВОДНІ ПЛЕСА ШЕПЕТІВЩИНИ.

знаходження — неподалік від Святого озера. Вірогідно, що на Хмельниччині це єдині місцезростання виду у локалітетах на південь від межі його суцільного поширення.

Фауна хребетних заказника не відзначається значним різноманіттям. Із птахів, що мають охоронні статуси, у центральній оліготрофній частині болота відмічені щеврик лісовий, сорокопуд терновий, вільшанка та ін. Біля знижених вологих ділянок оселяється баранець звичайний — кулик, досить характерний для верхових боліт. Із земноводних тут зареєстрована жаба гостроморда, що включена в регіональний Червоний список.

Заказник виконує гідроакумулюючу функцію, є джерелом живлення безіменного струмка — притоки р. Лизнявки (басейн р. Горинь).

Червоноцвітський заказник має площу 36 гектарів. Охоронний режим встановлено 1992 року. Охороняється тут лелека чорний — вид Червоної книги України. Гніздо чорного лелеки розташоване на високому дубі посеред листяного лісу з трав'яним покривом із осоки трясуковидної. Лісові угруповання з домінуванням цієї осоки занесені до Зеленої книги України. Вони характерні для центральної Європи, а в Україні знаходяться на східній межі свого поширення. Це — знижена вирівняна волога ділянка. Серед середньовікового лісу тут трапляються окремі великі дуби — свідки давніх часів. Дуб, на якому оселився чорний лелека, має висоту близько 25 метрів. Гніздо розташоване на гілці, спрямованій на схід, на висоті 11 метрів. Воно має діаметр 1,2 метра і висоту — 0,8 метра.

Деревостан лісу, що оточує дуб з гніздом лелеки чорного, складають береза повисла, дуб звичайний, як домішка трапляються сосна звичайна, вільха чорна. У підрослі переважає дуб 1–5 метрів заввишки, поодинокі трапляються молоді ялини, граб. Підлісок не виявлений, поодинокі зростають малина, верба попеляста, горобина. Трав'яний покрив, як це характерно для трясуковидних угруповань, досить густий — з проективним покриттям 80–85 відсотків. Інші види — це переважно північні види вологих лісів — вербозілля звичайне, щитник шартрський, веснівка дволиста. Навесні у лісі виявлені синузії весняних ефемероїдів з переважанням анемони дібрової.

Такий характер має частина лісу, прилегла до гнізда. Подекуди трапляються плескати підвищені гривки, вкриті грабово-дубовим лісом з типовими видами широколистяних лісів, таких як зірочник лісовий, просянка розлога, круціата гола. Із рідкісних видів відмічена любка дволиста, занесена до Червоної книги України. Загалом територія заказника — вологий лісовий комплекс із сполученням неморальних та бореальних лісових видів.

Окрім лелеки чорного, на території заказника мешкають інші представники Червоної книги України — бджола-тесляр фіолетова, бражник олеандровий, дозорець-імператор, зміїд.

До Європейського Червоного списку включені такі представники тваринного світу заказника: деркач, вовчок горішковий. Понад 40 видів тварин заказника

Хроніки лісового краю

ВГОЛОС НА КОЛОС

Хто залюблений у світ предків, той ніколи скептично не сприйматиме, наприклад, лікування знахарів і знахарок. Принаймні, ставимось до впливу на хворобу магічним шептанням як до частки нашого прадавнього духовного набутку.

Понад 20 років тому записана у с. Велика Рішнівка Шепетівського району від Івана Калінішина розповідь про «Крикволос»: «У дитинстві зі мною трапилось таке. Зуб — що вже вдома не робили — не переставав боліти. Цілий здоровий зуб... Повели мене до баби-шептухи. Вислухавши маму, поставила в піч непочату воду, набрану вдосвіта з криниці, посадила на лавку. Тоді вибрала з житнього снопа пусті колоски, притулила мені до щоки, а зверху почала поволі лити нагріту воду. І змовляла: «Волос, волос, вийди на колос!». Я заснув. Прокинувся, а зуб не болить. «У тебе крикволос був, — сказала знахарка. — Переплетені в пучечок колоски витягли його».

Вважалося, що хвороби походять від «ослаблення вогню життя» або «від нападу злого духа». На Поділлі чуму, холеру, лихоманку бачили в образі жінок. На Летичівщині розповідали, що чума постає як багата і хитра панянка, яка їздила в кареті з білими кіньми, і розкидала по дорозі копійки і всякі речі. Хто піднімав їх, то відразу занедужував і помирав.

На Проскурівщині, щоб позбутися пропасниці, брали варене яйце, дрібно порізане, і 77 зерняток проса. Хворий повинен був іти на греблю і говорити: «Єсть вас сімдесят сім, приніс я вам усім». При цьому яйце кидали в один бік, а просо, зав'язане у шматинку, — в другий. Інший подібний спосіб лікування. Хворий носить при собі дев'ять днів куряче яйце. Потім кришили його на 77 шматочків і, кидаючи нарізок у річку або став, примовляли: «Єсть вас сімдесят і сім, даю вам їсти всім». Чому така кількість зерен, дізнався з книги «Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях».

Автор Григорій Булашев пояснює, що лихоманка, яка називається ще пропасницею і трясовицею, «уособлюється то в образі Іродової доньки Трясавиці, то в образі 77 Іродових або зміїних доньок».

занесені до Додатку II Бернської конвенції, зокрема: канюк звичайний, лунь очеретяний, яструби великий і малий, дятли великий та малий, плиска біла, сорокопуд терновий, вівчарик–ковалик, очеретянка чагарникова, соловейко східний, повзик та ін.

Чимало представників фауни заказника є регіонально рідкісними і охороняються в Хмельницькій області: жаба гостроморда, ропуха зелена та ін. Заказники є осередками збереження біорізноманіття східної частини Малеого Полісся.

Понад 20 років лісництво очолював Микола Олексійович Корнійчук, який з усією відповідальністю ставився до функціонування і розвитку лісового господарства.

Лісничий Дмитро Леонідович Басовський призначений з 2014 року керівником Климентовицького лісництва.

МАЛЬОВАНСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Це одне з найбільших лісництв не тільки підприємства, а й усієї області. Навколо його території — єдиного лісового масиву, який займає площу 6179 гектарів, знаходяться села Мальованка, Поляна, Савичі, Купино, Червоний Цвіт, Конотоп, Цмівка і Судимонт. Тому антропогенний фактор відіграє велику роль у функціонуванні цієї структурної одиниці.

Найпоширеніші ліси — соснові ліси лишайникові, вересові і чорницеві, які займають до 80 відсотків площі.

Соснові ліси вересові характеризуються тим, що перший ярус утворює сосна звичайна з поодинокими особинами дуба звичайного або дуба червоного. Чагарниково–трав'яний покрив представлений орляком звичайним, брусницею, вересом звичайним, чорни-

АДМІНБУДИНОК МАЛЬОВАНСЬКОГО ЛІСНИЦТВА.

ЛУНЬ ОЧЕРЕТЯНИЙ.

цею, ожикою волосистою, куничником наземним, нечуйвітром волохатеньким, золотушником звичайним, біловусом стиснутим, веснівкою дволистою, котячими лапками дводомними, чебрецем звичайним, одинарником європейським, грушанками круглолистою та малою, щитником шартським, плауном колючим та ін.

Мохово–лишайниковий покрив розріджений і характеризується гілокомієм блискучим, дикраном зморшкуватим, кладонією оленячою, плевроцієм Шребера.

ВАЛЬДШТЕЙНІЯ ГРАВІЛАТОВИДНА.

Дубові ліси з дуба червоного і дуба звичайного займають 16 відсотків площі. На березові, ялинові, чорновільхові, грабові ліси припадає менше, ніж 10 відсотків на кожен вид. В насадженнях зустрічається вільха сіра, осика, тополя, верба, акація біла, липа дрібнолиста.

Місцевість Мальованського лісництва з його рослинністю і тваринним світом є унікальною. Адже саме невеличке село Мальованка привернуло до себе увагу вчених Національної академії наук України і стало своєрідним центром створення в 1999 році Регіонального природного парку з однойменною назвою «Мальованка». Тепер на території лісництва функціонує два об'єкти природо-заповідного фонду: ландшафтний та гідрологічний.

У 2004 році рішенням Хмельницької обласної ради територія «Мальованки» розширена і становить 16920 гектарів, в тому числі заповідної зони — 3160,4 гектара (18,7 відсотка). Вона охоплює околиці сіл Савичі, Поляна, Хролин, Мальованка, Купино, Горднявка. Зараз на території парку є три невеликих населених пункти Шепетівського району — села Мальованка, Купино, Савичі.

Територія регіонального ландшафтного парку дуже відрізняється за рельєфом, кліматичними умовами, характером ґрунтів, підстилаючих порід, рослинності та тваринного світу від основної, подільської частини області. Він розташований на межі Малого та Центрального Полісся. Саме територією парку, по лінії Миньківці–Червоний Цвіт–Судимонт–Поляна, проходить східна межа Малого Полісся. Територія західної частини «Мальованки» належить до Малого Полісся.

В рослинному покриві переважають соснові та дубово-соснові ліси. В соснових лісах поширені,

крім бореальних, неморальні види та види, що характерні для Карпат.

Широколистяні ліси розмістилися на більш родючих сірих лісових ґрунтах, головним чином, на Полонщині. Серед них найбільшу площу займають дубові ліси — переважно крушиново-трясучковиднооскові-центральноєвропейські угруповання на східній межі ареалу. Вони занесені до Зеленої книги України. Зростають такі ценози у великому лісовому масиві на межі Полонського та Шепетівського районів. Вони, в основному, середньовікові, інколи зустрічаються старі (урочище Лізне). Домішка інших порід у деревостані невелика, це осика, подекуди — береза та сосна. У цьому ж урочищі виявлено аконіт строкатий. Особлива увага повинна приділятися поширенню у цьому лісництві первоцвіту звичайного. Цей субатлантично-середземноморський вид в Україні поширений пере-

Хроніки лісового краю

ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ЗБРОЙНОЇ СИЛИ

Німецькі колоністи на Волині займалися переважно молочно-товарним виробництвом. Так, корова, привезена з Німеччини, давала молока у 5–6 разів більше, за місцеві породи. Важко сказати, яких результатів досягли б переселенці і яке місце посіли б у суспільстві, якби у 1874 році їх не почали призивати на службу до царської армії. Це поклало початок від'їзду німців з України. А в 1891 році взагалі вийшов закон, який забороняв іноземцям поселятися за межами міських населених пунктів. Їм також заборонялося володіти земельними угіддями та брати їх в оренду. Ті ж, хто вже мав землю у власності, зобов'язані були або прийняти російське громадянство протягом трьох років, або виїхати з країни. Іноді виконання судових вироків із примусового виселення відбувалося навіть із застосуванням збройної сили, оскільки колоністи, не бажаючи залишати обжиті місця, в деяких селах вчиняли досить серйозний спротив. 16 жовтня 1886 року вийшла постанова, у відповідності до якої назви німецьких поселень перейменовувалися на російські.

До такого радикального вирішення «німецького питання», не в останню чергу, призвело й те, що німці вважали себе представниками вищої цивілізації і принципово не вивчали мови місцевого населення, а вели відособлений спосіб життя. Тому навіть наступні покоління, які ніколи не бачили Німеччини, залишалися переконаними патріотами землі своїх предків, а не нової своєї батьківщини. Чехи ж, навпаки, активно спілкувалися з місцевими селянами, переходили у православну віру, створювали змішані шлюби...

ГВОЗДИКА ФІШЕРА.

важно у Гірському Криму, рідше — в передгір'ї та гірському лісовому поясі Карпат.

В підліску переважає крушина ламка, трапляються ліщина звичайна, бруслина бородавчаста, вовчі ягоди звичайні. Трав'яний покрив у вигляді суцільного зеленого покриття утворює осока трясучковидна. Флористичний склад фітоценозів досить бідний. Тут переважають такі бореальні види як куничник очеретяний, веснівка дволиста, вербозілля звичайне, проте трапляються і центральноєвропейські — кадило сарматське, підмаренник середній, молочай гранчастий, живокіст серцевидний та осока затінкова.

Гідрологічний заказник «Мальованський» створений у відповідності з рішенням Хмельницької облдержадміністрації від 28.09.1996 року. До його складу входить озеро і болотний масив з типовою та рідкісною водно-болотною рослинністю. Заснування регіонального парку відбувалося в період, коли ліснисництвом керував Микола Андрійович Бузиль, який доклав багато зусиль для становлення і функціонування заповідної території.

КУЛЬТУРИ СОСНИ ЗВИЧАЙНОЇ.

ПЕРВОЦВІТ ЗВИЧАЙНИЙ.

Тут серед ссавців, домінують миша лісова, лисиця, їжак звичайний, вовчок лісовий, заєць-русак, козуля, кріт, ласка, куниця лісова, лось, вовк сірий, нічниця велика, свиня дика і пацюк сірий.

Птахи представлені такими видами: синиця велика, жовна зелена, зяблик, журавель сірий, яструб малий, щиглик звичайний, щеврик лісовий, шуліка чорний,

чикотень, чечітка звичайна, чапля сіра, бугай, гагара, сова вухата, рябчик, зозуля, сорока, соловей східний, сова сіра, синиця довгохвоста, снігур, підорлик малий, омелюх, лелека чорний і дятел малий.

Серед земноводних можна побачити часничницю, квакшу, жабу трав'яну, тритона звичайного, ропуху сіру, кумку червоночереву, ропуху зелену, а в лісових озерах — жабу озерну.

Багата територія лісництва і на плазуни. Тут зустрічаються веретільниця, вуж звичайний, гадюка звичайна, мідянка, ящірка прудка, а у водоймах — черепаха болотяна та вуж водяний.

Керівником Мальованського лісництва з 2011 року призначений Сергій Миколайович Туракевич.

ПЛЕСЕНСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Створене в 2010 році в результаті реорганізації Кам'янківського лісництва. Територія лісництва 2294,9 гектара, розташована в західній частині ДП «Шепетівський лісгосп» і межує: на півночі — з землями Миньковецької сільської ради Славутського району, на сході — із землями Судилківської сільської ради, на південному сході — Шепетівської міської ради, півдні і північному заході — Цвітоською сільською радою Славутського району, на заході — Хмельницьким лісництвом військового лісгоспу.

У лісництві переважають дубові насадження, вони займають 31 відсоток вкритих лісом площ. Поширені також соснові ліси, на які припадає 28 відсотків площі. Вони розміщені на вирівняних сухих ділянках або невисоких підвищеннях із слабкопідзолистими ґрунтами і найчастіше представлені угрупованнями соснових лісів чорницевих, спорадично-чистими зеленомоховими лісами, зрідка — з переважанням чорниці. Значну площу (24 відсотки) займають березові ліси, сформовані березою повислою. Незначні території насаджень припадають на ялину європейську, граб звичайний, ясен звичайний, клен гостролистий, осику, вільху чорну, липу дрібнолисту.

Підлісок представлений ліщиною звичайною, крушиною ламкою, малиною, ожиною сизою, бузиною чорною. Із трав'янистих рослин переважають смілка поникла, тонконіг вузьколистий, конюшина середня, герань криваво-червона тощо.

Світ тварин представлений видами, поширеними на території інших лісництв підприємства.

З 2010 року на посаді лісничого Плесенського лісництва працює Володимир Миколайович Полюшкевич.

ПЛІЩИНСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Воно створене в результаті реорганізації Кам'янківського лісництва. Його землі розміщені на площі 1820 гектарів у південно-східній частині ДП «Шепетівський лісгосп» і межують: на півдні — з селом Плещин, південному заході — Радошівкою Ізяславського району, на північному заході — Варварівкою Славутського району, на півночі та північному сході з Кам'янківським лісництвом, а на сході — з Шепетівкою.

Із переважаючих насаджень, у вкритій лісом площі, 74 відсотки займає сосна звичайна, по 9 — дуб звичайний і вільха чорна, 4 — ялина європейська. Незначні площі займають дуб червоний, акація біла, береза повисла, осика та клен-явір.

Підлісок представлений ліщиною звичайною, крушиною ламкою, бузиною чорною, малиною звичайною, ожиною сизою. Серед бореальних трав'янистих видів переважають одинарник європейський, веснівка дволиста, квасениця звичайна, чорниця, брусниця, щучник дернистий, грястиця збірна та багато інших.

Територія лісництва обмежена сільськогосподарськими угіддями, тому ліс характеризується великим різновиддям птахів. Тут часто зустрічаються берестянка звичайна, вівчарик весняний,

Хроніки лісового краю

АБИ НІЧИМ НЕ ВІДРІЗНЯЛИСЯ...

Ще й нині у поведінці селян часто переважають звичаї, які в середині XVI століття були законодавчо закріплені у Литовському Статуті.

Цей кодекс містив норми судово-процесуального, карного, цивільного й господарчого права, які діяли одночасно з постановами державного права. А ще статут написаний тодішньою «руською» (українською) діловою мовою і вважався одним з найкращих правових документів свого часу. Нині мало хто знає, але саме за цим кодексом українці жили майже до середини XIX століття, коли царська влада 1840 року замінила його імперськими законами.

Аби повністю ліквідувати рештки української самобутності, 1831 року в Україні відмінили Магдебурзьке право для всіх міст, за винятком Києва. Хоча воно й гарантувалося Україні Переяславською угодою 1654 року. Проте вже 1835 року цар скасував це право й у Києві. І тільки після цього українці втратили останні ознаки своєї правової ідентичності.

вільшанка, вивільга, горихвістка звичайна, дрізд співочий, дятел великий, жайворонок лісовий, зяблик, кропив'янка рябогруда, крук, норець, мартин великий, сойка та зозуля.

Територією лісництва протікає річка Гуска з притокою Очеретянка. На вододілах трапляються джерела прісної води, тому угіддя лісництва характеризується великою кількістю земноводних і плазунів, найпоширенішими серед яких є жаба гостроморда, зелена ропуха, жаба трав'яна, кумка червоночерева і ропуха звичайна. В річках та ставках водяться товстолобик, короп, карась, в'юн, лин, окунь, щука.

Багата територія лісництва і на плазуни. Тут зустрічаються веретільниця, вуж звичайний, гадюка звичайна, мідянка, ящірка прудка, а у водоймах — черепаха болотяна та вуж водяний.

В лісництві, на західній околиці міста Шепетівки, розміщена ботанічна пам'ятка природи місцевого значення «Дубовий гай» площею 3,7 гектара. Охоронний режим встановлено 2004 року. Охороняється унікальна для приміської зони понадвікова діброва на схилі заплави річки Гуска (басейн річки Горинь).

Вивчаючи дендрохронологічні шкали дібров басейну річки Прип'ять вихованці учнівського лісництва «Пліщинське» визначили, що вік понад ста дубів складає від 170 до 270 років. Більшість дерев перебувають у доброму стані, без ознак захворювання. Із інших лісоутворюючих порід трапляються тополя і верба.

Серед раритетної фітобіоти у діброві зростає лілія лісова — вид Червоної книги України та рослини, які охороняються у Хмельницькій області — дзвоники персиколісті, первоцвіт високий, фітеума колосиста.

ОБРОБКА ДЕРЕВИНИ.

ВУЖ ВОДЯНИЙ.

Ця пам'ятка природи має природоохоронне, наукове, рекреаційне, освітньо-виховне і пізнавальне значення.

Керівник лісництва — Михайло Вікторович Савчук працює в лісовому господарстві з 2006 року. З 2010 року займає посаду лісного Пліщинського лісництва. А ще Михайло Вікторович успішно здійснює керівництво учнівським лісництвом «Пліщинське», що створене у школі, яку він у свій час закінчував. За його безпосередньою участю було презентовано у 2015 році роботу учнівського лісництва на IX Всеукраїнському зльоті учнівських лісництв.

ПОНІНКІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Лісництво займає площу 2002 гектари поблизу смт Понінка та міста Полонне. Майже у всіх кварталах переважають хвойні ліси, які займають 48 відсотків вкритих лісом площ, що характеризуються насадженнями сосни

БАГАТОНІЖКА ЗВИЧАЙНА.

звичайної, а також соснові ліси чорницеві, вересові і лишайникові, які належать до різних вікових груп.

Велика частина лісових насаджень сформована березою повислою (24 відсотки), вільхою чорною (14 відсотків) та ялиною європейською — 10 відсотків площі. На незначних територіях є насадження дуба звичайного, ясена звичайного, клена польового, акації білої, осики.

В соснових лісах перший ярус формують сосна звичайна і модрина, поодинокі — береза бородавчата, дуб звичайний. Підлісок — не розвинений, а основу чагарниково-трав'яного покриву утворює чорниця, до якої домішуються, у незначній кількості, орляк звичайний, брусниця, дзвоники персиколисті, перстач гайовий, перлівка поникла, молінія голуба, вербозілля звичайне, веснянка дволиста, багно звичайне, лохина, верес звичайний і щучник дернистий.

Досить добре розвинений моховий покрив, який представлений рунянкою звичайною, сфагнумом дібровним, гілокомієм блискучим, а також плевроцієм Шребера.

На землях лісництва милує зір комплексна пам'ятка природи місцевого значення — урочище «Завадська». Розташовується воно на правому березі р. Хомори на захід від смт Понінка Полонського району. Площа 4,6 гектара. Охоронний режим встановлено 2001 року.

Охороняється природно-територіальний комплекс підвищеної берегової тераси р. Хомори з глибокою

улоговиною, виходом на поверхню гранітів та дібровою віком близько 200 років.

Територія заказника є підвищеною береговою терасою р. Хомора довжиною 250 метрів і шириною від 100 до 300 метрів, посередині якої пролягає глибока улоговина, тому рельєф пересічний, експозиція схилів переважно південно-західна, з крутизною схилу близько 60°.

У північній частині урочища на поверхню виходять граніти чудново-бердичівського типу у вигляді 30-метрової гори, з крутизною схилу близько 60°. Геологічною основою є найдавніші за віком кристалічні породи архею і протерозою.

Основний тип рослинності — лісовий, яким вкрито близько 75 відсотків площі урочища. У заказнику зростають дубовий і ялиново-дубовий ліс з розрідженим трав'яним покривом. В прибережній смугі ростуть вільха чорна та верба ламка. Має природоохоронне, наукове і естетичне значення.

У 90-х роках минулого століття, коли посаду лісного займав Дмитро Михайлович Чумак, господарство характеризувалося великою кількістю сільськогоспо-

Хроніки лісового краю

НАРОДЖЕННЯ... ПОЛИВ'ЯНОГО ГОРЩИКА

Археологічні знахідки свідчать про те, що XIV століття — то час народження полив'яного горщика. А з ним, очевидно, набуло особливого поширення і тушкування їжі як технологічного прийому. Ізолюючи внутрішній простір від його керамічної стінки, полива сприяла зменшенню випаровування вологи з зовнішньої поверхні горщика, що сприяло ефективності тушкування. Зміни в куховарстві XIV століття, напевно, були викликані як загальним процесом покращення побутових умов, так і зміною сировини для приготування їжі. А використання щільно закритих горщиків та сковорідок дозволяло краще готувати продукти, які використовувалися і раніше, та ввести до раціону нові. Можна припустити, що посуд зі щільно припасованими покриттями, використовувався для приготування продуктів як рослинного, так і тваринного походження. У закритих горщиках могли готуватися м'ясо та страви, які потребували тривалої вологої термічної обробки, зокрема і рослинного походження. Не виключено, що поширення нової технології пов'язане зі змінами зернових та городних культур.

ЗУБНИЦЯ ЗАЛОЗИСТА.

дарських угідь, розвитком тваринництва та рибного господарства.

Нині лісництво очолює Валентин Васильович Гребенюк, який продовжує справу попередника.

ПОЛОНСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

У межах лісництва площею 6414 гектарів, є один величезний лісовий масив. Довкола нього розміщені села Буртин та Залісся, смт Понінка та м. Полонне.

Лісовий фонд лісництва представлений сосновими лісами з сосни звичайної та дубовими — з дуба червоного і звичайного, що займають 33 відсотки від загальної площі. Вони формуються на ділянках з дерново-підзолистими глейовими легкосупіщаними ґрунтами.

Основними угрупованнями цих лісів є дубові ліси крушиново-трясучковидноосокові, що розміщуються на знижених ділянках. Деяко вище в рельєфі проростають ліщиново-трясучковидноосокові. Світлі дубові ліси представлені ліщиново-зірочниковими угрупованнями, які трапляються на свіжих ділянках. На плескатих підвищеннях сформовані флористично багаті дубові ліси крушиново-конвалієві та ліщиново-орляково-конвалієві.

Також на землях лісництва ростуть ялинові ліси з ялини європейської — до 4 відсотків, березові — з берези бородавчастої — до 15 відсотків та чорновільхові ліси з вільхи чорної — до 4 відсотків площі. Осикові, або так звані вторинні ліси, займають незначну площу.

У соснових лісах виділяються три асоціації: чорницева, вересова і лишайникова. У чорницевих лісах перший ярус формує сосна звичайна, поодинокі — береза бородавчаста та дуб звичайний. Підлісок у них — не роз-

ЩИГЛИКИ.

винений. У чагарниково-трав'яному ярусі виділяються чорниця звичайна, брусниця, орляк звичайний, щучник дернистий, верес звичайний, ожика волосиста, веснівка дволиста, лохина, дзвоники персиколісті, вербозілля звичайне, перстач гайовий, молінія голуба та перлівка поникла. У моховому покриві можна бачити сфагнум дібровний, гілокомій блискучий, рунянку звичайну.

Між м. Полонне і с. Буртин розкинувся сосновий ліс, який простягнувся своєрідним пасмом із заходу на схід не тільки Полонщиною, а й Шепетівщиною, Славутчиною та Ізяславщиною, утворюючи унікальну природну зону Малого Полісся.

Ґрунтовий покрив характеризується дерново-підзолистими супіщаними і піщаними ґрунтами. Характерними є також сірі лісові ґрунти, саме тому деревостани на них утворює сосна звичайна, береза бородавчаста, деяко рідше — дуб звичайний і ялина європейська. Характерною ознакою цих лісів є те, що береза бородавчаста разом із сосною звичайною росте у свіжих і вологих типах лісу.

РОЗСАДНИК САМШИТУ.

ПІДМАРЕННИК БОЛОТНИЙ.

Дуб звичайний, у складі соснових борів, поширений там, де бори ніби вкраплені й чергуються з сосново-дубовими насадженнями на місцях з більш родючими ґрунтами.

Лісівники Полонського лісництва пишаються тим, що на їхніх землях, на 3455 гектарах розмістився Регіональний ландшафтний парк «Мальованка». Сам факт його створення свідчить про велике розмаїття на цій території рослинності й тваринного світу.

В Полонському лісництві виявлено фрагмент угруповання дубово-соснового лісу рододендроново-чорнищового, який зустрічається переважно в Центральному Поліссі. Проте тут мало березово-соснових та похідних березових лісів, осикових боліт, властивих для Центрального Полісся.

На зниженнях плескатих міжшилових ділянок трапляються соснові та дубово-соснові ліси з суцільним моховим килимом, який утворюють плевроцій, політрих, дикран та інші мохи.

Найпоширенішими ссавцями є заєць-русак, лисиця, їжак звичайний, вовчок лісовий, козуля, кріт, ласка, куниця лісова, нічниця велика, свиня дика і пацюк сірий.

Заболочена місцевість створює сприятливі умови для життя птахів. Тут проживають і виводяться вівільга, в'юрок, гаїчка-пухляк, яструб малий, горихвістка звичайна, щиглик, щеврик лісовий, шуліка чорний, чикотень, чечітка звичайна, сорока, соловей

східний, сова сіра, синиця довгохвоста, снігур, підорлик малий, омелюх, лелека чорний і дятел малий, мартин великий.

Із земноводних можна побачити часничницю, квакшу, жабу трав'яну, тритона звичайного, ропуху сіру, кумку червоночереву, ропуху зелену, жабу озерну.

Клас плазунів представлений веретільницею, вужем звичайним, гадюкою звичайною, мідяною, ящіркою прудкою, а по тутешніх водоймах і болотах — черпахою болотяною, вужем водяним тощо.

25 років лісництво очолював Казимир Васильович Беркута, який доклав значних зусиль для відтворення,

Хроніки лісового краю

ЯК КОЗАКА ВІД СЕЛЯНИНА ВІДРІЗНЯЛИ?

Чи часто ми у нашому суєтному повсякденні замислюємося про таку звичну річ, як пасок? Та не замислюємося зовсім, а просто використовуємо його за прямим призначенням. А саме цей елемент одягу може бути одним із найдавніших винаходів людства.

Дослідники вже давно з'ясували, що спочатку давньослов'янські паски були плетені, згодом їх почали ткати з вовни, льону, конопель. А ще в пізніші часи — виготовляти зі шкіри.

Та це лише загальні відомості про паски. Адже у кожній частині України вони мали свої особливості. Так, на Подністров'ї чоловіки носили вузькі шкіряні пояси, які оздоблювалися мідними бляшками. Їхньою особливістю було те, що вони застібалися на пряжку ззаду. Як правило, до них прикріплювали калитку з баранячої шкіри, носили ножі і приладдя для куріння.

Для Поділля були характерні червоні та зелені плетені паски, які носили молоді та середнього віку чоловіки. Старі ж віддавали перевагу чорним. Проте були і білі паски, які виготовлялися з білих ниток, а кінці мережилися червоними і синіми нитками.

Чоловічі і жіночі пояси відрізнялися довжиною. Чоловічі були довгі, з китицями на кінцях. Підперізуючись, ними обвивали стан кілька разів, а кінці підтикали так, щоб краї звисали донизу. За характером розміщення кінців пояса можна було визначити, хто перед вами: «по-козацькому» підперізувалися так, щоб обидва кінці звисали з одного боку. Селяни підперізувалися так, щоб китиці звисали з двох боків.

Жіночі пояси, або крайки, значно вужчі. Були вони червоними, синіми, зеленими з квітчастими китицями на кінцях. Підперізувалися жінки також по-різному: дівчата випускали кінці крайки спереду, а заміжні жінки — ззаду або з лівого боку. Крайок, за давнім звичаєм, не носили лише старі бабусі.

ОСОКА БУКСБАУМА.

охорони і захисту лісів, розбудови та збільшення потужностей лісництва.

З 2000 року — обіймає посаду лісничого Полонського лісництва Олег Вікторович Будник, котрий понад 23 роки працює в колективі ДП «Шепетівський лісгосп».

РОМАНІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

У лісництві, яке займає площу 5404 гектари, є два лісових масиви. Довкола Романівського лісництва знаходяться села Яблунівка, Гута, Корчик, Романів, Климентовичі, Червоний Цвіт, Городнявка, Круглик, Сенігів і Рилівка, а майже посередині території розташоване село Броники.

У лісництві переважають листяні ліси з дуба червоного і дуба звичайного, які представлені різновіковими групами — молодняками, середньовіковими, пристигаючими, стиглими та перестійними. Частіше трапляються дубові ліси крушиново-трясучковидноосокові та сосново-дубові ліси ліщиново-трясучковидноосокові. Крім цього, у лісництві виділяються чорновільхові ліси з вільхи чорної, соснові — з сосни звичайної і модрини, березові — з берези бородавчастої, ялинові — з ялини європейської, а також осикові ліси з осики і вільхи сірої.

В трав'янистому покриві зустрічається багато рідкісних та лікарських рослин: плющ звичайний, фітеума колосиста, осока затінкова, ожина лісова, ожина шорстка, вовчі ягоди пахучі. На торфових болотах зростають ситник розчепірений, хвоц рябий, осока Давелла та ін.

Тваринний світ лісництва представлений класами і видами, характерними для Малополіської зони. Тут добре почуваються ссавці, птахи, земноводні, плазуни.

ТУТ ПОПРАЦЮВАЛИ БОБРИ.

КАНЮК ЗВИЧАЙНИЙ.

Можуть пишатися романівські лісівники і заповідними територіями.

На південно-східній околиці села Круглик Шепетівського району розташований загальнозоологічний заказник місцевого значення — «Лизнявський», площею 422 гектари. Охоронний режим встановлено 1990 року.

Охороняється типовий комплекс у лісовому масиві на лівому березі річки Лизнявка (басейн р. Горинь). Заказник розташований на межі Малого та Центрального (Житомирського) Полісся.

Рослинність заказника представлена лісовими, прибережно-водними і водними угрупованнями рослин. Більшу частину території займає середньовіковий ліс з переважанням у деревному ярусі дуба, ясена, клена гостролистого, рідше зустрічається липа, граб і в'яз. Вік дерев близько 70–75 років. У деревостані зростає кілька старих дубів, один з яких привертає увагу своїми величезними розмірами — діаметр стов-

СЕРПІЙ ФАРБУВАЛЬНИЙ.

бура переважає один метр, висота сягає 30 метрів, вік — більше 500 років. Дуб має добрий вигляд, гарний санітарний стан.

У вологих місцях зростають вільха клейка, верба попеляста. Підлісок незначний, поодинокі зустрічаються черемха, бирючина та ліщина. У підрості переважає граб та в'яз.

У трав'яному покриві влітку переважає зірочник ланцетовидний. Навесні на цих ділянках виявлена синюзія ефемероїдів з переважанням центральноєвропейського виду рівноплідника рутвицелистого. На знижених місцях значні площі займають угруповання цибулі ведмежої (відомої також під назвами «черемша» та «левурда»), занесеної до Червоної книги України. Лісові угруповання з домінуванням цибулі ведмежої занесені до Зеленої книги України. В заказнику зростає також підсніжник звичайний, який є символом весни, і також занесений до Червоної книги. Флористичний склад лісів досить багатий. Тут трапляються зубниця залозиста, чистець лісовий, просянка розлога, осоки лісова і трясунковидна.

На заболочених ділянках переважають високотравні угруповання очерету та осоки гостровидної. Зарості лепешняку великого оточують береги річки Лизнявки. На болотах та заболочених луках ростуть калюжниця болотна, м'ята водяна, жовтець повзучий, півники болотні. Серед небагатої водної рослинності зустрічаються угруповання глечиків жовтих (Зелена книга України).

Багатий рослинний світ сприяє поселенню великої кількості тварин, які представлені лісовими і навколводними мешканцями.

Найчисленнішою групою є птахи. На чагарниково-лісових ділянках переважають соловейко східний, вівчарик-ковалик, вівчарик жовтобровий, дрозди чорний та співочий, зяблик, кропив'янка чорноголова і синиця велика. Менш чисельні — горлиця звичайна,

зозуля, вивільга, костогриз та інші. Зареєстровані поодинокі гнізда канюка звичайного, яструба великого та крука. Серед пташиного населення водно-болотних екотопів зустрічаються чапля сіра, крижень, кобилочка річкова, а також деркач — птах, занесений до Європейського червоного списку.

У заказнику відмічені сліди перебування козулі, свині дикої та лося. На Лизнявці побудували запруду бобри річкові. Із хижих ссавців у заказнику мешкають лисиця, собака єнотовидний, куниця лісова, трапляється і горностай — вид, занесений до Червоної книги України.

Близько 50 видів тварин включені до Додатку II Бернської конвенції, зокрема: яструби великий і малий, сови сіра та болотяна, дятли великий, середній і малий,

Хроніки лісового краю

«СЛАВА ТОГО НАРОДУ ПОШИРЕНА ВСЮДИ»

Не думайте, що я підлещую українцям. Я недавно ще жив між ними, хоч і з ними не виховувався; але зараз оцінив їхні славні діла, котрі заслуговують вічної пам'яті в нащадків. Не один раз у році ці достойні люди переслідують татар і наражаються на воєнні небезпеки. Як відважні леви, захищають вони все християнство; майже кожний з них годен називатися Гектором. Не маючи від вас ніякої допомоги, вони забезпечують вам такий спокій, як годованим волам. А ви, вважаючи себе від них вищими, випрошуєте собі в тих околицях добра. Ви би повинні виділити їм зі своїх достатків за те, що з їхньої ласки користуєтеся такою безпечністю.

Покажіть—но тут такі гідні пам'ятні діла, якими визначаються безнастанно ті, можна сказати, святі люди. Хто в наших часах, в чім то не було, перевищив українця?! Пішлить його в посольство — він виконає посольство краще, ніж ви йому прикажете! Між українцями глядайте полководця і хороброго вояка. Вони не радо дивляться на наші наради про мир. І кращого коня, і кращого наїзника добудемо на Русі. А ви чим заслужили собі на наділення вам добрами в цім краю?

Чи бачили ви проти себе меч — не серед вулиці, але в яким-небудь знаменитім бою? Послухайте моєї думки. Не пристойно чоловікові розумному домагатися чужого: не годиться багатому погорджувати убогим. У подолянен не розрізните, хто пан, а хто слуга; нема в них анітрохи гордовитості. Не носять вони яскравого одягу; вони вкриті славою, котра дорожча від вашого одягу. Слава того народу поширена всюди й зостанеться при них по віки вічні, хоч би Польща і згинула.

Бартош ПАПРОЦЬКИЙ,
польський письменник XVI ст.

ПЛЮЩ ЗВИЧАЙНИЙ.

мухоловка сіра, мухоловка–білошия, костогриз тощо. Чимало представників фауни заказника є регіонально рідкісними й охороняються в Хмельницькій області.

Заказник є осередком збереження ландшафтного і біологічного різноманіття (передусім тваринного світу), має водорегуляційне і ґрунтозахисне значення.

В різні часи Романівське лісництво очолювали Роман Павлович Пікус та Леонід Андрійович Коршук, але найкращих виробничих показників досяг Відмінник лісового господарства України Ілля Миколайович Цибанюк, який у 1999 році призначений лісничим цього лісництва.

РУДНЯ–НОВЕНЬСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Це мальовниче лісництво, площею 2389 гектарів, сформоване у 2010 році. На півночі воно межує із Романівським лісництвом, на півдні — з землями Судилківської сільської ради та Шепетівським лісництвом, на заході — з Кам'янківським лісництвом і угіддями державного підприємства «Славутське лісове господарство», на сході — з Климентовицьким лісництвом та землями Городнявської сільської ради.

На 46 відсотках лісом вкритої площі ростуть типові соснові ліси, що характеризуються молодняками, середньовіковими, пристигаючими, стиглими і перестиглими насадженнями. На листяні ліси, сформовані дубом звичайним, відведено 17 відсотків площі, 22 відсотки площі зайняті березою повислою, а 11 — вільхою чорною. На граб звичайний, липу дрібнолисту, осику, ялину європейську припадає незначна площа. Ліси, сформовані березою бородавчастою, представлені невеликими ділянками майже у всіх кварталах. Ялина європейська в природних деревостанах фрагментарно зустрічається на суглинистих

ПРОФІЛАКТОРІЙ ШЕПЕТІВСЬКОГО ЛІСГОСПУ.

та супіщаних вологих ґрунтах і найчастіше формує угруповання ялиново–соснового лісу рідкотравного.

Підлісок — не розвинений. Чагарниково–трав'яний покрив представлений чорницею, орляком звичайним, брусницею, щучником дернистим, дзвониками персиколистими, вересом звичайним, веснівкою дволистою, молінією голубою, багном звичайним, ожикою волосистою, перстачем гайовим, перлівкою пониклою та вербозіллям звичайним. У досить добре розвиненому килимі мохів виділяється — рунянка звичайна, сфагнум, плевроцій Шребера та гілокомій блискучий.

Орнітофауна представлена такими видами птахів: яструб малий, щиглик, щеврик лісовий, шуліка чорний, чикотень, чечітка звичайна, сорока, соловей східний, сова сіра, синиця довгохвоста, снігур, підорлик малий, омелюх, лелека чорний і дятел малий.

Територією лісництва протікає річка Цвітоха, тому тут багатий світ земноводних, серед яких зустрічають-

ОЗЕЛЕНЕННЯ ШКІЛЬНОГО ПОДВІР'Я.

РІВНОПЛІДНИК РУТВИЦЕЛИСТИЙ.

ся часничниця, квакша, жаба трав'яна, тритон звичайний, ропуха сіра, кумка червоночерева, ропуха зелена, а в лісових озерцях та болотах — жаба озерна.

Багатий на території лісництва і світ плазунів. Тут часто можна зустріти веретільницю, вужа звичайного, гадюку звичайну, мідянку, ящірку прудку, а у водоймах та біля них трапляються черепаха болотяна та вуж водяний.

Найпоширенішими ссавцями у лісництві є миша лісова, кріт, пацюк сірий, їжак звичайний, нічниця велика, вовчок лісовий, ласка, куниця лісова, заєць-русак, лисиця звичайна, бобр європейський, козуля європейська та свиня дика.

Олександр Вікторович Дідушок призначений керівником Рудня-Новеньського лісництва в 2013 році.

ХМЕЛІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Це лісництво має загальну площу 2635 гектарів і розташоване на території Шепетівського та Полонського адміністративних районів. Межує: на півночі з Житомирською областю, на сході та півдні — з землями Буртинської сільської ради, на південному сході — з Полонським лісництвом, а на заході — з Михайлюцькою сільською радою.

На території лісництва є вісім лісових урочищ: «Хмелівка» — поблизу села Михайлючка, «Новаки» — неподалік села Майдан-Лабунь, «Деревищено» — поруч з селом Новаки, «Лісневщина» — у центрі села Хмелівка, «Косинщина» — поблизу села Буртин, «Грабове» і «Глибочок» — біля села Залісся.

На дубові ліси, що сформовані з дуба червоного і дуба звичайного, припадає 23 відсотки зайнятої лісом площі. Соснові ліси з сосни звичайної займають 15 відсотків. Найбільшу площу займають березові ліси з берези повислої — 38 відсотків. На черно-

вільхові ліси припадає 18 відсотків площі. Незначну територію займає акація біла та осика звичайна, ялина європейська, граб звичайний, часто трапляються різні види верб.

Соснові ліси чорницеві, в яких трапляється шапковий гриб валуй, характеризуються тим, що перший ярус формує сосна звичайна, поодинокі — береза бородавчаста і дуб звичайний. Підлісок — не розвинений.

Хроніки лісового краю

І В МИНУЛОМУ КНИГИ КРАЛИ...

Наші далекі предки намагалися уберегти книги, придумавши для цього забобон, що крадіжка книжки чи не повернення її господареві — то гріх. Враховуючи, що у давні часи книги, писані на пергаменті, коштували чималих грошей, можна було зрозуміти власників такого інтелектуального багатства. Тому одного забобону виявилось мало, а щоб підсилити ефект невідворотності покарання крадіям, використали можливість, які давала сама книга.

У бібліотеках Західної Європи, зокрема, найцінніші книги приковували ланцюгами до полиць. Та цікавіший метод проти крадіжки практикували в Україні. Для цього на початку книги чи на її полях писали міцне закляття або й лайку, звернену до того, хто захотів би книжку привласнити. Судячи з писемних джерел, такий спосіб діяв ефективно.

Згадки про подібні написи у книгах зустрічаємо в «Описании церквей и приходов Вольнской епархии» під редакцією Миколи Теодоровича. У книгах, які зберігалися у церквах, трапляються такі написи: «Хто хотів би цю книжку віддалити з цього місця, той буде мати зі мною справу перед Божим судом», «Хай ця книга перебуває в цій церкві вічно, а хто її візьме, хай буде проклятий, хай буде засуджений на невгасимий вогонь, і хай точить його не всиплющий черв'як».

У церкві села Дубище Красилівського району зберігалася Євангеліє, віддруковане у Львові 1590 року, на нижніх полях перших сторінок якого був напис: «Во ім'я Отця і Сина і Святого Духа. Амінь. Аз раб Божий Даміан із жоною своєю Феодорою і сочадією своєю Анною передаємо святе Євангеліє за відпущення гріхів до села Дубище храму святого Рождества Пресвятої Богородиці за великого короля нашого Августа і за держави пана Богуслава і пані нашої Цецелії, за золотих шістдесят монет. А хто б мав відібрати від храму сього, проклену всей вік і вбудушей. Року Божого 1719, місяця марта, 16 дня».

Незважаючи на такі прокляття, книги все-таки крали. Але нові їхні власники, щоб зняти з себе прокляття, старанно відшкрібали написи чи виривали «страшні» сторінки.

ЛЕЛЕКА ЧОРНИЙ І ЛЕЛЕКА БІЛИЙ.

Чагарниково–трав'яний покрив складає чорниця, малина, ожина сиза. До неї, у незначній кількості, домішуються орляк звичайний, брусниця, лохина, щучник дернистий, верес звичайний, дзвоники персиколісті, молінія голуба, багно звичайне, перстач гайовий, перлівка поникла та вербозілля звичайне. Проте добре розвинений у лісі моховий покрив, у якому виділяється сфагнум дібровний, рунянка звичайна, плевроцій Шребера та гілокомій блискучий.

Фауна лісництва включає абсолютну більшість видів типових для інших лісових угідь — білку звичайну, білозубку білочереву, бурозубку звичайну, видру річкову, вовчка лісового, білозубку малу, вовчка сірого, горностоя, зайця–русака, їжака звичайного, козулю, крота, куницю лісову, кутору звичайну, ласку, лисицю, мишу лісову, мишу маленьку, нічницю велику, ондатру, свиню дику, ховраха рябого та хом'яка звичайного.

Серед амфібій найчастіше трапляються жаби гостроморда, ставкова, трав'яна і озерна, квакша, кумка червоночерева, ропуха зелена та сіра, тритон гребінчастий і звичайний, а також часничниця.

Серед плазунів переважають веретільниця, вуж водяний, гадюка звичайна, мідянка, ящірка живородна, прудка та зелена, а біля річок і боліт — черепаха болотяна.

Орнітофауна представлена такими видами: пугач, припутень, підорлик малий, підсоколик малий, підкоришник, осоїд, орябок, орел–карлик, омелюх, мухоловка строката, сіра, мала та білошийка, крутиголовка, крук, кропив'янка прудка, чорноголова та рябогруда, коноплянка, зяблик, зозуля звичайна, зеленяк і грак.

Старожили навколишніх сіл і працівники лісгоспу пам'ятають роки, коли Хмельнське лісництво очолював Заслужений лісівник України Віктор Іванович Дейнега. Виходець із села, він найкраще знав

і розумів проблеми селян, тому, виконуючи функції керівника, переймався не тільки господарськими справами, а й старався допомогти працівникам лісгоспу і жителям навколишніх сіл порадою, добрим словом, клопотав перед керівництвом лісгоспу про розв'язання проблем населення.

З 2004 року очолює колектив лісництва Василь Вікторович Бартков.

ШЕПЕТІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Лісництво, площею 1790 гектарів, створене в 2010 році на базі Климентовицького лісництва і розташоване у західній частині державного підприємства «Шепетівське лісове господарство». Межує: на півночі — з землями Судилківської сільської, Шепетівської міської рад, Рудня–Новеньським лісництвом, на півдні — з землями Шепетівської міської та Судилківської сільської рад, на заході — з Кам'янківським, а на сході — з Климентовицьким лісництвами.

Тепер 43 відсотки насаджень у лісництві складає сосна звичайна, 18 відсотків — дуб, в пониженних та заболочених місцях розміщені березові, вільхові та осикові насадження (32 відсотки). Площі Шепетівського лісництва належить до територій, які зазнали антропогенного впливу, до основних факторів якого належать рубки, випасання худоби та витоптування. Головною причиною змін є проведення рубок головного використання та рубок догляду. При цьому спрощується структура лісів, відбувається їхнє флористичне збіднення — насамперед, за рахунок випадання із

ЯЩІРКА ПРУДКА.

ГРЯСТИЦЯ ЗБІРНА.

ІНСТРУКТАЖ ПЕРЕД ПОЧАТКОМ РОБОТИ.

травостою цінних та рідкісних лісових видів (орхідних, папоротей, лілійних тощо).

Внаслідок антропогенних змін, у Шепетівському лісництві спостерігається трансформація соснових лісів зеленомохових у похідні угруповання зі спрощеним складом та будовою ценозів і розрідженим моховим покривом. Збільшується площа, зайня-

ВАЛУЙ.

та сосновими лісами ожиновими (з ожиною шорсткою) та ожиново–зеленомоховими. Ожина шорстка — центральноевропейський вид, поширений в західних регіонах України. В східній частині Малеого Полісся він знаходиться на східній межі ареалу, проте має високу життєвість і досить швидко поширюється. Підлісок складає ліщина, горобина, бузина, малина, ожина, крушина ламка.

Оскільки велика територія лісництва межує з населеними пунктами, то тваринний світ дещо бідніший, ніж в інших лісництвах. Великої шкоди його розвитку завдає діяльність кар'єрів із видобування граніту, функціонування ШВК № 98 і приміська зона.

Таке становище створює умови для збільшення кількості бродячих собак, які завдають збитків тваринному світу. Тому тут важко зустріти козу європейську, зайця–русака, проте така ситуація не має негативного впливу на поширення бурозубки, миші лісової, їжака, лисиці. Із представників орнітофауни тут частіше можна побачити голуба–синяка та шпака звичайного. Заселення цих видів пов'язане з тим, що працівники лісництва постійно піклуються про птахів, вивішуючи їм шпаківні та годівнички. Плазуни представлені видами, характерними для Малополіської зони.

З 2010 року очолює Шепетівське лісництво Сергій Іванович Ситарук.

Хроніки лісового краю

МЕДОБОРИ — ЗАЛІСНЕНІ ГОРИ

З доісторичних часів бере початок рифогенна зона, що отримала назву Товтри, або Медобори. Вона простяглася від Бродів на північному заході, через Збараж, Сатанів, до Смотрича і Кам'янець–Подільського, а далі переходить Дністер і прямує у Молдову — через Липкани і до Стефанешт. Медоборами місцеве населення називало заліснену частину гір, а окремі виступи голих скель отримали назву Товтр. Ширина рифової зони коливається від 2–3 кілометрів біля Кам'янець–Подільського до 15 кілометрів — біля Тернополя. Ця зона утворена масивами різного віку — II середземноморського або ж верхньотортонського та сарматського. Дещо спрощуючи картину, можна сказати, що існує головне тортонське пасмо рифів та додаткові сарматські пасма. Висота Товтрів досягає 401 метра над рівнем моря. Над навколишньою рівниною це пасмо піднімається на 60–65 метрів.

У ту далеку епоху й були закладені геологічні особливості нашого краю, утворені поклади вапняків, гіпсу, фосфоритів тощо.

ДЕНДРОЛОГІЧНИЙ ПАРК «ШЕПЕТІВСЬКИЙ»

Для ведення дієвої пропаганди охорони навколишнього природного середовища та збереження довкілля, вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного й іншого використання та формування екологічної свідомості неповнолітніх природоохоронними і природозаповідними формами роботи, шепетівські лісівники допомогли місцевим педагогам–натуралістам створити на території Шепетівського міського центру еколого–натуралістичної творчості учнівської молоді дендрологічний парк «Шепетівський», колекція якого нараховує близько ста видів рослин. Відповідно до діючого Положення про єдині державні знаки та аншлаги на територіях і об'єктах природно–заповідного фонду України в парку встановлено інформаційні знаки.

На території дендропарку зростають рослини, занесені до Червоної книги України: цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.), підсніжник звичайний (*Galanthus nivalis* L.), білоцвіт весняний (*Leucojum vernum* L.), скополія карніолійська (*Scopolia carniolica* Jacq.), а також рослини, що потребують охорони на регіональному рівні в Хмельницькій області й занесені до обласної «Червоної книги»: анемона лісова (*Anemone sylvestris* L.), плющ звичайний (*Hedera helix* L.), проліска дволиста (*Scilla bifolia* L.), конвалія травнева (*Convallaria majalis* L.), ялівець звичайний (*Juniperus communis* L.), барвінок малий (*Vinca minor* L.)

Тут зростають малопоширені в регіоні рослини: лаванда колоскова (*Lavandula spica* L.), горіх маньчжурський (*Juglans manshurica* Max.), лимонник китайський (*Schizandra chinensis* (Turcz) Baill.), магонія падуболиста (*Mahonia aquifolium* Nutt.), дерен білий (*Cornus*

ЧУБУШНИК ВІНЦЕВИЙ.

alba L.), дерен відприсковий (*Cornus sanguinea* L.), бруслина крилата (*Euonymus alatus*), падуб Мезерва (Blue princess), калина гордовина цілолиста (*Viburnum lantana* L.), ялівець китайський (*Juniperus chinensis* L.), ялівець козацький (*Juniperus sabina* L.), сосна чорна (*Pinus nigra* D. Don.), сосна жовта (*Pinus ponderosa* Dougl. Ex Laws.), модрина європейська (*Larix decidua* Mill.), тис ягідний (*Taxus baccata* L.).

Крім цього, в дендрологічному парку зібрана колекція декоративних рослин: малина пахуча (*Rubus odoratus* (L.) Rydb.), полин лікувальний (*Artemisia abrotanum* L.), катальпа бігніонієвидна (*Catalpa bignonioides* Walt.), кизильник горизонтальний (*Cotoneaster horizontalis* Decaisne), кизильник помітний (*Cotoneaster conspicuus* L.), жимолость Королькова (*Lonicera korolkowi* Stapf.), півонія деревоподібна (*Paeonia arborea* Don.), калина звичайна «Компактум» (*Viburnum opulus Compactum* L.), ялина колюча блакитна (*Picea pungens* Engel.), юка нитчаста (*Yucca filamentosa*), барбарис звичайний (*Berberis vulgaris* L.), чубушник вінцевий (*Philadelphus coronarius* L.), кипарисовик Лавсона (*Chamaecyparis lawsoniana* «Alumigold» Parl.), ялівець горизонтальний «Блакитний ліс» (*Juniperus horizontalis* «Blue Forest» L.), барбарис зелений (*Berberis viridis* L.), горобинник горобинолистий (*Sorbaria sorbifolia* L.), керія японська (Keppi. *Kerria japonica*), ялина сиза Цукерхут (*Picea glauca* «Zuckerhut»).

Унікальною для регіону є й колекція верби, якої тут є 9 видів: верба пурпурова (*Salix purpurea* L.), верба прутівидна (*Salix viminalis* L.), верба тритичинкова (*Salix triandra* L.), верба п'ятитичинкова (*Salix pentandra*), верба жовта (*Salix alba* L. f. *Vittelinapendula* Rehd.), верба козяча (*Salix caprea* L.), верба вавилонська (*Salix babylonica* L.), верба гостролиста (*Salix acutifolia* Willd.), верба Матсудана японська (*Salix matsudana* Tortuosa).

Створення такого об'єкта з допомогою лісівників дозволило місцевим освітянам сповна залучати до різних аспектів природоохоронної діяльності майже

ТИС ЯГІДНИЙ.

весь учнівський колектив цього профільного поза-шкільного навчального закладу і школярів міста, в т. ч. для упорядкування території дендропарку, створення картосхеми, обліку рослин, що ростуть на його території, вивчення дендрологічної характеристики, посадки дерев і кущів та догляду за ними, учнівської пошукової, науково-дослідницької та пропагандистської діяльності тощо.

У 2013 році обласна рада включила дендропарк «Шепетівський» до природо-заповідного фонду Хмельниччини.

Тепер на його базі лісівники й освітяни спільно організовують та проводять природоохоронні заходи, тематичні навчальні гурткові заняття, екскурсії і уроки в «зеленому класі» для учнів навчальних закладів м. Шепетівки, району та оглядові екскурсії для гостей міста, метою яких є ознайомлення з різноманітністю природного світу, ендемічними й реліктовими рослинами, рідкісними та зникаючими видами рослин України і Хмельниччини зокрема, вивчення видового різноманіття декоративних дерев та кущів і правилами їх композиції. У процесі роботи тут у повному обсязі враховуються вікові особливості й інтереси дітей і їхніх батьків, перспективи співпраці громадських та державних природоохоронних організацій і установ, що раціонально спрямовується на формування екологічної культури особистості юного громадянина України.

ЛАВАНДА КОЛОСКОВА.

Хроніки лісового краю

НЕ ХОЧЕШ, А МУСИШ. ЖЕНИТИСЯ...

Про порядок одруження селян-кріпаків ми нині мало що знаємо. Бо тоді такий важливий крок у житті кожної людини, як шлюб, не завжди відбувався за спільною згодою. До того ж дозвіл на одруження мав дати поміщик, якому селяни належали.

Таких дозволів до наших днів збереглося не так вже й багато. Однак навіть за деякими з них можна скласти уявлення, як все це відбувалося. По-перше, аналізуючи свідоцтва про дозвіл на взяття шлюбу, видані у 1844–1849 роках управителями Сквородинецького маєтку Михайлини Гіжіцької, можна зробити висновок, що усної згоди пана було мало. Для цього видавалося письмове свідоцтво на папері з водяними знаками, яке скріплювалося печаткою! По-друге, ці документи мали чітку нумерацію. По-третє, всі ті свідоцтва, у яких вказувалися імена, прізвища та по-батькові наречених та якого села вони жителі, писалися за одним зразком. Однак частина їх мала і свої особливості. А полягали вони у конкретній вказівці, що чоловік бере шлюб «за своєю згодою». Чи «має свою згоду» наречена, ніхто не питав і на папері не записував. Принаймні, у жодному з 31 свідоцтва про це немає і слова. Згода нареченого записана у 16 свідоцтвах. В інших 15 — просто дається дозвіл на шлюб.

За свідченнями дозволів, одружувалися як хлопці і дівчата, так і вдівці та вдови. Так, у свідоцтві від 23 січня 1844 року вдівець із села Новоселиці Захарій Наумчук брав шлюб із селянкою села Сквородок Якилиною Степановою. І ні про чью згоду тут не йдеться. А в свідоцтві від 16 квітня 1844 року «не одружений» селянин із Сквородок Григорій Матіяшів «за своєю згодою» отримав дозвіл на шлюб із вдовою з цього ж села Агафанією Білоусовою. У свідоцтві від 5 листопада того ж року давався дозвіл на взяття шлюбу «не одруженого» Василя Панасюка із дівчиною з Новоселиці Євдокією Казьміруковою, але про їхню згоду — також ні слова.

Тепер важко судити, чи то просто писар не завдав собі клопоту дописати кілька слів про згоду нареченого, чи то він чесно фіксував на папері його бажання чи небажання — одне з небагатьох, на які мав право кріпак. Хоча, й зовсім не бажаючи того шлюбу, селянинові було важко опиратися «аргументам» пана. Бо можна було запросто заgrimіти на 25 років до царської армії. А сім'ї рекрута випадала зовсім незавидна доля, бо ж навіть якщо він гинув, то ні вдові, ні поміщикові ніхто ніяких повідомлень не надсилав. Відповідно, й заміж жінка вийти більше не могла...

ЛІСИ І ЛІСНИЦТВА ДП «ЯРМОЛИНЕЦЬКИЙ ЛІСГОСП»

*Ліси мальовничим
зеленим килимом
вкривають землю й
діляться з людьми всім,
що мають: чистим
повітрям,
дищиною,
дервиною,
різнотрав'ям...*

Господарство розташоване у південній частині області на території п'яти адміністративних районів і займає площу 19080 гектарів. Лісове покриття складає 17806 гектарів, з них 8258 гектарів становить природо-заповідний фонд, що складає 43 відсотки від земель державного лісового фонду вкритих лісом.

До складу лісгоспу входять чотири лісництва: Вишнівчицьке, Віньковецьке, Сатанівське, Ярмолинецьке, а також Лісоводський і Ярмолинецький нижні склади та Ярмолинецький автопарк.

Території Вишнівчицького та Сатанівського лісництв належать до Національного природного парку «Подільські Товтри», в якому під охороною знаходяться столітні насадження бука лісового.

Основними напрямками діяльності підприємства є: відтворення лісів, підвищення їхньої продуктивності, створення насаджень із швидкоростучих та цінних деревних порід, охорона лісів і захисних лісонасаджень

НАРАДА ЛІСІВНИКІВ.

від пожеж, захист від хвороб та шкідників, заготівля, переробка деревини, мисливське господарювання. Щорічно працівники підприємства відтворюють ліси на площах понад 100 гектарів.

Рубки догляду за лісом проводяться на площі 1950 гектарів, головного користування — на 60 гектарах, при цьому заготовляється 42 000 кубометрів деревини. Річний обсяг реалізації продукції в діючих цінах складає 26000000 гривень.

Лісгосп продає свою продукцію за вільними відпускними цінами, самостійно укладає зі споживачами тендерні угоди на її реалізацію. Пріоритет надається вітчизняним підприємствам, але частина продукції експортується до Румунії, Туреччини, Словаччини. Це дає можливість, отримуючи чистий прибуток, підвищувати зарплату працівникам, покращувати умови їхньої праці, технічно переоснащувати підприємство, впроваджувати інноваційні лісгосподарські технології.

Гордістю підприємства є працівники, яким присвоєно Почесне звання «Заслужений лісівник України» — Володимир Васильович Гудловський, який 23 роки

ОРТИЛІЯ ОДНОБОКА.

очолював Ярмолинецький лісгосп, та Віталій Васильович Гаман, майстер лісу із 40-річним стажем роботи.

Молоді діброви, що шумлять сьогодні на Ярмолинеччині — результат праці Івана Тимофійовича Касьянова, Анатолія Олександровича Дубіцького, Павла Григоровича Демченка, Анатолія Павловича Бистрицького, Віктора Сергійовича Ковальчука, Григорія Онуфрійовича Ковальчука, Івана Петровича Пруняка, Олександра Олександровича Єфремова, Бориса Никифоровича Гожевського, Миколи Петровича Опенька, Олександра Григоровича Оницьука, Дмитра Васильовича Лютака, Віктора Станіславовича Кузьминського, Івана Йосиповича Костюченка.

Діляться досвідом роботи з колегами працівники, які весь свій трудовий шлях пройшли в Ярмолинському лісгоспі. Серед них Валерій Павлович Левчук — провідний інженер лісового господарства, Валентина Вікторівна Іванова — головний економіст, Любов Климівна

Хроніки лісового краю

...І КОВАНІЙ ЦВ'ЯШОК У ГОЛОВУ

У 1987 році дослідники Свято-Троїцького монастиря, що у Сатанові, виявили у його підвалах понівечені скелети, до черепів кожного з яких кованими цв'яками були прибиті мідні таблички з переліком тих злочинів, які страчений вчинив проти польської держави. Детальніший аналіз поховання показав, що закатовані у такий спосіб люди (цв'яхи вбивали у голови ще живих) були учасниками чи тими, хто їх підтримував, повстання під проводом полковника Федора Шпака, яке розпочалося на Поділлі 1702 року. Тоді польському війську при допомозі татарської орди вдалося завдати повстанцям кілька відчутних поразок. Мабуть, кати сподівалися, що ось у такий страхітливий спосіб примусять населення Поділля, яке підтримувало повстанців, скоритися Речі Посполитій. А таблички з переліком провин перед польською короною мали на меті на століття і тисячоліття позначити державних злочинців.

Однак навіть такі жорстокі страти і катування після придушення повстання на Поділлі наприкінці зими 1703 року не призвели до такого бажаного для польської шляхти упокорення місцевого населення. Після декількох поразок від польського війська, повстанці під командуванням Федора Шпака чисельністю до 1500 чоловік влітку 1704 року знову з'явилися на Поділлі. Проте Федір Шпак хоч і діяв одночасно з повстанцями та козаками фастівського полковника Семена Палія, але на Поділлі самостійно вів справжнісіньку війну з польською шляхтою. І страшні тортури, яких зазнали його побратими у підвалах Сатанівського монастиря, повстанців аж ніяк не злякали.

Крижанівська — провідний бухгалтер, нагороджена іменним годинником прем'єр-міністра України, Галина Федорівна Лозінська — головний бухгалтер, нагороджена нагрудним знаком Державного комітету лісового господарства України «Відмінник лісового господарства України», Григорій Павлович Писаренко — головний лісничий, неодноразово нагороджений почесною грамотою Товариства лісівників України, Віталій Вікторович Іванов — головний інженер, нагороджений нагрудним знаком Державного комітету лісового господарства України «Відмінник лісового господарства України».

Очолювали колектив підприємства ділові, ініціативні, наділені почуттям обов'язку люди — Василь Васильович Черкасов (1949–1950 рр.), Владислав Феліксівич Бітковський (1951–1957 рр.), Микола Андрійович Оленюк (1957–1962 рр.), Микола Оніфатович Трубіцький (1962–1964 рр.), Дем'ян Федорович Любарський (1964–1987 рр.) та Володимир Васильович Гудловський (1988–2011 рр.).

З 2011 року директором Ярмолинецького лісгоспу працює Іван Іванович Кирилук. Здобувши в Українському аграрному університеті кваліфікацію «Інженер лісового господарства», він сумлінно й успішно трудиться, за що нагороджений почесною грамотою Товариства лісівників України, почесною відзнакою «За заслуги перед Хмельниччиною». Своїм найпершим завданням Іван Іванович вважає лісовідновлення і лісорозведення, запровадження інноваційних технологій у розвиток лісового господарства, піклування про працівників підприємства. У лютому 2015 року Іван Кири-

КРУК.

люк добровільно мобілізувався до лав Збройних сил на захист України від агресорів і проходив військову службу в Донецькому прикордонному загоні (м. Маріуполь). Учасник бойових дій.

ВІНЬКОВЕЦЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Лісництво охоплює площу 4750 гектарів. Воно займає територію семи лісових урочищ: «Охрімівська дача» — 1028 гектарів, біля села Слобідка Охрімовецька; «Довжок» — 653 гектари, довкола сіл Божиківці та Охрімівці; «Казенний ліс» або «Корабельна дача» —

ЮНІ ЛІСІВНИКИ ЯРМОЛИНЕЧЧИНИ.

150 гектарів, поблизу села Женишківці; «Корабельна роща» або «Зіньківський розсадник» — 1972 гектари, навколо сіл Петрашівка, Пирогівка, Зіньків та Пилипи Олександрівські; «Іванютино» — 398 гектарів, неподалік села Нетечинці; «Гринева» — 139 гектарів, біля села Дашківці та міста Віньківці; «Покутинці» — 410 гектарів, довкола сіл Черкасівка та Покутинці.

У лісовому урочищі «Корабельна роща» росте дубовий ліс з дуба червоного і звичайного, грабовий ліс з граба звичайного та ільмових, березовий ліс з берези бородавчастої, осиковий ліс з осики і вільхи сірої, ялиновий ліс з ялини європейської та ялиці, сосновий ліси.

Деревні яруси в цих лісах формують головні лісоутворюючі породи, в залежності від лісової типології. У листяних лісах підлісок розвинений добре, а в шпилькових, особливо в ялинових, через сильне затінення він не формується. Чагарниково-трав'яний покрив формують верес звичайний, орляк звичайний, брусниця, чорниця, чебрець звичайний, ожика волосиста, веснівка дволиста, котячі лапки дводомні, біловус стиснутий, золотушник звичайний, кунічник очеретяний і нечуйвітер волохатенький. У досить розрідженому мохово-лишайниковому покриві можна побачити кладонію м'яку, гілокомій блискучий, дикран зморшкуватий.

У лісовому урочищі «Охрімівська дача» дубові ліси — двоярусні. Характерним є те, що в першому ярусі може зростати навіть граб звичайний. Тут зростають грабові, березові, соснові і ялинові ліси. На понижених територіях та в заплавах річок зростають чорновільхові ліси з вільхи чорної і сірої. Перші яруси формують головні лісоутворюючі породи.

Вільха клейка, або чорна (Alnus glutinosa L.) — дерево до 35 метрів заввишки. Крона вузькопірамідальна. Кора темно-коричнева, тріщинувата. Пагони і бруньки голі, в молодому віці клейкі. Морозостійка, світлолюбна, росте в перезволожених місцях, заплавах рік.

КУНИЧНИК ОЧЕРЕТЯНИЙ.

У лісових насадженнях вільха формує другий ярус, а в перезволожених місцях утворює чисті насадження. Коренева система вільхи поверхнева. На коріннях містяться азотфіксуючі бактерії. Розмножується насінням і густою поростою від пня. Скидає листки восени ще зовсім зеленими. Опадання її листків дає пухку, що швидко розкладається, підстилку і сприяє утворенню м'якого гумусу хорошої структури верхніх горизонтів ґрунту, збагачує його азотом.

Кора і шишки містять 15 відсотків дубильних речовин, використовують їх для дублення шкір і в медицині, з них отримують червону, чорну, жовту фарби для шкір, хутра, тканин. Деревина містить камідь. Зрубана деревина вільхи чорної змінює колір на червоний, потім ро-

Хроніки лісового краю

ЗА ЧУБ — І ДО РАЮ

Війна на сході України та зростання патріотичних настроїв зовсім несподівано призвели до відродження моди на зачіску, яка за останні 300 років була характерною візитівкою запорізьких козаків. Але, мабуть, ті хлопці-воїни, котрі нині гордо носять оселедці чи козацькі чуби, навіть не підозрюють, що ця зачіска була уже в їхніх дуже далеких-придалеких пращурів.

Найдавніше зображення людини з цією характерною зачіскою знайшли археологи на кістці мамонта, якій, за висновками учених, не менше 17 тисяч років. І виявлена ця унікальна знахідка на стоянці Мізина (Чернігівська область), яка відноситься до середньодніпровської культурно-історичної спільноти.

Наступна згадка про «оселедець» відноситься до часу міграції арійських племен, які перекочували до території нинішньої України з Індії чотири тисячі років тому. У них ця зачіска була символом приналежності до касти воїнів — кшатріїв. А ще «козацького чуба» у минулому можна було побачити у германців, готів, скандинавів...

Серед правителів давньої Русі чуба носив князь Святослав, очевидно, добре знаючи його походження і значення. Тому не доводиться сумніватися і у не випадковості вибору «оселедця», як характерної відзнаки запорізьких козаків. Проте козаки внесли до трактування сутності «оселедця» жменю гумору, адже вони вважали, що за своє земне життя таки добряче погрішили на цій землі, а тому й не претендували на місце в раю. Однак придумали спосіб, аби вибратися і з пекла, бо вірили, що Бог, побачивши козаків у пекельному полум'ї, саме за чуби висмикуватиме їх звідти і відправлятиме до раю. Тому-то козак волів швидше позбутися голови, ніж чуба...

жевий. Використовується в містобудуванні. Декоративні форми вільхи менш морозостійкі, ніж типовий вид.

Лікарська рослина. У медицині застосовують супліддя вільхи, іменовані вільховими шишками, які збирають взимку. У них містяться дубильні речовини, алкалоїди, галова та фосфорна кислоти. Використовують також листя та кору молодих пагонів. Препарати з вільхи мають закріплюючу дію при ентероколитах, протизапальну — при опіках, запаленні шкіри, кровоспинну — при кровотечах із носа, ясен. У народній медицині вільхові засоби використовують ширше: відвар суплідь — при діареї, дизентерії, відвар кори — при шлункових захворюваннях, молоде свіже листя прикладають до фурункулів, гнійних ран, застудженого хворого загортають у листя, змочене теплою водою, відвар чоловічих суцвіть–сережок — при діатезі, дитячих екземах.

Підлісок формують черемха, ліщина, бузина чорна, бруслина бородавчаста, клен татарський, терен, жостір, глід кривочашечковий, калина гордовина, клокичка периста та скуппія.

Ліщина звичайна (*Corylus avellana* L.). Нерідко на світлих галявинах, у підліску дубових і мішаних лісів можна зустріти невелике деревце, або високий кущ із великими оберненояцеподібними опушеними листками. Це — ліщина. Вона першою зустрічає весну, розпускаючи довгі циліндричні сережки з чоловічими квітками, з яких рясно висипається сухий зеленувато–жовтий пилок. Жіночі квітки непомітні, вони з'являються дещо пізніше і так сховані в кулястих бруньках, що тільки на їхніх верхівках видно темно–рожеві нитчасті приймочки. Плід ліщини — горіх, діаметром до 20 міліметрів, оточений дзвоникуватою обгорткою. Дозріває в серпні. Плодоношення спостерігається через 2–3 роки. Плоди ліщини дуже смачні та

ПІДКОВОНІС МАЛИЙ.

поживні, містять олію (до 60 відсотків), білки (19–20 відсотків), вуглеводи, мікроелементи, вітаміни групи В і каротин. Ядра горіхів вживають у їжу сирими й підсушеними, з них отримують цінну олію, яку використовують у харчовій промисловості, парфумерії, медицині. Рoste ліщина на родючих ґрунтах, вона тіншовитривала, але краще плодоносить на більш освітлених місцях. Граничний вік 70–80 років, розмножується насінням, кореневими відводками.

Ліщина також цінна узлісна рослина для створення полезахисних смуг, має прекрасні водо– і вітрозахисні властивості, покращує родючість ґрунтів. Як декоративна рослина ліщина придатна для оформлення галявинок у садах, лісопарках і на дачних ділянках.

У трав'яному килимі переважають безщитник жіночий, фіалка шершава, перлівка ряба, зірочник лісовий, гравілат річковий, медунка темна, копитняк європейський, купина широколиста, ожина сиза і конвалія звичайна.

У басейні річки Ушиця, на площі 853 гектари, розкинувся Зіньківський базисний розсадник. Довкола нього знаходяться села Зіньків, Черкасівка, Покутинці та Проскурівка. На всій площі розсадника переважа-

ЗОНА ВІДПОЧИНКУ ЯРМОЛИНЕЦЬКОГО ЛІСГОСПУ.

КУПИНА ШИРОКОЛИСТА.

ють листяні ліси із дуба звичайного, граба звичайного. Незначні площі відведені під шпилькові насадження.

Головним завданням лісорозсадника є забезпечення підприємства посадковим матеріалом, тому на його території створені насінні ділянки головних лісоутворюючих культур. Завдяки діяльності розсадника ДП «Ярмолинський лісгосп» повністю забезпечує себе саджанцями дуба звичайного та червоного, сосни звичайної тощо.

У шкільках вирощується й декоративний матеріал для озеленення населених пунктів. Тут можна придбати саджанці туї західної та східної, туйовика японського, самшиту вічнозеленого, різного виду ялівців.

В 49 кварталі лісництва, на площі 14,5 гектара розкинувся заказник місцевого значення «Віньковецький», в якому зростає дивина скіпетровидна. Охоронний статус надано в 1994 році.

Дивина скіпетровидна (Verbascum thapsiforme Schrad) — дворічна трав'яниста рослина. У перший рік з'являється лише розетка листків, наступного року — могутнє багатоквіткове стебло, іноді до двох метрів заввишки. Листки великі, еліптичні, зарубчасті. Квітки яскраво-жовті, до трьох сантиметрів у діаметрі, зібрані в довге колосоподібне гроно. Запах квіток приємний, у висушених — медовий. Цвіте у червні–липні, іноді до середини серпня. Росте на сонячних галявинах, високих схилах, по берегах річок, на пагорбах. Поширена по всій території України, особливо на півдні. Декоративна та лікарська рослина, яка потребує охорони.

ДИВИНА СКІПЕТРОВИДНА.

Тваринний світ представлений видами, характерними для лісів лісостепової зони Хмельниччини.

Лісничий Віньковецького лісництва Анатолій Войцехович Любінецький.

ВИШНІВЧИЦЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Лісництво займає площу 4310 гектарів. У ньому розкинулося шість лісових урочищ: «Івахнівці» — доволу сіл Кутківці, Івахнівці, Демківці; «Вишнівчицька дача» — поблизу сіл Свіршківці, Юрківці, Ямпольчик, Чорна, Вишнівчик; «Грабове» — поруч сіл Завадівка, Грицьків; «Золотарка» — неподалік сіл Лісоводи, Купин, Завадинці; «Купино–Удрісвецька дача» — поблизу сіл Купин, В. Левада.

Найбільшим за площею є лісове урочище «Вишнівчицька дача», в якому переважають дубові ліси з дуба червоного і дуба звичайного різних вікових груп — молодняки, середньовікові, пристигаючі, стиглі та перестиглі. Трапляються також ясеневі ліси з ясена звичайного і клена, грабові ліси з граба звичайного та ільмових, соснові ліси з сосни звичайної і модрина, ялинові ліси з ялини європейської та ялиці, березові ліси з берези бородавчастої. Є в урочищі і насадження акації білої, гледичії, тополі та верби.

Листяні ліси характеризуються двоярусним деревином з добре розвиненим підліском. Перший ярус формують головні лісоутворюючі породи — дуб звичайний та червоний, зрідка трапляється береза бородавчас-

Хроніки лісового краю

«**БАРВА ПРАВДИ...**»

«Спів люду буває двох видів: сумний і жалісливий, довший або веселий (часто безсоромний) дво-віршовий. Тут, у болісних думках, потрібно шукати поезію, бо вони справді натхненні. Яке в них сильне почуття, які несподівані образи, яка барва правди! Видно, що їх із серця видобуло страждання — як крик, як стогін, як сльозу. Цей спів дітей тутешніх лісів найкраще змалює стан селян; якби хто з нього про зіпсутість хотів зробити висновок і розпусту, багато гіршими їх вважав би, ніж є насправді. Веселі співанки, часом досить дотепні, є коротенькими в манері краков'яків і як вони під час танцю чоловіками бувають співані. З веселіших привертають особливу увагу ті, в яких молодіці нарікають, що їх віддали, прощаються з батьківською хатою, оплакують безповоротну молодість. І для них цей вік має свою привабливість — і вони все життя по ньому плачуть. Хто ж би не жалкував, хто б не оплакував надії?»

**Юзеф Ігнацій Крашевський,
«Спогади з Полісся, Волині і Литви».**

та. У другому — липа серцелиста, граб звичайний, клен польовий, черешня та берест. Підлісок формують клен татарський, терен, черемха, ліщина, бузина чорна, бруслина європейська, глід кривочашечковий, жостір, дерен справжній, свидина кров'яна, скумпія і клокичка периста. Трав'яний покрив формують копитняк європейський, купина багатоквіткова, медунка м'яка, ожина сиза, конвалія звичайна, фіалка запашна, перлівка ряба, безщитник жіночий, гравілат річковий і зірочник лісовий.

В районі лісництва в складі агрофітона, агератофітона, пасквафітона, на берегах струмків, у сирих балках, посадках молодих дерев, на пустищах, вздовж доріг, на покинутих полях трапляється рослина Чорної книги, яка в Україні знаходиться в стадії розробки, — дурман звичайний (*Datura stramonium* L.).

За кожними виробничими показниками стоять ті, хто виконує поставлені планові завдання — трудовий колектив. Тому головним у лісництві є людський фактор, тут пишуться фахівцями.

Майже 35 років життя присвятив лісовій справі майстер лісу Іван Іванович Матвеев, якого нагородили нагрудним знаком «За бездоганну службу в державній лісовій охороні». Лісники Петро Іванович Цимбалістий і Віктор Васильович Кайдановський також відзначені цією високою нагородою.

НАСАДЖЕННЯ ГРАБА.

ОСОЇД.

Уже 13 років поспіль, після закінчення в 2007 році Національного лісотехнічного університету України, посаду лісного займає Павло Дмитрович Кучер. Він на високому науковому рівні запроваджує у виробництво передові технології ведення лісового господарства.

САТАНІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

До складу лісництва, яке займає площу — 4404,2 гектара, входять п'ять лісових урочищ: «Олександрівський ліс» — 218,9 гектара, поблизу сіл Олександрівка, Тарасівка, «Турчинецький ліс» — 339,8 гектара, поблизу села Турчинці, Веселець та Хоптинці, «Сатанівська дача» — 3192,4 гектара, неподалік сіл Лисогірка, Іванківці, смт Сатанів, «Закупненська дача» — 492,1 гектара, поблизу смт Закупне, с. Вівся; «Борщівський ліс» — 161 гектар, біля сіл Борщівка, Клинове.

Ліси Сатанівського лісництва представлені такими породами: бук лісовий, граб звичайний, ясен звичайний, клен гостролистий, береза повисла, липа дрібнолиста, берест, дуб звичайний, черешня.

У лісництві розташований заказник загальнодержавного значення «Сатанівський», який отримав назву від селища Сатанів, що знаходиться неподалік урочища. Площа заказника 1778 гектарів. Він відомий найбільшим масивом букового лісу. Бук лісовий — дуже тіньовитривалий, з густою кроною, тому в таких лісах підлісок — не розвинений. Не багатий і чагарниково-трав'яний покрив. Може формувати як чисті бучини, так і зростати в мішаному лісі з домішкою дуба черешчатого і скельного, ялиці білої, ялини звичайної та з іншими породами.

Є в заказнику ділянки грабово-дубових та грабово-ясенових лісів. Із червонокнижних видів рослин

ПОЛЬСЬКИЙ ГРИБ.

Хроніки лісового краю

ЛЕВЕНЦІ, ДЕЙНЕКИ І ЇХНІЙ ВАТАЖОК ВЕРЛАН

Сучасному читачеві ці слова ні про що не говорять. А от у XVIII столітті на Поділлі так називали селян-повстанців, які в інших частинах України були відомі під назвами гайдамаки і опришки. Про це пише у розділі «Гайдамаччина» автор книги «Історія України» Наталія Полонська-Василенко. Спільними для повстанців інших країв України було у них лише одне: вони не зачіпали бідних селян, які вважали їх своїми месниками. Проте левенці у своїх діях мали й відмінні риси: коли надходили значні сили польських військ чи надвірної магнатської міліції, яким вони, звичайно ж, не могли протистояти у відкритому бою, переправлялися через Дністер і переховувалися у Молдавії. Коли ж отримували звістки від своїх спільників, що небезпека минула, поверталися.

У збірнику матеріалів наукової конференції, присвяченої встановленню дати «1431 рік» датою найдавнішої згадки про Хмельницький в історичних документах («Місто Хмельницький в контексті історії України», 2006) у публікації «До історії Пłosкирова у XVII–XVIII ст.» С. В. Трубочанінова йдеться: «Під час військових дій середини XVII ст. Пłosкирів був майже повністю знищений. У 60-х роках XVII ст. містечко продовжувало перебувати у стані руйнації. Люстрація Подільського воєводства 1665 р. інформує про майже повне знищення Пłosкирова. Посесором Пłosкирівської «держави» на той час був Мартин Замойський, полковник королівського війська. Податківці відзначили, що в Пłosкирові було лише 12 мешканців, які жодних податків не сплачували, «оскільки недавно тут осіли». Пустими лежали сусідні села, що входили до цієї «держави», — Голишин, Лезнів (Глезнов), Мацківці, Волиця та Заріччя, бо були зруйновані. Люстратори відмічали, що «пан державця не може осаджати ті села через неприязня коронного опришків та левенців».

У 1734 році, коли російська армія з гетьманськими полками прийшла до Польщі, щоб допомогти синові короля Августа II зайняти польський престол, левенці об'єдналися з гайдамаками під проводом сотника Верлана, що був до того начальником міліції князя Любомирського, і підняли повстання на Брацлавщині, Поділлі, частині Волині, дійшовши аж до Львова. Верлан поширював сфальшовані грамоти цариці Анни, яка нібито обіцяла свою допомогу, радила нападати на поляків і навіть заявляла, що прийме Правобережжя під своє підданство. Селяни почали писатися в козаки, заводили козацький устрій — полки й сотні. Боротьба з повстанцями тривала чотири роки. І лише у 1738-му поляки знищили рештки гайдамацьких загонів. Верлан же подався до Молдавії.

тут ростуть булатка великоквіткова, коручка чемерниковидна, любка зеленоквіткова, беладонна, лілія лісова, цибуля ведмежа.

На території заказника зареєстровано 50 видів птахів, що підлягають охороні. Серед червонокнижних видів птахів один вид (підорлик малий) гніздиться, три — трапляються під час міграцій. Ще 46 видів птахів включені до списку Бернської конвенції. Серед них слід відмітити види, які тут гніздяться та є рідкісними на території Хмельниччини: осоїд, підсоколик великий, деркач та інші. Заказник межує з рекреаційною зоною сатанівських курортів, що негативно впливає на його природний стан.

Заказник місцевого значення «Тарасівський», площею 5,3 гектара, розташований у першому кварталі, виділах 17, 18, 20. В дубово-грабовому лісі охороняється колонія чаплі сірої.

Підлісок складають брусниця європейська, бузина чорна, черемха, терен, ліщина, свидина біла. Із трав'янистих рослин переважають копитняк європейський, цибуля ведмежа, ожина сиза, зірочник лісовий.

Цибуля ведмежа (Allium ursinum L.). Латинська назва роду походить від слова «алліум» — назва часнику у римлян. У народі рослину часто називають черемшею, або лісовим часником. Це багаторічна трав'яна рослина, заввишки 20–40 см, з довгастою цибулиною, оточеною білуватими лусками. Листків 2–3. Суцвіття із 6–20 білих квіток. Цвіте протягом травня, після відцвітання надземна частина рослини поступово відмирає. Відноситься до пізньовесняних ефемероїдів. Під час масового цвітіння виділяє велику кількість запавної ефірної олії, створюючи на лісових галявинах одурманюючий ефект. Середньоєвропейський гірський вид, представлений в Україні окремим підвидом. Зазвичай, росте в Карпатах, зрідка — на Поліссі і в Лісостепу, дуже рідко в степу.

САТАНІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО.

МІДЯНКА ЗВИЧАЙНА.

Потребує охорони, оскільки рослину масово збирають через її високі харчові та декоративні властивості. Для збереження виду потрібно покращити контроль за станом популяцій та заборонити вилучення з природних місцезростань.

Ділянки лісу з молодими насадженнями є надійним захистом для існування звірів, таких як заєць-русак, лисиця, козуля, свиня дика, куниця лісова, тхір чорний, білка, їжак звичайний, кріт, ласка, миша лісова.

Пташиний світ представляють жайворонок, вільшанка, дрізд, дятел, зяблик, кропив'янка, грак, ворона сіра, горихвістка.

Поруч із найбільшим лісовим масивом — «Сатанівською дачею» — протікає річка Збруч, на берегах якої зустрічаються такі земноводні як жаба трав'яна, жаба гостроморда, ропуха звичайна, тритон звичайний, а на берегах плазуни — ящірка прудка, вуж звичайний.

ЯСИНЕЦЬ БІЛИЙ.

Ґрунти лісництва в основному сірі лісові. Переважають типи лісу: свіжі грабово-букові діброви та свіжі дубово-грабові бучини, в урочищі «Сатанівська дача», в кварталах 47–49 на всій площі є чисті букові насадження (склад 10 Бкл), віком понад 100 років.

Майже 30 років досвіду роботи в лісовій галузі має теперішній помічник лісничого Олександр Миколайович Шатурський. Протягом 25 років на високому рівні виконують свої обов'язки лісники Олександр Михайлович Бабій та Михайло Євгеніович Коновал.

Лісничий — Віктор Петрович Стецюк протягом 11 років працює на цій посаді.

ЯРМОЛИНЕЦЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Лісництво займає площу 4786 гектарів. До його складу входить десять лісових урочищ: «Остапківці», поблизу сіл Остапківці та Хмелівка, «Зарутка» — площею 384 гектари, поруч з селом Кузьмин, «Підлісний Олексинець» — 225 гектарів, довкола сіл Підлісний Олексинець, Нове Поріччя, Пільний Олексинець, «Евеліна» — 320 гектарів, неподалік села Шевченко, «Чорний ліс» — 289 гектарів, біля села Кадіївка,

БРУСЛИНА КАРЛИКОВА.

Хроніки лісового краю

ГОЛОВНИЙ ВІДЬМАР СІДАЄ НА ЛОПАТУ...

У селах ще й досі можна почути легенди про відьом, які найчастіше відбирають у корів молоко. Є розповіді про те, що вночі відьма гола чи лише в сорочці, але обов'язково з розплетеною косою чи дійницею на голові, видоєє корову.

Вважається, що відьма має стояти на воротах, коли вулицею проходить людська череда з пасовиська. У Миньківцях Славутського району розповідають, що в цей час молоко збігає у відро з коси, яка висить на стіні її хліва. Та селяни вірять, що відьмі досить одного погляду на корову, щоб вона зіпсувалася, перестала давати молоко, почала битися. Якщо ж все-таки вдається якось видоїти її, то молока мало, а іноді воно навіть із кров'ю. Аби виявити відьму, у селі Пеньки Старокостянтинівського району радять увіткнути голки у цідилок і кип'ятити його.

У Щурівчиках Ізяславського району був випадок, коли у печі кип'ятили цідилок із ввіткнутими у нього голками, то до хати ускачила сусідка і намагалася добратися до горняти, а господарі її не допускали до печі, вимагаючи, щоб вона спочатку зайшла у хлів до корови, якій вона нашкодила. А ще рекомендується смажити молоко на сковорідці, що також спонукає відьму, яка наробила шкоди, якось завадити цьому. До того ж, відьму можна вистежити, коли вона прийде до корови. Проте у цьому випадку застерігають, що помічена у чужому хліві, вона перекидається на кішку, собаку, жабу, свиню, сиву кобилу і тікає. У селі Губча Старокостянтинівського району розповідають, що відьма може перекинутися навіть на цебер, колесо чи солом'яний кошик. Щоб потім упізнати відьму серед сусідів чи односельців, господарю потрібно завдати їй якоїсь шкоди — відрубати ногу (кішці, жабі чи собаці), або відбити вухо в цебра, сильно вдарити по колесу чи нахромити кошика на кілок. Вважається, що наступного дня можна побачити когось із жінок з відрубаними пальцями або вухом, чи з розбитою головою.

У Миньківцях також розказують, що відьма може вселити демона у корову чи теля або навіть в людину, після чого тварина гине, а люди між собою сваряться і б'ються, чоловіки пиячать.

У сільських переказах поруч із відьмою буває і відьмар — чоловік, який також робить шкоду коровам. Він очолює сонмище відьом. Та якщо відьми зазвичай літають на мітлах, то в Губчі вважають, що головний відьмар сідає на лопату чи на коцюбу і літає через комин на середохресну дорогу, де наглядає за русалками та упирями.

«Березина» — 407 гектарів, поблизу села Сутківці, «Соколівщина» — 218 гектарів, неподалік смт Ярмолинці, «Максимець» — 266 гектарів, поблизу села Шарівка, «Городоцька дача», довкола села Купин та м. Городок, «Удрієвецький ліс» — 249 гектарів, неподалік сіл Савинці й Томашівка та м. Дунаєвці.

У всіх лісових урочищах переважають дубові ліси з дуба червоного, звичайного та скельного, представлені різними віковими групами. Діброви з дуба скельного поширені у Придністров'ї. В усіх ярусах ці ліси мають різні види середземноморської флори. Деревостани дубових лісів з дуба скельного трапляються переважно двоярусні, але бувають також однарусні. Утворює їх домінуючий дуб скельний, домішується дуб звичайний, черешня, липа серцелиста, ясен звичайний, береза бородавчаста, явір, берека, клен польовий і граб звичайний.

Дуб скельний, або гірський (Quercus petraea Liebl.) — дерево першої величини, заввишки до 40 м. Стовбур покритий корою з довгими тріщинами. Крона шатроподібна, велика, листя на довгих черешках, до 2,5 см довжини, з 5–7 парами цілокраїх тупих лопатів, з непаралельними бічними і проміжними жилками. Листки восени жовтіють раніше, ніж дуба звичайного. Цвіте одночасно з розпусканням листя. Плід — жолудь.

Деревина дуба скельного дуже цінна, має жовтувате або рожеве ядро, яке після перетину швидко темніє. Заболонь вузька, палева.

Порівняно з дубом звичайним, скельний більш вимогливий до тепла і вологості повітря, децю менше до світла. Східна межа його поширення проходить від Калінінграда через Брест, Ковель,

ПОЛІКСЕНА.

Кам'янець–Подільський, Могилів–Подільський. Поширений у західних районах України, в Криму, на Подільській височині, а за межами України в Білорусі, Литві, Західній і Центральній Європі, на Кавказі. В горах росте на сухих південних схилах, на дрібних ґрунтах (рендзинах), які підстилаються вапняковими гірськими породами. Його вважають менш вимогливим до вологості ґрунту, але сухість атмосфери і континентальний клімат він переносить погано. Деревина більш м'яка, ніж дуба черешчатого, легко обробляється. В корі міститься до 16 відсотків дубильних речовин. Кора, відходи деревини і гали використовують в дубильному виробництві. Іноді дуб скельний безпідставно називають «зимовим», бо його сухе листя залишається на деревах взимку.

Підлісок у таких лісах сформований із калини цілолистої, свидини кров'яної, дерена справжнього, гордовини, клокички перистої, вишні степової,

ЯЛИЦЯ БІЛА.

ОСОКА ПАРВСЬКА.

терену колючого, глоду кривочашечкового, клена татарського, бруслини європейської та ліщини — добре розвинений.

У трав'яному килимі виділяються — осока парвська, трава пахуча, чина чорна, тонконіг дібровний, зірочник лісовий, яглиця звичайна, фіалка лісова, горобейник пурпурово-голубий і маренка запашна.

У лісовому урочищі «Чорний ліс» можна побачити ясеневий, грабовий, ялиновий, сосновий ліси.

Соснові ліси тут характеризуються тим, що їхній деревний ярус утворює сосна звичайна, модрина, з поодинокими деревами берези бородавчастої і дуба червоного або дуба звичайного.

У чагарниково-трав'яному покриві виділяється орляк звичайний, брусниця, чорниця, верес звичайний, ожика волосиста, чебрець звичайний, куничник наземний, нечуйвітер волохатенький, золотушник звичайний, біловус стиснутий, котячі лапки дводомні та веснівка дволиста.

Мохово-лишайниковий покрив сформований ди-краном зморшкуватим, кладонією оленячою та гілокомієм блискучим.

У 51, 53, 54, 56 кварталах лісництва функціонує заказник місцевого значення «Городоцький», площею 150 гектарів. Цьому дубово-грабовому насадженню з цінною трав'янистою рослинністю охоронний статус надано 1983 року. Під охороною знаходяться «Соко-лівщина», площею 218 гектарів — типове подільське лісове урочище» (кв. 42–45), «Евеліна» (кв. 25–29), природні ділянки дуба черешчатого з поселенням ча-плі сірої, «Городоцька дача», площею 0,7 гектара (кв. 52, вид 2, кв. 69, вид 10). Тут охороняється насадження бука європейського. Охоронний режим встановлено 1977 року, урочище «Березина», площею 407 гектарів

ЧИНА ЧОРНА.

— типова подільська діброва. Охоронний режим встановлено 1977 року.

У лісництві працюють трудолюбиві та віддані лісовій галузі люди: майстер лісу Володимир Антонович Лютий (33 роки трудового стажу), майстер лісу Валерій Миколайович Сорочан (майже 20 років стажу) та лісівник Станіслав Юліанович Сарновський (22 роки стажу).

Лісничий — Анатолій Миколайович Жилюк — на цій посаді працює протягом 8 років. В 1999 році він закінчив Львівський державний лісотехнічний університет за спеціальністю «Лісове господарство».

Хроніки лісового краю

ЯКБИ Ж ТО ПОЛІЦІЯ ОДРАЗУ ВІДІБРАЛА...

Не думав і не гадав чернелівський селянин Филімон Федорович Діса, розпочинаючи восени 1890 року будівництво нової хати, що чекають на нього і приємні, і не дуже клопоту. Бо варто було лише вкопатися у землю, готуючи яму для стовпа майбутньої оселі, як лопата дзенькнула об щось металеве, а у землі заблищали срібні монети. Яке вже там будівництво! Филімон Федорович гарячково вишукував і діставав на світ Божий монети різної величини, розглядав їх при сонячному світлі, але не міг зрозуміти, що на них написано, адже букви були латинські. А ось роки чеканки — 1664 і 1668 — розібрав одразу. Коли ж остання монета була очищена від землі, а всі спроби знайти ще щось навколо, не давали ніякого результату, Филімон Діса тяжко замислився. Що з цим скарбом робити далі? Куди йти, до кого звернутися за порадою і допомогою? Адже монет набралось не мало, не багато, а цілих два гарнці (один гарнець = 3,2 літра)! І пішов він на розмову до місцевого єврея-корчмаря. Не відомо, що наплів спритний торгаш новоявленому багатієві, але видував у Діси за безцінь майже половину скарбу. Видувив би, мабуть, і все до останньої монетки, якби хтось не «стуканув» у поліцію. Служиві ж швиденько конфіскували залишки знахідки.

Але поліціанти виявилися такими чесними слугаками, що залишки скарбу не поклали собі у широкі кишені, а відіслали до самого Петербурга — в Імператорську археологічну комісію. А там — диво-дивне — теж люди чесні засідали: оцінили скарб у 42 рублі і постановили виплатити їх Дісі, що й було у точності виконано. Тих 42 рублі стали добрячою поміччю селянинові у спорудженні хати. Бо ж пуд хліба тоді коштував 10 копійок! Якби ж то поліція одразу скарб відібрала, то, може, б ще й на хліва та випивку на новосілля вистачило б...

УЧНІВСЬКІ ЛІСНИЦТВА ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

Учнівське лісництво органічно вписується в шкільний компонент, адже воно є раціональним та найповнішим природним додатком до шкільних навчально-виховних програм з біології, екології, природознавства та географії.

Враховуючи величезну роль лісу як екосистеми в довкіллі та посилене використання його ресурсів, функціонування учнівських лісництв, як однієї з ефективних форм позакласної і позашкільної та профорієнтаційної роботи в навчально-виховних закладах Хмельниччини, є дуже важливим і виправданим у перспективі формування в громадян усвідомленого розуміння потреби охорони, збереження й відновлення лісових ресурсів, системної підготовки висококваліфікованих кадрів для лісгосподарських підприємств та наукових установ на сучасному етапі соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку нашої держави та процесу євроінтеграції.

Успішна співпраця педагогів навчально-виховних закладів та фахівців державних підприємств, підпорядкованих Хмельницькому обласному управлінню лісового та мисливського господарства, забезпечу-

ється через теоретичні і практичні заняття з основ лісівництва, проведення дослідницької роботи і захист її результатів на профільних конкурсах, залучення юних лісівників до лісгосподарських робіт та організацію їхнього змістовного дозвілля згідно з вимогами діючого Положення про учнівське лісництво (наказ Міністерства освіти і науки України від 30.01.2015 р. № 66).

Кожне учнівське лісництво працює як добровільне об'єднання школярів для творчої роботи на базі шкіл, базових лісгосподарських підприємств, у природі — зеленій лабораторії під відкритим небом, де найповніше виражене співіснування біорозмаїття різних форм та видів, де найчіткіше проявляються закони природи, де можна і навчатися, виконуючи дитячі науково-дослідницькі роботи під керівництвом досвідчених педагогів, і творчо й плідно працювати.

Учнівські лісництва стали стартовим майданчиком для проведення різних форм природоохоронної роботи в школах і позашкільних закладах: створення екологічних стежок, проведення фенологічних спостережень і досліджень, екскурсій, експедицій, походів, трудових десантів, уроків з природничих дисциплін, виконання ботанічних і зоологічних практикумів, участі у різноманітних профільних конкурсах і конкурсах-захистах МАН, операціях, акціях тощо.

Все це, значною мірою, комплексно забезпечує поглиблення біологічних знань школярів, розширення дитячого наукового світогляду, розвиток естетичних відчуттів, формування у неповнолітніх екологічної культури та трудових умінь і навичок, що в кінцевому підсумку — позитивно впливає на формування гармонійно розвинутої особистості. Вивчаючи різнобічні функції лісу та складні взаємини між його компонентами, учні простежують прямий зв'язок між біогеоценозом лісу та врожайністю сільськогосподарських культур (попередження ерозії ґрунтів, збереження вологи в ґрунті, зменшення сили вітру, пом'якшення клімату тощо).

Поряд із цим, вивчення місцевих деревних і чагарникових порід та інших лісових рослин і тварин, розуміння народногосподарського значення лісових ресурсів для економіки країни й побуту людей, підводять дітей до висновку, що ліс — це основа життя і добробуту людства, ліс — наше багатство.

Глибоке усвідомлення цього факту має стати визначальним і спонукати неповнолітніх до здобування нових знань про ліс, прагнення охороняти його й захищати від негативного впливу абіотичних, біотичних та антропогенних факторів.

З цією метою учнівські лісництва, створені спільно лісівниками і освітянами, проводять дослідницьку роботу з лісовими культурами за завданнями вчених,

виконують лісовідновлювальні роботи, висаджують захисні лісосмуги, заліснюють береги річок, озер, схили ярів; охороняють та розселяють мурашники, приваблюють птахів, дбають про лісових звірів тощо. Виконуючи таку важливу природоохоронну й дослідницьку роботу в галузі лісового господарства, спілкуючись з природою, відчуваючи себе частинкою природи, учні починають усвідомлювати власну причетність до її захисту і збереження, під впливом дорослих у них зароджується почуття персональної відповідальності за екологічний стан лісової флори та фауни, виникає й утверджується бажання оволодіти фахом лісівника і зробити свій власний внесок у розбудову лісгосподарської галузі України.

Прикладом ефективності цього напряму навчально-виховної роботи, яку забезпечують педагоги спільно з лісівниками Хмельниччини, є діяльність зразкового учнівського лісництва Пліщинської ЗОШ I–III ст. Шепетівського району — переможця 2-х Всеукраїнських зльотів юних лісівників і VI та X Міжнародного юніорського лісового конкурсу учнівської і студентської молоді в РФ, учнівських лісництв Богдановецької ЗОШ

ПОСАДИ ДЕРЕВО...

ЗОЛОТІ МЕДАЛІ ЮННАТІВ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ
МІЖНАРОДНОГО ГАТУНКУ.

I–II ст. Деражнянського району, Михлянської ЗОШ I–III ст. Ізяславського району, Кадиевецької ЗОШ I–III ст. Кам'янець–Подільського району, Буртинської ЗОШ I–III ст. Полонського району, Сковородківської ЗОШ I–III ст. Старокостянтинівського району, Масівецької ЗОШ I–II ст. Хмельницького району, Полянської ЗОШ I–III ст. Шепетівського району, Вишнівчицької ЗОШ I–III ст. та Жабинецької ЗОШ I–II ст. Чемеровецького району.

Проведений 8–11 вересня 2015 року на базі закладів освіти і лісгосподарських підприємств Хмельниччини IX Всеукраїнський зліт учнівських лісництв загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів, у якому брали активну участь делегації з 22–х областей держави, був яскравим прикладом взаєморозуміння й ефективної співпраці освітян і лісівників нашого регіону та став знаковою віхою в історії юних лісівників України і їхніх наставників–лісгосподарників.

21–22 березня 2016 року в м. Києві відбулася Всеукраїнська науково–практична конференція «Від-

творимо ліси разом», присвячена Міжнародному дню лісу, яка проводилася Міністерством освіти і науки України, Національним еколого–натуралістичним центром учнівської молоді за підтримки Державного агентства лісових ресурсів України та Товариства лісівників України. Для участі у конференції Хмельницьке обласне управління лісового та мисливського господарства і Департамент освіти і науки Хмельницької ОДА направили у столицю делегацію з числа кращих педагогічних працівників і лісівників — керівників учнівських лісництв та представників лісових господарств області — організаторів і ентузіастів творчої практичної лісгосподарської та науково–дослідницької роботи з юними лісівниками.

Лісівники й освітяни Хмельниччини яскраво продемонстрували учасникам конференції результати своєї співпраці, завдяки якій у навчальних закладах і лісництвах нашого краю діють 42 учнівських лісництва, більшість яких ведуть відлік своєї плідної діяльності ще з 60–х та 70–х років XX століття, мають славні традиції і слугують прикладом для інших.

Для виставки «Лісовідтворення. Пошуки молоді» вони спільно оформили тематичну експозицію області, де представили мережу учнівських лісництв регіону і їхні досягнення, непересічні здобутки юних лісівників Шепетівщини: зокрема, змістовні банери, буклети, альбоми, навчальну літературу, тематичні розробки і звіти про результати різноманітних напрямів їхньої діяльності — експериментально–дослідницької, навчальної, наукової, агітаційно–просвітницької, методичної та профорієнтаційної.

В ході пленарного засідання конференції відбулися дві сесії на актуальну тематику: «Роль лісів України в умовах глобальних змін навколишнього середовища» та «Лісовідновлення: стратегія партнерства», під час яких директор ДП «Шепетівське лісове господарство» Володимир Михайлович Сасюк аргументовано розповів учасникам заходу про організацію і всебічну підтримку дирекцією та колективом підприємства учнівських лісництв Шепетівщини — школи майбутніх господарів лісу рідного краю.

Під час презентацій інноваційних форм діяльності кращих учнівських лісництв України керівник зразкового учнівського лісництва «Пліщинське» Микола Андрійович Зведенюк виступив з доповіддю–презентацією на тему «Формування наукового світогляду школярів через систему позашкільної роботи на прикладі учнівського лісництва» і поділився з колегами своїм досвідом творчої роботи з юними лісівниками та шефами–лісівниками, профорієнтації і професійної підготовки юних лісгосподарів.

Досвід і напрацювання, представлені делегацією з Хмельницької області, користувалися непересічною

увагою в учасників цього важливого заходу, стали предметом для жвавого обміну досвідом роботи і були гідно відзначені. Організатори Всеукраїнської науково-практичної конференції «Відтворимо ліси разом» нагородили спеціальною почесною відзнакою зразкове учнівське лісництво «Пліщинське» і його керівника та грамотою Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді Міністерства освіти і науки України — ДП «Шепетівське лісове господарство», доповідачів і членів обласної делегації, обласний ЕНЦУМ та ряд кращих учнівських лісництв Хмельниччини, їхніх керівників-педагогів і закріплених за ними працівників державних лісгосподарських підприємств.

Конференція переконливо підтвердила, що пальму першості серед учнівських лісництв України впевнено утримують юні лісівники зразкового учнівського лісництва Пліщинської ЗОШ І–ІІІ ст. Шепетівського району та державного підприємства «Шепетівське лісове господарство».

Завдяки спільним зусиллям лісівників та освітян у 2015–2016 навчальному році в загальноосвітніх і позашкільних закладах Хмельницької області діяло 42 учнівських лісництва (під патронатом держлісгоспів — 36, комунальних підприємств райміськвиконкомів — 6), до участі в яких залучили 982 учні, в т. ч.:

— учнівське лісництво (14 юних лісівників) Іванковецької ЗОШ І–ІІІ ст. Городоцького району (керівники: вчитель біології і хімії Дячок Валентина Володимирівна, лісничий Сатанівського лісництва ДП «Ярмолинцеве ЛГ» Стецюк Віктор Петрович);

— учнівське лісництво (25 юних лісівників) Богдановецької ЗОШ І–ІІ ст. Деражнянського району (керівники: вчитель української мови і літератури Лобода Майя Володимирівна, лісник Червонозирського лісництва ДП «Хмельницьке ЛМГ» Лисюк Микола Васильович);

— учнівське лісництво (27 юних лісівників) Загінецької ЗОШ І–ІІ ст. Деражнянського району (керівники: директор школи Приймак Галина Миколаївна, майстер лісу Михайлівського лісництва «Хмельницьке ЛМГ» Чернявський М. В.);

— учнівське лісництво (15 юних лісівників) Миньковецької ЗОШ І–ІІІ ст. Дунаєвського району (керівники: вчитель географії Чумак Володимир Петрович, провідний інженер садово-паркового господарства ДП «Кам'янець–Подільське ЛГ» Войнаровська Любов Володимирівна);

— учнівське лісництво (12 юних лісівників) Малієвського НВО «ЗОШ І–ІІ ст., ДНС, оздоровчий табір» Дунаєвського району (керівники: вчитель біології і хімії Маліновська Людмила Станіславівна, помічник лісничого Малієвського лісництва ДП «Кам'янець–

Подільське ЛГ» Лісовський Олександр Вікторович);

— учнівське лісництво «Паросток» (15 юних лісівників) Михлянської ЗОШ І–ІІІ ст. Ізяславського району (керівники: директор школи Лисюк Михайло Анатолійович, інженер лісових культур ДП «Ізяславське ЛГ» Мартинов Ігор Ігорович);

— учнівське лісництво (32 юних лісівники) Радощівського НВК Ізяславського району та Національного природного парку «Мале Полісся» (керівники: вчитель біології Придачук Любов Олексіївна, директор НПП «Мале Полісся» Сасюк Андрій Володимирович);

— учнівське лісництво (38 юних лісівників) Кадисевецької ЗОШ І–ІІІ ст. Кам'янець–Подільського району (керівники: вчитель з основ здоров'я Будник Світлана Дмитрівна, лісничий Кадисевецького лісництва ДП «Кам'янець–Подільське ЛГ» Кліщинський Олег Володимирович);

— учнівське лісництво (10 юних лісівників) Антонінської ЗОШ І–ІІІ ст. Красилівського району (керівники: вчитель біології та географії Кузнецов Віктор Євгенович, лісничий Антонінського лісництва ДП «Старокостянтинівське ЛГ» Бакула Сергій Вікторович);

— учнівське лісництво (21 юний лісівник) Бохнянської ЗОШ І–ІІ ст. Летичівського району (керівники: вчитель біології Харитоновна Ірина Євгеніївна, лісничий ДП «Летичівське ЛГ» Шевчук Олексій Олексійович);

— учнівське лісництво (20 юних лісівників) Козачківської ЗОШ І–ІІІ ст. Летичівського району (керівники: вчитель біології Кошелюк Віра Володимирівна, помічник лісничого Козачанського лісництва ДП «Летичівське ЛГ» Одійчук Сергій Іванович);

— учнівське лісництво (15 юних лісівників) Струзької ЗОШ І–ІІІ ст. Новоушицького району (керівники: вчитель біології Слободянюк Лариса Федорівна, лісничий Струзького лісництва ДП «Новоушицьке ЛГ» Бондар Валентин Михайлович);

— учнівське лісництво (15 юних лісівників) Куражинської ЗОШ І–ІІІ ст. Новоушицького району (керівники: вчитель географії Сердюк Алла Сергіївна, старший майстер лісу Зеленокуруловецького лісництва ДП «Новоушицьке ЛГ» Самсонюк Володимир Іванович);

— учнівське лісництво (15 юних лісівників) Зеленокуруловецької ЗОШ І–ІІІ ст. Новоушицького району (керівники: вчитель біології Пітик Світлана Василівна, лісничий Зеленокуруловецького лісництва ДП «Новоушицьке ЛГ» Гандзій Василь Іванович);

— учнівське лісництво (10 юних лісівників) Буртинської ЗОШ І–ІІІ ст. Полонського району (керівники: вчитель біології Проценко Галина Дмитрівна, інженер лісових культур ДП «Шепетівське ЛГ» Кирильчук Анна Олександрівна, лісничий Полонського лісництва ДП «Шепетівське ЛГ» Будник Олег Вікторович);

— учнівське лісництво (21 юний лісівник) Старокривинської ЗОШ I–III ст. Славутського району (керівники: вчитель біології Гаман Валентина Сергіївна, лісничий Кривинського лісництва ДП «Славутське ЛГ» Кравчук Олександр Петрович);

— учнівське лісництво (12 юних лісівників) Цвітоського НВО Славутського району (керівники: вчитель біології Сива Аліса Ігорівна, лісничий Кам'янківського лісництва ДП «Шепетівське ЛГ» Мартинюк Юрій Володимирович);

— учнівське лісництво (22 юних лісівники) Жуківського НВК Славутського району (керівники: вчитель біології Миронюк Ірина Андріївна, лісничий Жуківського лісництва ДП «Славутське ЛГ» Свідзінський Анатолій В'ячеславович);

— учнівське лісництво (15 юних лісівників) Головлівської ЗОШ I–III ст. Славутського району (керівник: вчитель української мови та літератури Шевчук Лідія Дем'янівна);

— учнівське лісництво (35 юних лісівників) Скородківської ЗОШ I–III ст. Старокостянтинівського району (керівники: вчитель біології Драчук Галина Петрівна, лісничий лісомисливського господарства ДП «Старокостянтинівське ЛГ» Войтко Михайло Петрович);

— учнівське лісництво (15 юних лісівників) Самчиківської ЗОШ I–III ст. Старокостянтинівського району (керівники: керівник гуртка «Художня обробка деревини» Королюк Олег Васильович, інженер охорони та захисту лісу ДП «Старокостянтинівське ЛГ» Юр'єв Андрій Анатолійович);

— учнівське лісництво (35 юних лісівників) Масівської ЗОШ I–II ст. Хмельницького району (керівники: директор школи Григоров Ігор Миколайович, помічник лісничого Червонозірського лісництва ДП «Хмельницьке ЛМГ» Мантуляк Віталій Валерійович);

— учнівське лісництво (50 юних лісівників) Вишнівчицької ЗОШ I–III ст. Чемеровецького району (керівники: вчитель біології Швець Тетяна Антонівна, лісничий Вишнівчицького лісництва ДП «Ярмолинецьке ЛГ» Кучер Павло Дмитрович);

— учнівське лісництво (8 юних лісівників) Завадівської ЗОШ I–II ст. Чемеровецького району (керівники: вчитель біології і географії Богдан Оксана Вікторівна, помічник лісничого Вишнівчицького лісництва ДП «Ярмолинецьке ЛГ» Самусев Костянтин Володимирович);

— учнівське лісництво (14 юних лісівників) Жабинецької ЗОШ I–II ст. Чемеровецького району (керівник: вчитель біології Рубановська Галина Євгенівна);

— учнівське лісництво (15 юних лісівників) Гуківської ЗОШ I–III ст. Чемеровецького району (керівник: вчитель біології Бернадін Марія Йосипівна);

— учнівське лісництво (45 юних лісівників) Полянської ЗОШ I–III ст. Шепетівського району (керівники:

директор школи Мамчур Михайло Олексійович, директор ДП «Шепетівське ЛГ» Сасюк Володимир Михайлович та головний лісничий держлісгоспу Заблоцький Олександр Володимирович);

— Зразкове учнівське лісництво «Пліщинське» (61 юний лісівник) Пліщинської ЗОШ I–III ст. Шепетівського району (керівники: вчитель хімії Зведенюк Микола Андрійович, лісничий Пліщинського лісництва ДП «Шепетівське ЛГ» Савчук Михайло Вікторович);

— учнівське лісництво (28 юних лісівників) Корчицької ЗОШ I–III ст. Шепетівського району (керівники: вчитель біології і хімії Цибанюк Оксана Вікторівна, лісничий Романівського лісництва ДП «Шепетівське ЛГ» Цибанюк Ілля Миколайович);

— учнівське лісництво (9 юних лісівників) Ярмолинецького НВК Ярмолинецького району (керівники: вчитель англійської мови Мантуляк Наталія Петрівна, лісничий Ярмолинецького лісництва ДП «Ярмолинецьке ЛГ» Жилук Анатолій Миколайович);

— учнівське лісництво (10 юних лісівників) Кам'янець–Подільського НВК з центром реабілітації слабозорих дітей (керівники: вчитель біології Паламар Світлана Василівна, спеціаліст комунального підприємства районної ради «Надра Кам'яниччини» Валяровський Юрій Антонович);

— учнівське лісництво (30 юних лісівників) Нетішинського міського краєзнавчого центру (керівники: керівник гуртка «Юні лісівники» Біла Аліна Михайлівна, лісничий Нетішинського лісництва ДП «Славутське ЛГ» Ткачук Андрій Петрович);

— учнівське лісництво (27 юних лісівників) Нетішинської ЗОШ I–III ст. № 1 (керівники: вчитель біології Ярмолюк Наталія Григорівна, лісничий Кривинського лісництва ДП «Славутське ЛГ» Кравчук Олександр Петрович);

— учнівське лісництво (30 юних лісівників) «Юнат» Славутського еколого–натуралістичного центру школярів (керівники: керівник гуртків ЕНЦШ м. Славуті Захарчук Володимир Віталійович, лісничий ДП «Славутське ЛГ» Онопрійчук Сергій Миколайович);

— учнівське лісництво (30 юних лісівників) Славутської ЗОШ I–III ст. № 1 (керівники: вчитель біології Катериненко Анатолій Валентинович, інженер лісових культур Поєнко Тетяна Михайлівна та лісничий ДП «Славутське ЛГ» Веремій Олександр Володимирович);

— учнівське лісництво (45 юних лісівників) Славутської ЗОШ I–III ст. № 3 (керівники: вчитель біології Рождественець Світлана Миколаївна, інженер лісових культур ДП «Славутське ЛГ» Поєнко Тетяна Михайлівна);

— учнівське лісництво (20 юних лісівників) Славутської ЗОШ I–III ст. № 4 (керівники: вчитель

біології Джур Тетяна Сергіївна, лісничий Славутського лісництва ДП «Славутське ЛГ» Пасічник Андрій Петрович);

— учнівське лісництво (37 юних лісівників) Славутської ЗОШ І–ІІІ ст. № 7 (керівники: вчитель біології Харь Світлана Володимирівна, лісничий ДП «Славутське ЛГ» Веремій Олександр Володимирович);

— учнівське лісництво (15 юних лісівників) Хмельницької гімназії № 2 (керівник: вчитель біології Тихонюк Наталія Степанівна);

— учнівське лісництво «Юнацька варта» (20 юних лісівників) Шепетівського НВК № 3 імені Натана Рибак (керівники: вчитель біології Семенюк Віта Віталіївна, лісничий Климентовицького лісництва ДП «Шепетівське ЛГ» Басовський Дмитро Леонідович);

— учнівське лісництво «Юні лісівники» (24 юних лісівники) Шепетівської ЗОШ І–ІІІ ст. № 6 (керівники: вчитель біології Гоненко Алла Олексіївна, лісничий Плесенського лісництва ДП «Шепетівське ЛГ» Полюшкевич Володимир Вікторович);

— учнівське лісництво (25 юних лісівників) Шепетівської ЗОШ І–ІІІ ст. № 8 (керівники: вчитель географії Сікорська Світлана Василівна, головний лісничий ДП «Шепетівське ЛГ» Заблоцький Олександр Васильович).

На діяльності окремих учнівських лісництв Хмельниччини, які працюють мов кузні лісівничих кадрів, де дбайливо формують закоханих у свою справу і працюю-

вихих знавців лісу — майбутніх висококваліфікованих фахівців лісгосподарських підприємств рідного краю та України, варто зупинитися детальніше.

БУРТИНСЬКЕ УЧНІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Учніське лісництво у Буртинській середній школі Полонського району було створене в 1969 році на базі Полонського лісництва за ініціативою дирекції школи та Шепетівського держлісгоспу. Першим керівником і наставником у юних лісівників стали лісничий Полонського лісництва Казимир Васильович Беркута та вчитель біології Буртинської СШ Леонід Федорович Присяжнюк. Учніський колектив шкільного лісництва був сформований з 18 учнів 7–10 класів, за якими було закріплено 4 гектари лісових культур.

Основною метою його діяльності стало поглиблення в буртинських учнів знань про ліс, активна участь у лісгосподарських роботах і виховання почуття любові й бережливого ставлення до природи рідного краю, котра з кожним роком все більше й більше потребувала раціонального підходу до використання її ресурсів,

---

ВИХОВАНЦІ УЧНІВСЬКОГО ЛІСНИЦТВА БУРТИНСЬКОЇ ЗОШ ПОЛОНСЬКОГО РАЙОНУ БУЛИ АКТИВНИМИ УЧАСНИКАМИ ОПЕРАЦІЇ «ЖОЛУДЬ», ЯКА ВІДБУЛАСЯ 22 ЖОВТНЯ 2015 РОКУ.

а також обов'язкового відновлення місцевих лісових багатств та їх охорони.

В 1970 році юні лісівники та їхні наставники активно включилися в третій тур республіканської природоохоронної естафети «На краще внутрішнє і зовнішнє озеленення загальноосвітніх шкіл». Навесні й восени вихованці учнівського лісництва висадили 350 фруктових і декоративних дерев, 178 кущів, заклали парк та квітники біля братської могили радянських воїнів, які загинули під час Другої світової війни, визволяючи село Буртин від німецько-фашистських окупантів у 1944 році.

Плідна праця юних лісівників та учнів школи не залишалася непоміченою — в 1971 році за активну участь в цій естафеті та досягнуті успіхи в роботі з охорони і збагачення природи Буртинське учнівське лісництво було нагороджене почесною грамотою Міністерства освіти Української РСР та Центрального комітету ЛКСМ України.

Починаючи з 1971 року, юні лісівники були активними учасниками республіканської природоохоронної трудової акції «Зеленбуд» піонерської мічурінської п'ятирічки (1971–1975 рр.) і плідно працювали над

озелененням свого села та його шляхів. Учасники цієї трудової дитячої зеленої естафети також створили колекційну ділянку квітів на шкільній навчально-дослідній ділянці, старанно вирощували сіянці лісових культур у лісовому розсаднику Полонського лісництва.

За підсумками обласного конкурсу на краще шкільне лісництво та результатами роботи колективу юних лісівників у 1976 році Буртинське шкільне лісництво (лісничий — учень 8 класу Сергій Білявський) було визнане одним із кращих учнівських лісництв Хмельниччини.

Буртинська середня школа двічі нагороджувалася грамотою виконкому Хмельницької обласної Ради народних депутатів за активну участь її школярів в обласному громадському огляді та виконанні заходів з охорони й раціонального використання природних ресурсів краю (в 1977 та 1978 рр.).

В 1975 році учнівське лісництво очолила вчитель біології Галина Дмитрівна Мамчур, під керівництвом якої юні лісівники проводили дослідницьку роботу, пошук і виявлення рідкісних та зникаючих видів рослин на території Полонського лісництва. В кварталі 67, виділі 20 на площі розселення 0,2 гектара було виявлено і взято під охорону азалію понтійську (рододендрон

СОСНОВО-ЧОРНИЦЕВИЙ ЛІС.

жовтий) — декоративний кущ. Ця реліктова рослина — представник третинної флори, що існувала близько 25 мільйонів років тому.

Незабаром у державному лісовому заказнику «Полонський» азалію понтійську було паспортизовано (паспорт № 78/117) і взято під охорону як пам'ятку природи місцевого значення, згідно з рішенням виконкому Хмельницької обласної Ради депутатів трудящих від 15.05.1975 року № 132.

Також до лісових пам'яток природи віднесли дуб черешчатий, який становив генетичний резерват високопродуктивного дубового насадження віком 85 років. Основні його насадження у кварталі 64, виділі 12. Згодом було видано паспорт № 256 на пам'ятку природи місцевого значення — «Дуб черешчатий» та взято об'єкт під охорону, згідно з рішенням виконкому Хмельницької обласної Ради народних депутатів від 15.10.1996 року № 225.

Юні лісівники були активними учасниками тематичних презентацій діяльності учнівських лісництв під час щорічних обласних профільних виставок. Ними були виготовлені колекції «Насіння деревних та кущових порід Полонського лісництва», «Зрізи деревних та кущових порід Полонського лісництва», «Отруйні рослини нашої місцевості» тощо.

7 червня 1983 року на базі Красилівського лісництва відбувся перший обласний зліт юних лісівників Хмельниччини, в якому взяли активну участь члени делегації Буртинського шкільного лісництва, де успішно презентували здобутки своєї практичної діяльності.

У квітні 1990 року керівник шкільного лісництва Галина Дмитрівна Мамчур була нагороджена почесною грамотою Хмельницького обласного управління народної освіти за активну участь в організації обласної виставки кращих робіт трудових об'єднань школярів, гуртків юннатів, юнацьких секцій Товариства охорони природи за 1989 рік, а учень 7 класу Сергій Поварнін — нагороджений путівкою в республіканський оздоровчий табір «Молода гвардія».

В 1995 році управління освіти Хмельницької облдержадміністрації нагородило почесною грамотою Галину Дмитрівну Проценко за досягнуті успіхи в екологічному вихованні учнівської молоді та з нагоди 70-річчя юннатівського руху в Україні.

З 1996 до 2000 року лісничим Полонського лісництва працював Микола Іванович Мангушев, а з липня 2000-го його змінив Олег Вікторович Будник. Вони постійно опікувалися і опікуються нині юними лісівниками.

У 2004–2005 навчальному році шкільне лісництво очолював вчитель географії Дмитро Францович Санкевич. Долучившись до участі у заходах Всеукраїнської

ЛІСІВНИК ЄВГЕНІЙ КЛОК НА ПРОТИПОЖЕЖНІЙ ОХОРОНІ ЛІСУ.

акції «Ліси для нащадків», під його керівництвом у квітні 2004 року юні лісівники висадили 16 тисяч саджанців сосни і ялини на площі 2 гектари та провели догляд за молодими саджанцями на площі 4 гектари.

Протягом навчального року вихованці шкільного лісництва проводили дослідницьку роботу в державному лісовому заказнику «Полонський», де вивчали цінні породи і рідкісні рослини з метою їх охорони та збереження.

За результатами цієї роботи юний лісівник шкільного лісництва, учень 8 класу Василь Проценко виступив з науково-дослідницькою роботою «Рідкісні рослини державного лісового заказника «Полонський» на обласному конкурсі-захисті науково-дослідницьких робіт і виборів III місце.

У 2010 році за активної допомоги лісничого Полонського лісництва Олега Вікторовича Будника та майстра лісу Романа Мар'яновича Москви на пришкольній території нового приміщення Буртинської ЗОШ I–III ступенів учні з учителями заклали дендропарк, в якому висадили 11 саджанців туї, 365 — спіреї, 15 — ялівця козацького, 350 — ялини звичайної на живопліт та 20 — туйовика японського.

Взявши участь у Всеукраїнському конкурсі на краще озеленення шкільної та власної садиби «Красу і затишок — рідній оселі», вони висадили біля школи ще 190 плодкових дерев і кущів, 520 саджанців каштанів, сосни, ялини, калини, смородини, малини.

У 2011–2013 роках буртинські школярі були активними учасниками і призерами Всеукраїнського еко-

лого–натуралістичного походу «Біоцит», в ході якого провели освітлення, огороження й інвентаризацію 15 мурашників та санітарні роботи з очищення реміз у 18–19 кварталах лісництва. Під час природоохоронних заходів «Біоцита» в лісі юні лісівники покращили умови існування корисних мурашок, відновили 8 зруйнованих огорож мурашників, огородили 10 нових та взяли під свій контроль стан усіх мурашників у зоні масового відпочинку місцевих жителів.

В 2011 році Хмельницький ОЕНЦУМ нагородив грамотою вчителя біології Галину Дмитрівну Проценко за високий рівень організації дитячої дослідницької роботи під час проведення заходів Всеукраїнського еколого–натуралістичного походу «Біоцит» та вагомий особистий внесок у справу екологічної освіти і виховання учнівської молоді та формування екологічної культури підростаючого покоління.

В 2012 році буртинські юні природолюби взяли участь в обласному конкурсі «Гриби Хмельниччини», за підсумками якого вихованки шкільного гуртка «Юні екологи» Руслана Микиташ, Віта Лівандовська та Віка Блонська стали переможцями і були нагороджені грамотами Хмельницького ОЕНЦУМ, а результати їхньої

природничо–краєзнавчої роботи ввійшли в навчальний посібник «Гриби Хмельниччини».

В 2012 році з ініціативи випускників школи започатковано посадки фруктових дерев, а вже 1 вересня 2015 року в шкільному саду росло 22 яблуні, висаджені випускниками.

У вересні 2013 року одинадцятикласниця Руслана Микиташ була відзначена подякою Хмельницького ОЕНЦУМ за змістовність і творчий підхід до виконання творчої науково–дослідницької роботи, представлені нею на обласній дитячій науково–практичній конференції з питань виконання школярами дослідницьких робіт під керівництвом науковців і провідних фахівців у галузі лісового господарства. Того ж року з індивідуальною роботою: «Ареал поширення вищих спорових рослин відділу Папоротеподібні в Полонському лісництві» вона стала переможцем I туру районного етапу та призером обласного етапу (II місце) конкурсу–захисту науково–дослідницьких робіт учнів–членів Малої академії наук.

Науковий керівник Руслани Галина Дмитрівна Проценко була нагороджена грамотою Хмельницького ОЕНЦУМ за сумлінну працю та вагомий особистий внесок в організацію наукової дослідницько–експери-

---

МУРАШНИК У ЛІСІ.

ментальної роботи учнів в галузі природознавчих наук під керівництвом науковців та висококваліфікованих фахівців народного господарства.

Важливе місце в організації навчальної праці буртинських школярів під керівництвом лісівників–наставників посідають лісогосподарські роботи. Щорічно вони проводять очищення лісу на площі в 10 гектарів, догляд за розсадником на площі 1,8 гектара. Також вони щорічно беруть активну участь у заходах Дня довкілля, а протягом літа — разом із батьками проводять збір лікарських рослин.

Кожної весни в шкільній майстерні юними природоохоронцями виготовляється до 40 шпаківень, які вони розвішують на деревах. Лише під час підготовки й проведення свята «День зустрічі птахів» у 2014–2015 навчальному році ними було виготовлено і розвішано у лісі 265 шпаківень.

В історії діяльності учнівського лісництва Буртинської ЗОШ I–III ступенів іноді складалися об'єктивні обставини, які не сприяли юним лісівникам та їхнім наставникам у досягненні нових успіхів у лісогосподарській праці, але частіше у них були періоди злетів і здобутків.

Черговим етапом діяльності учнівського лісництва на базі Полонського лісництва став новий договір про співпрацю, укладений між школою і ДП «Шепетівський лісгосп» 1 вересня 2015 року. Тепер очолюють шкільне учнівське лісництво вчитель біології Галина Дмитрівна Проценко та лісничий Полонського лісництва Олег Вікторович Будник.

До складу лісництва входять 34 учні 6–11 класів, які об'єднані у дві ланки: ланку охорони диких звірів та ланку збору лікарських рослин і ягід.

На загальних зборах обрали лісничим учнівського лісництва учня 11 класу Максима Главацького, а техніками–лісівниками — Андрія Мазярського (10 клас) та Романа Мазярського (9 клас).

Дирекція держлісгоспу закріпила за учнівським лісництвом 34 та 35 квартали Полонського лісництва площею 107 гектарів. В 34 кварталі закріплено 0,01 гектара лісового розсадника, де проводяться роботи по догляду за посівами ялини звичайної, дуба червоного, сосни звичайної.

В жовтні 2015 року вихованці учнівського лісництва брали активну участь в операціях «Жолудь» та «Мурашка», під час яких огородили 5 мурашників в 34 кварталі та зібрали 100 кілограмів жолудів.

Напередодні цих заходів, у вересні цього ж року, вони відвідали зразкове учнівське лісництво «Пліщинське» Шепетівського району, де долучилися до IX Всеукраїнського зльоту учнівських лісництв та з цікавістю ознайомилися з досвідом роботи його юних лісівників і їхнього наставника, вчителя хімії, педагога–новатора Миколи Андрійовича Зведенюка.

ЛІСОВЕ ОЗЕРО.

Про матеріальне забезпечення діяльності Буртинського учнівського лісництва і його вихованців постійно піклуються директор Шепетівського лісгоспу Володимир Михайлович Сасюк та його підлеглі.

Дбайливим наставником для юних лісогосподарів під час виконання робіт у лісовому розсаднику став лісівник Ігор Миколайович Райковський, який завжди проводить їм планові інструктажі з безпеки праці, змістовно розповідає про особливості догляду за саджанцями ялини звичайної, дуба червоного, сосни звичайної. На заняттях гуртка юних лісівників–дендрологів наставники ознайомлюють гуртківців–старшокласників, а також учнів середніх класів із правилами безпечної поведінки в лісі учнів середніх і старших класів.

Юні лісівники школи з вдячністю та повагою ставляться до своїх старших наставників — лісівників Полонського лісництва, завжди вітають їх з професійним святом — Днем працівників лісу.

Сьогодні особливу увагу в учнівському лісництві приділяють збереженню юними лісівниками трудових традицій попередніх поколінь і проведен-

ню його вихованцями природоохоронних заходів та дослідницької роботи щодо вивчення й збереження рідкісних і зникаючих видів Полонського лісництва та рідного краю.

БОГДАНОВЕЦЬКЕ УЧНІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Учнівське лісництво Богдановецького НВК «Загальноосвітній навчальний заклад I–II ступенів — Дошкільний навчальний заклад» створено у вересні 2000 року на базі навчально–виховного комплексу та Червонозірського лісництва державного лісгосподарського об'єднання «Хмельницькліс».

Загальне керівництво діяльністю учнівського лісництва було покладено на лісничого Червонозірського лісництва Віктора Івановича Топольського та директора школи (в різні роки за це відповідали директори Т.Г. Вороневич, В. В. Руденко, Г. М. Стецюк, О. І. Попчук), а відповідальність за практичну роботу з юними лісівниками — на майстра лісу (ними були П. В. Лучков, В.В. Лобода, М. В. Лопатовський та М. В. Лисюк, який працює й донині).

Незмінним педагогічним керівником Богдановецького учнівського лісництва стала Майя Володимирівна Лобода, вчитель трудового навчання НВК — справжній

природолюб, еколог та ентузіастка лісгосподарської справи, яка залучала до участі в ньому учнів 7–9 класів, а серед учнів 5–6 класів відбирала й готувала майбутніх юних лісівників. Завдяки цьому, за 15 років існування у лавах лісництва щорічно побували десятки учнів.

Роботу учнівського лісництва організували за 4 напрямками — виробничий, дослідницький, «зелений» та «голубий» патрулі, для чого було сформовано три ланки: перша ланка — виробничників, друга — дослідників, третя — дозорців. Очолює учнівське лісництво — головний лісничий, ланки — лісівники.

Основу діяльності лісництва складає організація навчально–виховного процесу, практичної лісгосподарської праці, природоохоронної і дослідницької роботи юних лісівників та учнів. Теоретичні знання про ліс, лісівництво, лісове господарство, охорону природи та збереження довкілля вони отримують на курсах за вибором «Основи лісівництва», «Основи екології», «Охорона природи».

Однак жодна словесна інформація, навіть підкреслена яскравими ілюстраціями, слайдами, відео– та фотоматеріалами, ніколи не замінить дітям живого спілкування з природою.

Саме тому головним напрямом роботи з юними лісівниками є виробнича діяльність в лісі — цій природній зеленій лабораторії під відкритим небом, де можна разом навчатися і плідно працювати, отримуючи задоволення від результатів своєї діяльності, де вони допомагають лісівникам створювати нові посадки, окуль-

---

ПОСАДКА ЛІСУ ЮНИМИ ЛІСІВНИКАМИ
БОГДАНОВЕЦЬКОГО УЧНІВСЬКОГО ЛІСНИЦТВА.

турювати висаджені ділянки молодняку, укріплювати береги водойм, збирати лікарську сировину та насіння.

Поряд з цим вони ще й виявляють та організовують охорону рідкісних рослин, занесених до Червоної книги, розчищають джерела, охороняють і розселяють мурашники, займаються озелененням території села та внутрішнім і зовнішнім озелененням свого навчального закладу.

За роки роботи учнівського лісництва НВК, його юні лісівники висадили більше 25000 саджанців ялини, модрина, дуба, клена, бука, зібрали близько 3000 кілограмів жолудів, 200 кілограмів каштанів, також збирали насіння абрикос (5 кг), вишень (3 кг), яблук тощо, заготовляли лікарську сировину, зокрема 600 кілограмів календули, окультурили 4 гектари посадок дуба і бука та зробили ще багато інших корисних справ.

Важливим напрямом діяльності учнівського лісництва є роз'яснювальна робота серед учнів і місцевого населення гостроти й актуальності проблем екології та охорони природи у процесі проведення різноманітних заходів екологічного спрямування.

Юні лісівники Богдановецького учнівського лісництва також приймають активну участь у роботі шкільного осередка Всеукраїнської дитячої екологічної спілки «Екологічна варта», який був організований в школі у 2008 році. Очолює осередок вчитель біології і географії В. В. Руденко, під керівництвом якого юні охоронці природи індивідуально й у складі команд беруть активну участь у багатьох Всеукраїнських та регіональних екологічних акціях та конкурсах, де показують успішні результати, в т. ч.:

— I місце — обласний зліт юних дослідників лісу (2001 р.);

— I місце — обласний зліт юних лісівників (2004 р.);

— I місце — обласний конкурс творчих робіт «Людина і ліс» (2006 р. — Роздольська Алла);

— II місце — обласний конкурс «Смарагдові перлини Хмельниччини», приурочений до Всесвітнього дня води (2007 р.);

— I місце — районний етап конкурсу «Людина і ліс» (Микуляк Олег);

— участь у Всеукраїнській конференції «Школа лідера-еколога» (2008 р., м. Київ);

— диплом за участь в обласному конкурсі «Людина і ліс» (Палюх В.);

— участь у Всеукраїнському семінарі «Довкілля і здоров'я» (2009 р., с. Хотень Ізяславського району);

— подяка ДОН Хмельницької ОДА за виконання дослідницької еколого-краєзнавчої роботи та участь в обласному дитячому екологічно-краєзнавчому конкурсі «Ріки Хмельниччини» (2010 р.);

СОСНОВИЙ ЛІС.

— III місце — обласний екологічний фестиваль «Свіжий вітер» (2010 р.);

— диплом за участь у Всеукраїнському конкурсі учнівських та педагогічних робіт «Здорова планета — здоровий ти»;

— грамота Хмельницького обласного ЕНЦУМ з нагоди святкування 85-ї річниці юннатівського руху України;

— II місце — обласний конкурс «Річка, річечка, потічок» до Всеукраїнського дня захисту водно-болотних угідь (2011 р.);

— II місце — номінація «Краща природоохоронна акція з охорони природно-територіальних комплексів верхньої частини Південного Бугу» в обласній акції-конкурсі «З Бугом у серці» (2012 р.);

— диплом у номінації «За творчу фантазію» районної виставки-конкурсу «Осінній вернісаж» до Всеукраїнської акції «День юного натураліста» (2013 р.);

— участь у Всеукраїнській конференції з проблеми поводження з пестицидами в Україні (2014 р.);

— III місце — за кращий тематичний позакласний захід регіонального конкурсу «Найпотаємніша схованка отрути» інформаційної кампанії «Майбутнє без непридатних пестицидів» (2015 р.);

Педагоги НВК забезпечують постійну участь вихованців учнівського лісництва та учнів у екологічному конкурсі «Колосок», за підсумками якого вони щорічно отримують у нагороду «Золоті» та «Срібні» колоски організаторів.

Завдяки участі в роботі учнівського лісництва НВК і різноманітних екологічних заходах у богдановецьких учнів формується екологічна свідомість та екологічне мислення, розуміння того, що потрібно дотримуватися законів природи, раціонально використовувати природні ресурси, бути дбайливими господарями на рідній землі, але, разом з тим, відчувати себе лише невеличкою, невід'ємною частинкою Природи.

КАДИЄВЕЦЬКЕ УЧНІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Учніське лісництво Кадієвецької ЗОШ I–III ст. Кам'янець–Подільського району створене в 1972 році і до цього часу працює на базі Кадієвецького лісництва ДП «Кам'янець–Подільський лісгосп». До неформального об'єднання школярів сьогодні входить 30 учнів 7–11 класів місцевої школи. Роботою учнівського лісництва, котре є одним із найдавніших на Хмельниччині, керує його рада у складі п'яти осіб: лісничий Кадієвецького лісництва Олег Володимирович Кліщинський, директор школи Катерина Петрівна Гарбар, вчитель основ здоров'я Світлана Дмитрівна Будник та учень 10

класу Віталій Середа, який виконує обов'язки лісничого учнівського лісництва.

Першими керівниками учнівського лісництва були: Василь Васильович Черкасов — лісничий, Ольга Никифорівна Козак — вчитель біології, Анатолій Григорович Антощук — директор школи, Олександр Савчук — перший лісничий учнівського лісництва.

Оскільки учнівське лісництво функціонує багато років, то й роботи було виконано багато. Окрім лісових обходів, за школярами закріплено 3,5 гектара лісорозсадника. На закріпленій за лісництвом площі юні лісівники вивчають біологічні та дендрологічні особливості лісових культур, вчать садити ліс та доглядати за насадженнями, опановуючи нелегку професію лісівника, проводять розведення лісових культур насінним способом, живцюванням, виготовляють гербарії лісових трав'янистих рослин, проводять фенологічні спостереження. А ще, учнівське лісництво стало базою для проведення дослідницької роботи та написання наукових робіт на лісову тематику.

Школярі беруть активну участь у різних конкурсах, науково–практичних конференціях. Не барилися й результати їхньої праці. Юні лісівники, учні школи і вчителі неодноразово відзначалися преміями, нагороджувалися цінними подарунками, грамотами. За активну роботу в учнівському лісництві були відзначені учні школи Сергій Цебрик, Віталій Середа, Анастасія Будник, Олеся Саламаха. Відрадно й те, що на тлі нагороджень вихованців учнівського лісництва відзначалися і його керівники. Так, 2006 року грамотою Хмельницького ОЕНЦУМ була нагороджена Наталія

ЮНІ ЛІСІВНИКИ КАДИЄВЕЦЬКОГО
УЧНІВСЬКОГО ЛІСНИЦТВА З НАСТАВНИКАМИ.

Владиславівна Вербова, в 2012 році грамотою Хмельницького обласного УЛМГ нагороджена Світлана Дмитрівна Будник, а грамотою Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України нагороджена директор школи Катерина Петрівна Гарбар за вагомий особистий внесок у розвиток юннатівського руху.

Інтенсивна робота учнівського лісництва продовжується. За останні 5 років юними лісівниками виявлено, обліковано, огороджено, розселено і взято під охорону 100 мурашників, заготовлено 5 тонн сіна, 120 березових віників, 700 пучків червоної та чорноплідної горобини, 1500 кілограмів жолудів, 30 кілограмів насіння липи, 20 кілограмів насіння жовтої акації, виготовлено і встановлено понад 300 штучних гніздівель для птахів.

Щорічно, на шкільці площею 0,5 гектара члени учнівського лісництва вирощують посадковий матеріал дуба, самшиту, ялини, з якого навесні створюють ділянки лісових культур і доглядають за ними.

Для інтенсифікації навчально-виховного процесу на території сільської ради створено екологічні стежки, які використовуються для природничо-краєзнавчої роботи, екологічної освіти та виховання місцевих школярів.

Вихованці учнівського лісництва проводять серед учнів і жителів села роз'яснювальну роботу з метою виховання у них любові та поваги до рослинності й тваринного світу рідного краю. Значна частина цього напрямку роботи ведеться за допомогою лекцій, бесід, диспутів, туристсько-краєзнавчих походів і екскурсій та тематичних вечорів на природничу тематику.

Відрядно те, що в учнівському лісництві працюють на майбутнє, адже більше десятка випускників — колишніх юних лісівників — після закінчення школи обрали лісівничі професії та зуміли успішно реалізувати себе у такій непростій, але вкрай необхідній для народного господарства галузі.

МАСІВЕЦЬКЕ УЧНІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Учніське лісництво Масівецької ЗОШ І–ІІ ст. Хмельницького району офіційно створене на базі Червонозірського лісництва ДП «Хмельницьке лісомисливське господарство» у 2000 році, хоч школа на практиці постійно й плідно співпрацює з лісівниками вже багато десятків років. Керівники учнівського лісництва — Відмінник освіти України, вчитель біології вищої кваліфікаційної категорії, вчитель-методист, директор школи Ігор Миколайович Григоров та лісничий Червонозірського лісництва заслужений працівник лісового господарства України Віктор Іванович Топольський.

НОВОУШИЦЬКИЙ ЛІСГОСП. РОЗВІШУВАННЯ ШПАКІВЕНЬ.

Формування екологічно свідомої особистості з природоохоронним світоглядом та поведінкою стало стратегічною метою діяльності учнівського лісництва. Робота з екологічного виховання учнів проводиться педколективом школи перманентно, ступенево, багатовекторно, адже проблеми охорони навколишнього природного середовища, що склалися у регіоні, вимагають підвищення рівня екологічної освіти і культури громадян. Необхідною умовою досягнення цієї мети є тісна співпраця з багатьма соціальними партнерами, серед яких Червонозірське лісництво — головний базовий партнер для школи, її учителів та школярів.

Організація роботи з юними лісівниками здійснюється відповідно до Положення про учнівські лісництва загальноосвітніх шкіл та позашкільних навчальних закладів. Основними напрямками діяльності вихованців учнівського лісництва є заготівля лісового насіння, вирощування садивного матеріалу, участь у створенні лісових культур, облік і розселення мурашників, виготовлення й розвішування шпаківень, просвітницько-природоохоронна і профорієнтаційна робота та ін.

Вихованці учнівського лісництва проводять досить великий об'єм лісотехнічних заходів, під час яких опановують основи лісівничих професій і вносять свій сильний індивідуальний внесок в охорону навколишнього природного середовища.

Внутрішкільна робота проводиться вчителями комплексно і різномірно. В першу чергу використовується потенціал уроків природничого циклу, при цьому широко вводяться елементи екологічного виховання в усі навчальні предмети.

У варіативну складову робочого навчального плану школи з 2005 року інтродукована нова дисципліна — «Основи лісівництва» для учнів 5–9 класів у формі факультативу. Теоретичне викладання цього предме-

та суттєво активізувало діяльність існуючого у школі учнівського лісництва. Для проведення факультативу створили відповідні умови. Керівник учнівського лісництва Ігор Миколайович Григоров організував регулярне проведення майстер-класу «Організація діяльності учнівського лісництва» для молодих вчителів природничого циклу.

За допомогою лісівників у школі обладнано кабінет лісівничої справи, в якому виділяються художньо оформлені стенди по типології лісів, рослинництву, фітопатології, ентомології. Виділяється один із них — профорієнтаційний «Лісівник — професія почесна», з інформаційних матеріалів якого учні можуть більше й детальніше ознайомитися з мережею спеціалізованих лісівничих навчальних закладів нашої держави.

Зачистка лісосік для посадки саджанців цінних лісових порід, участь у залісненні яруго-балочних земель, збір насіння дерев і кущів, огороження мурашників, розчистка і упорядкування лісових джерел — ось неповний перелік добрих справ юних лісівників. Осо-

бливо подобається дітям виготовлення і розвішування штучних гніздівель до Дня птахів. Холодної пори зимиючі птахи страждають від голоду, тому учні, особливо молодших класів, охоче підгодовують їх у власноруч виготовлених годівничках. Щороку вони виготовляють їх не менше сотні штук і розвішують у навколишніх лісових урочищах. Прижилася на шкільному подвір'ї колонія білок, які ласують горіхами та сухарями, що для них розкладають діти.

Така активна природоохоронна діяльність позитивно впливає на формування високої екологічної свідомості, виховання любові до природи.

Мають юні лісівники і практичні напрацювання на лісгосподарських об'єктах. Лише у 2006 році, разом із колективом Червонозірського лісництва на лісосіках ними висаджено 32000 саджанців дуба червоного та доповнено 4500 саджанцями культури, попередніх років створення. У 2007 році було заліснено 5,6 гектара яруго-балочних невідь в урочищі «Івашківці», а у 2008 році — висаджено пророщений жолудь на площі 8 гектарів в урочищі «Ярославка». Цю роботу вони наполегливо продовжували і в наступні роки.

ЮНІ ЛІСІВНИКИ МАСІВЕЦЬКОЇ ЗОШ І-ІІ СТ. ВИГОТОВЛЯЮТЬ І РОЗВІШУЮТЬ ГОДІВНИЧКИ ДЛЯ ПТАХІВ.

Слід відзначити, що Масівецьке учнівське лісництво стало місцевим школярам експериментальною базою для виконання науково-дослідницьких робіт на конкурси-захисти, котрі проводить Мала академія наук України. Школярі досліджували і виконували конкурсні роботи на теми: «Лісові первоцвіти рідного краю», «Садівництво у Масівцях — минувшина, сьогодення і майбуття», «Екологічні проблеми малих річок Масівеччини» та ін.

Результати досліджень захищалися, а їхні виконавці стали призерами I та II етапів конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт МАН України.

Крім цього, юні лісівники школи постійно беруть участь у конкурсах і акціях обласного і всеукраїнського рівнів. Так, у 2005 році в обласній природоохоронній акції «Чарівна квітка» вони вибороли I місце, а у 2007 році були відзначені за I командне місце в обласному екологічному конкурсі «Смарагдові перлини Хмельниччини». Вихованці учнівського лісництва також є постійними учасниками таких відомих конкурсів: «До чистих джерел», «Юнацький водний приз» та ін.

Кращі вихованці учнівського лісництва Вадим Петришин та Андрій Петренко двічі нагороджувалися десятиденними путівками у Київ до екологічного табору «Юннат» Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді.

Учні та юні лісівники школи стали постійними учасниками традиційних обласних зборів юннатів та дитячих науково-практичних конференцій в галузі екології та лісового господарства, демонструючи на них високий рівень теоретичної підготовки, практичних умінь та навичок.

У 2004 та у 2012 роках вихованці учнівського лісництва презентували природничу освіту Хмельниччини на Всесвітньому дні лісу в Національному еколого-натуралістичному центрі учнівської молоді МОН України, під час якого здійснювалося висаджування цінних порід лісових культур. До проведення щорічної Всеукраїнської акції «Майбутнє лісу в твоїх руках» долучаються не тільки учнівський колектив школи, а й педагоги, техпрацівники, батьки.

Найвищим досягненням своєї роботи юні масівецькі лісівники вважають участь у III Всеукраїнському зльоті учнівських лісництв у 2009 році в Рівному, де їхня шкільна команда представляла 38 учнівських лісництв держлісгоспів і навчальних закладів Хмельниччини, презентуючи здобутки власної діяльності. Тоді Анастасія Геренко захистила науково-дослідницьку роботу на тему «Інтродукція модрини європейської у промислові плантації в ґрунтово-кліматичних умовах Середнього Поділля» і була відзначена дипломом I

ступеня. Результатом участі їхнього лісництва у зльоті стало призове II місце, яке виборола ця команда з невеличкою подільської сільської школи I-II ст., котра була єдиною з таким ступенем серед 26 обласних команд, що прибули на цей важливий захід із солідних 30Ш I-III ст. з усіх куточків України.

У вересні 2015 року юні лісівники Масівецької 30Ш I-II ст., очолювані Ігорем Миколайовичем Григоровим, у складі обласної команди уже презентували свої знання з лісознавства та здобутки й досягнення в лісогосподарській праці на IX Всеукраїнському зльоті учнівських лісництв загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів на виставці-презентації у Хмельницькому, за що їхній колектив відзначили грамотами обласні й столичні організатори зльоту.

Активна природоохоронна діяльність, опанування теоретичних засад виховує у юних лісівників звичку гармонійного співіснування з природою, раціонального використання та відтворення її багатств, психологічної готовності оберігати і примножувати природні цінності свого краю.

Досвід роботи юних лісівників Масівецької 30Ш I-II ст. вивчався на районному та обласному рівнях. Для цього на базі навчального закладу організовувалися круглі столи, вечори зустрічі однодумців не тільки для учнів школи, а й обласний семінар, який проводився тут у 2005 році для керівників учнівських лісництв, методистів районних і міських управлінь, директорів МЕНЦУМ та рСЮН. Під час цього освітянського форуму керівнику учнівського лісництва Ігорю Миколайовичу Григорову була урочисто вручена почесна відзнака Міністерства освіти і науки — нагрудний знак «Відмінник освіти України».

Масівецьке учнівське лісництво, його вихованці і керівники неодноразово відзначалися очільниками освітньої та лісової галузей Хмельниччини й України за їхні здобутки і нині продовжують служити прикладом для інших.

МИХЛЯНСЬКЕ УЧНІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО «ПАРОСТОК»

Шкільне учнівське лісництво «Паросток» Михлянської 30Ш I-III ступенів Ізяславського району створювали засновники відповідно до Закону України «Про освіту», Лісового кодексу України, чинного Положення про учнівське лісництво загальноосвітніх шкіл і позашкільних навчально-виховних закладів та з метою організації співпраці вчителів і лісівників задля поліпшення охорони навколишнього середовища

краю, розвитку природоохоронної діяльності школярів, отримання ними додаткових знань з природничих наук та долучення до проведення наукових досліджень і експериментів у лісовій галузі, вдосконалення й досягнення ефективності трудового навчання у школі і професійної орієнтації підростаючого покоління на лісогосподарські професії.

Бо кому ж іще було братися за цю непросту, однак, дуже важливу справу, як не вчителям з лісівниками, учням та батьківській громаді мальовничого поліського села Михля, яке потопає в зачарованій лісовій красі, де народилися цілі династії працелюбивих працівників лісового господарства, де кожен житель захоплюється природою рідного краю і закохується в неї, звикаючи ще з дитячої колиски до чаруючого мелодійного співу птахів, свіжості й чистоти та пахощів лісового повітря.

15 вересня 2006 року керівники державного підприємства «Ізяславське лісове господарство» та Михлянської ЗОШ I–III ступенів видали спільний наказ «Про створення учнівського лісництва при Михлянській ЗОШ I–III ст.» і уклали договір сторін, в якому були конкретно обумовлені зобов'язання школи та лісгоспу. Їхню ініціативу й ентузіазм однозначно підтримали у

відділі освіти Ізяславської райдержадміністрації, адже добре знали, що цю школу та держлісгосп пов'язують давні дружні й ділові стосунки.

На установчих зборах з числа членів учнівського лісництва, до якого ввійшли 15 учнів, були обрані лісничий, помічник лісничого, майстри лісу, решта — стали юними лісівниками. Все — як у справжньому лісництві.

До координаційної ради шкільного учнівського лісництва увійшли: директор ДП «Ізяславське лісове господарство» Петро Іванович Курельчук та інженер Ігор Ігорович Мартинов, директор Михлянської ЗОШ I–III ступенів Михайло Анатолійович Лисюк і вчитель біології Валентина Миколаївна Ящук — відповідальна за організацію та проведення роботи з юними лісівниками, заступник директора школи з виховної роботи Оксана Андріївна Антончик, вчителі Олег Васильович Власюк і Наталія Петрівна Яремчук та п'ять учнів — членів учнівського лісництва. Значну особисту увагу учнівському лісництву приділив досвідчений лісничий Михельського лісництва Ігор Дмитрович Мартинов зі своїми підлеглими, які постійно турбувалися і турбуються нині про школу та її учнівський колектив.

Лісівники передали учням для догляду ділянку лісу площею 493,0 гектара, що знаходиться поряд з їхнім

ЮНІ ЛІСІВНИКИ МИХЛЯНСЬКОЇ ЗОШ I–III СТ.
З НАСТАВНИКАМИ.

селом, декоративний розсадник площею 4,0 гектара, а для проведення дослідів стали виділяти необхідний їм посадковий матеріал. Кожного юного лісівника вони забезпечили форменим одягом.

Особливу увагу приділили організації безпеки праці майбутніх господарів лісу та збереженню їхнього життя й здоров'я під час виконання ними лісгосподарських робіт і участі у природоохоронних заходах.

Завдяки матеріальній підтримці держлісгоспу та подвижницькій співпраці з лісівниками педпрацівників школи, тут обладнано навчальний кабінет шкільного лісництва, де представлені колекції насіння лісових культур, порід дерев і кущів, вироби з природного матеріалу та ін., створено пришкільну навчально-дослідну ділянку декоративних дерев і кущів, на якій юні лісоводи проводять спостереження та досліді.

Школа й держлісгосп уклали договір і планували спільні заходи з урахуванням завдань, які стоять перед навчальним закладом та лісовим господарством, адже шкільні учнівські лісництва живими вважаються до того часу, доки вся їхня діяльність відповідатиме навчально-виховним ідеям школи і загалом — основним напрямом діяльності та виробничим завданням лісового господарства.

Керівники й фахівці підприємства — часті гості школи, де вони зустрічаються з учнями, проводять бесіди, діляться з ними професійними знаннями про ліс, а учні — допитливо дізнаються від них про нове й цікаве, допомагають лісівникам у процесі догляду за лісовими культурами, насаджуванні, створенні й охороні нових посадок.

Плани роботи шкільного учнівського лісництва включають розділи: виробнича діяльність, навчальна, дослідницька і пошукова діяльність, виховна, культурно-масова робота і відпочинок та передбачають цілорічний цикл завдань, складених спільно з керівництвом ДП «Ізяславське лісове господарство» і базового Михлянського лісництва, котрі стають частиною його загального річного плану роботи.

Відповідно до запланованих завдань, в першу чергу школярі допомагають підприємству у проведенні лісгосподарських робіт: посадці і посіву лісу, його охороні від пожеж, збиранні насіння дерев та кущів, вирощуванні саджанців і сіянів для озеленення населених пунктів, заготівлі дарів лісової природи та охороні червонокнижних рослин і тваринного світу. Частий гість у юних лісівників — лісничий Михлянського лісництва Ігор Дмитрович Мартинов, адже під час посадки лісу вони набувають безцінного досвіду лісгосподарських робіт.

Саме така співпраця допомагає їм обирати майбутню спеціальність і працювати лісівником. А роботи на Ізяславщині вистачить всім, адже район

багатий на лісові ресурси, а Михлянські ліси простягаються аж до Білорусі.

«Це тільки на перший погляд легко посадити дерево — розповідає учням лісничий Ігор Дмитрович, — насправді ж, це кропітка праця. Якщо при посадці тільки корінчик саджанця підвернеться — дерево не прийметься і не буде рости. Ще одним важливим моментом є й те, як у процесі посадки робиться перший крок руху мечем Колесо́ва, адже якщо його зробити не до себе, а від себе — дерево не ростиме».

Під час навчальних занять він не тільки навчає юних господарів лісу, а й перевіряє їхні знання з основ лісового господарства, і в разі потреби — одразу ж надає необхідну консультацію.

Для обміну досвідом роботи михлянські юні лісівники налагодили зв'язки з аналогічними профільними об'єднаннями школярів у селах Поляни й Пліщин Шепетівського району та селі Павлівка Богодухівського району Харківської області.

Під керівництвом вчителів та шефів-лісівників юні природолюбів проклали на території села і його мальовничих околицях навчальну екологічну стежку «Перлина краю», яка включає п'ять ретельно досліджених і описаних станцій: «Село Михля», «Озеро Святе», «Сфагнове лісове болото», «Пам'ятник загиблим військовополоненим» у 23 кварталі та «Вольєр» — у місці розведення держлісгоспом диких свиней. Описуючи об'єкти стежки з їхнім рослинним і тваринним світом, школярі доповнили їх змістовними фотодокументами та зібрали про них різноманітні місцеві легенди, перекази, бувальщини і спогади очевидців та учасників подій, що сталися тут у минулому.

Педколектив школи постійно використовує цю екологічну стежку для потреб навчально-виховного процесу і забезпечує догляд її об'єктів силами вихованців учнівського лісництва та інших школярів.

Долучалися юні лісівники «Паростка» й до двох науково-освітніх проектів природничо-краєзнавчого змісту «Річки Хмельниччини» та «Гриби Хмельниччини», які успішно здійснили хмельницькі натуралісти і любителі природи рідного краю в 2010–2013 рр. за сприяння й підтримки столичних науковців Національної АПН та колег з Національного ЕНЦУМ Міністерства освіти і науки України. А в 2016 році, разом зі своїми шефами і місцевими волонтерами, взяли участь у оформленні й передачі на фронт благодійного видання книжок кишенькового формату «Фронтвий Кобзар» українським воїнам, які на передових позиціях захищають територіальну цілісність і суверенітет нашої Батьківщини від військ російських агресорів та сепаратистів у зоні АТО.

За сприяння лісівників окрасою села і школи стала її доглянута й сучасно озеленена територія, на якій

різновидові туї, ялівці, самшит та інші декоративні рослини і квіти із задоволенням доглядають та формують юні природолюбів. Завдяки їхній сумлінній праці пришкольній парк став улюбленим місцем відпочинку сільської молоді, сюди завжди їдуть весільні кортежі й приходять фотографуватися наречені.

Окрім цього, вихованці Михлянського учнівського лісництва беруть активну участь у регіональних, обласних і всеукраїнських еколого–натуралістичних та природоохоронних заходах, учнівських конкурсах–захистах науково–дослідницьких робіт Малої академії наук України, регулярно представляють результати своїх наукових творчих пошуків та тематичні конкурсні роботи під час обласних дитячих науково–практичних конференцій і зборів юннатів на базі Хмельницького ОЕНЦУМ.

За результатами презентацій і захистів таких робіт організатори заходів нагородили грамотами та цінними подарунками ряд михлянських юних лісівників, педагогів та учнів, в т. ч. за роботи:

— «Дослідження ссавців регіону» (2009 р.) — учень 10 класу Лукашук Юрій Олександрович (керівник — Ящук Валентина Миколаївна);

— «Вирощування самшиту стебловими живцями» (2011 р.) — учениця 9 класу Шкоднік Тетяна Олегівна (керівник — Ящук Валентина Миколаївна);

— «Гриби села Михля та його околиць» (2013 р.) — учениця 8 класу Фунтокіна Наталія Віталіївна (керівник — Лисюк Михайло Анатолійович);

— «Озеро Святе — флора та фауна» (2014 р.) — учениця 9 класу Власюк Марина Вікторівна (керівник — Лисюк Михайло Анатолійович).

У травні 2011 року команда вихованців учнівського лісництва Михлянської ЗОШ I–III ступенів (Колосінський Віталій, Шкоднік Тетяна та Фадєєва Іванна) представляла юних лісівників Хмельниччини на V

Всеукраїнському зльоті учнівських лісництв загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів, що проходив у місті Кіровограді (нині — Кропивницький). Команду очолював Михайло Анатолійович Лисюк, керівник учнівського лісництва, директор школи.

У вересні 2015 року юні лісівники Михлянської ЗОШ I–III ст. Слободенюк Віталій, Колосінська Марина, Гончарук Ганна, знову очолювані Михайлом Анатолійовичем, у складі обласної команди гідно презентували свої здобутки й досягнення на ниві лісознавства та лісгосподарської праці на IX Всеукраїнському зльоті учнівських лісництв загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів під час загальної виставки–презентації у місті Хмельницькому, за що були відзначені грамотами організаторів зльоту.

Чимало нагород, цінних подарунків та подяк з Ізяслава, обласного центру і столиці отримували вихованці учнівського лісництва й інші учні школи за активну і результативну участь у щорічних акціях «Майбутнє лісу в твоїх руках», «Посади дерево» та інших природоохоронних заходах.

Особливу увагу приділено профорієнтації юних лісівників на лісгосподарські професії, співпраці школи з держлісгоспом і ВНЗ лісотехнічного напрямку щодо укладання угод для подальшого навчання випускників, які були вихованцями учнівського лісництва й виконували лісгосподарські роботи, проходили тут допрофесійну підготовку та добре засвоїли відповідні знання і навички. Завдяки цьому, чимало випускників школи щороку пов'язують свою трудову діяльність з лісовим господарством.

Так, лише в останні 5 років, завдяки направленням ДП «Ізяславське лісове господарство», здобули вищу освіту лісотехнічного профілю сім випускників школи, ще четверо — навчаються у ВНЗ лісового господарства.

Багато випускників Михлянської ЗОШ I–III ст. нині працюють робітниками в усіх підрозділах ДП «Ізяславське лісове господарство». Зокрема, головним лісничим цього лісгосподарського підприємства став Віталій Петрович Зайчук, майстрами лісу — Олександр Григорович Палічук та Олександр Миколайович Клімчук, а Олександр Вікторович Калитюк — інженером.

Керівники, відносно ще молодого, Михлянського учнівського лісництва «Паросток» та їхні колеги наполегливо реалізують задумане і мають впевненість, що успішна співпраця педагогів школи з фахівцями ДП «Ізяславське лісове господарство» забезпечуватиме поглиблення знань михлянських школярів у галузі природничих наук, формуватиме у них непереборні почуття любові до своєї малої батьківщини, українського патріотизму і сприятиме свідомому вибору ними професій,

КУТОЧОК МИХЛЯНСЬКОГО ШКІЛЬНОГО ДЕНДРОПАРКУ.

розширить дитячий світогляд, сформує трудові вміння та навички, розвиватиме естетичні відчуття й бачення прекрасного і в кінцевому результаті — справить позитивний вплив на становлення гармонійно розвиненої особистості майбутнього громадянина України.

КОРЧИЦЬКЕ УЧНІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Учніське лісництво Корчицької ЗОШ І–ІІІ ст. Шепетівського району створене в 1984 році на базі Романівського лісництва ДП «Шепетівський лісгосп» за ініціативою лісничого цього лісництва Романа Васильовича Пікуса та директора Корчицької середньої школи (нині ЗОШ І–ІІІ ст.) Василя Йосиповича Федорчука.

Село Корчик розташоване в північній частині Шепетівського району і з усіх боків оточене лісовими масивами, де основними лісоутворюючими породами є дуб звичайний та червоний. Окрім цього, у лісництві виділяються площі, зайняті чорновільховими лісами, сосновими лісами, в яких зустрічається модрина, березовими лісами, в яких переважає береза бородавчаста, ялиновими насадженнями з ялини європейської, а також осикові ліси з осики і вільхи сірої. Великим розмаїттям представлений і тваринний світ.

Якраз ці передумови відіграли вирішальну роль у створенні учнівського лісництва, котре понад тридцять років, працюючи ритмічно, стабільно виконує заплановані лісгосподарські роботи та заходи.

Юні лісівники садили лісові культури, доглядали за насадженнями, охороняли їх, займалися очисткою лісу від захаращень, оволодівали теорією лісівництва, досліджували тваринний світ, виготовляли годівниці для птахів та шпаківні, проводили роботу з населенням та виховні заходи зі школярами молодших і середніх класів.

З моменту створення учнівського лісництва, його вихованцями заліснено понад 10 гектарів земель ДЛФ, виготовлено і розвішано 705 шпаківень, зібрано 75 кілограмів насіння декоративних кущів та дерев. Гарні здобутки і традиції, закладені 30 років тому, продовжуються школярами і на сучасному етапі. Керівництво учнівським лісництвом сьогодні здійснюють лісничий Романівського лісництва, Відмінник лісового господарства України Ілля Миколайович Цибанюк та директор Корчицької ЗОШ І–ІІІ ступенів Микола Адамович Гавриш.

«Робота в учнівському лісництві формує у школярів екологічно зорієнтовані цінності, що спрямовані на подолання конфліктів між людиною та природою», — вважає Микола Адамович. У юних лісівників формуються знання і вміння дослідницького характеру, розвивається творча ділова активність.

УЧАСНИКИ В ЗЛЪОТУ ЮНИХ ЛІСІВНИКІВ УКРАЇНИ,
ЯКИЙ ВІДБУВСЯ НА КІРОВОГРАДЩИНІ.

Юні лісівники залучаються до практичної діяльності в справі охорони і відтворення навколишніх лісів, що забезпечує прищеплення їм любові і бережливого ставлення до природи рідного краю. У вихованців цього дитячого колективу формується почуття самоповаги та поваги до інших, їхньої праці, бажання допомогти в складних ситуаціях. Робота школярів у цьому учнівському лісництві сприяє професійній орієнтації, виховує в них любов до природи та праці і, найголовніше, людяність.

ПОЛЯНСЬКЕ УЧНІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Учніське лісництво Полянської ЗОШ І–ІІІ ст. Шепетівського району — одне з найстарших у нашому краї неформальних учнівських об'єднань юних лісівників, що було створене ще в 1962 році і пройшло довгий шлях педагогічного й дитячого ентузіазму і успіхів, періоди злетів, нетривалого занепаду в 90-х роках та відродження. В 2000 році місцеві педагоги, лісівники і учнівський колектив з батьками, опрацювавши збережені історичні матеріали про багаторічну діяльність у їхній школі юних лісівників, відновили шкільне учнівське лісництво Полянської ЗОШ І–ІІІ ст. на базі Мальованського лісництва.

Школярі активно долучилися до роботи. Спершу, як годиться, було обрано координаційну раду учнівського лісництва, до якої ввійшли директор державного підприємства «Шепетівське лісове господарство» Володимир Михайлович Сасюк, головний лісничий ДП Петро Іванович Павліщук і лісничий Мальованського лісництва Микола Андрійович Бузиль, директор школи Михайло Олексійович Мамчур і вчителі біології Алла Олександрівна Юриста, Роман Миколайович Рабчевський та методист відділу освіти Шепетівської РДА Олена Михайлівна Громова. Також була обрана рада учнівського лісництва й намічені його основні напрями роботи.

Юні лісівники знайомилися з основами лісівництва, лісовою типологією і напрямками професійної діяльності лісівника під час проведення навчальних занять і засідань ради, виконували в лісництві практичні лісгосподарські роботи — доглядали за лісом, вирощували садивний матеріал, переселяли лісових рудих мурашок та вивчали видовий склад птахів. Протягом багатьох років вихованці учнівського лісництва проводять орнітологічні і фенологічні спостереження під керівництвом місцевих вчених. Персональний куратор цієї роботи — декан природничого факультету Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, к. б. н.

ЮНІ ЛІСІВНИКИ КОРЧИЦЬКОГО УЧНІВСЬКОГО ЛІСНИЦТВА ШЕПЕТІВСЬКОГО РАЙОНУ.

Микола Дмитрович Матвеев. Крім цього, школа тісно співпрацює з науковцями Національного лісотехнічного університету України (м. Львів).

Для покращення матеріально-технічної бази учнівського лісництва його вихованці створили в кабінеті біології куточок юного лісівника. Тут є матеріали про охорону лісів Шепетівщини, їх характеристика і класифікація, тематичні виставки про ліс, відомості про рідкісні червонокнижні та зникаючі рослини регіону, звірів і птахів лісу, створений кадастр мурашників рудих мурашок, укладений фотоальбом про роботу учнівського лісництва «Лабораторія в природі».

Полянські школярі-лісівники — активні учасники різноманітних акцій та конкурсів природознавчого, природоохоронного і природозаповідного спрямування. На високому рівні вони виконують науково-дослідницькі роботи під керівництвом науковців, проводять їх захисти на конкурсах МАН та беруть активну участь у заходах «Всесвітнього дня Землі», акціях «Майбутнє лісу в твоїх руках», «Збережи ялинку», «Чисте джерело», «День птахів» та ін.

Вагомі результати, досягнуті у виконанні учнями Володимиром Парфенюком та Олександром Шевчуком науково-дослідницьких робіт на теми «Рідкісні рослини регіону» і «Озера регіонального ландшафтного парку «Мальованка» та природоохоронні заходи зі збереження і відтворення орнітологічного різноманіття у парку», дали їм право представляти Україну і брати участь у Першому міжнародному юніорському

лісовому конкурсі, який відбувся у вересні 2004 року в Москві (РФ). Конкурсна робота юного полянського лісівника Володимира Парфенюка «Рідкісні рослини регіону» зацікавила членів Міжнародного номінаційного комітету і була відзначена дипломом Федерального агентства лісового господарства Російської Федерації.

Весною 2006 року керівництво України проводило різнопланові заходи, спрямовані на збереження та поліпшення навколишнього природного середовища. До акції «Майбутнє лісу в твоїх руках» були залучені й учнівські лісництва.

15 квітня 2006 року делегація Полянського учнівського лісництва, очолювана директором школи Михайлом Олексійовичем Мамчуром та головним лісничим ДП «Шепетівське лісове господарство» Петром Івановичем Павліщуком, представляла Хмельниччину і брала активну участь у висаджуванні лісу в ДП «Звенигородський лісгосп» Черкаської області, що на малій батьківщині Великого Кобзаря — Тараса Григоровича Шевченка. В акції брав участь і тогочасний глава держави — Віктор Андрійович Ющенко.

За активну участь в цій лісогосподарській акції колектив юних лісівників учнівського лісництва Полянської ЗОШ I–III ст. був відзначений подякою Президента України.

Вже тривалий час, задля підтримки і поліпшення трудового виховання, підготовки до активної самореалізації школярів у галузі лісового господарства, Міністерство освіти і науки України спільно з Державним агентством лісових ресурсів проводять всеукраїнські зльоти учнівських лісництв, під час яких юні лісівники шкіл та позашкільних навчальних закладів знайомляться з досягненнями в лісівничій справі, обмінюються набутим досвідом, змагаються в знаннях і результатах науково-дослідницьких робіт.

Юні лісівники Полянського учнівського лісництва тричі результативно презентували Хмельниччину на цьому форумі у 2002, 2007 та 2012 роках.

Плідна робота учнівського лісництва й їхнього керівника неодноразово відзначалася дипломами та грамотами. Так, у 2002 році за III місце у Всеукраїнському конкурсі учнівських лісництв нагороджений почесною грамотою їхній керівник Михайло Олексійович Мамчур, а в 2003 році він був нагороджений грамотою за II місце в науково-практичній конференції з напрямку лісове і садово-паркове господарство.

В 2004 році колектив учнівського лісництва нагороджений грамотою за I місце в обласному фестивалі учнівської творчості «Поважаємо природу — поважаємо себе», а в 2005 та в 2007 роках його двічі нагороджено грамотою Хмельницького обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді за активну пошукову діяльність в експедиції «Краса і біль України».

У КАБІНЕТИ ЮНИХ ЛІСІВНИКІВ ПОЛЯНСЬКОГО УЧНІВСЬКОГО ЛІСНИЦТВА.

Почесну грамоту за III місце у Всеукраїнському конкурсі з екологічного виховання та професійної лісівничої орієнтації отримали юні лісівники в 2006 році, а в 2007 році — почесну грамоту голови Державного комітету лісового господарства України «За внесок та популяризацію екологічної освіти серед учнівської молоді, активну участь у творчому конкурсі» та грамоту Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді «За впровадження ефективності інноваційних технологій у вирощуванні лісових культур» за підсумками участі їхньої команди у Всеукраїнському зльоті учнівських лісництв.

Діяльність учнівського лісництва зіграла важливу роль у досягненні результативності профорієнтаційної роботи серед учнів Полянської ЗОШ I–III ст., а багато її випускників стали лісівниками та вчителями природничих дисциплін.

ЗРАЗКОВЕ УЧНІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО «ПІЩИНСЬКЕ»

Учнівське лісництво Пліщинської ЗОШ I–III ст. Шепетівського району створене на базі Кам'янківського лісництва 1 червня 2006 року згідно з наказом директора Державного підприємства «Шепетівське лісове господарство», якому передували наполегливі й переконливі пропозиції вчителя хімії Миколи Андрійовича Зведенюка.

З перших днів створення і до цього часу Микола Андрійович незмінно залишається керівником шкільного учнівського лісництва, котрим спочатку опікувався лісничий Кам'янківського лісництва Юрій Володимирович Мартинюк, а з 2011 року, після ре-

організації держлісгоспом підвідомчих лісництв, дбає Михайло Вікторович Савчук, лісничий Пліщинського лісництва, яке стало тоді для юних лісівників базовим господарством.

Тепер за учнівським лісництвом закріплено 200 гектарів лісових насаджень, заповідне урочище «Адамове Займисько» площею 7 гектарів, шкільний дендропарк — 2,5 гектара, а у п'яти його ланках, сформованих із учнів 5–11 класів, навчається й працює понад 60 юних лісівників.

У 2009 році, перед виїздом юних пліщинських лісівників у Москву на Міжнародний юніорський лісовий конкурс студентської та учнівської молоді, де вони мали представляти юних лісівників України, начальник управління кадрів Державного комітету лісового господарства України Ігор Ананійович Перетятко запропонував їм назвати учнівське лісництво «Пліщинське» — на честь рідного села. Така ідея усім сподобалася, а назва колективу прижилася і залишилася й донині.

Території, закріплені за учнівським лісництвом, розміщені в зоні Шепетівського Полісся. В основі цього округу лежить Шепетівський тектонічний блок, який займає найпівнічнішу частину області і відзначається найменшими абсолютними висотами поверхні. Середні абсолютні висоти його коливаються в межах 220–240 м. н. р. м.

Учнівське лісництво, як і вся територія базового лісогосподарського підприємства, розміщене в зоні Малоого Полісся, сучасний рельєф природної зони якого сформувався протягом другої половини антропогену, про що учні вивчають у школі. У сиву давнину льодовик не вкривав цієї території, але сприяв підвищенню базису ерозії, накопиченню відкладів, перебудові річкової сітки та розмиву, внаслідок чого в окремих районах утворився гривистий рельєф. У міжгривних зниженнях спостерігається заболочення. Широкий розвиток пісків та кліматичні умови сприяли формуванню еолових форм рельєфу, які мають тут вигляд дюн, піщаних валів, кучугур.

У ґрунтовому покриві переважають дерново-підзолисті ґрунти, долинами річок розвинуті лучні чорноземи, глейові і лучно-болотно-торфові ґрунти. На елювії крейдових відкладів поширені перегнійно-карбонатні ґрунти (рендзини), а на островках лесовидних суглинків — сірі лісові.

Сучасна рослинність території лісництва складається з ряду географічних елементів, які сформувалися в різні часи на території області. Це бореальні (тайгові), неморальні (широколистяних лісів), зонтичні або степові та середземноморські географічні елементи, а також велика кількість ендемічних та реліктових видів. Землі державного лісового фонду

ЮННАТИ БІЛЯ МАЛІСВЕЦЬКОГО ВОДОСПАДУ З ГРОТОМ.

Пліщинського лісництва, як і більшість лісгосподарських підприємств України, характеризуються великим відсотком сосни звичайної. Куди б не глянув, повсюдно трапляються милі оку соснові бори.

Район функціонування Пліщинського учнівського лісництва характеризується лісовою, лучностеповою, лучною і болотною рослинністю.

Соснові ліси приурочені до підзолистих супіщаних і піщаних ґрунтів. Деревостан складає сосна звичайна. Разом з нею ростуть береза бородавчаста, значно рідше — дуб звичайний та ялина європейська. Береза разом із сосною росте у свіжих, вологих і сирих частинах лісу. Дуб у складі соснових борів поширений там, де бори вкраплені або чергуються з сосново-дубовими чи дубовими насадженнями на місцях з більш родючими ґрунтами. Підлісок практично відсутній. Проте в дубових насадженнях часто зустрічається ліщина, малина, ожина сиза. Трав'янисто-чагарниковий ярус розвинений досить добре. Притерасні частини заплавної Гуски займають чорновільхові ліси.

Отже, землі ДЛФ ДП «Шепетівське лісове господарство» характеризуються великою строкатістю флори та рослинності, що забезпечує хороші умови для роботи вихованців учнівського лісництва «Пліщинське». Воно давно стало опорною базою для виконання пошукової та науково-дослідницької роботи юних лісівників шкіл району, зразком організації і проведення цього напрямку педагогічної, індивідуальної й колективної дитячої еколого-натуралістичної творчості та лісгосподарської праці для навчальних закладів області.

Тепер це учнівське лісництво — унікальне у своїй діяльності. А його юні лісівники — постійні активні учасники природничо-красознавчих науково-практичних конференцій та неодноразові переможці профільних обласних, всеукраїнських і міжнародних конкурсів.

Дирекція держлісгоспу під час проведення базового лісовпорядкування в 2011 році, виділила юним лісівникам для догляду та навчальної праці 96 гектарів лісу державного лісового фонду, а в 2014 році врахувала їхній ентузіазм і успіхи у лісгосподарській справі й закріпила за шкільним лісництвом квартали № 22, 26, 27 Пліщинського лісництва загальною площею 200 га.

Такий серйозний і виважений підхід до працьовитих дітей був зумовлений довірою з боку професійних лісгосподарів, глибоким взаєморозумінням та тривалою співпрацею місцевих педагогів і лісівників, спрямованою на удосконалення організаційних засад ефективною виробничою, лісгосподарською та іншою діяльністю учнівських лісництв, формування екологічної культури особистості на основі суспільної та індивідуальної свідомості.

ГРАМОТА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
УЧНЮ ПЛІЩИНСЬКОЇ ЗОШ І–ІІІ СТ. ВАДИМУ РЯБОВУ.

Іноді, довгими зимовими вечорами, в перерві між підготовкою до уроків на наступний день та оформленням результатів індивідуальних і колективних дитячих наукових досліджень, переглядаючи свої та учнівські нагороди, керівник учнівського лісництва подумки подорожує сторінками історії діяльності учнівського лісництва «Пліщинське» і згадує, як усе розпочиналося в їхній школі.

Село Пліщин має власні традиції і перспективи його селян у науковій праці. Мабуть, немає в Україні багато таких сіл, де б за кілька десятиліть сільські вчителі вивчили й виховали для вітчизняної науки майбутніх вісім вчених, причому, четверо з них — доктори наук.

На високому науковому рівні тут проводилася пошукова і науково-дослідницька робота школярів. Відрадно й те, що сучасна сільська школа не порушила давніх традицій і двоє її випускників, уже в незалежній Україні, отримали вчені ступені кандидатів сільськогосподарських наук. Один випускник — працює старшим науковим співробітником Національного природного парку «Мале Полісся», ще двоє — навчаються в аспірантурі.

Микола Андрійович, як вчитель хімії та керівник учнівського лісництва, прагне не лише розширювати тематику науково–дослідницьких робіт, а й вселяти в юних лісівників надію на успіх. У процесі проведення профорієнтаційної роботи намагається допомогти визначити для себе майбутню спеціальність, переконує своїх вихованців, що важливо на початковому етапі повірити в себе і свої сили, переконатися у правильності обраного шляху та наполегливо йти до омріяної мети. Йому часто вдається здійснювати задумане.

Перші в Шепетівському районі грамоти переможців обласного етапу конкурсу–захисту науково–дослідницьких робіт Малої академії наук України отримали пліщинські школярі — вихованці учнівського лісництва Тетяна Зведенюк та Валерій Плакса.

Перший диплом переможця з республіканської науково–практичної конференції привезла в 2006 році з Києва у рідну школу Тетяна Зведенюк, тоді ще учениця 10 класу, а в 11 класі їй уже не було рівних на II–й обласній дитячій науково–практичній конференції в Хмельницькому ОЕНЦУМ. Разом із групою науковців і авторитетних педагогів, детально розпитуючи про проведені досліді і прискіпливо оцінюючи знання й отримані результати 7–річної дослідницько–експериментальної роботи юної пліщинської лісівнички, голова журі — відомий подільський аграрій і науковець Віктор Станіславович Радомський захоплювався рівнем

і якістю її виконання, а наостанок заявив учасникам конференції: «Так це ж рівень хорошої студентської дипломної роботи аграрного університету, яка заслуговує оцінки не нижче «четвірки» з плюсом!». То був осінній Тетянин день, який добре запам'ятався їй та її вчителю, членам журі і дирекції та педколективу Хмельницького ОЕНЦУМ!

Сьогодні Тетяна Борисівна Зведенюк і Валерій Миколайович Плакса уже кандидати наук, які наполегливо працюють на благо вітчизняної науки та народного господарства і здобувають наступні наукові ступені.

Місцеві школярі та юні лісівники закохані в природу свого мальовничого села, яке розкинулося на хвилясто–горбистій місцевості Малополіської рівнини, що в центральній частині Шепетівщини на перетині шляхів, котрі здавна сполучали літописні Городище, Ізяслав і Острог, завдяки чому місцеві жителі були очевидцями та учасниками багатьох історичних подій. В минулі часи вони боронили село від татаро–монгольської навали, шведів та польських загарбників в роки визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, пережили кріпацтво, полум'я Першої світової війни, революції і громадянської війни, колективізацію, голодомори, репресії більшовицького режиму, партизанили й рятувалися від смертоносних рейдів фашистських карателів під час Другої світової війни. І завжди місцеве населення оберігав їхній вірний помічник — ліс, забезпечуючи паливом, продуктами харчування, лікарськими рослинами та закривав їх вітами дерев і кущів від нападників.

У ШКІЛЬНОМУ ДЕНДРОПАРКУ
ПЛІЩИНСЬКОЇ ЗОШ І–ІІІ СТУПЕНІВ.

Поколінням учнів тут розповідають, як завдяки лісу вижили пліщинські селяни під час страшного голодомору в 1932–1933 рр., коли в сусідніх селах і містечках загинуло значно більше людей, ніж у їхньому селі. Саме тому місцеві жителі з великою любов'ю та бережливістю ставляться до лісових багатств і з покоління в покоління виховують цю рису у своїх нащадків, поряд із сільськогосподарською діяльністю, привчають їх до лісгосподарських робіт.

У місцевій школі, котра діє в селі з 1855 року, вчителі завжди приділяли серйозну увагу цьому напрямку виховання, бо ще старожили розповідали, як у дорадянські та й у радянські часи юні жителі села допомагали працівникам лісового господарства, за завданнями лісівників виконували всі визначені обсяги робіт: збирали насіння деревних та чагарникових видів рослин, садили ліс, доглядали за культурами, прибирали ліс від захаращень.

Оскільки в Пліщинській загальноосвітній середній школі, як і в більшості сільських навчальних закладах України, що мали статус трудової політехнічної школи, функціонувала навчально–дослідна ділянка, на якій працювали учні і проводили, передбачені програмою, досліди з ботаніки. Більшість площі було відведено під виробничий відділ, адже саме на ньому вирощувалася сільськогосподарська продукція, яка частково забезпечувала харчовими продуктами шкільну їдальню. Тому й досліди проводилися учнями, в основному, на ділянках овочевих культур.

Єдине, що могли проводити школярі в природі, — це фенологічні спостереження. Проте фенологія — не така проста наука, як здається на перший погляд. Перед проведенням цих спостережень, учні мали досконало вивчити фізико–географічну характеристику району досліджень, адже в залежності від ґрунтових відмін формується флора та рослинність території, знати ботанічну характеристику і біологічні особливості основних видів рослин, що зростають у цій місцевості.

Дирекція школи і педагогічний колектив, враховуючи особливості природних умов, вивчили інтереси та нахили учнів до природничих дисциплін і створили на землях Пліщинської сільської ради навчальну екологічну стежку. Навесні 1997 року визначили маршрут, а також місця, в яких мали розміститися її станції. Не один день вчителі біології, географії, хімії провели на цих майбутніх станціях. Адже для того, щоб зацікавити школярів, потрібно було вибрати урочища з багатою історією, флорою, рослинністю, рельєфом, тваринним світом.

Звичайно, рослинний світ України настільки багатий, що й для фахівця визначити деякі рослини непро-

СВІДОЦТВО ЗРАЗКОВОГО УЧНІВСЬКОГО ЛІСНИЦТВА.

сто, але учні повинні знати хоча б основні, найбільш поширені і живані в народному господарстві.

Під час організації станцій траплялися і курйози. Одного разу, йдучи вивчати ґрунти, а для того потрібно було викопати ґрунтовий розріз, і, розмовляючи з вчителем трудового навчання, вчитель хімії М. А. Зведенюк розповідав: «Ось це — перстач білий. Його використовують для лікування щитовидної залози, оскільки село входить в зону ризику Хмельницької АЕС, він має велике фармацевтичне значення. А це — рослина Червоного Європейського списку — відкасник осотовидний, який зростає тільки в Україні та деяких районах Польщі, ось жовтим цвітом приваблює перстач прямостоячий. Ще називають його калганом». Повільно рухаючись, вели розмову далі. І ось таке відповів тоді йому колега: «Для тебе це лікарська рослина, а для мене — трава та й трава!».

Більше Миколі Андрійовичу не потрібно було аргументів, щоб переконатися у потребі реалізації задуманого — на весну вчительський колектив та вихованці еколого–краєзнавчого гуртка були готові до прокладання екологічної стежки і в цьому ж році навчальна екологічна стежина, до складу маршруту якої

входило дев'ять станцій, була прокладена. «У барвистім дивосвіті» — таку назву дали їй пліщинські учні.

Саме в цей час на базі стежки й розпочалося інтенсивне вивчення ґрунтів, флори та рослинності, тваринного світу лісових масивів та прилеглих територій, проводилися фенологічні спостереження, екскурсії, уроки з природничих дисциплін в природі та «зеленому класі», виробничі практики, дослідження в рамках Малої академії наук. Найбільше школярів зацікавила станція № 6 «Зелена аптека», що розмістилася в урочищі «Адамове Займисько» на північно–західному схилі хвилясто–горбистої місцевості.

Характерною рисою території є унікальний мікроклімат, який дає змогу зростати тут великій кількості червонокнижних, зникаючих та лікарських рослин.

Від старожилів довідалися, що назва урочища походить від імені місцевого жителя Адама Алєксєєва, який тривалий час проживав і трудився у США, а в кінці XIX ст. повернувся із заробітків додому. Сподобалася йому місцевість, розташована у вибалку, і він викупив у поміщика цей клаптик землі. Побудував садибу, що складалася із двох селянських хат та підсобних будівель і почав там жити з дружиною та синами. Проте під час масових заворушень 1905 року Адам помер, а його сім'я не захотіла жити на

віддаленні від села і переїхала до Пліщина. Так в селі з'явився рід Олексійчуків.

Територія, на якій розміщувався хутір, почала заростати дикорослими рослинами, а місцевість отримала від селян назву «Адамове Займисько».

Урочище можна впевнено назвати перлиною Малоого Полісся, бо в ньому, окрім лікарських рослин, є гриби і ягоди, воно характеризується великим різноманіттям тваринного світу. Це також унікальна рекреаційна зона.

Тільки тут, у віддаленій місцевості від сіл, автомобільних і залізничних шляхів та міст, можна спокійно й ефективно відпочити, попити цілющої води з криничок, послухати спів птахів.

З народних джерел юні природоохоронці дізналися, що в цій місцевості було багато таких урочищ, серед яких і «Попова пасіка», та недолугі люди винищили їх, заготовляючи дрова.

Члени шкільного еколого–краєзнавчого гуртка були тут частими гостями.

Проводячи трудові десанти, прибираючи території від захаращень і збираючи рослини для гербаріїв, школярі не тільки пізнавали світ, а й відкривали для себе щось нове. Звичайно, що ніхто не забороняв і жителям прилеглих сіл відвідувати урочище. Селяни приходили сюди заготовити лікарську сировину, гриби, ягоди.

З КУБКОМ ГРАН–ПРІ НА ВОЛИНІ 2014 РІК.

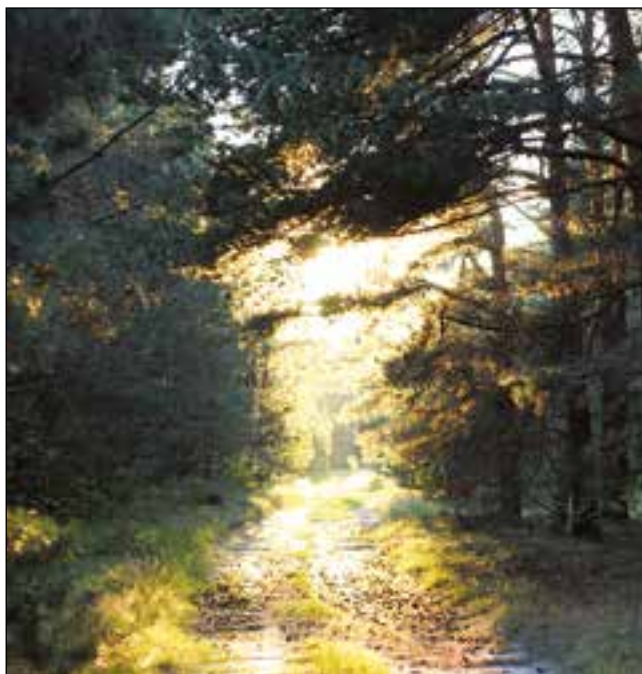
Але один прикрий випадок підштовхнув пліщинських учнів та їхнього учителя до негайної роботи зі збереження цієї природної перлини. Отримавши від Миколи Андрійовича завдання — зібрати гербарій, вони прийшли в урочище і побачили те, що їх усіх шокувало. Під високими черешнями лежали зрізані гілки. Так хтось із відвідувачів благодатного місця вирішив заготовити собі ягід на зиму. Того, хто це зробив, виявити не вдалося, але ж зразу виникло тверде й переконливе рішення — створити заповідну територію.

Перш за все, всі гуртом опрацьовували нормативну базу й вивчали природоохоронне законодавство України. Одразу ж вихованці учнівського лісництва розпочали працювати над науковими дослідженнями за темою «Вивчення рослинності та флористичного складу урочища «Адамове Займисько» з метою створення заповідника». Однак таку роботу виконати непросто. На перших порах потрібно було відшукати, визначити та вивчити рослини Червоної Книги, виміряти площу, означити межі урочища, створити картосхему. Оскільки червонокнижні рослини для гербарних зразків не відбираються, їх потрібно було сфотографувати, а в той час кольорова фотографія тільки розпочала поширюватися, то довелося звернутися за допомогою у редакцію «Шепетівського вісника». За цей період було проведено десятки експедицій, опрацьовано томи наукової та науково-популярної літератури.

Допомагав школярам ідентифікувати рослини фотокореспондент районної газети Костянтин Білозоров. І результат їхньої праці не забарився!

Трирічні стаціонарні дослідження дали змогу виготовити необхідну документацію, яка з обґрунтуванням та пропозиціями юних пліщинських природоохоронців була передана в Держуправління екобезпеки в Хмельницькій області і рішенням X сесії Хмельницької обласної ради від 29 лютого 2000 року №10 урочищу було надано статус заповідного. Роботу виконував учень 10 класу Плакса Валерій. Вона й зіграла для нього важливу роль у виборі майбутньої професії. У цьому ж році Валерій став переможцем III етапу конкурсу-захисту МАН, що дало йому змогу вступити на біологічний факультет Східноєвропейського Національного університету ім. Лесі Українки і успішно здобути обрану спеціальність і улюблену професію.

Проте, щоб презентувати наукову роботу на всеукраїнському конкурсі-захисті МАН, потрібно було отримати рецензію, за якою довелося звернутися до науковців Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. Раніше Миколі Андрійовичу та його учням не доводилося бачити такого сумніву і здивування учених мужів: «Як? Сільський учитель разом із учнями, без втручання науковців, створили заповідне

ЛІСОВА ДОРОГА.

урочище?». Однак тільки після того, як їм була представлена необхідна документація, що переконливо підтвердила непересічний здобуток сільської школи, її учнів і вчителя, — повірили, визнали високорезультативною науково-дослідницьку роботу і підтримали її та юного дослідника й захисника природи з Полісся своєю науковою рецензією.

Юні лісівники не зупинялися на досягнутих результатах і продовжували індивідуальну та колективну науково-дослідницьку роботу, під час проведення якої збагачувалися новими знаннями, підвищували рівень власної дослідницької компетентності, виробляли професійні навички. Учні школи, вихованці еколого-краєзнавчого гуртка постійно пропагували заповідне значення свого урочища на обласних науково-практичних конференціях, конкурсах-захистах МАН та в регіональних ЗМІ.

У 1998 році Міністерство освіти України, Український державний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді оголосили конкурс «Збережемо місцеві природно-історичні святині», згідно з підсумками участі в якому Пліщинська ЗОШ I–III ст. була нагороджена почесною грамотою організаторів конкурсу.

Працюючи на екологічній стежині, юні природолюбці вивчали не тільки флору, рослинність і тваринний світ, але й історію своєї місцевості. Взавши участь у Всеукраїнському конкурсі «Мій рідний край, моя земля», вони ввійшли до складу переможців і 12.01.1999 року отримали грамоту Міністерства освіти України та Українського державного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді.

Проте і вчителям, і учням бракувало досвіду проведення дослідницько–експериментальної роботи та наукової підтримки. Відчувалися недоліки у володінні методикою досліджень і катастрофічно не вистачало спеціальної та науково–популярної літератури. Відтак з'явилася нагальна потреба безпосереднього зв'язку з вченими. Так розпочалася інтенсивна робота з налагодження зв'язків та співпраці з вищими навчальними закладами і науково–дослідницькими установами та їхніми фахівцями, серед яких — Національна академія наук України (д. б. н., професор Віктор Іванович Мельник та к. б. н., завідувач лабораторією медичної ботаніки Національного ботанічного саду ім. М. Гришка Надія Іванівна Джуренко), Кам'янець–Подільського національного університету ім. Івана Огієнка (д. б. н., Людмила Григорівна Любінська), Національного університету біотехнологій та природокористування (к. с/г. н., доцент Людмила Леонідівна Решетник), Національного ЛТУ України (к. б. н., професор Іван Степанович Вінтонів та д. с/г. н., доцент Іван Миколайович Сопушинський), Подільського державного аграрно–технічного університету (д. с/г. н., завідувач кафедри плодоовочівництва, лісового та садово–паркового господарства Василь Іванович Овчарук).

Пліщинських школярів і юних лісівників цікавили теми з ботаніки, агрохімії, рослинництва, топоніміки, геології, лісознавства. Разом з керівником учнівського лісництва вони опрацювали наукову літературу і виявили, що в їхній зоні майже не вивчені деревнознавчі характеристики основних лісоутворюючих порід. Саме науковці Національного ЛТУ України запропонували виконувати дослідження на тему «Вплив умов зростання на якісні характеристики деревини клена–явора, сформованої в Шепетівському держлісгоспі». Звичайно, про клен–явір тут чули. Але чути одне, а побачити — зовсім інше. Розпочали, як завжди, з підбору літератури. При цьому виявилось, що однієї дендрології для них уже замало. І тут надійшла допомога від науковців. За допомогою професора І. В. Вінтоніва, визначили пробні площі, вивчили лісову типологію кварталів і заклали дослідження.

Майже три довгих роки школярі наполегливо працювали за науковим завданням, адже тема була включена в науковий напрям кафедри ботаніки, деревнознавства та недревних ресурсів лісу Національного ЛТУ України, старанно проводили як стаціонарні, так і експедиційні дослідження, пропагуючи роботу у ЗМІ та приймаючи найактивнішу участь у різних конкурсах–захистах і науково–практичних конференціях.

ЛІСОВІ ОЗЕРА-БЛЮДЦЯ.

У 2005 році учень 10 класу Пліщинської ЗОШ І–ІІІ ст. Вадим Рябов був запрошений для участі у Всеукраїнському біологічному симпозіумі молодих учених, аспірантів, студентів ВНЗ та учнів–старшокласників на тему «Сучасний стан біологічної науки: досягнення, проблеми і перспективи розвитку».

Презентуючи роботу на тему «Вплив умов зростання на якісні характеристики деревини клена–явора, сформованої в державному підприємстві «Шепетівське лісове господарство», він зумів зацікавити результатами своєї роботи вчених Національної академії наук. Дослідження було визнане одним із найактуальніших і результативних, а юний доповідач — нагороджений грамотою Національної академії наук України, яку урочисто вручив йому у фіналі симпозіуму Герой України, двічі Герой Соціалістичної Праці, Президент Національної академії наук України, академік Борис Євгенович Патон.

Згодом ця учнівська робота принесла користь не тільки вченим, а й виробництву, бо з метою збереження генофонду цінних особин, директором ДП «Шепетівський лісгосп» В. М. Сасюком було видано відповідне розпорядження про забезпечення охорони окремих дерев клена–явора з декоративною деревиною.

У 2006 році під час проведення III етапу конкурсу–захисту МАН України робота Вадима Рябова була відзначена дипломом II ступеня.

Досконало вивчивши роботу і ознайомившись зі здобутками юнатів, вникнувши у шкільні проблеми й побажання юних лісівників, назустріч школярам та їхнім педагогам пішло керівництво ДП «Шепетівський лісгосп» і саме тоді наказом директора підприємства від 1 червня 2006 року № 123 на базі Кам'янківського лісництва було створене Пліщинське учнівське лісництво, що дало змогу ще більше наблизити учнів школи до виробничих процесів та краще вивчити проблеми лісового господарства краю.

У роботу лісництва включилися 35 учнів 6–11 класів, які проводили дослідження в галузі лісового господарства. На території Романівського лісництва ними були віднайдені особини клена–явора з аномальною будовою деревини, яка високо цінується на світовому ринку. При цьому, були відібрані зразки, проведені необхідні дослідження фізико–механічних властивостей та фенологічні спостереження. Вихованцями учнівського лісництва було розмножено цінні особини клена–явора способами щеплення і живцювання.

У 2007 році учень 10 класу Пліщинської школи Олександр Мнюх, презентуючи роботу на тему «Біоекологічні характеристики клена–явора форми «пташине око», сформованого на землях ДП «Шепетівське лісове господарство» на Міжнародному конгресі «Живи, Земле!», виборов перше місце серед 27 респондентів і

ЗБІР ЖОЛУДІВ У МАЛЬОВАНСЬКОМУ ЛІСІ.

був нагороджений дипломом I ступеня. Виконана ним науково–дослідницька робота стала визначальною у виборі майбутньої спеціальності. Закінчивши Національний лісотехнічний університет України, Олександр Мнюх почав працювати на посаді старшого наукового співробітника НПП «Мале Полісся» і одночасно готує до захисту кандидатську дисертацію.

Вагомі успіхи, які здобувало учнівське лісництво, окрилювали юних лісгосподарів і вони працювали ще інтенсивніше. Пожвавилися пошуково–дослідницька та наукова роботи, а при безпосередній участі науковців розширювалася тематика дослідів. Випускники школи ставали студентами лісгосподарських вузів, а юні лісівники розширювали кордони співпраці.

Врожайним для юних дослідників був 2009 рік. Взавши участь у Всеукраїнському конкурсі наукових робіт в галузі лісового господарства, котрий проводило Державне агентство лісових ресурсів України, вони виграли його і вибороли право на участь у VI Московському міжнародному юніорському лісовому конкурсі. На конкурс, де були представлені 20 робіт із різних держав світу, відрядили випускника школи Олександра Мнюха та десятикласницю Оксану Пісну. Делегація України презентувала роботу на тему «Біоекологічні особливості і якісні характеристики клена–явора форми «пташине око», сформованого на кордоні ареалу в Україні».

Нелегко було боротися сільським школярам із студентами університетів Кореї, Куби, Японії, Аргентини, Німеччини, Китаю та інших розвинутих держав світу. Проте юним пліщинським лісівникам вдалося гідно презентувати на цьому конкурсі Україну, адже вони отримали дипломи лауреатів і вибороли III призове місце.

Після їхнього повернення з міжнародного конкурсу переможцями, в координаційної ради учнівського лісництва виникло бажання розширити науково-дослідницьку базу для навчання, розвитку і становлення юних лісівників. Так, за сприяння дирекції ДП «Шепетівський лісгосп», під керівництвом лісного Кам'янківського лісництва, Відмінника лісового господарства Юрія Володимировича Мартинюка та його помічника Михайла Вікторовича Савчука, було закладено дендропарк на території колишнього панського саду площею 2,5 гектара.

У шкільному дендропарку зростає тепер близько 1500 дерев та кущів 83 видів. Більшість із них це ендемічні та реліктові рослини.

Дендропарк знаходиться в процесі становлення, проте до його складу входять ділянки голонасінних, плодового саду, липова та акацієва алеї, кам'яниста гірка, колекційна ділянка, на якій зростають клени-явори 15 видів, також створено селекційну ділянку. Із голонасінних на території дендропарку можна побачити гінкго дволопатево, коніку, сосну кедрову сибірську, ялицю білу, різні види туї та ялівців тощо.

Відродно те, що посадковий матеріал завозився із різних куточків України та світу. Так, гінкго дволопатево, конікою та деякими іншими саджанцями дендропарк забезпечив Український елітно-насіневий центр,

що розташований в селі Гаразджа на Волині (директор Тетяна Леонідівна Неводнічек) різні види жасмину, катальпу дрібноквіткову завезли з ботанічного саду Хмельницького національного університету саджанцями кленів-яворів учнівське лісництво спонсорували вчені Національного природного парку «Софіївка», а сосна кедрова сибірська — подарунок Ханті-Мансійських лісівників учнівському лісництву. Завезена вона звідти юними лісівниками як пам'ять про X Міжнародний ювілейний лісівничий конкурс.

Гінкго дволопатево (Ginkgo biloba L.) — релікт третинної флори, що в природному стані зустрічається в лісовому заповіднику на горі Темуса біля міста Ганчжоу в Китаї. Природний ареал гінкго займає невелику площу в східній частині Китаю в горах Дянь-Му-Шань.

Гінкго — беззаперечна цінність для декоративного садівництва як оригінальне і красиве дерево. Це великі дерева, котрі в 100-річному віці досягають понад 35 метрів заввишки і більше 3 метрів у діаметрі. Молоді дерева мають пірамідальну крону. Стовбур сильно гіллястий. Листки з довгими, до 10 сантиметрів, черешками. Жодна з інших голонасінних рослин не має листків, подібних до гінкго. Це деревинне, кормове і вітамінне дерево, плоди й насіння якого високо цінуються в медицині.

Зростає в дендропарку і ялиця біла (гребінчаста смерека) (Abies alba Mill.), яку важко зустріти на Шепетівщині. Названа вона так через білуватий нижній бік хвої. Поширена в Європі і Карпатах. Тіньовитривала порода, вимоглива до ґрунту і вологості атмос-

ПРЕДСТАВНИКИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ
НА ІХ ВСЕУКРАЇНСЬКОМУ ЗЛЮТІ ЮНИХ ЛІСІВНИКІВ.

фери. Ялиця біла — одна з цільових деревних порід України. Її велике господарське значення визначається тим, що деревина широко використовується в будівництві, хімічній, паперовій, меблевій промисловості, дуже цінний підгін.

Ялицева олія — важлива сировина для виробництва синтетичної медичної камфори. Олію ялиці використовують для лікування ангіни, кашлю, грипу, бронхіту, запалення легень, пародонтозу і захворювань ротової порожнини, зубного болю, стенокардії, радикуліту, міозиту та ін.

З листяних порід, які доглядають юні лісівники, в дендропарку зростає евкомія в'язолиста (*Eucommia ultoides* Oliv), родина якої представлена одним видом. Евкомія в'язолиста ботанікам стала відома наприкінці XIX ст., коли англійський вчений Огастин Генрі в 1887 році надіслав для них з Китаю екземпляри — гілку з плодами і кору. Описав її, назвав і розмістив в систематичному порядку англійський ботанік Джеймс Олівер. Вона відома китайцям понад 5000 років як лікарська рослина, що лікує хвороби серця, печінки, обміну речовин, має також тонізуючу здатність. Інша її назва цзи-лянь (шовкові нитки), що відображає наявність гутаперчі в листках.

Евкомія в'язолиста на своїй батьківщині в Китаї сягає висоти 18–20 метрів. Листопадна рослина з матовою, темно-сірою корою. Молоді пагони з жовто-бурими сочевичками. Листки почергові, прості, яйцеподібні чи продовгуваті, 8–18 сантиметрів довжиною. Квітки одностатеві. Плоди — шкірясті крилатки, розміром 1–4 сантиметри, двогнізді, утворюється по одній насініні, з яких досягає лише одна.

Евкомія є технічною, гутаперчевою рослиною, у листках і деревині якої міститься 3–6 відсотків, а в корінні та плодах — до 20 відсотків гутаперчі.

Ми не в змозі охарактеризувати флору всього дендропарку, але з великим задоволенням проведемо для кожного бажаного екскурсію, і ви зможете побачити та ознайомитися зі всіма видами рослин, що завезені і проростають на одній із станцій екологічної стежини.

Для покращення вигляду території дендропарку, юні лісівники, за допомогою керівників базового лісогосподарського підприємства, заклали тут ще й розарій та розмістили агітаційні щити і аншлаги, альтанки, побудували арку, поставили лавки для відпочинку. Дендропарк повністю огорожений. Наочна агітація, розміщена в ньому, сприяє залученню до роботи в учнівському лісництві молодших школярів.

У плані роботи учнівського лісництва — організаційна робота, виробнича, навчальна діяльність, науково-дослідницька, виховна, культурно-масова робота, відпочинок. Його вихованці вивчають основи

ЮНІ ЛІСІВНИКИ УЧНІВСЬКОГО ЛІСНИЦТВА «ЮННАТ».

ведення лісового господарства, дендрологію, деревнознавство, лісову типологію, фітопатологію, ентомологію, лісонасінну справу, знайомляться з особливостями ведення лісового господарства в інших регіонах нашої держави та світу.

Юні лісівники садять ліс, доглядають за насадженнями, прибирають ліс від захаращень, озеленюють береги річок та ставків, вивчають фізико-географічні умови району дослідження, ґрунти, рослинність та флору, тваринний світ, розселюють мурашники, виготовляють годівнички та шпаківні. Постійно, уже багато років поспіль, проводять фенологічні спостереження.

Вивчають вони й інноваційні технології ведення лісового господарства. Так, на базі учнівського лісництва впроваджено у виробництво вирощування сіянців із закритою кореневою системою, вивчені і застосовуються на практиці різні види щеплень. Ознайомлюються також школярі і з недеревними ресурсами лісу.

Важливою базою для проведення дослідницької роботи залишається заповідне урочище «Адамове Займисько», оскільки на його території зростають дуже цінні й рідкісні види трав'янистих і дерев'янистих рослин, догляд та охорону яких здійснюють пліщинські школярі.

За допомогою науковців юним дослідникам вдалося досконало вивчити біоекологічні особливості перстача білого, первоцвіту весняного, дзвоників персиколистих, анемони жовтецевої та цілої низки трав'янистих рослин.

Однією із унікальних рослин, що зростає в заповідному урочищі, є відкасинок осотовидний (*Carlina cirsioides* Klok.) — рослина, що належить до малопольсько-люблінсько-волиноподільсько-придніпровських ендеміків (Б. В. Заверуха, 1985; Червона книга України, 2003) і занесена до Червоної книги

України як вразливий вид, а також до Європейського Червоного списку. Ареал виду займає частину Польщі та України. В Україні поширений на Поділлі та в північній частині Полісся.

За підтвердженням учених (В. І. Мельник, 2010), в Хмельницькій області «Адамове Займисько» — єдина територія зростання цієї рослини. Вид відноситься до ксерофітів, проте є також відомості про його зростання у більш вологих умовах (Червона книга України, 2009, Б. В. Заверуха, 1981, 1985).

З метою забезпечення належної охорони виду, необхідно здійснити інвентаризацію локальних популяцій в межах природного ареалу, дослідити його стан, а також еколого-ценотичні умови місцезростань. Такі дослідження особливо важливі на недостатньо вивчених, з позиції фітосозології, територіях, до яких належить і Мале Полісся. Характерними рисами місцевих природних умов є рівнинність території, незначне коливання відносних висот, велике поширення пісків, слабоврізані річки.

Тому юні лісівники зі своїм керівником вирішили вивчити тему «Відкасник осотовидний (*Carlina cirsioides* Klok.) — рідкісний вид флори Європи». Опрацювавши літературу, вони виявили, що рослинність східної частини Мале Полісся вивчена лише фрагментарно.

Багато праць з вивчення цього питання присвятили А. Барбарич, Є. Брадїс, Ю. Шеляг-Сосонко, Т. Андрієнко, Я. Дідух, П. Плюта, Л. Юглічек та ін. Перші особини виду були виявлені в Чернігівській, Тернопільській та Вінницькій областях. Справжній відкасник осотовидний зростає тільки в Карпатах і

Прикарпатті. Широку характеристику цієї рослини наведено у статтях М. В. Клокова (1954) і визначнику рослин УРСР (1950, 360 с.)

М. В. Клоков (1962) характеризує рослину, даючи їй назву страхополох. Рослина із поодинокими стеблами 5–55 сантиметрів заввишки, прямостоячими, простими, клочкувато-павутинистими, до цвітіння тонкоповстистими. Листки зібрані в прикореневу розетку та розміщені по стеблу, світло-зелені, жорсткуваті, черешкові. Суцвіття — кошик, близько 9–13 сантиметрів у діаметрі. Сім'янки довгасті — до 3,8–6 міліметрів завдовжки, 1,5–2 міліметри завширшки, темно-сірі, густоволосисті. Зростає у розріджених лісах, на сухих луках і степових схилах, а в південній частині Полісся, в Західному і Правобережному Лісостепу — спорадично. Проте, на відміну від наукових даних, школярі виявили, що рослини відкасника осотовидного в їхньому урочищі суттєво різнилися, вони були вищими на 40–45 сантиметрів, а кошик досягав до 15 сантиметрів в діаметрі. Окрім того, в урочищі для цього виду був подовжений вегетаційний період.

Вивчивши біоекологічні особливості цієї рослини під керівництвом Миколи Андрійовича, учениці Юлії Румак вдалося не тільки розмножити її вперше в Європі в культурі насінним способом і створити цілу плантацію, а й, провівши дослідження на біологічно активні речовини, на базі лабораторії медичної ботаніки НАН України, виявити в ній інсулін (Н. І. Джуренко). Методика вирощування та живий матеріал були передані в НАН України д. б. н. В. І. Мельнику і під його пильним наглядом рослини прекрасно прижилися і розмножуються в Національному ботанічному саду ім. М. Гришка, а Юлія Румак пов'язала

ЛІСОВЕ ОЗЕРО.

свою подальшу долю із рослинництвом і успішно здобуває професію в Національному університеті біотехнологій і природокористування (м. Київ).

Вихованка учнівського лісництва Оксана Пісна, яка мріяла про навчання в Національному лісотехнічному університеті, вирішила досконало вивчити тему «Біоекологічні особливості різноманіття кле-на–явора в ботанічних садах та парках України». Будучи лісничим учнівського лісництва, вона протягом трьох років працювала над обраною темою, дослідницький матеріал для якої відбирався на території Правобережної України: в Карпатах, Кам'янець–Подільському ботанічному саду та дендропарку, Національному природному парку «Софіївка» і, звичайно, на території лісгоспів Хмельниччини. Виконання науково–дослідницької роботи допомогло Оксані остаточно визначитися з майбутньою професією, і тепер вона навчається в обраному нею університеті за спеціальністю «лісове господарство».

З цікавістю юні лісівники виконували науково–дослідницьку роботу на тему «Визначення дендрологічних шкал дуба звичайного, сформованого в басейні річки Прип'ять». Коли ж високу результативність дослідницьких робіт учнівського лісництва помітили науковці, доктор сільськогосподарських наук, професор І. М. Сопушинський запропонував юним лісівникам провести під його керівництвом дослідження на теми «Біоекологічні особливості сосни звичайної, сформованої на території Малополіської низовини» та «Біоекологічні особливості дуба звичайного, сформованого в басейні річки Прип'ять», попередньо погодивши тематику на засіданні кафедри.

Визначивши пробні площі, склавши план і підбравши літературу, юні дослідники розпочали роботу, де головними виконавцями стали Максим Роговський та Олег Мнюх. І хоч Максим не був учнем Пліщинської школи і виконувати цю роботу йому було непросто, він день за днем долав відстані й примхи погоди і наполегливо проводив дослідження під керівництвом Миколи Андрійовича, працював над досягненням намічених результатів. Поряд з цим — участь у конкурсах, науково–практичних конференціях, конкурсах–захистах МАН, пропаганда в ЗМІ.

У 2013 році, після перемоги на III етапі конкурсу–захисту МАН, керівники дослідницької роботи і Максим вирішили спробувати вибороти право взяти участь у ювілейному X Міжнародному лісовому юніорському конкурсі, що мав проходити у Москві та Ханті–Мансійську. Для початку взяли участь у конкурсі наукових робіт учнівських лісництв, котрий проводило Державне агентство лісових ресурсів України. Отримавши абсолютну перемогу серед 28

СОТНІ КНИГ «ФРОНТОВОГО КОБЗАРЯ» ЮННАТИ І ЛІСІВНИКИ ПЕРЕДАЛИ СОЛДАТАМ НА ПЕРЕДОВУ.

респондентів у Києві, розпочали підготовку до участі у фіналі цього міжнародного форуму.

З великим розумінням віднеслися до цієї підготовки як в Держагентстві лісових ресурсів, так і в обласному управлінні лісового та мисливського господарства. Суттєву практичну допомогу надала головний спеціаліст відділу науки і зв'язків з громадськістю Держлісагентства Ольга Олексіївна Клименко. Безпосередню участь у цій справі приймали головний лісничий облуправління ЛМГ Володимир Михайлович Хоптинець і заступник голови Товариства лісівників Хмельниччини Петро Андрійович Дідик, директор ДП «Шепетівське лісове господарство» Володимир Михайлович Сасюк та головний лісничий Олександр Васильович Заблоцький, які забезпечували всебічну підтримку під час підготовки команди до поїздки.

І ось юні лісівники з села Пліщин, представляють Україну в Москві, де з приємністю зустрілися із білорусами, таджиками, німцями, японцями — з друзями, з якими вони познайомилися ще на VI Міжнародному юніорському лісовому конкурсі. Як давніх знайомих, їх радо зустріли голова номінаційного комітету, академік РАСГН Анатолій Іванович Писаренко, заступник голови, академік Сергій Анатолійович Родін та директор Управління лісів і геодезії Польщі Януш Давидзюк, академік РАСГН Катерина Григорівна Мозолєвська і професор бразильського університету з Сан–Пауло Естравіз Луїс та ще дев'ять членів журі з різних куточків світу.

В конкурсі брали участь делегації з 29 держав світу, які представили на суд учасників конкурсу та номінаційного комітету 35 науково–дослідницьких робіт. Школяр–українець зі своїм керівником добре

розуміли всю відповідальність за доручену їм справу, адже презентували свою роботу п'ятнадцятьма після студентів університетів Малайзії та Куби. Досліджуваною темою зацікавилися росіяни, японці і, особливо, поляки, від яких після презентації Максима Роговському та його керівнику надійшла велика кількість запитань та пропозицій. Тоді їм довелося не тільки пояснити результати досліджень на науковому рівні, а й давати відповіді на запитання, що навіть не стосувалися теми конкурсної роботи.

Конкурсанти з Польщі зацікавилися екотипами сосни звичайної, які переважають у нашій місцевості, адже зона Малого Полісся від Рави–Руської переходить на територію Польщі (Хелмська височина). Цікавим для дискусії було й те, що, наприклад, якраз у цій зоні переважає волинський екотип сосни. Похвилюватися довелося добряче, адже засідання номінаційного комітету у фіналі конкурсу для пліщинських лісівників фактично стало оцінюванням не лише рівня української команди, а й було для них підведенням на міжнародному рівні підсумків їхньої майже трирічної науково–дослідницької діяльності.

Однак фінал для них і України став успішний, бо на цьому солідному заході їхня конкурсна робота з дендрології вигідно вирізнялася серед інших за рівнем виконання, досягнутих результатів і актуальності теми, а вони гідно презентували Шепетівщину, Хмельниччину, державу. Як результат — на високому міжнародному рівні в урочистій обстановці отримали диплом лауреата та вибороли почесне призове III місце. Закінчивши школу, вихованець учнівського лісництва Максим Роговський вступив на лісгосподарський факультет Національного лісотехнічного університету, де, успішно навчаючись, продовжує наукові дослідження, розпочаті в учнівському лісництві.

Основні зусилля юних лісівників школи спрямовані на упорядкування заповідного урочища та

шкільного дендропарку, який постійно поповнюється рідкісними для цієї місцевості деревними та чагарниковими видами рослин. У ньому вони доглядають за насадженнями, скошують трави, прибирають територію від захарачень. Відрадно те, що шкільний дендропарк став природною лабораторією для проведення спостережень та досліджень.

Влітку 2014 року команду юних пліщинських лісівників було делеговано у старовинний Луцьк для участі у VIII Всеукраїнському зльоті учнівських лісництв загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів. Радості юних лісівників школи, а особливо Олега Мнюха та Наталії Семенюк, яким довірили представляти Хмельниччину, не було меж, адже вони завжди охочі й готові відвідати такі високі зібрання з метою презентації власних здобутків і побачити, повчитися, набратися досвіду в інших та запровадити його у власній діяльності. Робота зльоту розпочалася із наочної презентації діяльності учнівських лісництв. Аналізуючи презентації лісництв інших областей, пліщинці зробили для себе висновки, що працюють вони не гірше від інших.

Другим етапом була жива презентація, під час якої постаралися показати свою практичну роботу. Третій етап — захист науково–дослідницьких робіт, де Наталія Семенюк презентувала роботу на тему «Декоративна текстура деревини ясена звичайного форми «хвилясто–завилькуватий»». Журі високо оцінило рівень проведених досліджень, підготовки і захисту роботи та знання юної лісівнички з Пліщина і присудили їй перше місце.

Відповідно до підведених підсумків зльоту, команда Пліщинського учнівського лісництва стала його переможцем, виборола гран–прі і почесне право приймати у себе в школі та в інших закладах освіти і лісгоспах Хмельниччини IX Всеукраїнський зліт учнівських лісництв загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів.

Після успіху на цьому зльоті, Товариство лісівників Хмельниччини запропонувало юним лісівникам Пліщинської школи взяти участь у конкурсі на краще учнівське лісництво, який проводиться Товариством лісівників України. Участь була результативною, бо, як і в 2012 році, вони знову посіли на цьому конкурсі почесне II місце, поступившись лише команді з Сумської області.

Результативним для юних лісівників став 2015 рік. Відчуваючи велику відповідальність, вони з усією серйозністю розпочали підготовку до IX Всеукраїнського зльоту учнівських лісництв. У шкільному дендропарку продовжувалося прокладання доріжок, встановлення агітаційних щитів та аншлагов. На жаль, підвели погодні умови. В результаті тривалої засухи, спекою було

ВИГОТОВЛЕННЯ ШПАКІВЕНЬ.

знищено понад 30 відсотків насаджень. Випали з колекції такі цінні особини як ялиця одноколірна, ялина колюча, евкомія в'язолиста та багато інших.

Важливим завданням було поповнення дендропарку. Якраз у цей період організація «Громадська ініціатива Романа Мацоли «Інститут солідарності громад» оголосила конкурс мікрогрантів для громадських організацій, бюджетних та комунальних установ, а також індивідуальних стипендій для жителів Полонщини, Шепетівщини та Славутчини. Керівники учнівського лісництва розробили проект і виграли грант у розмірі 10000 гривень. За рахунок цих коштів було поповнено дендропарк декоративними рослинами та плодовими деревами, доповнено розарій, облаштовано кам'янисту гірку.

Під час проведення ІХ Всеукраїнського зльоту учнівських лісництв юним пліщинським лісівникам вдалося не тільки на високому рівні презентувати роботу лісництва, а й показати знання, вміння та навички роботи в галузі лісового господарства і гідно представити рідний край.

Згідно з підсумками зльоту учнівське лісництво «Пліщинське» здобуло І місце і йому присвоєно почесне звання «Зразкове учнівське лісництво» з врученням спеціального свідоцтва, грамот і дипломів.

Грамотою департаменту освіти і науки Хмельницької обласної державної адміністрації і Хмельницького обласного управління лісового та мисливського господарства цінним подарунком — флеш-пам'яттю до комп'ютера 64 GB «Silicon Power Ultima II Silver» — за зайняте І місце та високий рівень виконання і захисту науково-дослідницької роботи нагороджена вихованка Пліщинського лісництва, одинадцятикласниця Наталія Петрівна Семенюк.

Після участі у цьому заході, лісництво запрацювало ще інтенсивніше, особливо у сфері обміну досвідом. Своїми здобутками юні лісівники і їхній керівник поділилися з учнями шкіл № 6 та № 8 м. Шепетівки, а також з юними лісівниками зі Славутського, Полонського та Ізяславського районів.

Перемоги в конкурсах для учнівського лісництва «Пліщинське» та юних лісівників є заслуженими нагородами за непересічні знання і здобутки, але працюють вони не заради відзнак. Найголовнішим у своїй діяльності, поряд з навчанням і науково-дослідницькою роботою, школярі вважають виробничу й профорієнтаційну роботу та лісгосподарські заходи з відтворення й охорони лісових багатств. Вони пишаються тим, що Пліщинське учнівське лісництво — єдине в Україні, яке створило і має своє заповідне урочище, а гордістю школи, села й району став шкільний дендропарк.

За останні 10 років юними лісівниками було висаджено 58,5 гектара лісу, а за весь період ця пло-

ПЕРШІ КРОКИ В ЛІСОВУ НАУКУ.

ща збільшується в рази. Щорічно вони прибирають ліс від захаращень на площі не менше 10 гектарів. По обидва боки протяжністю 9 кілометрів обсадили вербовими живцями береги річки Очеретянка. Вже давно стало традицією виготовлення школярами шпаківень та годівничок для птахів і їх підгодівля, розселення мурашників.

У галузі лісового господарства на різних посадах працюють 29 колишніх вихованців учнівського лісництва. Серед них: лісники, майстри лісу, інженери лісових культур, помічники лісничих, лісничі. Шкільне лісництво стало кузнею молодих науковців. Так, випускники школи ХХІ століття Валерій Миколайович Плакса та Тетяна Борисівна Зведенюк захистили дисертаційні роботи і отримали звання кандидатів с/г наук, Максим Сергійович Ткачук навчається в аспірантурі Національного університету біотехнологій та природокористування, Олександр Мнюх працює старшим науковим співробітником НПП «Мале Полісся», виконуючи дисертаційну роботу по дослідженню вільхи чорної, сформованої в зоні Малеого Полісся, під керівництвом д. с/г. н., професора І. М. Сопушинського.

Сьогодні п'ять пліщинських випускників навчаються у лісівничих вищих навчальних закладах, ще двоє — планують вступити до Національного ЛТУ України. Для покращення підготовки юних друзів лісу і профорієнтаційної роботи в школі, за допомогою лісівників, керівнику учнівського лісництва вдалося оформити клас учнівського лісництва та істотно покращити матеріально-технічну базу самої школи.

Звичайно, що простій сільській школі було б важко досягнути таких результатів без допомоги шефів-лісівників. Тут відчували взаєморозуміння і постійну підтримку керівництва Хмельницького обласного управління лісового та мисливського господарства, в особі начальника управління, Заслуженого лісівника України Віталія Митрофановича Лісового, його першого заступника, голови Товариства лісівників Хмельницької області, теж Заслуженого лісівника України Володимира Михайловича Хоптинця.

Безпосередню участь у роботі учнівського лісництва приймають директор ДП «Шепетівське лісове господарство», Відмінник лісового господарства Сасюк Володимир Михайлович і головний лісничий Заблоцький Олександр Васильович, лісничі Пліщинського та Кам'янківського лісництв Савчук Михайло Вікторович

і Відмінник лісового господарства Мартинюк Юрій Володимирович, інженер лісових культур Анна Олександрівна Кирильчук.

Вони, незважаючи на завантаженість виробничими справами, завжди знаходять час не тільки на практичну допомогу юним лісівникам, а й на лекційну форму роботи, знайомлячи дітей з основами дендрології, лісівництва, захисту лісу та інноваційними технологіями. Під час проведення занять доносять до них не тільки загальновідомі характеристики про ту чи іншу деревну або кущову породу, а й наводять цікаві факти з міфології та топоніміки. Таким чином, навчальні заняття з цих предметів стають дуже цікавими для дітей. Посильну допомогу в цій справі надають їм і науковці Національної академії наук та низки вузів України.

В 2015–2016 навчальному році юним лісівникам «Пліщинського» вдалося поповнити шкільний дендропарк саджанцями ялиці одноколірної, ялини колючої та ялини звичайної.

У травні цього ж року вони побували у Черкасах, де на Х Всеукраїнському зльоті учнівських лісництв гідно представили юних лісівників рідного краю, а вихованка їхнього учнівського лісництва, одинадцятикласниця Наталія Петрівна Семенюк знову успішно захистила свою науково-дослідницьку роботу під час конкурсу-захисту і здобула I місце. А вже

ЮНІ НЕТИШИНСЬКІ ЛІСІВНИКИ У ВЕСНЯНОМУ ЛІСІ.

у серпні Товариство лісівників України підвело підсумки свого загальнонаціонального конкурсу і визначило зразкове учнівське лісництво «Пліщинське» його переможцем та відповідно відзначило.

Влітку 2016 року Верховна Рада України нагородила Миколу Андрійовича Зведенюка грамотою «За заслуги перед Українським народом» та спеціальною відзнакою — нагрудним знаком. А до 25-ї річниці проголошення незалежності України побачила світ його яскраво ілюстрована книга про ліси і дорослих та юних лісівників рідного краю «Живі смарагди Шепетівщини» (наклад 500 екземплярів), яка отримала високу оцінку серед науковців, освітян і фахівців лісового господарства країни. Цифровий варіант цієї книги сьогодні доступний для кожного читача в мережі Інтернет, а до її автора їдуть за досвідом педагога з різних шкіл Хмельниччини.

Незважаючи на вагомі успіхи у діяльності учнівського лісництва, його керівництво і вихованці не думають зупинятися на досягнутому, а у перспективі вони намітили розширення території шкільного дендропарку на всю площу урочища «Панський сад», а це значить, що потрібно додатково окультурити і заліснити майже 7 гектарів площі. І вони це зроблять!

У лісівників Шепетівщини немає сумніву в тому, що юні лісівники Пліщинської ЗОШ I–III ст. будуть гідною зміною своїм трудолюбивим попередникам і зможуть ефективно розвивати лісогосподарський комплекс рідного краю та незалежної України, а їхнє учнівське лісництво ще довго служитиме зразком для інших.

УЧНІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО НЕТІШИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО ЦЕНТРУ

Мале Полісся є своєрідною фізико–географічною областю Українського Полісся, що простягається від Полонного, через Шепетівщину та Славутчину, до Рави–Руської. Саме в цій зоні, на берегах річок Горинь та Гнилий Ріг збудовано місто–красень Нетішин — супутник Хмельницької АЕС, котра стала його серцем і годовальницею для жителів, джерелом достатку й соціально–економічного і культурного розвитку міста, центром своєрідного природно–промислового регіону, до якого входить частина Малеого Полісся.

В межах міста та на його околицях знаходиться чотири природозаповідних території: ботанічний заказник «Дорогоща», в лісах якого зростають рідкісні плани, лілія лісова, кадило сарматське, орхідеї; заказник «Праліс» — старий дубово–грабовий ліс, деревостан якого разом із грабом утворюють 200–літні дуби; за-

ПРИБИРАННЯ СМІТТЯ ЮНИМИ ЛІСІВНИКАМИ
СТАРОКРИВИНСЬКОГО УЧНІВСЬКОГО ЛІСНИЦТВА.

повідне урочище «Вільшина» — мальовнича ділянка вільхового лісу та болотистої луки, де охороняються рідкісні орхідеї, пальчатокорінники м'ясочервоний і плямистий; заповідне урочище «Півнева Гора» — соновий бір з реліктовими папоротями та іншими раритетами рослинного світу.

З метою виховання у дітей дбайливого ставлення до природи, розширення і поглиблення знань у галузі природничих наук, набуття практичних умінь та навичок ведення лісового господарства, у 2005 році позашкільним навчальним закладом «Краєзнавчий центр» м. Нетішина і ДП «Славутське лісове господарство» було створене учнівське лісництво. До нього вступили 30 нетішинських школярів, а очолили його керівник еколого–натуралістичного гуртка краєзнавчого центру «Юні лісівники» Аліна Михайлівна Біла та лісничий Нетішинського лісництва Андрій Петрович Ткачук.

Тепер за учнівським лісництвом закріплено 5383 гектари лісу для проведення навчальних теоретичних і практичних занять, експериментально–дослідницької роботи, збирання насіння та лікарської сировини, охорони, захисту та благоустрою лісів. Основні лісоутворюючі культури на території лісництва: сосна звичайна, дуб звичайний, м'яколистяні породи. Вікова структура вкритих лісом земель: молодняки — 13 відсотків, середньовікові — 47 відсотків, пристигаючі — 21 відсоток, стиглі і перестиглі — 19 відсотків.

Заповідними куточками рідного краю юні природолюби зі своїми керівниками проклали маршрут навчальної екологічної стежки «Моніторинг за станом навколишнього середовища», де ними проводиться дослідницька робота, охороняються рослини (перстач прямолистяний, анемона дібровна, півонія вузьколиста, сон широколистяний, горицвіт весняний) занесені до Червоної книги України.

Щорічно вихованці учнівського лісництва та гуртків беруть активну участь в акції «Майбутнє лісу в твоїх руках»: молодші — малюють малюнки, а середнього шкільного віку — пишуть твори на тему «Людина та ліс». Старшокласники саджають сіянці сосни звичайної, прополюють молоді насадження, прибирають сміття обабіч доріг у лісових масивах, зацікавлено знайомляться з літературою про ліс та особливостями професії лісівника. Наставники-лісівники і керівник гуртка юних лісівників проводять з ними змістовну профорієнтаційну роботу.

Своє перебування у лісництві та профільному гуртку діти пояснюють по-різному: для одних це цікаво, для інших — своєрідна розвага, а для решти — перша сходинка на шляху до вибору і здобування майбутньої професії.

Аліна Михайлівна прагне навчити своїх вихованців спершу простих речей — не зривати квітів, не ламати паростки, гілку дерева без потреби, не смітити в природі та не забруднювати воду річки, ставка, озера чи криниці або джерела, — борони Боже!, не ображати пташок, тваринок і не топтати мурашок. Вона щиро сподівається, що, навчившись любити природу, кожен з них зможе любити й людей.

Садити ліс — справа нелегка і дуже відповідальна. А ще така праця виховує. Бо хоча б раз посадивши дерево, вже його ніколи не пошкодиш. Та ще й буде навпаки — станеш першим захисником дерев і лісових насаджень.

Співпраця краєзнавчого центру з Нетішинським та Кривинським лісництвами (лісничі Андрій Петрович Ткачук і Олександр Петрович Кравчук) відкривала педагогам та лісівникам можливості для екологічного обґрунтування, планування на перспективу й реалізації спільних проектів, які мають практично-діяльнісний характер, які забезпечуватимуть, у першу чергу, засвоєння юними лісівниками знань про ліс та навичок виконання лісгосподарських робіт.

Лісничий Андрій Петрович Ткачук і його колеги-лісівники ділилися зі школярами своїми професійними знаннями, розповідали й показували їм практичні прийоми посадки дерев та кущів, знайомили з основними видами догляду за молодими саджанцями на прикладі посадки туї, ялівця козацького, сосни звичайної та інших деревних порід.

Під час проведення Світового тижня лісу, природа подарувала всім сонячну погоду днину, і вихованці учнівського лісництва з ентузіазмом та великим задоволенням долучилися до акції «Майбутнє лісу — в твоїх руках» і створення нових лісів. У цей день вони разом із працівниками лісництва виїхали на лісовий масив для посадки сіянців сосни звичайної.

З гарним настроєм, передчуттям відкриття великої таємниці, діти брали мечі Колесо́ва, сіянці сосни звичайної і розпочинали закладати новий ліс. Поруч із початківцями постійно працювали досвідчені фахівці, які проводили їм

ЮНІ НЕТИШИНСЬКІ ЛІСІВНИКИ ГОТОВІ ДО НАВЧАЛЬНОЇ ЛІСОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРАЦІ У ВЕСНЯНОМУ ЛІСІ.

справжні майстер-класи з посадки лісу. А для дітей це була велика радість — єднання з природою, відкриття світу, розуміння того, що вони причетні до його розвитку. Бо ж посадити власними руками дерева і уявити, як вони ростимуть далі, підніматимуться кронами до життєдайного сонця, ставатимуть потужними зеленими велетнями — це схоже на диво. І коли діти беруть у цьому процесі участь, вони теж створюють частинку майбутнього — для лісу, свого краю, держави.

Щороку вихованці учнівського лісництва беруть участь у всеукраїнських, обласних та міських тематичних конкурсах, акціях та операціях, зокрема «Майбутнє лісу в твоїх руках», «Ліси для нащадків», «Біоцит», «Мій рідний край, моя земля», «За чисте довкілля». Серед найбільш вдалих дослідницьких проектів юних лісівників — «Санітари Кривинського лісу» (Білий Влад), «Зберегти світ чистим для майбутніх поколінь» (Горлачук Анна), «Хочеш довго жити — навчись світ любити» (Нікітчук Тетяна), «Народна медицина в системі традиційно-побутової культури жителів м. Нетішина» (Содоль Ольга).

Щорічно гуртківці краєзнавчого центру долучаються до участі у весняній толоці, лісгосподарських акціях «Посади своє дерево», операціях «Ліси для нащадків» та «Годівничка», дитячих конкурсах малюнків і творів на тему «Людина та ліс».

А ще, вихованці гуртка «Юні лісівники» зацікавлено займаються охороною та захистом мурах. У лісництві вони огородили 12 гнізд рудих лісових мурашок. Отже, охорона мурашників — не просто дитяча забавка, а серйозна справа, якою сьогодні займаються сотні людей найрізноманітніших професій. Також дуже важливо, щоб якнайбільше дітей цікавилися цими комахами і приєднувалися до роботи з охорони мурашників, оскільки руді лісові мурашки — дуже важлива ланка

природного угруповання, яка активно сприяє підвищенню життєздатності лісів.

На навчальних заняттях з юними лісівниками проводиться агітаційно-масова та роз'яснювальна робота про дбайливе ставлення до корисних видів мурашок і турботу щодо збереження їхніх мурашників: лекції, бесіди, тематичні заняття, випуски агітаційних плакатів. Як показала практика — необхідно й надалі вдосконалювати у закладах освіти форми і методи такого напрямку дитячої творчості та природоохоронної діяльності.

Не зупиняючись на досягнутому, керівник учнівського лісництва і гуртка «Юні лісівники» Аліна Михайлівна Біла, за підтримки своїх колег та шефів-лісівників, наполегливо продовжує педагогічний пошук і головною метою своєї діяльності бачить озброєння вихованців сучасними методами пізнання та раціонального перетворення навколишнього світу. Вона переконана, що кожне посаджене юними лісівниками дерево, дбайливо ними вирощене та збережене — це, без перебільшення, цінний вклад у зелену скарбницю природи, дарунок майбутнім поколінням, справжня ціна якого визначиться лише через десятки років і вимірюватиметься не лише у грошовому еквіваленті, бо ж ліс — це і частина нашого життя, природний фактор, який відчутно впливає на екологічний стан навколишнього середовища, на наше здоров'я і життя.

Адже немає величнішого і світлішого на землі, ніж мелодія лісу!

На базі виробничих підрозділів ДП «Славутське лісове господарство» функціонують сім шкільних учнівських лісництв, три — на теренах шкіл району та чотири — створені міськими школами, що свідчить про долучення до лісгосподарської сфери як жителів села, так і міста. Багато років плідно й результативно працюють на Славутчині Жуківське, Головлівське, Старокривинське учнівські лісництва, що створені на базі сільських шкіл та такі ж дитячі творчі об'єднання діють у ЗОШ №1, 3, 4, 7 міста Славуті.

СЛАВУТСЬКЕ УЧНІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО ЗОШ І–ІІІ СТ. №1

Флагманом шкільних учнівських лісництв у регіоні виступає Славутська ЗОШ І–ІІІ ст. № 1, адже її учнівське лісництво створене одним із перших серед шкіл району та міста. Педагогічний і батьківський колективи ще пам'ятають, тепер уже далекий 1972 рік, — рік утворення та періоду становлення колективу юних лісівників.

— Було по-всякому, — пригадує той період керівник учнівського лісництва, вчитель біології Анатолій

НАВЧАЄМОСЬ ПРАЦЮВАТИ МЕЧЕМ КОЛЕСОВА
І ПРАВИЛЬНО САДИТИ ЛІС.

Валентинович Катериненко. Найважчим завданням було показати дітям проблематику функціонування та розвитку лісового господарства у нашому краї та держави в цілому.

Створенню учнівського лісництва передувала велика й копітка організаційна робота, яка проводилася у співпраці педагогічних працівників, учнів, батьків, спеціалістів і керівників базового лісгосподарського підприємства. Пропагуючи лісове господарство, вчителі проводили для дітей екскурсії до лісу з метою ознайомлення їх з головними лісоутворюючими породами, рослинністю та флорою регіону. Зверталася значна увага і на його тваринний світ.

Частими гостями школярі були в Славутському парку — перлині садово-паркового мистецтва місцевого значення, в якому охоронний режим встановлено з 1969 року. Вивчаючи історію його створення, юні лісівники виявили, що вона, як і у всіх навколишніх земель, пов'язана з відомим родом польських князів Сангушків. До наших днів збереглася лише невеличка частина старовинного парку, в якому зростають клен гостролистий, гірकोкаштан

звичайний, акація біла, липа серцелиста, сосна європейська. Особливої уваги заслуговує розкішний екземпляр сосни чорної, яка на висоті грудей роздвоюється. У парку збереглися чотири особини бука лісового, старовинна грабова алея.

Доволі часто екскурсії для учнів проводилися у лісовий заказник місцевого значення «Дубовий гай», що розташований у Голицькому лісництві, «Дорогощ» — ботанічний заказник Кривинського лісництва та ін., де безпосереднє спілкування з природою надихало учнівський колектив школи на вивчення лісгосподарських дисциплін і виконання робіт, направлених на розвиток та охорону рослинного й тваринного світу.

Процес створення учнівського лісництва розпочався з підготовки документації та виборів керівництва. Бажання працювати в лісовому господарстві виявили 30 школярів. Від базового підприємства погодилися курувати учнівське лісництво інженер лісових культур Тетяна Михайлівна Поєнко та лісничий Славутського лісництва Олександр Володимирович Веремій. Пізніше вони ввійшли в координаційну раду об'єднання і багато років успішно співпрацюють зі школою, передаючи учням свої знання та досвід.

ВЕРБОЛІЗ.

Для практичної роботи учнів у лісництві керівництво державного лісгосподарського підприємства виділило у лісі 55 та 67 квартали, що розміщені недалеко від міста. Ця площа відведена для проведення пошуково–дослідницької та наукової роботи. Ще три гектари лісу виділені для проведення лісгосподарських робіт. Одним із напрямів роботи учнівського лісництва є лісорозведення. Для цього на території школи створено тимчасовий лісовий розсадник, у якому вирощуються саджанці екзотичних та реліктових порід.

У роботі учнівського лісництва немає нічого надзвичайно складного й особливого. Працюючи за планом, рекомендованим Міністерством освіти і науки, юні лісівники збирають насіння кущових та деревних видів рослин, садять ліс, доглядають за насадженнями, вивчають рослинність та тваринний світ своєї місцевості, виготовляють годівнички та шпаківні, співпрацюють із ВНЗ і Національним природним парком «Мале Полісся», інтенсивно займаючись науково–дослідницькою роботою.

Беруть активну участь і в природоохоронних акціях «Майбутнє лісу в твоїх руках», «Зелений паросток майбутнього», «Ліси для нащадків», «Людина і ліс», «Зелені скарби Славутчини» та ін., пропагують свою роботу під час проведення обласних науково–практичних конференцій, у ЗМІ та виконують науково–дослідницькі роботи у рамках МАН.

Як вважають вчителі школи, їхні учні прагнуть на високому науковому рівні вивчати природу і долучатися до досліджень на теми: «Дослідження раритетних видів рослин Червоної книги України», «Дослідження фітоценотичних комплексів та антропогенного впливу на них в межах НПП «Мале Полісся»», «Дослідження гідрологічної пам'ятки «Свята криничка»» тощо. Відрадно для них те, що після опрацювання теми, юні лісівники звертаються з пропозиціями і рекомендаціями в місцеве лісгосподарське підприємство, а з проблемними питаннями — до вищих навчальних закладів. Таким чином, участь дітей у практичній роботі учнівського лісництва приносить вагомий результат у їхній освіті.

Керівництво та колектив ДП «Славутський лісгосп» піклуються про свою майбутню трудову зміну — випускники школи обирають лісівничі професії, поповнюючи лави робітників та інженерно–технічних працівників не тільки їхнього підприємства, а й інших лісгосподарських підприємств Хмельниччини. Поряд з цим, також найголовнішим у роботі учнівського лісництва є виховання у школярів любові та бережливого ставлення до природи, навколишнього середовища. І з цими завданнями колективи лісгоспу і школи справляються достойно.

ПОСАДКА ЛІСУ РАДОШІВСЬКИМ ШКІЛЬНИМ ЛІСНИЦТВОМ.

СЛАВУТСЬКЕ УЧНІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО ЗОШ І–ІІІ СТ. №3

Учнівське лісництво ЗОШ І–ІІІ ст. №3 м. Славуті, після його створення дирекцією школи і ДП «Славутське лісове господарство», стало важливою складовою частиною природоохоронної, еколого–дослідницької та практичної діяльності учнів.

Зважаючи на те, що ЗОШ І–ІІІ ст. №3 екологічного напрямку, її обрано опорним інформаційним центром на території Національного природного парку «Мале Полісся». У школі також зосереджено екологічне об'єднання шкільного лісництва «Лісові дозорці», що поділяється на виробничу та дослідницьку бригади, які складаються з трьох учнівських ланок: охорони лісу, знавців лікарських рослин та зоологічної ланки.

Дослідницька бригада проводить дослідження щодо продуктивного вирощування дерев та догляду за ними. Юні лісівники виконують науково–дослідницькі роботи під керівництвом вчителів біології.

Тут їх змалечку вчать, що сучасні ліси Славутчини, вирощені руками попередніх поколінь, — зелені скарби краю, значення яких важко переоцінити: вони виконують ґрунтозахисні, водоохоронні, санітарно–гігієнічні, естетичні функції. А усвідомлення того, що це ліси, створені і виплекані дбайливими руками та збережені від вогню, шкідників і браконьєрів зусиллями кількох поколінь лісівників, надає їм ще більшої цінності для сучасників.

Славутський край багатий лісами, у яких поширені такі лісотворні породи як дуб звичайний, сосна звичайна, ялина, яблуня лісова і ін., а їхні масиви наповнені пташиним співом. Росте в місцевих лісах багато ягід, грибів і лікарських рослин. Мешкає тут чимало різних звірів. Все це, певною мірою, було не лише джерелом існування, а й добробуту місцевого населення.

Розуміння учнями того, що природу, як єдине і незамінне джерело матеріальних та духовних благ, необхідно особисто кожному безкомпромісно охороняти й примножувати її багатства, повинно бути складовою частиною світогляду учнівської молоді, так як важливе значення має не лише поширення природоохоронних знань, прищеплення любові до природи, а й виховання наполегливості, допитливості, працелюбності, кмітливості, спостережливості та почуття відповідальності за все те, що відбувається довкола. Постійно користуючись цим безцінним джерелом для свого існування, людина навіть думати не хоче, що воно коли-небудь зможе вичерпатися, адже воно не є нескінченно невичерпним.

У такому контексті щороку з квітня до травня школою проводиться місячник природоохоронної та просвітницької екологічної роботи, до якого залучають юних лісівників. Окрім пропагандистської діяльності, в рамках місячника найбільш продуктивною є робота у лісі вихованців учнівського лісництва, де вони є незамінними помічниками лісівників, адже школа не один рік тісно й плідно співпрацює з лісівниками Голицького лісництва.

Під керівництвом лісівників–наставників організуються роботи з догляду за зеленими насадженнями та їх примноженням. Лише за останні три роки школярі брали участь у посадках дев'яти гектарів лісу, висадили 7600 дерев і 1800 кущів.

Голицьким лісництвом керує лісничий Володимир Веремій, досвідчений працівник лісового господарства, технологічну допомогу якому надає інженер лісових культур Тетяна Поєнко. Обхід, в якому працюють юні лісогосподарі, обслуговує майстер лісу Володимир Соболевський. За шкільним учнівським лісництвом закріплено 7,2 гектара лісу (квартал 20 виділ 11, квартал 32 виділ 4а, шкілка, розсадник).

Слід зазначити, що свій великий досвід ведення лісового господарства працівники лісництва передають вихованцям учнівського лісництва. До роботи в лісі вони залучають переважно учнів 8–11 класів. Тож різноманітні види лісогосподарських робіт виконує лісівнича юнь, яка піклується про молоді саджанці в розсаднику, старанно просапуючи і підтримуючи рядочки майбутнього лісу в чистоті.

Значна робота проводиться школярами безпосередньо в лісі, де вони прибирають ділянки від сміття.

ВИСАДЖУВАННЯ ПАМ'ЯТНОЇ АЛЕЇ
ІХ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ЗЛЬОТУ ЮНИХ ЛІСІВНИКІВ.

Ці території багаті на первоцвіти, екологічні особливості яких вони вивчають, та пропагують серед населення краю інформацію про те, що ці рослини на межі зникнення і потребують захисту. Таким чином людей застерігають не нищити їх і, тим самим, зберегти біорізноманіття навколишньої природи.

Юні лісівники та учні школи залучаються до навчально–дослідної та експериментальної роботи, здійснюють виробничу діяльність (садять ліс, вирощують саджанці, збирають насіння, виявляють вогнища пошкодження лісу шкідниками і хворобами, охороняють і приваблюють птахів, обліковують і охороняють мурашники, рідкісні види дерев, кущів і трав'янистих рослин, заготовляють лікарську сировину, гриби, ягоди, проводять фенологічні спостереження).

Навчально–виховна робота у школі передбачає проведення вечорів на лісову тематику, організацію зустрічей з працівниками лісового господарства, підсумкових виставок, залучення учнів до участі у різноманітних природоохоронних заходах: «Лісам, паркам, скверам — бути чистими», «Дерево життя», «Майбутнє лісу — в твоїх руках», «Зелені скарби Славути», конкурсах творів, малюнків «Людина і ліс», «Захисти моє лісову красуню» тощо.

Організуються й проводяться конкурси на екологічну тематику, вікторини, ігри, виставки книг про природу, аплікацій і виробів з природних матеріалів. Школярі виготовляють та розвішують шпаківні.

Ефективною формою роботи з учнівською молоддю, яка дає максимальну можливість проведення досліджень у природі, є експедиції та польові практики. Щорічно юні лісники проводять науково–дослідницькі, пізнавальні експедиції «Лісовими стежками Славутчи-

ни», де вивчають та описують сучасний стан лісових масивів лісництва, знайомляться з діяльністю місцевого держлісгоспу, вчать берегти ліс.

Робота учнівського лісництва не проходить безслідно — вона залишає в дитячій свідомості глибокий слід поваги й любові до природи та людей, котрі зберігають і примножують її багатства. Їм показують власним прикладом, як потрібно любити наш навколишній світ, адже він і є всі ми. І якщо вони живуть у гармонії з природою, то дають собі шанс на повноцінне життя, де є чисте повітря й вода, а ліс — їхні батько й мати. А ще тут майбутніх лісівників виховують як справжніх вартових наших лісів. Величезну роль у такому вихованні дитини відводять праці, яка має стати для неї усвідомленою необхідністю, адже саме практичними діями можна закріпити набуті знання, побути наодинці з прекрасним лісовим світом.

У поєднанні зі згаданими заходами, педагоги зі школярами працювали над науково-дослідною роботою в лісі, вивчаючи екологічні особливості росту та зникнення трав'янистих рослин, екологію окремих тварин лісу: «Особливості будови та поширення крота звичайного», птахів, які поширені на території регіону. У підсумку юні лісівники отримали можливість захищати власні дослідження спочатку на рівні шкільних конференцій, де удосконалюються знання з біології, а згодом виступати на конкурсах-захистах науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук.

Очільники учнівського лісництва Славутської ЗОШ I–III ступенів №3 вважають, що головне у його діяльності не обсяги робіт і закріплена за лісництвом площа лісу, а пізнавальне та виховне значення проведених заходів, поширення і поглиблення природоохоронних знань, максимальна зацікавленість до нових знань дітей та учнівської молоді, виховання у них почуття патріотизму, бережливого ставлення до природи і наперед — лісу.

СКОВОРОДКІВСЬКЕ УЧНІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО

Шкільне учнівське лісництво на базі Сковородківської ЗОШ та Сковородківського лісництва створене у 1986 році за ініціативою педагогів школи та дирекції ДП «Старокостянтинівський лісгосп». З початку створення шкільного лісництва до його складу входили 43 учні 8–11 класів. Загальна площа лісу, виділена для догляду юним лісівникам, шкільного лісництва становила 293 гектари і охоплювала п'ять лісових кварталів.

У 2013 році Сковородківську ЗОШ I–III ступенів було реорганізовано у Сковородківський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа I–II ступенів

пенів — дошкільний навчальний заклад». У зв'язку з цим, у 2015–2016 навчальному році колектив вихованців шкільного лісництва зменшився до 35 юних лісівників з числа учнів 6–9 класів, а загальна площа закріпленого за ним лісу тепер становить 186 гектарів, куди входить лише три лісових квартали.

У числі головних завдань учнівського лісництва Сковородківського НВК є виховання в учнів глибокого інтересу до знань і любові до праці, почуття патріотизму, товариства і взаємодопомоги, любові до природи, поглиблення знань учнів з біології, географії та ознайомлення з біоекологічними особливостями різних деревних і кущових порід, з системою біологічних заходів, практичними навичками вирощування лісів і полезахисних смуг.

Також у числі пріоритетів його діяльності стало широке залучення учнів і вихованців лісництва до суспільно корисної праці зі збору насіння деревних і кущових порід, вирощування посадкового лісоматеріалу, охорона його від пошкодження, захист, підгодовування і приваблювання диких птахів і тварин, вивчення шкідників лісу і методів боротьби з ними.

Учнівське лісництво паспортизоване і працює протягом року згідно зі складеним засновниками та затвердженим на засіданні педагогічної ради планом роботи, в якому є розділи: виробничі завдання; навчальна, дослідницька і пошукова діяльність; виховна, культурно-масова й спортивна робота і відпочинок.

Протягом навчального року вихованцям учнівського лісництва організують навчальну практику в лісі в позаурочний час, а в період літніх канікул вони працю-

ПОСАДКА ЛІСУ ЮНИМИ ЛІСІВНИКАМИ.

ЛІСОВЕ БОЛОТО.

ють тут, як правило, не більше 2–3–х тижнів у межах 4–х годин на день.

Юні лісівники працюють в лісорозсадниках, доглядають лісові культури, виконують обсяг біотехнічних заходів, визначений їм лісівниками.

Велика увага приділяється роботам практичного спрямування, в т. ч.:

— ідентифікація хвойних і листяних порід за листками, деревиною, плодами та сходками;

— ознайомлення із взаємозв'язками лісу і навколишнього середовища, порівняльною характеристикою дерев, що ростуть вільно та в угрупованнях, світлолюбних та тіньовитривалих. Збирання грибів та лікарської сировини;

— вибір ділянок і об'єктів для фенологічних спостережень за фазами розвитку дерев та кущів;

— систематичне ведення фенологічних спостережень за розвитком дерев і кущів місцевого лісу.

Протягом минулого року, виконуючи навчальні практичні завдання лісівників, юні лісогосподарі висадили на схилах долин тисячі акацій, а вздовж доріг — берізок, розвішали в лісі 90 шпаківень та синичників, які виготовили власними руками, зібрали 90 кілограмів лікарських рослин, провели облік квартирування і огородили 10 мурашників,

зібрали 200 кілограмів жолудів та 100 кілограмів соснових шишок, заготовили 200 кілограмів насіння лісових, деревних і чагарникових порід. В літній період заготовили дві тонни сіна на зиму для лісових звірів.

Вихованці учнівського лісництва долучаються до догляду за розсадником на площі 1,5 гектара та лісовими культурами на площі 35 гектарів. Щорічно у квітні під керівництвом лісівників–наставників проводять посів в лісовому розсаднику деревних і чагарникових порід: дуба черешчатого, сосни звичайної, ялини звичайної, яблуні лісової, груші, черешні, калини, свидини, модрини, липи дрібнолистої, акації білої, шипшини собачої, горіха чорного та клена гостролистого. Готуючи ґрунт під посів лісового насіння — визначають наявність шкідників у лісових розсадниках.

Юні лісівники ведуть активну роботу, спрямовану на боротьбу з правопорушниками лісу, а саме: стежать за ділянками, де зростають рідкісні та зникаючі види рослин і тварин, пам'ятаючи, що загибель одного виду рослин чи тварин — непоправна втрата для природи; проводять рейди–перевірки процесу заготівлі березового соку. В роботі з охорони природи беруть активну участь загони «зелених патрулів», загони боротьби з ерозією ґрунтів. Юні природолюби надавали допомогу лісівникам у обкопуванні дерев і кущів у саду лісництва та догляду за ягідниками. Допомогали їм у збиранні яблук.

Вони з цікавістю вивчають видовий склад звірів і птахів лісу, допомагають лісовій охороні обліковувати козуль, борсуків, а у зимовий період підгодовують звірів завчасно заготовленими кормами.

Протягом року вони проводять спостереження за птахами і звірами, які мешкають на території краю. Свої теоретичні знання та практичні навички з вирощування і охорони лісу учні набувають також у процесі вивчення основ лісівництва на заняттях гуртка «Юні лісівники–дендрологи».

Окрім практичної роботи, важливого значення набула науково–дослідницька робота, під час якої учні досліджують вплив густоти рослин на їхній ріст, продуктивність і стійкість проти несприятливих умов, вплив способів обробки ґрунту на приживлюваність та ріст саджанців деревних порід, вплив різних добрив на ріст і розвиток сіянців лісових порід, визначення оптимальних термінів та способів стратифікації насіння лісових культур, вплив строків висівання насіння на розвиток саджанців і вирощування сіянців деревних порід з насіння. Юні дослідники навчаються закладати досліди й вести спостереження за ростом і розвитком рослин.

В НВК діє науковий осередок НТУ територіального відділення Малої академії наук, де були ви-

конані і презентувалися на конкурсах–захистах I та II етапів науково–дослідницькі роботи «Вивчення характеру росту різних порід дерев та їх вплив на довкілля», «Лікарські рослини нашої місцевості», «Методи боротьби зі шкідниками лісу», «Лісові насадження та їх вплив на екологічний стан нашої місцевості», «Вплив величини жолудя на ріст і розвиток сіянця дуба черешчатого».

З моменту організації шкільного учнівського лісництва була проведена значна навчально–виховна теоретична та практична профорієнтаційна робота з його вихованцями і учнями. За цей період вступили на навчання й закінчили середні спеціальні та вищі навчальні заклади 9 випускників школи, які здобули спеціальності майстрів–інженерів лісового господарства. Також багато випускників, після отримання в навчальних закладах інших спеціальностей, нині сумлінно працюють у лісництвах.

Сковородківський НВК, допомагаючи своїм випускникам отримати лісгосподарську професію, активно співпрацює з Березнівським, Сторожинецьким і Кременецьким лісовими коледжами. Так,

наприклад, Сергій Костюк, Валентин Зінковецький (випуск 2010 р.) та Едуард Кучманюк (випуск 2012 р.) вступали на навчання у Кременецький лісовий коледж за цільовими направленнями ДП «Старокосянтинівський лісгосп».

Щорічно в травні підводяться підсумки роботи учнівського лісництва за навчальний рік і визначаються його кращі юні лісівники.

За домовленістю з лісгоспом, кращі вихованці учнівського лісництва отримують безкоштовне направлення у табори оздоровлення і відпочинку.

Раз у місяць в НВК проводяться збори активу лісництва, на яких вирішуються основні питання роботи юних лісівників, планується культурно–масова і спортивна робота на період літніх канікул.

Вже традиційним стало проведення свята «День зустрічі птахів», до якого всі учні готуються заздалегідь — виготовляють на уроках трудового навчання шпаківні та розвішують їх у лісі, біля школи у саду, в парках і скверах, а ще щорічно беруть активну участь у акції «Майбутнє

ВИХОВАНЦІ ШКІЛЬНОГО УЧНІВСЬКОГО ЛІСНИЦТВА
СКОВОРОДКІВСЬКОЇ ЗОШ І–ІІІ СТУПЕНІВ.

лісу в твоїх руках» і пишуть твори, малюють малюнки, випускають стіннівки. Юні лісівники та учні НВК — постійні призери районного етапу цього конкурсу.

Вихованці учнівського лісництва зі своїми наставниками регулярно організують і проводять тематичні бесіди для учнів молодших та середніх класів про охорону природи, вечори відпочинку на екологічну тематику, КВК, конкурси, вікторини, ігри–подорожі екологічною стежиною, випускають тематичні стінгазети.

У 2007 році навчальний заклад у с. Сквородки став опорним інформаційним центром на території проєктованого національного природного парку «Верхнє Побужжя» проєкту «Ідентифікація та збереження ключових природних територій, регіональної екомережі Хмельниччини», що проводиться Державним управлінням охорони навколишнього природного середовища в Хмельницькій області та його наступником департаментом екології та природних ресурсів Хмельницької ОДА з Хмельницькою еколого–правовою громадською організацією «Подільське екологічне товариство» під патронатом обласної державної адміністрації в рамках Програми малих екологічних проєктів за фінансової підтримки Британського фонду «Довкілля для Європи» та сприяння Міністерства у справах охорони довкілля, харчових продуктів і сільського господарства Великобританії та Британської Ради.

За результативне проведення природоохоронної роботи школу нагороджено грамотою Державного управління охорони навколишнього природного середовища у Хмельницькій області

Юні природолюби ростуть гідними захисниками всього живого на землі. Берегти — значить бути вартовим природи. Девіз Сквородківського учнівського лісництва «Стійте на сторожі лісу!» залишається актуальним і для всіх учнів НВК.

ПІДГОДІВЛЯ ДИКИХ ТВАРИН.

ШЕПЕТІВСЬКЕ УЧНІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО «ЮНАЦЬКА ВАРТА»

Учнівське лісництво «Юнацька варта» Шепетівського НВК №3 у складі «Загальноосвітня школа I–III ступенів ім. Натана Рибак та ліцей з посиленою військово–фізичною підготовкою» (колишня загальноосвітня школа №7 у мікрорайоні п'ятого військового містечка м. Шепетівки) створене у вересні 2015 року за спільною ініціативою дирекції і педагогів закладу, базового підприємства ДП «Шепетівський лісгосп», бажанням десятків учнів та їхніх батьків. Важливе значення для створення лісництва також мало й те, що школа розміщена поряд із сосновим лісом, а неподалік від неї працює, донедавна найбільший у Європі, деревообробний комбінат.

Очолити лісництво, юними лісівниками якого виявили бажання стати 33 учні, вчитель біології та екології НВК Віта Вікторівна Семенюк і лісничий Климентовицького лісництва Дмитро Леонідович Басовський, якого дирекція лісгоспу призначила відповідальним за роботу учнівського лісництва. Директор лісгоспу Володимир Михайлович Сасюк на урочистій лінійці особисто вручив спеціальне посвідчення кожному юному лісівнику, а вони урочисто обіцяли йому бути справжніми знавцями лісу, охоронцями й господарями лісових багатств.

Першими кроками ДП «Шепетівський лісгосп» стало обладнання класу учнівського лісництва, в приміщенні якого з'явилися високохудожні й змістовні стенди, аншлаги та інша наочна агітація на лісгосподарську тематику, а шкільну бібліотеку поповнили необхідною науковою та науково–популярною літературою.

Зі знанням справи, методичну допомогу в оформленні документації надала керівникам учнівського лісництва інженер лісових культур Анна Олександрівна Кирильчук.

Тісний зв'язок з лісовою природою позитивно впливає на формування екологічної культури та свідомості місцевих школярів, адже до них щоденно привітно всміхаються своїми кронами білокорі берізки, величаві сосни та ялини, столітні дуби, а Віта Вікторівна Семенюк часто проводить їм уроки біології під відкритим небом, навчальні екскурсії до лісу і трудові десанти зі збору рослин для виготовлення гербаріїв та колекцій. Кожного юного лісівника вона прагне навчити любити і берегти природу рідного краю, примножувати її багатства, бути допитливими, сумлінними, працелюбними, нести відповідальність за все те, що відбувається навколо.

Керівник учнівського лісництва переконує своїх вихованців, що бути освіченим в питаннях охорони природи — обов'язок кожної людини, а охорона природи і розуміння необхідності примноження її багатств — повинна бути складовою частиною світогляду кожного, адже важливе значення має не лише поширення природоохоронних знань, а й прищеплення любові до природи з дитячих років. І результати такого навчання юних природолюбів не забарилися — з 9 до 11 лютого 2016 року в Києві відбувся фінальний етап XII Всеукраїнського конкурсу юних зоологів і тваринників, за підсумками якого ученицю 7 класу Шепетівського НВК № 3 ім. Натана Рибака Дар'ю Щуку визнано в числі переможців та нагороджено дипломом Національного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді Міністерства освіти і науки України за здобуте нею III місце в секції «Зоологія».

Працівники ДП «Шепетівський лісгосп» разом з педагогами школи наполегливо працюють над прищепленням школярам почуття любові до природи, вихованням наполегливості, допитливості та працелюбності, організовують активну участь вихованців «Юнацької варті» у практичній лісгосподарській діяльності лісництва з відновлення, охорони і захисту лісу, раціонального використання лісових багатств.

ШЕПЕТІВСЬКЕ УЧНІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО «ЮНІ ЛІСІВНИКИ»

Учніське лісництво «Юні лісівники» ЗОШ I–III ступенів № 6 міста Шепетівки (колишня Шепетівська середня школа № 9) організоване в листопаді 2015 року педагогами школи та лісівниками лісгоспу як наступник учнівського лісництва, що успішно діяло в школі з кінця 60-х років і називалося «Корчагінець» у 80-х та 90-х роках. Це лісництво, що вже стало історією школи, створили в 1968 році на базі Климентовицького лісгоспзагу і воно було одним із перших шкільних учнівських лісництв поліського краю.

Уже в червні того ж року юні лісівники зібралися на своє перше навчальне заняття, під час якого директор лісгоспзагу І. У. Хоронжук, директор школи І. С. Баталін і старший лісничий В. А. Кобильчак розповіли про завдання шкільного лісництва, про відповідальну, складну й нелегку працю лісівників, ознайомили з картою-схемою 109 кварталу площею 80 гектарів, відведеного учнівському лісництву.

Директор школи, як людина далекоглядна, вважав, що школа — це та майстерня, де формується думка підростаючого покоління, тому треба міцно тримати її

ПОСАДКА САДЖАНЦІВ ДУБА.

в руках, якщо не хочеш випустити із рук майбутнє. Дирекція школи, педагогічний колектив постійно брали активну участь у діяльності шкільного лісництва, під час якої школярі могли отримувати нові цікаві знання і познайомитися з таємницями природи, виконувати лісгосподарські роботи і на власному досвіді зрозуміти глибинну народну мудрість у простих словах: «Ліс — це життя».

Дирекція лісгоспзагу побудувала для шкільного лісництва спеціальний будиночок-контур, де проводив теоретичні й практичні навчальні заняття старший лісничий В. А. Кобильчак, від якого юні лісівники отримували завдання і настанови з вирощування садивного матеріалу та догляду за деревними і чагарниковими видами рослин.

Під його керівництвом учнівське лісництво проводило різноманітну роботу з догляду, охорони та вирощування лісу. Юні лісівники щороку заготовляли 950–1200 кілограмів насіння лісових культур, збирали лікарські рослини, виготовляли і розвішували в місцях скупчення лісових шкідників шпаківні, облікували і взяли під охорону майже 300 мурашників, з яких понад 50 створили власноруч, а також проводили різноманітну дослідницьку роботу. Крім цього, юні лісівники часто залучалися ще й до виконання робіт з просвітлення лісу. Так, у 1970 році вони виконали ці роботи на площі 2,5 гектара.

В 1980 році керівником шкільного учнівського лісництва стала Олена Терентіївна Остапенко — тоді ще молодий учитель біології, яка, запалюючи в дитячих серцях вічний вогник добра і краси, сприяла вихованню в учнів почуття поваги і любові до природи.

Вона спершу поставила для себе за мету — навчити своїх учнів берегти й примножувати природні багатства землі. Під її керівництвом учнівське лісництво школи досягає апогею свого розквіту, а площа кварталу, закріпленого за ним лісу, зросла до 108 гектарів. Учнівське лісництво, на той час уже Шепетівської середньої школи №6, за непересячні здобутки його вихованців отримало почесну в той час назву «Корчагінець».

Про юних лісівників–природолюбів та здобутки їхньої лісгосподарської праці часто розповідала місцева преса. Ось як газета «Шляхом жовтня» від 11 грудня 1981 року в статті «Турбота юних» писала про них: «Коли в місті мова заходить про юних природолюбів, обов'язково називається середня школа № 6. І не випадково.

Тут уже певний час ведеться цілеспрямована робота серед учнівської молоді з виховання в неї любові до фауни і флори, бережливого ставлення до навколишнього середовища. Поєднання прекрасного і корисного, напевне, і є найхарактернішою ознакою діяльності лісівників СШ №6.

Посаджене деревце, виплекана квітка, доглянута тварина, птаха. А скільки треба праці, любові для цього! Крім того, учні школи збирають насіння лісових культур, розселяють мурашники, саджають дерева. Ця старанність юних природолюбів заслужено відзначена. В 1979 році шкільне лісництво було нагороджене вимпелом ЦК ВЛКСМ і грошовою премією.

Влітку і взимку, навесні і восени — завжди є клопоти у школярів. Працюють вони безпосередньо на лоні природи, в шкільних майстернях, коли мова йде про виготовлення шпаківень, і в кабінеті. В школі є окремий кабінет, створений руками учнів під керівництвом вчительки О. Т. Остапенко, яка веде й гурток «Юний лісівник».

Ось як про діяльність юних лісівників свідчить один із архівних документів: «Лагерь Шепетовского школьного лесничества «Корчагинец», созданный на базе 7-А и 7-Б классов Шепетовской СШ №6, работал в две смены с 06.06 по 31.06.83 г. и с 01.07. по 29.07.83 г. по 20 человек в смене на лесокультурных работах по выращиванию посадочного материала в Климентовичском базисном питомнике. Ими заработано 416 рублей».

Крім цього, свідчення про їхній літній відпочинок і плідну працю ще одного з документів: «В пятую трудовую 1986 года юные лесничие СШ №6 в Шепетовском лесхоззаге обработали 5,25 гектара семян сосны и плодово-декоративных растений и заработали 831 рубль 60 копеек».

ЮНІ ЛІСІВНИКИ УЧНІВСЬКОГО ЛІСНИЦТВА ШЕПЕТІВСЬКОЇ ЗОШ І–ІІІ СТ. №8.

Про справжню вартість, зароблених дитячою працею тогочасних радянських рублів і копійок як грошей, сьогодні добре відомо лише тим, хто їх у поті чола заробляв власними руками.

Співпраця педагогів з лісівниками міцнішала, і вихованці «Корчагінця» та учнівські колективи СШ №6 неодноразово брали участь в урочистостях, котрі регулярно проводилися для працівників підприємства у 80-х роках.

Незабаром здобутки юних лісівників учнівського лісництва стали відомі не лише на Шепетівщині та в сусідніх регіонах, а й далеко за межами Хмельницької області, адже за успіхи в соціалістичному змаганні, змістовну організацію дослідницької роботи і виконання обсягів лісгосподарських робіт на закріплених лісових ділянках шкільне учнівське лісництво було нагороджене грамотою Міністерства лісового господарства УРСР, а ще юні лісівники в 1986 році отримали пам'ятний цінний подарунок.

Початок 90-х років супроводжувався соціально-економічними складнощами, у яких жила й Шепетівщина, розоренням підприємств і господарств та зубожінням місцевого населення. Цей негативний процес не оминав і навчальні заклади. З середини 90-х років з певних суб'єктивних причин, у зв'язку зі зміною у керівництві навчального закладу, робота шкільного лісництва призупинилася.

Однак педагоги Шепетівської ЗОШ І–ІІІ ступенів № 6 продовжували дбати про екологічну освіту і виховання учнів, залучення їх до природоохоронної, природничо-краєзнавчої та дослідницько-натуралістичної діяльності в урочний і позаурочний час. Вчителі прагнули виховати нові покоління школярів друзями і захисниками природи, добре розуміючи,

що зробити це можна лише тоді, коли учнівську молодь з юних літ долучити до практичної природоохоронної справи.

Саме з цією метою за ініціативою директора школи Н. М. Щур 12 листопада 2015 року в ЗОШ №6 відбулося відновлення діяльності шкільного учнівського лісництва, яке отримало назву «Юні лісівники». Урочисте відкриття учнівського лісництва у школі і вручення відповідних відзнак його вихованцям відбувалося з участю директора ДП «Шепетівський лісгосп» Володимира Михайловича Сасюка, лісничого Плесенського лісництва Володимира Миколайовича Полюшкевича, інженера лісових культур Анни Олександрівни Кирильчук.

Звертаючись до шефів–наставників від імені школярів, голова ланки з охорони звірів і птахів «Юного лісівника», учениця 7 класу Українець Владислава сказала: «Знайомлячись із історією школи, я дізналася, що десятки років тому на базі нашого навчального закладу діяло шкільне лісництво. І сьогодні ми усі раді відродженню цієї справи. Кожному не секрет: є багато прийнятих законів, але найвищим законом для кожного з нас має бути наша совість. Я переконана, що свідомо збережений підсніжник, пташеня повернуте до гнізда, посаджене деревце — це і є конкретна справа з охорони природи». Тепер у Владислави в школі є багато однодумців.

У грудні юні лісівники ЗОШ №6 переймали досвід роботи шкільного лісництва у селі Пліщин, де з цікавістю дізнавалися про результати і досягнення діяльності його вихованців. Також, у Кам'янківському лісництві вони ознайомилися із різноманітними лісовими культурами, технологіями їх вирощування та догляду. У лютому наступного року вони побували в Климентовичах у шишкосушарні лісництва, де мали можливість побачити на власні очі процес добування із шишок насіння і значення цієї важливої й кропіткої лісгосподарської та природозбережувальної роботи лісівників.

Природа — джерело краси, і чим багатша й красивіша вона, тим добріші люди, які живуть у гармонії з нею.

Діяльність шкільного лісництва «Корчагінець» залишилася славною сторінкою в історії школи і залишатиметься яскравим прикладом для вихованців його наступника — учнівського лісництва «Юні лісівники», яким тепер опікуються дирекція та працівники Шепетівського лісгоспу.

Педагоги й лісівники–наставники щиро сподіваються, що їхня спільна праця не мине безслідно — вона залишить у дитячих серцях та душах глибокі почуття поваги до праці лісівників і любові до природи, допоможе їм вірно обрати та наполегливо здобувати улюблену професію.

ШЕПЕТІВСЬКЕ УЧНІВСЬКЕ ЛІСНИЦТВО ЗОШ I–III СТ. №8

Учнівське лісництво ЗОШ I–III ступенів №8 міста Шепетівки створене у 2000 році педагогами школи на базі Кам'янківського лісництва за активної підтримки дирекції державного підприємства «Шепетівське лісове господарство лісгосп». Під час реорганізації підприємства, базовим стало Шепетівське лісництво тому, що школа розміщена на міській околиці в мікрорайоні «Косецьке», поряд із землями державного лісового фонду лісництва, що й зіграло провідну роль у створенні педагогами, лісівниками та школярами такого дитячого творчого об'єднання.

Керівник учнівського лісництва — вчитель географії Світлана Василівна Сікорська стверджує: «Ідея його створення була пов'язана з чітким переконанням педагогів школи і працівників держлісгоспу, що тим школярам, які живуть та навчаються поряд з лісом і лісництвом конче необхідні відповідні еколого–натуралістичні знання та високий рівень екологічних переконань». Важливою для педагогів–організаторів діяльності у школі юних лісівників була теза В. О. Сухомлинського: «Природа — не лише середовище навколо нас, а й всенародне добро й багатство, за яке кожний громадянин нашого суспільства відповідає, це червона нитка світоглядних переконань, від яких залежить соціально–політична позиція людини».

На перших етапах роботи учнівського лісництва, в школі активізувалася природоохоронна діяльність не тільки його вихованців, а й усіх школярів, зросла у них цікавість до додаткових знань з природничих наук, вдосконалилося трудове навчання і, особливо, професійна орієнтація.

Тепер ефективність діяльності учнівського лісництва значною мірою визначається рівнем професійно–творчої взаємодії педагогів з фахівцями ДП «Шепетівський лісгосп». Вихованцями учнівського лісництва є учні 8–11 класів, для навчально–пізнавальної та творчої діяльності яких у школі проводяться заняття гуртків, відбуваються тематичні заходи, виставки–конкурси дитячих робіт: малюнків, виробів з природного матеріалу, гербаріїв, годівниць, штучних гніздівель, а для їхнього навчання виготовляється і використовується відповідний роздатковий та дидактичний матеріали.

Керівники учнівського лісництва надають великого значення залученню юних лісівників до праці та участі їх у виконанні лісгосподарських робіт, адже педагоги школи дотримуються думки В. Сухомлинського про те,

що «Праця стає великим вихователем, якщо вона входить в духовне життя наших вихованців, дає радість дружби і товаришування, розкриває допитливість і любов до навчання, породжує хвилюючу радість подолання труднощів, відкриває все нову і нову красу в оточуючому світі, породжує перше громадянське почуття — почуття творця матеріальних благ, без яких неможливе життя людини». Тому на першому місці в учнівському лісництві — практична діяльність, адже за ним закріплено 17 гектарів мішаного лісу.

Працюючи в лісництві, юні лісівники не лише вивчають теоретичні основи й закономірності явищ природи, а й активно займаються дослідницькою роботою, завдяки якій розширюють свій науковий та екологічний світогляд, оволодівають методами досліджень.

Більше десяти років поспіль у лісництві триває робота по зеленому живцюванню вічнозелених рослин: туї, самшиту, ялівців. Значна і цікава робота проводиться і на створеній вихованцями учнівського лісництва екологічній стежці «Стежина дитячого добра» — зоні трудових дій, де розпочали активну наукову діяльність: дослідження, спостереження, вивчення видового складу рослин і тварин, рекультивацію лікарських рослин, охорону та збереження мурашників, розчистку джерел. Разом із працівниками лісгоспу учні виходять чергувати на екологічній стежині, охороняють і вивчають природні об'єкти, проводять екскурсії для вихованців дошкільного навчального закладу, уроки добра під відкритим небом. Тут проводяться уроки-милування природою, уроки-спостереження. Для юних художників школи практикуються заняття-пленери для краєзнавців і туристів — конкурси-естафети з елементами техніки пішохідного туризму та спортивного орієнтування.

Вихованці учнівського лісництва проводять пропагандистську і роз'яснювальну роботу серед населення мікрорайону щодо збереження червонокнижних та зникаючих видів рослин, дотримання чистоти в лісових масивах і вимог протипожежної безпеки.

Щорічно, під час літніх канікул, юні лісівники оздоровлюються та працюють у профільному оздоровчому таборі «Олімп».

Важливим показником результативності роботи учнівського лісництва є участь вихованців у дослідницькій роботі, підсумком якої стають конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт МАН. Крім того, юні лісівники беруть активну участь у дитячих науково-практичних конференціях, обласних та всеукраїнських акціях і конкурсах, здобуваючи призові місця.

Працюючи на землях державного лісового фонду, юні лісівники розвивають практичні вміння проводити

НА ЛІСОЗНАВЧІЙ ЕКСКУРСІЇ.

спостереження і досліди, на основі зібраних та опрацьованих результатів навчаються узагальнювати, робити відповідні висновки та застосовувати набуті знання в практичній діяльності.

Про досягнуту результативність свідчать заслужені ними відзнаки.

У 2000 році юних лісівників відзначено почесною грамотою Національного еколога-натуралістичного центру учнівської молоді за високу результативність досліджень. У 2001 році вони брали участь у Всеукраїнському конкурсі на краще учнівське лісництво, під час якого здобули III місце і нагороджені почесною грамотою Міністерства освіти і науки. Також вони відзначені ще й подякою журі Міжнародного конкурсу «Збережемо птахів, збережемо дерева, збережемо життя».

У 2010 році юні лісівники взяли участь у Всеукраїнському конкурсі «Людина і ліс». Написаний ними твір на задану тематику відзначений грамотою організаторів заходу, а в 2014 році вони також були нагороджені грамотою за I місце у Всеукраїнському конкурсі «Ліси для нащадків».

Вагоме місце у діяльності учнівського лісництва належить і науково-дослідницьким роботам з лісового господарства, виконаним у рамках МАН.

Конкурсні роботи Анни Кирильчук, Олени Затули, Юлії Колдобської, Валерії Даневич високо оцінило журі під час проведення міського й обласного етапів. Призами відзначені також учні початкової школи та середнього шкільного віку.

Щорічно навесні в школі проводиться акція «Майбутнє лісу в твоїх руках», у якій вихованці учнівського лісництва беруть найактивнішу участь, висаджуючи в лісі саджанці сосни звичайної, дуба черешчатого,

ялини, а в літню пору проводять догляд за насадженнями. Навесні 2015 року учні висадили на території школи 150 ялин, 15 берізок, більше 20 лип для створення «зеленого класу», в якому будуть проводитися уроки природознавства, біології, географії, екскурсії для молодших школярів.

Тісна науково–педагогічна співпраця поєднує школу і з Національним лісотехнічним університетом України, завдяки чому багато її колишніх учнів були членами Малої лісової академії, яка функціонує при цьому університеті.

Вихованка учнівського лісництва Анна Кирильчук, як член Малої лісової академії, захистила свою науково–дослідницьку роботу «Видовий склад лісоутворювачів, супутніх кущів і дерев околиць м. Шепетівки» на кафедрі ботаніки, деревнознавства та недеревних ресурсів лісу НЛТУ України і за результатами захисту вступила до ВНЗ. Успішно закінчивши цей заклад у м. Львові, Анна Олександрівна працює тепер інженером лісових культур у державному підприємстві «Шепетівське лісове господарство».

Здобула професію лісника і Дана Войцехівська, яка реалізувала себе як менеджер зі збуту лісової продукції, а Оксана Пономарьова, після закінчення університету, залишилася в ньому працювати. Загалом більше 20 випускників школи присвятили себе лісогосподарському виробництву і поповнили лави робітників та інженерно–технічного персоналу державного підприємства «Шепетівське лісове господарство».

Педагоги ЗОШ I–III ст. №8 міста Шепетівки та їхні сподвижники намагаються працювати з вихованцями учнівського лісництва так, щоб вони дивилися на світ добрими очима, любили і вміли берегти природу, бо вважають, що лише тоді, коли їхні вихованці зможуть та прозріють розумом і серцем, а їхні екологічні переконання суттєво відіб'ються на світоглядних позиціях, вони зможуть жити в гармонії з природою, спонукуючи до злагодженої взаємодії з нею весь оточуючий соціум, а через нього і суспільство.

Прикладом плідної лісогосподарської і профорієнтаційної діяльності можуть бути й багато інших учнівських лісництв, про потреби вихованців яких дбають лісники спільно з освітянами краю. Співпрацюючи разом, вони намагаються не втрачати кращих надбань, творити й підтримувати нове, цікаве і прогресивне в роботі з юними лісниками, допомагати педагогам–ентузістам цієї справи у школах.

Враховуючи гостру потребу закладів освіти області в навчально–методичному забезпеченні діяльності учнівських лісництв, Хмельницьким ОЕНЦУМ спільно з колегами–освітянами і лісниками підготовлено ряд розробок з цього напрямку навчально–виховної роботи,

спрямованих на надання допомоги педагогам–ентузістам та покращення ефективності функціонування в закладах освіти області мережі учнівських лісництв і гуртків юних лісників.

У 2015 році підготовлено нову збірку методичних рекомендацій з питань організації діяльності учнівських лісництв на допомогу їхнім керівникам і педагогічним працівникам навчально–виховних закладів області, яку було складено на основі чинних нормативних документів та інформаційно–методичних матеріалів Національного ЕНЦУМ МОН України, окремих методичних розробок і матеріалів з досвіду роботи колег з Харківщини, Волині, Кіровоградщини, Черкащини, Сумщини, Рівненщини, Вінницької обласної СЮН, Житомирського, Івано–Франківського, Львівського і Хмельницького обласних еколого–натуралістичних центрів учнівської молоді та напрацювань керівників кращих учнівських лісництв і гуртків юних лісників загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів краю.

Так, у збірці методичних рекомендацій, підготовлених спільно лісниками і педагогами та адресованих керівникам закладів освіти, учнівських лісництв і профільних гуртків, наведено нормативні документи, примірники документації, матеріали й поради щодо оформлення кабінетів лісу, про зміст природоохоронної роботи в учнівському лісництві та охорони праці його вихованців, ведення профорієнтаційної роботи серед школярів на лісогосподарські професії, умови проведення профільних еколого–натуралістичних акцій, програми роботи гуртків юних лісників і юних лісників–дендрологів, що можуть діяти на базі учнівського лісництва, раціонально й змістовно його доповнюючи, та програма факультативу з основ лісового господарства, тематичні розробки навчальних занять і масових заходів тощо.

Особливе місце в цьому напрямку роботи посідають щорічні тематичні семінари для керівників учнівських лісництв та гуртків юних лісників, методистів відділів і управлінь освіти, відповідальних за цей напрям роботи у школах та позашкільних закладах, котрі ініціюють і проводять хмельницькі натуралісти спільно з фахівцями обласного управління лісового та мисливського господарства.

Яскравим прикладом такої роботи стала обласна науково–практична конференція «Науково–педагогічні та лісогосподарські основи організації діяльності учнівських лісництв», яку 18 травня 2015 року проводили Хмельницьке обласне управління лісового та мисливського господарства з департаментом освіти і науки Хмельницької ОДА за участю науковців Кам'янець–Подільського та Хмельницького національних університетів, обласного інституту після-

дипломної педагогічної освіти, провідних фахівців лісогосподарських підприємств і керівників учнівських лісництв загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів. Від президії Національної академії педагогічних наук України учасникам конференції надійшло вітання з побажаннями ефективної співпраці заради розвитку навчально-виховної роботи і дитячої творчості в закладах освіти.

Від Хмельницької обласної ради учасників заходу привітав начальник відділу з питань внутрішньої політики і адміністративно-територіального устрою та інформаційного забезпечення ради, член спілки журналістів України Віктор Леонідович Ніконішин, який висловив слова щирої вдячності за сумлінну й плідну працю педагогам і лісівникам-ентузіастам діяльності учнівських лісництв, наголосив на необхідності належного стимулювання й оплати їхньої праці, підкреслив важливість і актуальність залучення школярів до науково-дослідницької роботи, практичної лісівничої та природоохоронної справи.

Перший заступник начальника Хмельницького обласного управління лісового та мисливського господарства, головний лісничий Володимир Михайлович Хоптинець у своєму зверненні до учасників

конференції наголошував, що сьогодні важко переоцінити важливість практичної діяльності дитячих творчих об'єднань лісогосподарського профілю, успіх якої залежить від якості співпраці педагогів з лісівниками, навчання юних лісівників і залучення їх до участі у лісогосподарських заходах та природоохоронній діяльності, забезпечення обдарованим дітям можливості виконання тематичних науково-дослідницьких робіт на базі лісництв, проведення в закладах освіти профорієнтаційної роботи серед учнівської молоді на лісівничі професії.

Організатори і учасники конференції загострювали увагу на важливості функціонування учнівських лісництв як однієї з ефективних форм позакласної, позашкільної та профорієнтаційної роботи в навчально-виховних закладах і окремих аспектах організаційної роботи, необхідності якісного покращення матеріальної бази кабінетів лісівництва, поглиблення співпраці педагогів і лісівників та пропагування її здобутків у ЗМІ, створення бюджетних гуртків на базі учнівських лісництв у закладах освіти краю та матеріальному стимулюванні праці їхніх керівників — освітян і лісівників.

Проведення таких заходів сприяє збереженню і розвитку мережі учнівських лісництв Хмельниччини, розвитку міжгалузевої співпраці, досягненню нових успіхів і плідних здобутків у спільній справі навчання й виховання майбутніх господарів лісу рідного краю та громадян України.

НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ ОСВІТЯН І
ЛІСІВНИКІВ 18. 5. 2016 РОКУ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрієнко Т. Л., Прядко О. І., Клєстов М. Л., Артерчук О. О. Мальованка — чарівний край. — Шепетівка: Шепетівська міжрайонна друкарня, 1998. — 23 с.
2. Барбарич А. І. Флора і рослинність Полісся Української РСР // Нарис про природу і сільське господарство Українського Полісся. — К., 1995. — с. 209–319.
3. Біологічний словник /За ред. акад. АН УРСР К. М. Ситника, 2—е вид. — Головна ред. УРЕ, 1986. — 680 с.
4. Брадис Е. М. О геоботаническом районировании северо-западных областей УССР //Труды научного совещания по природно-географическому районированию УССР. — К.: Изд. Киевского ун-та, 1961. — с. 89–97.
5. Брадис Є. М., Андрієнко Т. Л. Поліська підпровінція //Геоботаничне районування Української РСР. — К.: Наукова думка, 1977. — с. 73–136.
6. Вінтонів І.С. Деревинознавство: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / І.С. Вінтонів, І.М. Сопушинський, А. Тайшінгер. — [2-е вид.]. Львів: Априорі, 2007. — 312 с.
7. Генсірук С. А., Боднар В. С. Лісові ресурси України, їх охорона та використання. — К.: Наукова думка, 1973. — 526 с.
8. Генсірук С. А. Ліси України: моногр. / Генсірук С. А. — К.: Наукова думка, 1992.— 408 с.
9. Геренчук К. И. Малое Полесье. Физико-географическое районирование Украинской ССР. — К.: Изд-во Киевского ун-та, 1968. с. 165–173.
10. Говорун В. Д., Тимошук О. О. Гриби Хмельниччини. Навчальний посібник. — Хмельницький: «Поліграфіст-2», 2014. — 176 с. іл.
11. Гордієнко М. І. Лісівничі властивості деревних рослин: моногр. / М. І. Гордієнко, Н. М. Гордієнко. — К.: ТОВ «Вістка», 2005. — 816 с.
12. Гордієнко М. І., Корецький Г. С., Мауер В. М. Лісові культури. — К.: Сільгоспосвіта, 1995.— 328 с.
13. Гордієнко М. І., Гойчук А. Ф. Гордієнко М. М., Леонтяк Г. П. Ясени в Україні — Київ. Сільгоспосвіта, 1996. — 392 с.
14. Горышина Т. К. Экология растений. — М.: Высшая школа, 1979. — 368 с.
15. Дербинюк Ю. М., М'якуш І.І. Лісові культури рівнинної частини західного регіону України. — Львів: Вид. «Світ», 1993. — 293 с.
16. Деревья и кустарники декоративных насаждений Полесья и Лесостепи УССР /Под общей ред. Кохно Н. А. К.: Наук. Думка, 1980. — 236 с.
17. Живі смарагди Шепетівщини / За ред. Зведенюка М. А. . — Шепетівка: ФОП Фрейліхман З. Ю., 2016. — 136 с.
18. Зайцев Г. Н. Фенология древесных растений. — М.: Наука, 1981. — 20 с.
19. Заповідні перлини Хмельниччини /За заг. ред. Андрієнко Т. Л. . Вид. 2—е, виправлене та доповнене. — Кам'янець—Подільський: Вид. ПП Мошинський В. С., 2008. — 248 с.
20. Заставецька О. В., Заставецький Б. І., Дітчук І. Л. Географія Хмельницької області. — Тернопіль: 1995. — 96 с.
21. Заячук В. Я. Дендрологія. — Львів: СПОЛОМ, 2014. — 675 с.
22. Звоницький Е. М., Баско О. П. Майбутні господарі лісу: науково— методичне видання. — Харків: Наш городок, 2004. — 292 с.
23. Іжевська Н. М. Ґрунти Хмельницької області. — Львів: Каменяр, 1968. — 70 с.
24. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Ю. Й. Сіцінського і М. І.Теодоровича). Навчальний посібник /упорядник Тимошук О. О./ — Хмельницький, «Поліграфіст-2», 2011. — 560 с. іл.
25. Єсунін С., Шпильова В., Западєнко І., Тимошук О., Колесниченко Т. Туристичні маршрути Хмельниччини. — Хмельницький, Поліграфіст-2, 2013. — 176 с.
26. Кондратюк Е. М. Дикоростучі хвойні України. — К.: Вид-во АН УРСР, 1962. — 51 с.
27. Краснов В. П., Орлов О. О., Ведмідь М. М. Атлас рослин-індикаторів і типів лісорослинних умов Українського Полісся. — Новоград—Волинський, 2009. — 488 с.
28. Крашевський Ю. І., Спогади з Полісся, Волині і Литви. — Луцьк, «Твердиня», 2012. — 244 с.
29. Ланько А. І., Маринич О. М., Щербань М. І. Фізична географія Української РСР. — Київ. Радянська школа, 1969. — 263 с.
30. Літопис Хмельниччини. Краєзнавчий збірник. — Хмельницький, 2001, — 112 с.
31. Липа О. Л. Дендрологія з основами акліматизації. — К.: Вища школа, 1977.— 224 с.
32. Маринич О. М. Короткий геолого-морфологічний нарис Полісся Української РСР // Нариси про природу і сільське господарство Українського Полісся. — К.: Вид-во Київського ун-ту, 1955. — с. 5–44.
33. Маринич О. М. Поліська (мішанолісова) фізико-географічна провінція // Географічна енциклопедія України. — К.; Українська Радянська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 1993. — Т.3. — с. 5–44.
34. Матушевич Л. М. Структура видового складу лісів Східного Полісся України /Л.М. Матушевич // Наук. Вісник Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України: зб. наук. праць. Серія «Лісівництво та декоративне садівництво». — 2013. — №187 — с. 200–208.
35. Миклуш С.І. Рівнинні букові ліси України: продуктивність та організація сталого господарства. — Львів: ЗУКЦ, 2011. — 260 с.
36. Морозов Г. Ф. Учение о лесе, изд. III под ред. В.В. Матренинского. — Л.: Госиздат, 1926. — 368 с.
37. Морозюк С. С., Протопопова В. В. Трав'янисті рослини. — Київ: «Радянська школа», 1986. — 158 с.
38. Мішанецька Н. В. Флористичне районування території Малого Полісся (Україна) // Наукові записки Тернопільського державного педуніверситету ім. В. Гнатюка. Серія 4. Біологія, 1998. — № 3. — с. 18–22.

39. М'якушко В. К. Сосновые леса равнинной части УССР: моногр./ М'якушко В. К. — К.: Наукова думка, 1978. — 256 с.
40. Описи Подільської губернії кінця XVIII — початку XIX ст. — Кам'янець—Подільський, Аксіома, 2011. — 124 с.
41. Остапенко Б. Ф. Типологічна різноманітність лісів України. Лісостеп.— Харків: Харк. Держ. аграр. ун—т., 1997. — 128 с.
42. Остапенко Б. Ф., Ткач В.П. Лісова типологія: Навчальний посібник. Ч.2. — Харків: ХДАУ, 2002. 204 с.
43. Орнітофауна Хмельницької області. Навчально—методичний посібник. Новак В. О., Новак Л. М. — «Майбуття», Хмельницький, 1998.— 28 с.
44. Палієнко В. П. Геоморфологічне районування // Географічна енциклопедія України. — К.: Українська Радянська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1989. — Т.1 — с.156–257.
45. Погребняк П. С. Общее лесоводство. — М.: Сельхозиздат, 1963. — 399 с.
46. Погребняк П. С. Общее лесоводство. — М.: Колос, 1988. — 439 с.
47. Полішвайко М. Н. Отруйні лікарські та шкідливі рослини. — К.: УСХА, 1975. — 114 с.
48. Попович С. Ю., Корінько О. М., Устименко П. М. Заповідне лісознавство. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2009. — 384 с.
49. Природа Малополіського Погориння. Рослинний світ / Під ред. Новосада В. В. — Хмельницький: «Поліграфіст», 2015. — 400 с.
50. Природа унікального краю — Малого Полісся / Під загальною редакцією доктора біологічних наук, професора Т. Л. Андрієнко. — Кам'янець—Подільський: Вид. ПП Мошинський В. С., 2010. — 251 с.
51. Природа Хмельницької області / Під ред. Геренчука К. І. — К.: В-во Львівського ун—ту, 1980. — 152 с.
52. Птахи Хмельниччини. Навчальний посібник / В. Говорун, О. Тимошук, Н. Антонюк. — Хмельницький: «Поліграфіст», 2009. — 192 с.
53. Редько Г. І., Шлапак В. П. Корабельні ліси України. — К.: Либідь, 1995. — 336 с.
54. Редько Г. І., Родин А. Р., Трещевский И. В. Лесные культуры. — М.: Агропромиздат, 1985. — 400 с.
55. Риби, земноводні, плазуни і звірі Хмельниччини. Серія: «Фауна Поділля». Говорун В., Тимошук О., Антонюк Н. Навчальний посібник для педагогів, учнівської та студентської молоді. — Хмельницький, «Поліграфіст», 2007. — 140 с.
56. Річки Хмельниччини. Навчальний посібник / Видання друге / Говорун В., Тимошук О. — Хмельницький: «Поліграфіст-2», 2010. — 240 с.
57. Р'ябчук В. П. Недревна продукція лісу. — Львів: Світ, 1996. — 311 с.
58. Свириденко В. Є., Швиденко А. Й. Лісівництво. — К.: Сільгоспосвіта, 1995. — 364 с.
59. Сопушинський І. М. Деревинознавство : практикум [для студ. вищ. навч. закл.] / І. М. Сопушинський, І. С. Вінтонів. — Львів : Ліга-Прес, 2014. — 144 с.
60. Сопушинський І. М. Внутрішньовидова диференціація клена-явора (*Acer pseudoplatanus* L.), бука лісового (*Fagus sylvatica* L.) і ясена звичайного (*Fraxinus excelsior* L.) за декоративністю деревини [рукопис] : дис. на здобуття наук. ступеня доктора с.-г. наук: 06.03.03 / Сопушинський Іван Миколайович. — Львів, 2014. — 402 с.
61. Сопушинський І. М. Європейський досвід ціноутворення на ринку круглих лісоматеріалів хвойних порід / І. М. Сопушинський, Н. М. Клим, І. І. Харитон // Науковий вісник НЛТУ України. — 2014. Вип. 24. 10. — С. 29-34.
62. Сопушинський І. М. Особливості кваліметрії дров'яної деревини / І. М. Сопушинський, І. С. Вінтонів, І. І. Харитон, Р. В. Осташук // Науковий вісник НЛТУ України. — 2015. Вип. 25.01. — С. 162-166.
63. Сопушинський І. М. Особливості кваліметрії стовбурної деревини / І. М. Сопушинський, В. О. Маєвський, Г. М. Воляник, І. І. Харитон // Науковий вісник НЛТУ України. — 2014. Вип. 24. 11. — С. 150-154.
64. Ткаченко М. Е. Общее лесоводство —М., Л.: Гослесбуиздат, 1955. — 99 с.
65. Товстуха Є. С. Фітотерапія. /Видання друге, перероблене і доповнене — К.: «Здоров'я», 1993. — 368 с.
66. Толмачев А. И. Основы учения об ареалах. — Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1962. — 100 с.
67. Хмельниччина: науково-популярне видання про історію, культуру та природу Хмельниччини /упорядник Колесниченко Т. С. — Хмельницький: «Поліграфіст», 2016. — 176 ст. іл.
68. Хржановский В. Г. Ботаническая география с основами экологии растений. — М.: Агропромиздат, 1986.— 255 с.
69. Червона книга України. Рослинний світ / Під ред. Шеляг—Сосонка Ю. Р. — Укр. Енцикл., 1996. — 606 с.
70. Черняк В. М. Культивована дендрофлора Волино—Поділля, перспективи її використання та збагачення. — Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2004. — 264 с.
71. Чопик В. І. Рідкісні рослини України та їх охорона. — К.: Тов. Знання, 1963. — Сер. VI.— №14. — 46 с.
72. Швиденко А. Й., Данілова О. М. Деревя і чагарники України: покритонасінні. — Чернівці: Рута, 2000. — 79 с.
73. Швиденко А. Й., Данілова О. М. Лісова дендрологія. — Чернівці: Зелена Буковина, 2001. — 228 с.
74. Шумілова А. В. Рідкісні види флори Малого Полісся (Україна) // Укр. Ботан. Журн., 1993. — 50. № 3. — с. 117–121.
75. Юглічек Л. С., Онищенко В. А. Грабово—дубові ліси на межі Малого та Житомирського Полісся // Вісник Чернівецького університету. — Серія: Біологія. — Вип. 169., 2003. — с. 151–162.
76. Юглічек Л. С., Онищенко В. А. Соснові та дубово—соснові ліси на межі Малого та Житомирського Полісся // Рослинність хвойних лісів України. Матеріали робочої наради (Київ, листопад 2003). — К.: Фітосоціоцентр, 2003. — с. 233–243.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
«СЕЙ ВІЧНИЙ СКАРБ...».....	4
ХМЕЛЬНИЧЧИНА — НЕПОВТОРНИЙ КРАЙ.....	20
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «МАЛЕ ПОЛІССЯ».....	30
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРИРОДНИЙ ПАРК «ПОДІЛЬСЬКІ ТОВТРИ».....	42
РЕГІОНАЛЬНИЙ ЛАНДШАФТНИЙ ПАРК «МАЛЬОВАНКА».....	52
ХМЕЛЬНИЦЬКЕ ОБЛАСНЕ УПРАВЛІННЯ ЛІСОВОГО ТА МИСЛИВСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА.....	60
ЛІСИ І ЛІСНИЦТВА ДП «ІЗЯСЛАВСЬКИЙ ЛІСГОСП».....	62
ЛІСИ І ЛІСНИЦТВА ДП «КАМ'ЯНЕЦЬ–ПОДІЛЬСЬКИЙ ЛІСГОСП».....	76
ЛІСИ І ЛІСНИЦТВА ДП «ЛЕТИЧІВСЬКИЙ ЛІСГОСП».....	94
ЛІСИ І ЛІСНИЦТВА ДП «НОВОУШИЦЬКИЙ ЛІСГОСП».....	106
ЛІСИ І ЛІСНИЦТВА ДП «СЛАВУТСЬКИЙ ЛІСГОСП».....	122
ЛІСИ І ЛІСНИЦТВА ДП «СТАРОКОСТЯНТИНІВСЬКИЙ ЛІСГОСП».....	148
ЛІСИ І ЛІСНИЦТВА ДП «ХМЕЛЬНИЦЬКЕ ЛІСОМИСЛИВСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО».....	156
ЛІСИ І ЛІСНИЦТВА ДП «ШЕПЕТІВСЬКИЙ ЛІСГОСП».....	168
ЛІСИ І ЛІСНИЦТВА ДП «ЯРМОЛИНЕЦЬКИЙ ЛІСГОСП».....	196
УЧНІВСЬКІ ЛІСНИЦТВА ХМЕЛЬНИЧЧИНИ.....	208
ЛІТЕРАТУРА.....	261

Науково-популярне видання
«ЛІСИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ»

Автори: Олексій Олександрович Тимошук, Микола Андрійович Зведенюк,
Василь Васильович Климчук.

Технічний редактор Наталка Антонюк.

Коректор Юлія Здібель.

Обкладинка Тараса Тимошука.

Оригінал-макет і верстка Олексія Тимошука.

В оформленні книги використані знімки Ігоря Алексюка, Віктора Войковського, Віктора Бондарця, Анни Кирильчук, Романа Рабчевського, Миколи Рябого, Олексія Тимошука, а також з відкритих сайтів Інтернету.

Для розділу книги «Сей вічний скарб...» ілюстрації надали співробітники Хмельницького обласного краєзнавчого музею та Нетішинського міського краєзнавчого музею.

Ліси Хмельниччини. Науково-популярне видання. Тимошук О. О., Зведенюк М. А., Климчук В. В. — Хмельницький: ТзОВ «Поліграфіст», 2017. — 264 с. іл.

ISBN 978-966-8819-32-2

У науково-популярному виданні «Ліси Хмельниччини», присвяченому 65-річчю створення Хмельницької обласної станції юннатів та лісогосподарям Хмельницької області, зібрано й узагальнено відомості про лісові багатства краю, видовий склад лісів, їхню флору та фауну, охорону і раціональне використання й лісовідновлення, підбір, навчання та виховання в учнівських лісництвах майбутніх висококваліфікованих лісівників.

Значну частину книги присвячено трудовій діяльності працівників лісової галузі Хмельниччини та профорієнтації учнівської молоді на лісогосподарські професії, співпраці лісівників з педагогами й науковцями в організації практичної діяльності шкільних учнівських лісництв та їхніх вихованців.

Книга розрахована на використання педагогами, лісівниками, учнями і студентами, знавцями, охоронцями та любителями природи рідного краю.

УДК 630*9:630*11:630*22
ББК 43.42 (4УКР-4ХМЕ)

ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

ПОЛІГРАФІСТ

(0382) 70-20-71 • www.poligrafist.com • poligrafist2@gmail.com

Підписано до друку 30.11.2016 р. Формат 90х64/8. Гарнітура Helios Cond. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 35,20. Наклад 2000. Зам. №64

Видавництво «Поліграфіст». 29025, м. Хмельницький, вул. Курчатова, 8.

Св. суб'єкта видавничої справи ХЦ №013 від 26.11.2000 р.

